

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 23

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 - Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Голова редакційної ради:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапеч Ю.О., доктор політичних наук, доцент, декан факультету суспільних наук, професор кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 12 від 22.12.2020 р.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21016-10816P,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Antokhiv-Skolozdra O.M. CONDITIONS OF ESTABLISHING AND STRATEGIES OF DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION SOCIETY.....	7
Була С.П., Зіненко М.О. ПРОЦЕС УНІФІКАЦІЇ СПІЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	13
Войчук А.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В ГРЕЦІЇ.....	19
Іванова-Биканова В.Є. МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ПЕРФОРМАНСУ: ПЕРСПЕКТИВА МОТИВАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ.....	24
Лемко Ю.Р. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННИХ ВІДНОСИН ПОЛЬЩІ, УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІ.....	28
Лясота А.Є. ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ ТА УКРАЇНІ: ПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	32
Малик І.Р. АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ.....	38
Палінчак М.М., Лешанич М.М. ОСОБЛИВОСТІ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	44
Палінчак М.М., Стебляк Д.М. COVID-19, ЦЕРКВА ТА ФІНАНСУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ДИСКУСІЇ У ВЕРХОВНОМУ СУДІ США.....	49
Світла В.В. ПОЛІТИЧНЕ СТРУКТУРУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	54
Сичова А.О. КОЛАБОРАЦІЙНІ ІННОВАЦІЇ: НОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА.....	58
Скибун О.Ж. ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ТА ПРОЦЕСІВ ПІД ВПЛИВОМ НОВОЇ ЦИФРОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....	65
Шедяков В.Е. КАЧЕСТВО СОЦІАЛІЗАЦІЇ/ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ КАК ФАКТОР ОБЩЕСТВЕННОЙ АДАПТАЦИИ К ПЕРЕМЕНАМ МЕЖПАРАДИГМАЛЬНОГО УРОВНЯ.....	71

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Мегела Р.Р. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН.....	77
Стеблина Н.О. ФОРМАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ НОВИН ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В АВТОРИТАРНИХ ТА ПЕРЕХІДНИХ РЕЖИМАХ.....	82

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Айдынлы Фархад Мурсал оглу. КОНФЛИКТ МЕЖДУ АДЖАРИЕЙ И ДЖАВАХЕТИЕЙ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ КАК СЛЕДСТВИЕ СТОЛКНОВЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ.....	87
Бучин М.А., Шипка В.Ю. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІДНОСИН МІЖ США ТА ВЕНЕСУЕЛОЮ ПІСЛЯ ПРИХОДУ ДО ВЛАДИ В АМЕРИЦІ Д. БАЙДЕНА.....	95
Бучин М.А. «ТРЕТЯ ООН»: РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	100
Вінникова Н.А., Запорожченко Р.О. «ТЕСТ НА ВИТРИВАЛІСТЬ»: ЧИ СТАНЕ 2021 РІК ПОЧАТКОМ ЗАВЕРШЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ГЕГЕМОНІЇ США?.....	105
Путкардзе К.З. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА В СУЧАСНИХ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИНАХ.....	113
Теленко О.М. РОЛЬ ТУРЕЧЧИНИ В РОЗВИТКУ ПІВНІЧНОГО КІПРУ.....	120
Ярмоленко В.В. АСИМЕТРИЯ ІНТЕРЕСІВ У СПІВРОБІТНИЦТВІ МІЖ УЗБЕКІСТАНОМ ТА США ЩОДО ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ.....	125

РОЗДІЛ 4

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Лысюк А.И., Соколовская М.Г. ОБРАЗ ПОЛЯКОВ В ВОСПРИЯТИИ БЕЛОРУСОВ:

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.....133

РЕЦЕНЗІЇ

Бертолон О.О. ГЕОПОЛІТИКА ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТА АСПРАНТІВ

(РЕЦЕНЗІЯ НА ПІДРУЧНИК М. ВЕГЕША, М. ПАЛІНЧАКА, В. ПЕТРІНКА

«ГЕОПОЛІТИКА В ПОСТАТЯХ І ТЕРМІНАХ».....140

CONTENTS

SECTION 1

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Antokhiv-Skolozdra O.M. CONDITIONS OF ESTABLISHING AND STRATEGIES OF DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION SOCIETY.....	7
Bula S.P., Zinenko M.O. THE PROCESS OF THE UNIFICATION OF THE EUROPEAN UNION COMMON MIGRATION POLICY.....	13
Voichuk A.Yu. THE FEATURES OF THE PRESIDENT'S INSTITUTE IN GREECE.....	19
Ivanova-Bykanova V.Ye. INTERDISCIPLINARY APPROACH TO THE ANALYSIS OF POLITICAL PERFORMANCE: PERSPECTIVE OF POLITICAL ACTORS' MOTIVATION.....	24
Lemko Yu.R. PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF CROSS-BORDER COOPERATION BETWEEN POLAND, UKRAINE AND BELARUS.....	28
Liasota A.Ye. GLOBALIZATION PROCESSES IN THE MODERN WORLD AND UKRAINE: POLITICAL RISKS AND PROSPECTS.....	32
Malyk I.R. ACTUALIZATION OF THE PROBLEM OF NATIONAL AND PATRIOTIC EDUCATION OF UKRAINIAN YOUTH: THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM.....	38
Palinchak M.M., Leshanych M.M. FEATURES AND CHARACTERISTICS OF THE PARTY SYSTEM OF UKRAINE.....	44
Palinchak M.M., Steblak D.M. COVID-19, CHURCH AND FINANCING OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS: DISCUSSIONS IN THE US SUPREME COURT.....	49
Svitla V.V. POLITICAL STRUCTURING OF PUBLIC OPINION: THEORETICAL FUNDAMENTALS OF RESEARCH.....	54
Sychova A.O. COLLABORATIVE INNOVATION: NEW PUBLIC SECTOR INSTRUMENTS.....	58
Skybun O.Zh. TRANSFORMATION OF TRADITIONAL POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES UNDER THE INFLUENCE OF NEW DIGITAL REALITY.....	65
Shediakov V.E. THE QUALITY OF SOCIALIZATION/INDIVIDUALIZATION AS A FACTOR OF SOCIAL ADAPTATION TO CHANGES IN THE INTER-PARADIGMAL LEVEL.....	71

SECTION 2

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Mehela R.R. THEORETICAL BASES OF RESEARCH OF THE STATE-CHURCH RELATIONS.....	77
Steblyna N.O. FORMAL ANALYSIS OF POLITICAL NEWS AND POLITICAL DISCOURSES' PECULIARITIES IN AUTHORITATIVE AND TRANSITIVE REGIMES.....	82

SECTION 3

POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Aydinly Farhad Mursal oglu. CONFLICT BETWEEN AJARIA AND JAVAKHETIA IN THE SOUTH CAUCASUS AS A CONSEQUENCE OF REGIONAL INTERESTS.....	87
Buchyn M.A., Shypka V.Yu. PROBLEMS AND PROSPECTS OF TRANSFORMATION OF RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES AND VENEZUELA AFTER J. BIDEN'S COMING TO POWER IN AMERICA.....	95
Buchyn M.A. "THE THIRD UN": THE ROLE OF INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS.....	100
Vinnykova N.A., Zaporozhchenko R.O. "ENDURANCE TEST": WILL 2021 BE A BEGINNING OF THE END FOR US GLOBAL HEGEMONY?.....	105
Putkaradze K.Z. STRATEGIC PARTNERSHIP'S CONCEPTUAL AND DOCTRINAL FRAMEWORKS WITHIN RUSSIA-IRAN BILATERAL RELATIONS.....	113
Telenko O.M. ROLE OF TURKEY IN THE DEVELOPMENT OF NORTHERN CYPRUS.....	120
Yarmolenko V.V. THE ASYMMETRY OF INTERESTS IN UZBEKISTANI-US COOPERATION ON SECURITY ISSUES IN CENTRAL ASIA.....	125

SECTION 4

ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-NATIONAL STUDIES

**Lysiuk A.Y., Sokolovskaia M.H. POLES IN THE EYES OF BELARUSIANS:
SOCIOLOGICAL ANALYSIS..... 133**

REVIEWS

**Bertolon O.O. GEOPOLITICS FOR STUDENTS AND POSTGRADUATE STUDENTS
(REVIEW OF THE MONOGRAPH BY M. VEHESH, M. PALINCHAK, V. PETRINKO
“GEOPOLITICS IN PERSONALITIES AND TERMS”)..... 140**

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

UDC 327 (71+4ЄС)

CONDITIONS OF ESTABLISHING AND STRATEGIES OF DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION SOCIETY

УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ І СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Antokhiv-Skolozdra O.M.,
Candidate of Political Science,

*Associate Professor at the Department of International Relations and Diplomatic Service
Ivan Franko National University of Lviv*

The article considers the main criteria for the entry of a society into the post-industrial, information period of development. It is stated that Ukrainian society is significantly influenced by global information priorities in all spheres of human activity. It is noted that in the system of world division of labor there is a process of socio-economic, political and spiritual-cultural segregation. The result is a global concentration of all or almost all of the intellectual industry in developed societies. The author refers to the research in the context of globalization of mass media, considered in the works of domestic and foreign scientists. The definition of terms of the information society is given.

The criteria of society's entry into the information age and regularities arising from the informatization of society are analyzed. In particular, the essence and content of the process of informatization are considered, as well as approaches to the analysis of the real state and prospects of development of the processes of formation of the information society.

It is emphasized that the process of informatization should include three dialectically interdependent processes: mediatization – the process of improving the means of collecting, storing and disseminating information; computerization – the process of improving the means of searching and processing information; as well as intellectualization – the process of developing people's ability to perceive and generate information (knowledge), that is the process of increasing the intellectual potential of society, including the use of artificial intelligence. In the course of the analysis it is noted that the informatization of society should be interpreted as development, qualitative improvement, radical strengthening with the help of modern information and technological means of cognitive social structures and processes. Informatization should be "merged" with the processes of social intellectualization, which significantly increases the creative potential of the individual.

The tasks and principles for Ukrainian society with the view to achieving the status of information society are defined.

Key words: information society, computerization, information dissemination, development strategy, mass media, intellectual potential, information retrieval.

У представленій статті розглянуто основні критерії вступу суспільства в постіндустріальний, інформаційний період розвитку. Вказано, що українське суспільство зазнає суттєвих впливів глобальних інформаційних пріоритетів в усіх сферах людської діяльності. Зазначено, що в системі світового поділу праці відбувається процес соціально-економічної, політичної та духовно-культурної сегрегації. Внаслідок утворюється глобальна концентрація всієї чи майже всієї інтелектуальної індустрії в розвинутих суспільствах. Автор посилається на дослідження в умовах глобалізації засобів масової комунікації, розглянутих у працях вітчизняних і закордонних науковців, наводить визначення термінів інформаційного суспільства, аналізує критерії вступу суспільства до інформаційної ери та закономірності, що витікають з інформатизації суспільства. Зокрема, розглянуто суть і зміст процесу інформатизації, а також підходи до аналізу реального стану і перспектив розвитку процесів становлення інформаційного суспільства. Наголошено, що процес інформатизації має містити в собі три діалектично взаємозалежних процеси: медіатизацію – процес удосконалювання засобів збору, збереження і поширення інформації; комп'ютеризацію – процес удосконалювання засобів пошуку й обробки інформації; а також інтелектуалізацію – процес розвитку здібностей людей до сприйняття і породження інформації, тобто процес підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, включаючи використання засобів штучного інтелекту. Під час аналізу з'ясовано, що інформатизацію суспільства в принципі необхідно трактувати як розвиток, якісне вдосконалення, радикальне посилення за допомогою сучасних інформаційно-технологічних засобів когнітивних соціальних структур і процесів. Інформатизація має бути «злита» з процесами соціальної інтелектуалізації, що істотно підвищує творчий потенціал особистості.

Визначено завдання та принципи для України суспільства з метою досягнення рівня інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційне суспільство, комп'ютеризація, поширення інформації, стратегія розвитку, засоби масової інформації, інтелектуальний потенціал, пошук інформації.

Introduction. In the context of total globalization through global informatization of almost all spheres of a society, the problems of transformation of such phenomena and concepts as information, information society, globalization, information policy of the state are of vital importance. Transformation of the state governance form has led to a vision and understanding not only of the informational essence of the process itself, but also to state expansion, which allows us to consider the struggle for power both within the state and for spheres of influence outside the state. Current society is characterized as a transition from “industrial society” to “information society”, where concepts such as “information”, “information society”, “globalization”, “information policy of the state” are increasingly used in reference to methods of production and worldview of people, technologies of public administration, the place and role played by non-governmental organizations, transnational corporations and illegitimate criminal structures, opportunities, role and importance of mass media (WMC) of civilization, bases and principles of formation of the system of information policy of the state.

Problem stating. Significant crisis processes taking place in modern Ukrainian society coincide with the rapid growth of the role and volume of information and knowledge, information economy and changes in the economic status of information and information technology, thus, processes that are already beginning to radically change the lives of people around the world.

In the modern world, information has already become a system and a goal of full-fledged life and acquired distinctive features of a real power, which is closely braided in all spheres of a society and all other types of power. Humanity, therefore, is constantly moving towards a new era of its development – an era where the highest values are information and knowledge [1, p. 192]. This process is already well observed, but it takes place in each country in its own style. This article is dedicated to the consideration of theories of the information society, the main features of the stream of global information development of the world, prospects and obstacles to the formation of information democracy, particularly in Ukraine.

Analysis of the research and publications. The study of this issue, including the identification of the format and methodology of research in the context of globalization of the media, is presented in the scientific works of domestic and foreign researchers. Hence, in Ukraine the works of V. Gorbulin, O. Bodruk, V. Domaryov, E. Makarenko, G. Perepelytsia, G. Pocheptsov, O. Sosnin and others are dedicated to the study of this topic.

In the Western science – the works of N. Wiener, M. McLuhan, D. Robertson, B. Buddy, K. Shannon,

I. Masuda, A. Bentley, I. Wallerstein, S. Huntington, E. Toffler, D. Bell, B. J. Nay and W. Owens, T. Parsons, R.-J. Schwarzenberg.

At the same time, it was not conceivable to find research on the phenomenon of information in Ukraine, the national system of formation, provision and maintenance of information policy in Ukrainian political thought.

The main goal of the article, given the lack of thorough investigation in domestic science on this point, is to analyze the background, the process of formation and development strategy of information policy in Ukraine.

The method of research is based on the general principles of systems theory and structural-functional analysis using the methodological pattern of systemic analysis.

The novelty of the study is to create a system of techniques and information policy of the state that would identify, model and predict the ways and technologies of the state in the context of globalization.

The main part. The 20th century became a period of decline of industrial civilization, the crisis of the scientific paradigm generated by it, and at the same time a period of evolution of a fundamentally new, post-industrial paradigm, the dominance of which will most likely occur by the middle of the 21st century [2, p. 352].

The last quarter of the 20th century was characterized by the second wave, the phase of the post-industrial scientific model formation. This was prompted by a series of global crises, abrupt catastrophes, non-confirmation of forecasts based on previous paradigms, radical changes in the world civilization space, etc. Scientists of many countries in search of answers to new challenges back to the ideas of the first-wave-scientists – A. Kondratyev, J. Schumpeter, P. Sorokin, etc. Scientific thought has intensified, a large number of strong hypotheses have appeared – at the same time the decline in the prestige of science in society, disappointment in the idea of a progress and its carrier – science. The global crisis of science has been observed, which is a forerunner and probably, the starting point of another scientific revolution [3, c. 3]. consequently, the formation and development of the information society is expected to take place.

It should be noted that there is a variety of definitions of the information society, so it makes sense to consider them in the most general terms and separating the most interesting interpretations.

Thus, according to J. Fahlquist, a society is deemed informational if any individual, group of persons, enterprise or organization in any part of the country and at any time may receive for a respective fee or free of charge an automated access to communication systems for any information and knowledge necessary for solving their personal and socially vital problems.

Accordingly, if in a society modern information technology is produced, functions and is accessible to any individual, group or organization [4, p. 114].

Among other prerequisites for such definitions are developed infrastructures that assure the creation of national information resources to the extent necessary to support scientific and technological and socio-historical progress, which is constantly advancing. Furthermore, the process of accelerated automation and robotics of all spheres and branches of production and management should take place; radical changes in social structures, resulting in the expansion of information activities and services, should occur [1, p. 202].

The term “information society” has taken a strong position in the lexicon of foreign politicians at various levels. Many leaders connect the future of their countries with it. This is most evident in the activities of the US Presidential Administration (National Information Infrastructure), the Council of Europe (Information Society), Canada, the UK (Information Highways). Other countries of the European Community and Asia are not straggling behind in the development of relevant programs and concepts for the development of information and telecommunication technologies (ITT).

The current large-scale transformations, related to the foundation of ITT in almost all spheres of life, should be controlled and directed in the interests of the whole society. This can be done by the state in association with all stakeholders, especially the private sector. Although Ukraine lags behind in this process, it allows us to understand the role of state influence in the purposeful formation of the foundations of the information society on the example of other countries [5, p. 42].

Information society differs from the society, dominated by traditional industry and services by the fact that information, knowledge, information services and all areas related to their production (telecommunications, computer, TV, etc.), are growing at a faster pace, and is also a source of new jobs, becoming dominant in economic development [6, p. 24].

It should be noted that the post-industrial society can turn into informational one, due to the founders of the concept, where and when the progress of a society ceases to be associated with episodic achievements of experimental science and is based on the development of theoretical knowledge [7, p. 28].

Structural shifts in productive spheres, experienced by the world economy in the 70³–80³'s, because of the transition to new technologies, caused the emergence of a fundamentally new type of social relations – information, which leads to the emergence of a new type of society – the information one. There is a new paradigm of the production process, the main feature of which is not just information,

but a new category – information resource. The pace of scientific, technical and economic development of the country depends on the ways of using this type of resources. The basis of their production and use are the intellectual and spiritual potential of the state, in fact, a major factor that will determine the level and dynamics of the country's development.

The information resource is produced in the information sphere of society, which includes science, education, management system, communication, as well as a machine information network. Nowadays the information sphere of developed countries consumes more than 60% of labor resources. In the USA about 80% of all employed are involved in this area, about 20 % are in traditional industries, and less than 3% – in agriculture. The same pattern is observed in most developed countries of Western Europe, where the information sector contains 70–75% of specialists [8, p. 5]. The information sphere, therefore, becomes one of the decisive factors in the further movement on the way to the intellectualization of social production.

Such state of affairs radically changes the social structure of a society. According to A. Toffler, creating a new social structure, the basis of which is not the proportion of forms of ownership, but an intellectual qualification, engagement in intellectual technology. He calls this stratum of the population as “cognitariat” and predicts the role of structural determinant in the future [9, p. 3]. There is even a so-called concept of datacracy, according to which the functions of social management in political, economic, public life should in the future be taken over by highly skilled information professionals.

Moreover, the concept in the production system is changing. This decade, up to 20 % of employed Americans will perform their duties in the sphere of services and production without leaving their homes, and at the beginning of the next, according to the forecasts, – up to per cent [10, p. 8].

The analysis proves that two qualitatively new circumstances have appeared in the world production process: first, the transformation of the information sphere into the leading sector of the economy in terms of product basics, number of employees, impact on the production process, etc., and secondly, objectification of information value, like the importance of self-control of leading products.

The information sphere is gradually turning into a fundamental basis for all types of economic activity – from financial and credit operations to industrial and agricultural production, as it performs a vital function – information support of economic activity and its administration. Hence, the decisive factor that ensures the real existence and essential functions of a modern developed society is information.

Such radical changes allow us to claim the establishing of a “new economy” in the world.

A clear definition of the latter has not been suggested, however, most researchers agree that the heart and driving force of the “new economy” is information technology [11, p. 64].

Mankind is rapidly enrolling in the information era. The impact of the information economy is constantly growing and its share, estimated in total labour time, for developed countries today is already 40–60% and it is expected to grow by 10–15% [9, p. 4].

One of the criteria for the transition of a society to the post-industrial and further to the information stage of development can be the percentage of the population employed in the service sector: more than 50% of the population employed in the service sector witnesses post-industrial phase of its evolution. Respectively, more than 50% of the population employed in the field of information and intelligence services defines that society has become informational [2, p. 359].

A number of publications state that according to this criterion, the United States entered the post-industrial period of its development in 1956 (the state of California crossed this line in 1910). The status of the information society was obtained by the USA in 1974 [1, p. 203].

The criterion of society’s entry into the information era is also the law of exponential knowledge growth. Due to scientists, since the beginning of our era it has taken 1750 years to double the knowledge, the second doubling occurred in 1900, and the third – until 1950, that is within 50 years, in the case of an increase in the amount of information for these half-centuries in 8–10 times [12, p. 67]. This phenomenon, called the “information boom”, is among the symptoms that indicate the beginning of the information age and include: rapid reduction of the time for doubling the amount of accumulated scientific knowledge; exceeding the level of material costs for storage, transmission and processing of information at the level of similar energy costs; the opportunity for the first time to examine humanity from space [11, p. 67].

The information services themselves naturally follow from the informatization of the society. What is the essence and content of the informatization process? Approaches to the analysis of the real state and prospects of development of the processes of the information society formation significantly depend on the answer to this question.

According to the Law of Ukraine of February 4, 1998 No 4/98-VR “On the National Informatization Program” [13, p. 4], informatization is a set of interconnected organizational, legal, political, socio-economic, scientific and technical, production processes aimed at creating conditions for satisfying information needs, realization of the rights of citizens and society based on creation, development and use of information systems, networks, resources and information technologies, based on the application

of modern computer and communication devices [14, p. 11].

On a general social schedule, informatization is the transition of society to a qualitatively new status, access to new historical frontiers, which are called the information society. Hence, the information society is an objectively emerging stage of social development during the historical process [15, p. 92].

It is important to consider informatization as a “systemic activity process of acquiring information as a resource for management and development with the help of informatics tools in order to create an information society and, on this basis, to further continue the progress of civilization” [16, p. 4].

According to many researchers, the informatization process should include three dialectically interdependent processes. The first is mediatization – the process of improving the means of collecting, storing and disseminating information. The second – computerization, which includes improving means of searching and processing information. The third one is intellectualization, providing developing people’s abilities to perceive and generate information, that is, the process of increasing the intellectual potential of a society, including the use of artificial intelligence. While mass informatization of a society is impossible without an electronic computer with an intelligent namely, human-friendly, interface, experts claim that, unfortunately, social informatization is often judged only as the development of information and communication processes in a society on the basis of a modern computer and telecommunication technology [2, p. 357]. In fact, the informatization of a society should be interpreted as development, qualitative improvement, radical strengthening with the help of modern information technology tools of cognitive social structures and processes.

Informatization should be “merged” with the processes of social intellectualization, significantly increasing the creative potential of the individual.

The global process of establishing and development of the information society is of an objective character and cannot but relate to our country “from outside”, but rather weak democratization successes of our society lead to the lack of a serious social order “from inside” to improve the information environment.

All in all, today scientists distinguish two main theoretical and methodological approaches to the concept of informatization of a society: technocratic – when information technologies are considered a means of increasing labor productivity and their use is limited mainly to the spheres of production and management; humanitarian – when information technology is regarded as an important part of human life, which is important not only for production, but also for the social sphere [1, p. 192].

We also note that informatization is inevitably linked with the environmentally friendly, sustainable

development of society. The basis of the information economy is knowledge or an intellectual information resource. Knowledge has undeniable advantages in comparison with material resources that are strictly subject to the laws of conservation. If people use the nature resources excessively, environmental problems become aggravated, and if they try to withdraw something from their neighbours, conflicts and wars are generated [6, p. 138]. The socio-economic structure of a society based on the information economy inherently avoids the most socio-economic and environmental problems and, in perspective, presumes an exponential development of a society in its main parameters (“knowledge generates knowledge”).

We are going through a historical period of rapid technological changes that raises two main topics. The first one is related to the problem of employment: whether people will adapt to these changes, and whether information and telecommunication technologies create new jobs or destroy already formed ones? The second one concerns democracy and equality: will the complexity and high cost of modern technologies increase the gap between industrialized and less developed countries, young and older generations, those who know how to work with them and those who don't?

The spread of ICT (information and communications technology) is characterized by the pervasive nature and implementation in all sectors – in industry, service sphere, public administration, education and so on. At the same time, they have a significant impact on people's daily lives.

Nevertheless, with regard to our country, one cannot but take into account the fact that as a result of negative social experience and economic miscalculations, the lack of reform processes, there is a threat of weakening social energy and loss of social dynamics. Consequently, a large-scale socio-economic strategy development is required, which will give a clear understanding of the processes taking place and form the public consciousness and confidence in the future [5, p. 44].

Ideally, the development of these new ICT contributes to the following: empowering citizens by providing instant access to a variety of information; increasing the ability of people to participate in political decision-making and follow the actions of governments; providing the ability to actively produce information, not only consume it; providing privacy protection and anonymity of personal messages and communications.

It is worth realizing that the price for convenience, speed of transferring and receiving information, various information services – is considered as a loss of anonymity. All steps along the information flow can be traced and entered into ever-growing databases. This, in turn, sharply increases the possibility

of committing computer or information crimes against a person, which are defined as socially dangerous actions that encroach on the order of information relations established in a society and, accordingly, committed using electronic computers [15, p. 92]. Thus, the information is the main resource of the information society that becomes the object of encroachment.

Furthermore, it is worth adding that technological change can also deepen existing geographic and social differences. On the other hand, people's lives can be improved through much more convenient access to information and communication services.

To achieve this, such principles should apply in relation to access to public information: information should be open to everyone; basic information should be free; a reasonable price should be charged if additional processing is required; continuity: information must be provided continuously and must be of the equal quality [17, p. 12].

Notwithstanding, the reason for failures in the implementation of projects for the implementation of ICT, both at the level of relations between individuals and at the level of the state, is the inability to combine technological innovations with organizational ones. Here we can observe the experience of the modern solutions to these problems, and specific measures that are in Europe and the world, especially since these programs and concepts are also associated with our state, which seeks to become European and join the relevant international structures.

Since 1994, the European Community has set the task of building the information society as a priority. Significant successes have been achieved in the implementation of the Action Plan that defined the strategy of Europe's movement towards the information society, namely: liberalization of the telecommunications sector has been successfully launched; efforts have been launched to ensure the social orientation of the information society, support regional initiatives to achieve coordinated development; the educational action plan has been formulated [18, p. 4]. Moreover, the European manufacturing industry is being supported, which is expected to create an additional 1 million jobs over the next 10 years and the program of scientific information development has been successfully implemented [18, p. 5].

Results. Hence, the European Commission has become an important tool for establishing common rules that are necessary for the transition to a global information society.

Taking into account what has already been achieved, European countries and Ukraine, in particular, should meet the new requirements as follows: improve environment for business through effective and coordinated liberalization of telecommunications, and to create the necessary

conditions for the introduction of e-commerce. Not less significant is transition to a lifelong learning concept. The initiative “Education in the information society” works in this direction [4, p. 120].

Conclusions. Today, the importance of global cooperation, the establishment

of rules for creating an information society, is obvious. They relate to intellectual property rights, data protection and privacy, problems of dissemination of information of harmful and illegal content, information security issues. Understanding the proper prerequisites for the development of the information society presupposes an analysis of the process of its formation in different areas: impact on the economy

and employment; basic social and democratic values in the “virtual community”; impact on public, government services; education, training for a new profession, education in the information society; cultural dimension and future media; sustainable development, technology and infrastructure.

For Ukraine, the strategy for the development of such a society is, in particular, accelerating the entry of educational institutions into the information society by providing them with new means of communication, encouraging the widespread dissemination of multimedia in pedagogical practice, forming a critical mass of users, strengthening European education with the means inherent in the information society, expanding the cultural and linguistic diversity.

REFERENCES:

1. Helberger N., Karppinen K., D'Acunto L. Exposure diversity as a design principle for recommender systems. *Information, Communication & Society*. 2016. Vol. 21. N 2. P. 191–207.
2. Gillespie T. The politics of ‘platforms’. *New Media & Society*. 2010. Vol. 12. N 3. P. 347–364.
3. Дзюба І. Культура – це самовідтворення нації в часі та просторі. *Літературна Україна*. 2000. № 12/13. С. 3.
4. Fahlquist J. Moral responsibility for environmental problems: Individual or institutional? *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2009. Vol. 22. N 2. P. 109–124.
5. Парахонський Б. Українське суспільство в добу глобалізації. *Вісник НАН України*. 2000. № 4. С. 40–49.
6. Каныгин Ю.М. Информатизация управления: социальные аспекты / АН УССР. Ин-т социологии. Київ : Наукова думка, 1991. 156 с.
7. Дубов Д.В., Ожеван О.А., Гнатюк С.Л. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2010. 64 с.
8. Мясликова Л. Глобализация экономического пространства и сетевая несвобода. *Мировая экономика и международные отношения*. 2000. № 11. С. 3–8.
9. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Создание новой цивилизации. Политика третьей волны. URL: <http://www.freenet.bishkek.su/journal/n5/JRNAL511.htm>
10. Buni C., Chernaly S. The secret rules of the Internet. *The Verge*. 2016, April 13. URL: <http://www.theverge.com/2016/4/13/11387934/Internet-moderator-history-youtube-facebook-reddit-censorship-free-speech> (accessed January 27, 2017).
11. Мовсесян А.Г. Некоторые особенности экономики США на рубеже веков. *США. Канада: Экономика, политика, культура*. 2001. № 4. С. 64–75.
12. Иноземцев В.Л. Технологический прогресс и социальная поляризация в XXI столетии. *Полис*. 2000. № 6. С. 67–77.
13. Про національну програму інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 р. № 4/98-ВР.
14. Панченко Г., Савостенко О. Інформатизація – невід’ємна складова ефективного управління. Регіональний аспект. *Вісник УАДУ*. 2001. № 4.
15. Бірюков В. Правові проблеми боротьби з комп’ютерною злочинністю. *Право України*. 2000. № 5. С. 90–93.
16. Europe and the global information society. Recommendations to the European Council. May 1994.
17. Networks for People and their Communities. Making the Most of the Information Society in the European Union. First Annual Report to the European Commission from the Information Society Forum. June 1996.
18. Council of Europe. 21 September 2011. Recommendation CM/Rec (2011)7 of the Committee of Ministers to member states on a new notion of media. Strasbourg.

ПРОЦЕС УНІФІКАЦІЇ СПІЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

THE PROCESS OF THE UNIFICATION OF THE EUROPEAN UNION COMMON MIGRATION POLICY

Була С.П.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології*

Львівського національного університету імені Івана Франка

Зіненко М.О.,

магістр політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

Європа XXI століття стикнулася з новим викликом на своєму історичному шляху – інтеграцією в суспільство великої кількості мігрантів, які стали характерним явищем для післявоєнного західного світу. Кожного разу нова хвиля мігрантів змушує консолідуватися Європейську спільноту і шукати шляхи вирішення кризових явищ, пов'язаних із незаконною міграцією та біженцями. Для більшості держав, які мають свої регіональні особливості, пов'язані із географічним розташуванням і близькістю до нестабільних країн-сусідів, процес утвердження деяких аспектів спільної міграційної політики є болючим. У цій статті ми дослідили, яким чином країни – члени Європейського Союзу шукали шляхи порозуміння і як вони відійшли від Європейської спільноти вугілля та сталі, яке мало виключно економічний напрям до Шенгенської зони і спільних зовнішніх кордонів.

Процес формування міграційної політики ЄС – це складний і тривалий шлях, який розпочався з економічної інтеграції і створення єдиного ринку, про що йдеться у 3-й статті Римської угоди про заснування Європейської спільноти (1957). Новий досвід, результати і необхідність подальшої інтеграції зумовили необхідність внесення доповнень до існуючих положень в угодах, наслідком чого було скасування обмежень на пересування та проживання в межах співтовариства. Наступним кроком було прийняття Єдиного Європейського акту, який вносив корективи до Римських угод. Остаточне скасування внутрішніх кордонів між країнами-членами закріпив Шенгенський договір (1985), який набрав чинності лише 1995 р. Новою стадією інтеграції в єдиний блок було підписання Маастрихтської угоди та Амстердамського договору, внаслідок чого ЄС отримував контроль над внутрішніми міграційними законами. Далі відбувались чергові конференції, обговорення та прийняття нових програм та дотримання інструкцій. Ми дійшли висновку, що головний принцип ЄС в своїй міграційній політиці – це створення всіх умов для іммігрантів, які прибули на їх територію легально.

Ключові слова: міграція, безпека, кордони, криза, угоди.

The European Union is a complex structure, which efficiency is ensured by a lot of specialized agencies, each of them have own direction and work exclusively in it. However, their regulations allow them to cooperate to solving issues. One of the major problems of Europe are external illegal migration and refugees. Europe of the 21st century faced with a new challenge in their historic development. This is integration of migrants into the society, which become a quite typical for the post-war Western world. For most countries, which have their own regional features due to their geographical location and proximity to unstable neighbors the process of approving some aspects of the common migration policy is painful. In this article, we explored how the member states of the European Union sought ways of understanding and how they came from the European Coal and Steel Community, which had a purely economic direction to the Schengen area and common external borders.

The process of forming the EU's migration policy is complex and long. It began with economic integration and the creation of a single market, as mentioned in Article 3 of the Treaty establishing the European Economic Community (1957). New experiences, results and the need for further integration necessitated amendments to the existing provisions in the agreements, which resulted in the abolition of restrictions on movement and residence within the community. The next step was the pass of the Single European Act, which amended the Treaty of Rome. The final cancellation of internal borders between member countries was enshrined in the Schengen Agreement (1985), which came into force only in 1995. A new stage of integration into a single bloc was the signing of the Maastricht Treaty and the Amsterdam Treaty. As a result EU took control over internal migration laws. Then there were regular conferences, discussions and adoption of new programs and instructions following. We concluded that the main principle of the EU in its migration policy is to create all conditions for immigrants who arrived on their territory legally.

Key words: migration, security, borders, crisis, agreements.

Постановка проблеми. Говорячи про міграційну політику, варто розуміти, що це надзвичайно складна та багатогранна система. Вона складається із загальноприйнятих на державному рівні ряду правил, норм, методів і законів, скерованих на регулювання міграційних потоків усе-

редині країни. Характерною ознакою складності такої системи є те, що кожна країна має свої особливості міграційної політики на законодавчому рівні, які притаманні лише цій державі. Деякі країни активно укладають трудові угоди з іншими державами, таким чином полегшуючи процес

натуралізації, тощо. Деякі ж взагалі можуть відмовити навіть у туристичному візиті через політичні, релігійні, територіальні конфлікти між країнами. Міграційна політика не є сталою, вона є постійно рухомою, відповідно до різноманітних викликів сучасного світу, таких як карантини, війни, природні катаклізми, економічні кризи або ж високий рівень життя, «економічне диво» тощо. Утім базові завдання міграційної політики є однаковими в усіх країнах – це є контроль над кордонами і пересуванням іноземних громадян, облік перебування та їх діяльності, а також легалізація іммігрантів.

Враховуючи таку багатовекторність міграційного порядку однієї країни, ми розуміємо, що на дослідження всієї системи Європейського Союзу, членами якого є 27 держав, кожна з яких має свої унікальні правила в цій сфері, піде велика кількість часу. Відповідно до цього ми зупинилися на основних актах, які регулювали міграційну політику держав – членів ЄС, і чому все одно Європа досі вирішує гострі проблеми із мігрантами (терористичний акт в редакції “Charlie Hebdo” 7 січня 2015 р. або ж теракт на Англійській набережній 14 липня 2016 р. у Ніцці, а також ряд інших терористичних злочинів, скоєних проти населення ЄС; референдум «Брекзит» у Великій Британії і ліквідація Єдиного міграційного простору; спроба нав’язати «квотування на біженців» країнам – членам ЄС; поява антиміграційних рухів, таких як «Пегіда»; прихід до влади популістських партій в Італії, Болгарії, Угорщині, спроба Національного фронту Франції отримати керівну роль в країні, одним із закликів якого був вихід з ЄС, а також карантинні заходи, пов’язані з поширенням COVID-19 в Європі).

Всі ці події так чи інакше пов’язані із міграційною політикою, яка проводиться країнами ЄС останніми роками, якісь з цих подій мають опосередковане відношення до сьогоденних проблем, а деякі мають наслідковий характер помилок, зроблених в недалекому минулому. Основною метою спільної міграційної політики є контроль за зовнішніми кордонами ЄС з метою унеможливлення незаконного потрапляння мігрантів і біженців в середину Союзу. Всі ці причини зумовлюють актуальність цієї проблеми в сучасній Європі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міграційна політика Європейського союзу є одним із ключових напрямів співпраці між її членами для забезпечення загальноєвропейської системи безпеки. Після підписання Маастрихтського договору спеціальна комісія розробила унікальну правову і законодавчу базу в сфері міграційної політики, яку редагує до сьогодні, відповідно до нових викликів. Загалом до основних завдань, які вирішує ця нормативно-правова база, належать питання з переміщення осіб в середині союзу, а також поза його межами; питання про працевла-

штування громадян країн – членів ЄС та іноземців в кордонах союзу та незаконну міграцію. Зокрема, вона регулює спільну політику щодо надання притулку біженцям і слідкує за виконанням усіх постанов.

З-поміж науковців, які досліджували цю проблему, слід згадати С. Віднянського та А. Мартінова, Ю. Борка, І. Єлейко, В. Муравйова. Також у пригоді авторам цієї статті став аналіз міжнародних нормативно-правових актів, які стосуються цього питання.

Формування цілей статті (постановка завдання). Основним завданням дослідження є аналіз процесу уніфікації міграційної політики Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування спільної міграційної політики ЄС починається із економічної інтеграції і створення єдиного ринку, ці позиції прописувались в 3-й статті Римської угоди про заснування Європейської спільноти (1957). Зокрема, з 21-го підpunkту цієї статті можна виділити такі пункти: заборона між державами-членами мита та кількісних обмежень на імпорт та експорт товарів; спільна торгівельна політика; скасування перешкод вільному пересуванню людей, товарів, послуг та капіталу між державами-членами тощо [10]. Фактично ці положення створювали нову та якісну платформу для використання економічних потужностей і швидкого поширення передових інновацій всією територією, адже саме відсутність різноманітних перешкод і вільна економічна діяльність резидентів країн – членів угоди зіграли в добру гру із ЄС в майбутньому. З огляду на те, що Римські угоди називають унікальним явищем для Європи, а їх базою традиційно вважається Паризька угода про створення Європейського Співтовариства вугілля та сталі (1952), на нашу думку, більшість практик, які були прописані в першій Римській угоді, є адаптованими з позитивних результатів подібних практик Північної Ради (1952). Вони змогли створити спільний ринок праці, таким чином зменшивши навантаження на постраждалі від Другої світової війни держави, даючи можливість заробити в Швеції, яка гостро потребувала робочої сили. Цей досвід надихнув країни зі швидкими темпами розвитку економік укладати міжнародні трудові договори з державами, які потребували реформ або більшого терміну для підйому свого економічного стану [13]. Римські угоди розв’язали руки для роботодавців у пошуку нових працівників, ресурсів на утримання яких би витрачалось менше, ніж на місцевих.

Економічний розвиток країн, новий досвід, результати і необхідність подальшої інтеграції зумовили важливість внесення деяких доповнень до існуючих положень в угодах. Так, була підписана директива 68/360 від 15 жовтня 1968 р. про

скасування обмежень на пересування та проживання в межах співтовариства. Вона регламентувала свободу пересування постійних, сезонних, прикордонних працівників, а також осіб, які працюють не за наймом (представники малого і середнього бізнесу). В цьому приписі зазначались положення прав робітників, за якими вони могли перебувати і працювати в Союзі. Вони отримували «Посвідку на проживання громадянина країни – члена ЄС» [8]. В ньому вказано перелік документів для отримання посвідки на проживання, а також причини, через які цю посвідку можна втратити.

За вісім років на 102-у пленарному засіданні Генеральною асамблеєю ООН було затверджено директиву №31/127 про заходи щодо покращення положень і забезпечення прав людини і людської гідності всіх мігрантів-робітників [2]. В ній затверджено низку рекомендацій і положень, які мають зменшити рівень дискримінації під час працевлаштування і захистити права мігрантів-робітників.

1986 р. було прийнято Єдиний Європейський акт, який вносив корективи до Римських угод. Післявоєнна Європа вже оговталась від Другої світової війни та зіткнулась із першою рецесією економіки та появою надлишку робочої сили, тож з'явилась потреба в чіткому регулюванні кількості новоприбулих. За цим актом робітник мав підтвердити свою економічну здатність і отримати запрошення від роботодавця або дозвіл на працю від місцевих органів самоуправління. Також цей договір уніфікував усі документи про вищу і середню освіту, дозволивши визнавання всіх дипломів і кваліфікацій всіх членів – країн ЄС. Була розроблена спільна платформа для соціальних груп населення (студенти, пенсіонери, малозабезпечені тощо) задля однакового доступу до пільг і послуг на всій території. Іммігранти отримували можливість працевлаштуватися не тільки у виробничій або обслуговуючій сфері, а й у державних структурах, адже до цього моменту вони не мали права займати відповідних посад. До змін також потрапляли і громадяни третіх країн, які отримували дозвіл на вільне пересування між країнами – членами ЄС [11]. Утім, ЄСА все ще не переважав над дією національного законодавства в усіх сферах, які стосувались вихідців з третіх країн, тож часто виникали певні суперечності у вирішенні тих чи інших питань.

Остаточне скасування внутрішніх кордонів між країнами-членами закріпив Шенгенський договір (1985), підписаний в замку Шенген у Люксембурзі. За цим договором створювалась Шенгенська зона, до якої входили 7 країн-підписантів. На цій території тепер мали діяти спільні правила і процедури, які стосувались видачі віз громадянам інших країн (видача в тому разі, якщо особа не несла загрози жодній країні-підписанту), прикор-

донного контролю (ліквідація подвійних прикордонних постів та вибіркового контролю до 1990 р. і в подальшому контроль лише за зовнішніми кордонами), створення спільного органу, який буде розглядати й ухвалювати рішення стосовно політичних біженців, регламентувати в'їзд і виїзд в межі зони, а також слідкувати за виконанням всіх правил, доручень і рекомендацій для забезпечення захисту та безпеки кордонів [16]. За зразок було взято досвід країн Бенілюксу, які вже спростили контроль на своїх кордонах ще у 1960 р.

Набрала чинності Шенгенська угода лише у 1995 р. Спочатку єдиний простір був створений між сімома країнами-підписантами, трохи згодом до них приєдналися країни Північної Ради, які провели внутрішній референдум і виявили бажання стати членами ЄС. Ті країни, які в ході референдуму не стали частиною ЄС, а саме Норвегія та Ісландія, уклали окремі угоди і також приєдналися до Шенгенської зони. Слідом за ними долучилися Австрія, Греція та Італія [3]. Згодом було ще кілька хвиль приєднання до Шенгену. Станом на 2020 рік до зони входить 26 країн, з яких чотири (Кіпр, Болгарія, Румунія та Хорватія) мають внутрішній прикордонний контроль через ряд політичних питань.

У 1992 р. було підписано Маастрихтську угоду. Цей рік ознаменувався роком народження Європейського союзу. Це була нова стадія інтеграції в єдиний блок. В ньому були підняті питання про вільний перетин, контроль, умови в'їзду, незаконну міграцію, возз'єднання сімей, а також працевлаштування. Всі положення, які стосувались цієї галузі, мали розглядатись відповідно до Європейської конвенції прав і свобод людини, Конвенції ООН про статус біженців, Віденської конвенції про дипломатичні відносини тощо [9]. Утім, паритет цих питань знову ж таки залишався у внутрішній компетенції країн, а тому новостворені інституції ЄС радше робили рекомендаційні зауваження і не могли змусити уряди виконувати певні справи на свою користь. За угодою, міграцію та пов'язану із нею діяльність було віднесено до сфери служби правоохоронних органів, тобто їй не надавали наддержавного значення і поки залишали все як є. Фактично держави самостійно могли застосовувати будь-які заходи на власний розсуд для боротьби з імміграцією, контрабандою, а також іншими явищами, пов'язаними з територіальним порушенням своїх кордонів.

За пропозицією Маастрихтського договору впродовж наступних чотирьох років підписанти мали узгодити подальший процес європейської інтеграції. Тому 1996 р. у місті Турін зібралися представники всіх країн-членів, утім через певні обставини конференція вимушено затягнулась і її перенесли до Амстердаму, де вже 1997 р. був підписаний Амстердамський договір.

Окрім загальних пунктів про подальшу співпрацю, він містив новий IV розділ, який закріпив із деякими змінами положення Маастрихтської угоди, зокрема вони стосувались процесу включення міграційної політики в сферу міждержавного регулювання. Тобто тепер ЄС отримував контроль над внутрішніми міграційними законами і зобов'язував країн-підписантів адаптувати до спільного своє внутрішнє законодавство. Крім цього, згадувалась свобода пересування, процес надання притулку біженцям, а також важливість скоординованої діяльності над міграційними потоками. Цікавим є те, що Амстердамський договір додатково містив спеціальний пакт, в якому було сказано про імплементацію Шенгенських домовленостей до законодавчої бази Європейського союзу [15] та [7].

Договір набрав чинність за два роки після того, як країни-підписанти ратифікували його згідно зі своїми внутрішніми конституційними вимогами. На честь цього відбувся саміт у фінському містечку Тампере, де обговорювали подальші кроки й очікуваний результат від прийнятих норм. На сайті Європарламенту ми можемо переглянути рішення, яких було досягнуто в ході переговорів. Так, Європейська рада підтверджує важливість дотримання права на притулок біженців і створення єдиної європейської системи, базованої на повному і всеохоплюючому застосуванні Женевської конвенції (1951 р.), що мало забезпечити право на заборону депортації до країни, яка здійснювала протиправні злочини проти людини. Тобто додержання принципу невисилання. В короткочасній перспективі система повинна створити засади для справедливої та ефективної процедури надання притулку, прописати мінімальні умови прийому для біженців, а також визначити правила для визнання статусу біженця. Зокрема, наголошено про необхідність постійних консультацій з Управлінням Верховного комісара ООН в справах біженців та іншими міжнародними організаціями. Крім цього, Європейська Рада закликала до швидкого врегулювання полеміки навколо системи ідентифікації осіб, які шукають притулок, за допомогою дактилоскопії European Asylum Dactyloscopy Database або Eurodac (Європейська база даних відбитків пальців біженців).

Були прийняті положення, які стосувались громадян третіх країн. Міграційна політика ЄС має бути спрямована на надання цим громадянам, які законно перебувають на території союзу, подібних прав та обов'язків, які мають самі громадяни ЄС. На думку фахівців, це має стримувати прояви соціальної, економічної, расової дискримінації щодо новоприбулих. І це покладе початок розробці нових методів боротьби із расизмом і ксенофобією.

Окремі положення стосувались управління міграційними потоками, адже розумне ведення організаційних процесів зможе вирівняти всі показники до допустимих рівнів і запобігти міграційним кризам. Тому Європейська Рада вирішила взяти під контроль ці потоки на всіх можливих етапах, зокрема, було запроваджено такі обов'язкові положення: розпочати інформаційну кампанію про можливі легальні шляхи імміграції для бажаючих; виявляти спроби торгівлі людьми; відкрити спільні консульські центри із видачі віз ЄС в країнах третього світу; підвищити якість контролю на кордоні для викриття підроблених віз та документів; створити сприятливі умови для кооперації між службами контролю на кордоні; розпочати підготовку меморандуму про співпрацю між Італією та Грецією в Адріатичному і Іонічному морях для боротьби проти організованої злочинності, контрабанди та торгівлі людьми. З цією метою було запропоновано тісне співробітництво з іншими країнами, громадян яких можна віднести до потенційних іммігрантів, або країнами, які є транзитними для міграційних потоків. За порушення цих положень, а особливо це стосується торгівлі людьми, нелегальної імміграції, а також жорсткої експлуатації новоприбулих робітників, вводити суворе покарання за ці злочини, які мають розробити до 2000 р. [4]

У результаті інтеграції Шенгенських домовленостей до законодавства Європейського Союзу всі країни-члени зобов'язані повною мірою погодитися із запропонованими положеннями і вирішальною роллю ЄС у цих питаннях та розпочати процес імплементації цих положень до свого законодавства з метою ефективного контролю майбутнього спільного кордону союзу. Для підбиття підсумків по реалізації цієї програми учасники договору мають зібратися через п'ять років.

У Гаазі у 2004 р. відбулась чергова конференція, на якій знову говорили про створення єдиної системи притулків для біженців, розширення інформаційної кампанії про легальну міграцію серед потенційних країн. Важливість боротьби із нелегальним перетином кордону, підробленими візами та документами, а також незаконним працевлаштуванням [6]. Загалом всі пункти частково дублюють всі попередні і не описують чогось нового або певних досягнень. Єдине, на що можна звернути увагу в програмі дій на наступні п'ять років, це поглиблення консолідації у вирішенні цих питань всіх членів ЄС (роком раніше був прийнятий проєкт про розширення ЄС, і його членами стали 10 нових країн), а також впровадження низки фінансових програм, які будуть допомагати новим членам реалізовувати заходи, прийняті Європейським союзом у сфері міграційної політики.

Наступна конференція у сфері міграційної політики відбулась в Стокгольмі 2009 р. Станом

на цей рік все було без змін, система діяла чітко і виконувала всі приписані інструкції, а тому на конференції в основному обговорювали заходи, які допоможуть зберегти досягнуті результати в цьому процесі. Єдиним чинником, який міг змінити цю ситуацію, був розпал фінансово-економічної кризи, який міг спровокувати хвилю нової міграції із найбільш постраждалих країн. Європейська Рада через цю причину рекомендувала до подальшого розвитку інтегрованого управління кордонами і посилення позицій FRONTEX (Європейське агентство контролю зовнішніми кордонами) у регулюванні цих питань [5]. Ці заходи, на думку єврокомісарів з міграційних питань, могли б ефективніше впоратись із новими міграційними потоками.

Того ж року було ухвалено Кодекс Спільноти із візових питань, де визначили процедуру і умови видачі віз. Він поширювався на 25 країн Шенгенської зони, окрім Великої Британії, Ірландії та Данії, оскільки вони зберегли за собою право самостійно вирішувати візові питання. Серед основних позицій у цьому кодексі є скорочення кількості категорій віз, особам, які мають довгострокові візи на навчання або ж працю, можуть отримати новий статус, оскільки ці візи будуть прирівняні до посвідки на проживання; передбачено вартість консульського збору за візу в розмірі 60 євро, утім для країн, які підписали угоди про спрощений візовий режим із ЄС, будуть діяти пільги в розмірі 35 євро [14]. У 2019 році вартість за консульський збір зростає до 80 євро. Білорусь останньою серед європейських країн підписала з ЄС угоду по лібералізації візового режиму у січні 2020 року. Також на консульства наклали зобов'язання мотивувати свої відмови, а позивачам віз – подати апеляцію на відмову.

У 2008 р. в Брюсселі було ухвалено European Pact on Immigration and Asylum (Європейський пакт про імміграцію і біженців). У пакті вказано пріоритетні завдання міграційної політики, над якими будуть працювати протягом наступних років. Це організація легальної імміграції і допомога в інтеграції новоприбулих, контроль над незаконною імміграцією та сприяння в добровільному поверненні мігранта, почати всебічне партнерство з усіма країнами, які займаються міграційними питаннями, тощо. Нарешті було прийнято рішення про запуск CEAS (Загальноєвропейської системи притулку). Виділено додаткове фінансування на діяльність FRONTEX та розпочате створення помічної організації, мета якої – стеження за кордоном Eurosur. Активно розвивати відносини

та укладати двосторонні угоди з країнами Східного партнерства і Південного Середземномор'я. Полегшити бюрократичну тяганину для студентів та дослідників, які бажають вчити і досліджувати щось на території ЄС. Також ухвалено чіткий план діяльності комісії на наступні роки, зокрема створення AMIF (Фонд притулку, міграції та інтеграції) та ISF (Фонд внутрішньої безпеки) [1].

Крім цього, було надано дозвіл громадянам країн, що не входять до складу ЄС, працювати за єдиним дозволом, а також отримувати синю картку. Система синіх карт це проєкт Жозе Мануеля Баррозу, президента Європейської комісії, який виступає інструментом для залучення висококваліфікованої сили, і реалізований в Директиві №2009/50/ЄС від 25 травня 2009 р. Синя картка – це спеціальний дозвіл на роботу й тимчасове проживання в інших країнах – членах ЄС. Її мета – спросити в'їзд до ЄС висококваліфікованих кадрів і направити їх саме туди, де їх найбільше потребують. Ця система дозволить Європейським країнам подавати заявки та самим обирати, хто для них краще підходить. Отримати на руки картку можна лише після укладання двосторонньої трудової угоди із роботодавцем. Разом із нею новоприбулий отримує всі права, які мають громадяни ЄС, окрім права на постійне проживання. Утім, якщо угода була розірвана раніше терміну, а нових заявок на працю не надходить, то особа має покинути територію ЄС строком до двох місяців після звільнення. Синя картка, на відміну від “American green card” (подібна система в США), дає право на роботу лише на 4 роки, утім є можливість її пролонгації [12].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, доходимо висновку, що процес формування міграційної політики ЄС – це складний і тривалий шлях, який складався із компромісів, поступок і порозумінь, але допоміг створити спільне бачення й утворити якісну систему. Декому ця система здається провальною (міграційна криза 2015 р.), утім всі її механізми є продуманими і, крім економічної вигоди, Європа дбає про захист основних прав людини. А тому головний принцип ЄС у своїй міграційній політиці – це створення всіх умов для іммігрантів, які прибули на цю територію легально. Вони отримують такі ж права та обов'язки, як і місцеві. Європейська міграційна система є змінною і в цьому її перевага, що вона не законсервувалась в Маастрихті, а продовжила адекватно відповідати на сучасні виклики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. European Pact on Immigration and Asylum. Eur-Lex, September 24th 2008, accessed October 14th 2020. URL: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:jl0038&from=EN>
2. Measures to improve the situation and ensure the human rights and dignity of all migrant workers. United Nation, December 16th 1976, accessed October 10th 2020. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/31/127>.
3. Schengen Area – The World's Largest Visa Free Zone. Schengen Visa Info, January 18th 2019, accessed October 11th 2020. URL: <https://www.schengenvisainfo.com/schengen-visa-countries-list/>.
4. Tampere European Council 15th and 16th October 1999 presidency conclusions. European Parliament, October 17th 1999, accessed October 12th 2020. URL: http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm.
5. The European Union's Stockholm Program: Less Ambition on Immigration and Asylum, But More Detailed Plans. Migration policy Institute, January 12nd 2010, accessed October 12th 2020. URL: <https://www.migrationpolicy.org/article/european-unions-stockholm-program-less-ambition-immigration-and-asylum-more-detailed-plans>.
6. The Hague programme: strengthening freedom, security and justice in the European Union. Eur-Lex, March 3rd 2005, accessed October 12th 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:053:0001:0014:EN:PDF>.
7. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. Eur-Lex, November 11th 1997, accessed October 11th 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/ams/sign>.
8. Директива 68/360 від 15 жовтня 1968 року про відміну обмежень на пересування та проживання в межах співтовариства. *Законодавство України*, 15 жовтня 1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_010?lang=ua.
9. Договір про Європейський союз. *Законодавство України* від 13.12.2007р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text.
10. Договір про заснування Європейської спільноти. *Законодавство України*, 01 січня 2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017.
11. Єдиний європейський акт (укр/рос). *Законодавство України*, 17 лютого 1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028.
12. Єлейко І. «Блакитна карта» як інструмент залучення кваліфікованої робочої сили країнами – членами ЄС. Глобальні та національні проблеми економіки. 01 грудня 2014. URL: <http://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/16-1-1.pdf>.
13. Зіненко М. Формування політики мультикультуралізму в Швеції в другій половині XX – на початку XXI століття. Молодий вчений, 04 червня 2018. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_5\(2\)_51](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_5(2)_51).
14. Коментований переклад візового кодексу Європейського Союзу. Громадська ініціатива «Європа без бар'єрів» – пер. Лілія Левандовська. Київ : Вістка. 2010. 160 с.
15. Муравйов В. Право Європейського союзу: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 704 с.
16. Шенгенська угода. *Законодавство України*, 14 червня 1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_004.

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В ГРЕЦІЇ

THE FEATURES OF THE PRESIDENT'S INSTITUTE IN GREECE

Войчук А.Ю.,

*асистентка кафедри політичних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Проаналізовано особливості інституту президента в Греції. У Греції центром здійснення державної влади виступає не глава держави і не парламент, а уряд, глава якого фактично є першою особою в державі.

У статті з'ясовано особливості президентських виборів. Обраний парламентом президент не має вагомих владних повноважень. Повноваження Президента Греції систематизовано відповідно до основних сфер державної діяльності – виконавчої, законодавчої, судової, зовнішньополітичної, національної безпеки та оборони. До повноважень Президента Греції у сфері виконавчої влади належать: формування уряду; відправлення у відставку уряду, але із санкції самого уряду; участь у призначеннях глав місцевих органів виконавчої влади; відзначення державними нагородами, присвоєння почесних і вищих військових звань. До повноважень Президента Греції у сфері законодавчої влади належать: скликання позачергових сесій парламенту; розпуск парламенту; підписання та оприлюднення прийнятих парламентом законів; застосування вето щодо прийнятих парламентом законів; відсутність права законодавчої ініціативи; видання власних нормативно-правових актів. До повноважень Президента Греції у сфері судової влади належать право на помилування, пом'якшення і скасування кримінальних покарань, визначених судом, оголошення амністії, призначення на судові чи вищі судові посади. До повноважень Президента Греції у сфері зовнішньої політики належить право представляти державу в міжнародних відносинах, укладати міжнародні договори, призначати і відкликати послів та інших дипломатичних представників держави в інших державах, приймати вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав. У сферах національної безпеки та оборони держави Президент Греції очолює збройні сили держави, керівництво якими належить уряду.

Ключові слова: президент, інститут президента, Президент Греції, парламентарна республіка.

The features of the president's institute in Greece are analyzed. In Greece, the center of state power is not the head of state or the parliament, it is the government, the head of which is actually the first person in the state.

The features of the presidential election are analyzed in the article. The president elected by parliament has the unimportant power. The powers of the President of Greece are systematized in accordance with the main spheres of state activity – the executive, the legislative, the judicial, the foreign policy, the national security and the defense. The powers of the President of Greece in the field of the executive power include: forming the government; dismissal of the government, but with the sanction of the government itself; participation in the appointment of heads of local executive bodies; awarding state awards, awarding honorary and higher military ranks. The powers of the President of Greece in the field of the legislative power include: convening extraordinary sessions of the parliament; dissolution of the parliament; signing and promulgation of laws passed by the parliament; veto on proposed laws; lack of the right of legislative initiative; publication of own regulations. The powers of the President of Greece in the field of the judiciary include the right to pardon, mitigate and abolish criminal penalties imposed by a court; to proclaim amnesty; appointment to judicial or higher judicial positions. The powers of the President of Greece in the field of the foreign policy include the right to represent the state in international relations, to conclude international agreements, to appoint and recall ambassadors and other diplomatic representatives of the state in other states, to accept credentials and letters of revocation of foreign diplomats. In the fields of the national security and defense, the President of Greece is head of the armed forces of the state, led by the government.

Key words: president, president's institute, the President of Greece, parliamentary republic.

Постановка проблеми. Інститут президента є невід'ємним елементом політичної системи Греції. Роль президента в системі органів державної влади і в країні загалом значною мірою залежить від того, якою саме є форма республіканського правління, тобто парламентарною. За парламентарної форми республіканського правління президент обирається парламентом або створеною на його основі колегією, у формуванні уряду бере суто формальну участь і реально не має вагомих владних повноважень, оскільки здійснення ним повноважень через інститут контрасигнатури контролює уряд. Президент тут здійснює переважно представницькі функції, як посередник може відігравати важливу роль у збалансуванні відносин між парламентом і урядом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед численних досліджень і публікацій, в яких висвітлюється питання особливостей функціонування інституту президента в Греції, на особливу увагу заслуговують праці таких зарубіжних та вітчизняних дослідників: І. Алексеєнка, С. Бостан, М. Дмитренко, І. Костицької, П. Мироненка, С. Паречиної, С. Серьогіна, В. Сухоноса тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз особливостей інституту президента в Греції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут президента – це система конституційно-правових норм, що визначає статус президента в системі органів державної влади в окремо взятій країні. Особливості функціонування інституту

президента в Греції визначаються формою правління, поділом державної влади, ustalеними політико-правовими традиціями, політичною кон'юнктурою, розкладом соціальних сил у державі тощо.

Греція є парламентарною республікою. У парламентарній республіці центром здійснення державної влади виступає не глава держави і не парламент, а уряд, глава якого фактично є першою особою в державі. Основними ознаками парламентарної республіки є: обрання президента парламентом або утвореною на його основі особливою колегією; здійснення повноважень глави держави і глави уряду різними особами, наявність посади прем'єр-міністра; обмеження владних повноважень президента і віднесення реальної компетенції у сфері виконавчої влади до уряду та його глави; формування уряду парламентом за номінальної участі президента; політична відповідальність уряду перед парламентом; право президента розпустити парламент, який контролює уряд; контрасигнування актів президента прем'єр-міністром та/або відповідним міністром [8, с. 320].

Президент Греції обирається парламентом строком на п'ять років. Вибори відбуваються за мажоритарною системою кваліфікованої більшості. Для обрання Президента Греції у першому турі виборів необхідні 2/3 голосів депутатів парламенту. Якщо жоден із кандидатів не обраний, проводиться другий тур виборів із новим висуванням кандидатів через п'ять днів. Для обрання у другому турі також необхідні 2/3 голосів депутатів. Якщо і в цьому разі нікого не буде обрано, то проводиться через п'ять днів третій тур виборів, в якому необхідно набрати 3/5 голосів депутатів. Якщо протягом трьох турів президента не буде обрано, то парламент саморозпускається і проводяться нові парламентські вибори. Новообраний парламент обирає президента кваліфікованою більшістю у 3/5 від його складу. Якщо жоден із кандидатів не обраний, проводиться другий тур виборів із новим висуванням кандидатів через п'ять днів. Для обрання у другому турі необхідна абсолютна більшість голосів. Якщо і в цьому разі нікого не буде обрано, то проводиться через п'ять днів третій тур виборів, в якому необхідно набрати відносну більшість голосів депутатів (ст. 32 Конституції Греції 1975 р.) [2].

Президентом Греції може бути обраний грецький громадянин, який перебуває у цьому громадянстві не менше ніж п'ять років, має батька – грецького громадянина, досяг 40-річного віку і має право обирати (ст. 31 Конституції Греції 1975 р.) [2].

Обраний парламентом Президент Греції не має вагомих владних повноважень. Він не може протиставити себе ні парламенту, який його обрав, ні уряду, який контролює його діяльність через інститут контрасигнатури. Однак систематизацію

повноважень Президента Греції доцільно здійснювати відповідно до основних сфер державної діяльності – виконавчої, законодавчої, судової, зовнішньополітичної, національної безпеки та оборони.

До конституційних повноважень Президента Греції у сфері виконавчої влади належать: формування уряду; відправлення у відставку уряду в цілому або окремого його члена, але, як правило, із санкції самого уряду; участь у призначеннях глав місцевих органів виконавчої влади; відзначення державними нагородами, присвоєння почесних і вищих військових звань.

У сфері виконавчої влади Президент Греції бере участь у формуванні уряду. За парламентарної форми республіканського правління використовується парламентський спосіб формування уряду. Конституція Греції 1975 року, на відміну від більшості конституцій сучасних держав, у статті 37 детально закріплює всі стадії процесу формування уряду. Зокрема, у зазначеній статті йдеться про те, що президент призначає прем'єр-міністра, а за його пропозицією інших членів уряду і заступників міністрів. Прем'єр-міністром призначається лідер політичної партії, яка має абсолютну більшість місць у парламенті. Якщо жодна з партій не має такої більшості, президент доручає лідеру партії, що має відносну більшість місць, вивчити можливість сформувати уряд, який користуватиметься довірою парламенту. Коли це не вдається, така ж місія доручається лідеру партії, що займає за кількістю депутатів друге місце в парламенті, а якщо і ця спроба буде невдалою – лідеру третьої за чисельністю місць партії. Кожен такий пробний мандат має силу протягом трьох днів. Якщо ж це не дасть результату, президент скликає лідерів партій і доручає сформувати уряд із представників усіх парламентських партій із метою проведення нових виборів, а у разі невдачі покладає місію формування уряду з такою ж метою на голову Верховного касаційного суду, Контрольної ради чи Державної ради, що очолює систему адміністративних судів і розпускає парламент. Уряд має користуватися довірою парламенту. У 15-денний строк після прийняття присяги прем'єр-міністром уряд зобов'язаний запросити від парламенту вотум довіри, який приймається абсолютною більшістю голосів присутніх депутатів, але не менш як 2/5 від їх загальної кількості [2].

Президент Греції має право відправляти у відставку уряд, але із санкції самого уряду або в разі невисловлення парламентом вотуму довіри сформованому ним новому уряду. Конституція Греції 1975 року закріплює дві форми політичної відповідальності уряду: відмова в довірі і вотум недовіри. У 15-денний строк після прийняття присяги прем'єр-міністром або в будь-який інший момент

уряд може запросити в парламенту вотум довіри, за рішенням якого довіри може бути позбавлений весь уряд або окремі його члени. Пропозиція про вотум недовіри має бути підписана принаймні 1/6 від загальної кількості депутатів і містити чітке визначення питань, за якими будуть вестися дебати. Вона приймається, якщо буде схвалена абсолютною більшістю голосів від загального числа депутатів. Члени Ради міністрів Греції так само, як і заступники міністрів, несуть колективну відповідальність за загальну політику уряду, а кожен із них – за дії у сфері своєї компетенції згідно із законодавством. При цьому письмова чи усна вказівка президента в жодному разі не звільняє міністрів та їх заступників від відповідальності (ст.ст. 84–85) [2]. Якщо недовіра була висловлена двом сформованим урядам поспіль, то президент може розпустити парламент як такий, що не забезпечує стабільності уряду.

Таким чином, у разі висловлення уряду вотуму недовіри чи відмови в довірі уряд або йде у відставку, або ініціює розпуск парламенту Президентом Греції, який призначає вибори до парламенту. Право уряду ініціювати розпуск парламенту главою держави є протиправною його політичній відповідальності перед парламентом, праву останнього висловити уряду вотум недовіри або відмовити йому в довірі і виступає важливим інституціональним чинником забезпечення стабільності у відносинах гілок законодавчої та виконавчої влади.

До повноважень Президента Греції у сфері виконавчої влади належить участь у призначеннях глав місцевих органів виконавчої влади. За парламентарної форми правління діє романогерманська або континентально-європейська модель організації публічної влади на місцях. В адміністративно-територіальних одиницях одночасно діють представницький орган місцевого самоврядування і місцевий орган виконавчої влади держави, очолюваний призначеною центром (урядом та президентом) посадовою особою (генеральним секретарем у Греції), яка здійснює адміністративний нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування.

До інших конституційних повноважень Президента Греції належить відзначення державними нагородами, присвоєння почесних і вищих військових звань (ст.ст. 45–46 Конституції Греції 1975 р.) [2].

До конституційних повноважень Президента Греції у сфері законодавчої влади належать: скликання позачергових сесій парламенту; дострокове припинення повноважень парламенту і призначення позачергових виборів; підписання та оприлюднення прийнятих парламентом законів; застосування вето щодо прийнятих парламентом законів; відсутність права законодавчої ініціативи; видання власних нормативно-правових актів.

Президент Греції має право на скликання позачергових або надзвичайних сесій парламенту. Це право є одним із важливих засобів впливу глави держави на вищий законодавчий орган. Зокрема, у тих випадках, коли президент хоче домогтися прийняття яких-небудь екстрених законодавчих заходів і до того ж мобілізувати суспільну думку в країні на користь своїх ініціатив. Президент Греції має право скликати парламент раз на рік, а також на позачергові сесії, тобто в тих випадках, коли він вважатиме це розумним, оголошуючи особисто або через прем'єр-міністра про початок і кінець кожної парламентської сесії. Президент Греції може лише один раз завершити роботу парламентської сесії, або відкласти її початок, або перервати її засідання. Закінчення роботи не може продовжуватися більше тридцяти днів або повторитися ще раз протягом тієї самої парламентської сесії без згоди парламенту (ст. 40 Конституції Греції 1975 р.) [2].

У сфері законодавчої влади Президент Греції володіє правом розпуску парламенту. У державах із парламентарною формою правління таке право виступає як своєрідна протиправна праву парламенту виразити недовіру уряду і відправити його у відставку. Президент Греції може розпустити парламент за таких умов: нездатність парламенту сформувати уряд через відсутність парламентської більшості; відсутність підтримки уряду з боку парламенту (вотум недовіри); у разі відмови парламенту уряду в довірі (відмова в довірі); необрання глави держави. У Греції парламент, обраний після розпуску попереднього, не може бути розпущений протягом одного року з моменту початку його роботи (ст. 41 Конституції Греції 1975 р.) [2].

До інших законодавчих повноважень Президента Греції належить право підписання та оприлюднення прийнятих парламентом законів, застосування щодо них вето. Конституція Греції 1975 р. передбачає, що президент підписує та оприлюднює прийняті парламентом закони в місячний строк із моменту їх прийняття. Президент Республіки може протягом цього строку повернути до парламенту прийняті ним закони, виклавши причини повернення, тобто накласти на них вето. Законопропозиція чи законопроект, повернений президентом до парламенту, виноситься на пленарне засідання останнього, і якщо вони приймуть його знову абсолютною більшістю голосів від загального числа депутатів, то Президент Греції підписує та оприлюднює його в обов'язковому порядку протягом десяти днів із моменту другого прийняття (п. 1, 2 ст. 42) [2].

За парламентарної форми республіканського правління Президент Греції не володіє правом на законодавчу ініціативу. Однак за певних умов глава держави має право видавати акти, що мають

силу закону (декрет-закони, законодавчі декрети). Так, Президент Греції має право видавати декрети за надзвичайних обставин, у разі непередбачуваної необхідності, що виникла, і якщо це пропонує уряд. Декрети президента, що мають силу закону, мають бути представлені на затвердження парламенту протягом 40 днів із моменту їх видання або протягом 40 днів із моменту скликання сесії парламенту. Шляхом видання декретів Президент Греції може оголосити референдум із важливих національних питань відповідно до рішення абсолютної більшості від загальної кількості депутатів парламенту, що приймається за пропозицією Ради міністрів. Також він може оголосити референдум і щодо законопроектів, що приймаються парламентом і регламентують серйозні суспільні питання, за виключенням фінансових, на основі рішення 3/5 всіх депутатів парламенту, яке прийнято за пропозицією 2/5 депутатів (ст. 44 Конституції Греції 1975 р.) [2].

Президент Греції має право видавати власні нормативно-правові акти. Однак більшість актів президента підлягають контрасигнації з боку глави уряду та/або відповідного міністра. Теоретично призначення контрасигнатури вбачається у тому, щоб зняти юридичну відповідальність із глави держави за видані ним акти (юридична невідповідальність є одним із найважливіших принципів конституційного статусу глави держави в усіх країнах) і покласти її на главу уряду та його членів. Практично вона використовується для фактичного підпорядкування глави держави уряду.

Конституція Греції 1975 р. передбачає, що жоден акт президента недійсний і не виконується без контрасигнації відповідного міністра, який одним своїм підписом бере відповідальність на себе, а також без опублікування акта в Урядовій газеті. Якщо в разі відставки уряду його голова не скріпить підписом відповідний декрет, то він підписується лише президентом. Як виняток, не вимагають контрасигнації лише такі акти: а) про призначення прем'єр-міністра; б) про покладання пробного мандату на формування уряду; в) про розпуск парламенту; г) про повернення на повторний розгляд законопроекту парламенту; е) про призначення персоналу в апараті Президента Греції (п. 1-2 ст. 35) [2].

Отже, Президент Греції має право видавати нормативно-правові акти. Однак це право здійснюється лише під контролем уряду. Засобом здійснення такого контролю, фактичного підпорядкування глави держави уряду є інститут контрасигнатури.

До конституційних повноважень Президента Греції у сфері судової влади належить право на помилування, пом'якшення і скасування кримі-

нальних покарань, визначених судом, оголошення амністії, призначення на судові чи вищі судові посади. Відповідні призначення здійснюються за пропозицією уряду та спеціального органу, який має назву в Греції «Державна рада». Президент Греції має право за пропозицією міністра юстиції і за консультацією з радою (Державною радою) дарувати помилування, змінювати характер і зменшувати термін покарання, а також скасовувати покарання (п. 1 ст. 47 Конституції Греції 1975 р.) [2]. Президент призначає судових чиновників безстроково (п. 1 ст. 88 Конституції Греції 1975 р.) [2].

До повноважень Президента Греції у сфері зовнішньої політики належить право представляти державу в міжнародних відносинах, вести переговори та укладати міжнародні договори, призначати і відкликати послів та інших дипломатичних представників держави в інших державах і при міжнародних організаціях, приймати вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав.

У сферах національної безпеки та оборони держави Президент Греції очолює збройні сили держави, керівництво якими належить уряду. У сферах національної безпеки та оборони держави Президент Греції наділяється правом призначати на посади та звільняти з посад вище командування збройних сил, головувати у вищих органах національної безпеки і оборони, вводити в державі або в окремих її місцевостях воєнний стан, оголошувати загальну або часткову мобілізацію тощо. Глава держави має право ввести надзвичайний (воєнний, облоговий) стан за попередньою або негайною консультацією з парламентом. Уведення надзвичайного стану в Греції передбачає не тільки призупинення дії окремих конституційних положень, а й розширення повноважень виконавчої влади, обмеження повноважень представницьких установ, тимчасове верховенство декретів глави держави над чинним законодавством (ст. 48 Конституції Греції 1975 р.) [2].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, особливості інституту президента в Греції визначаються парламентарною формою правління, поділом державної влади, політичною кон'юнктурою, політико-правовими традиціями, розкладом соціальних сил у державі, менталітетом народу. Обраний парламентом Президент Греції не має вагомих владних повноважень. Він не може протиставити себе ні парламенту, який його обрав, ні уряду, який контролює його діяльність через інститут контрасигнатури. Основні функції президента полягають у представництві держави, політичному арбітражі між різними гілками державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бостан С.К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики : монографія. Запоріжжя : Юридичний ін-т, 2005. 540 с.
2. Конституція Греції от 11 июня 1975 года. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/greece.pdf> (дата звернення: 10.01.2021).
3. Линц Х.Дж. Достоинства парламентаризма. *Век XX и мир*. 1994. № 7-8. URL: <http://www.russ.ru/antolog/rgedely/2-3/dem26.htm> (дата звернення: 10. 01. 2021).
4. Мироненко П.В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть : монографія. Київ : ВД "Академія", 2014. 220 с.
5. Паречина С.Г. Институт президентства: история и современность / под общ. ред. Е.В. Матусевича. Минск : ИСПИ, 2003. 163 с.
6. Серьогіна С.Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : монографія / Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". Харків : Право, 2011. 764 с.
7. Сухонос В.В. Інститут глави держави в умовах республіки: конституційно-правовий та історико-теоретичний аспекти : монографія. Суми : Університетська книга, 2011. 318 с.
8. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.
9. Lijphart A. *Parliamentary versus presidential government*. Oxford, 1992. 257 p.
10. Linz J. *Presidential or parliamentary democracy: Does it make a difference?* / edited by A. Valenzuela and etc. *The Failure of presidential democracy. Comparative Perspectives*. Baltimore and London, 1994. P. 72–152.

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ПЕРФОРМАНСУ: ПЕРСПЕКТИВА МОТИВАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ

INTERDISCIPLINARY APPROACH TO THE ANALYSIS OF POLITICAL PERFORMANCE: PERSPECTIVE OF POLITICAL ACTORS' MOTIVATION

Іванова-Биканова В.Є.,

аспірантка кафедри політології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Розглядається міждисциплінарне сприйняття політичного перформансу як політичної технології та надання політичного змісту мистецьким подіям. Аналізуються підходи до усвідомлення природи політичного перформансу тими акторами, які будуть його застосовувати. Розкривається сутність здійснення влади в умовах сучасної України на основі елементів перформансної культури. Обговорюється неординарність публічних виступів окремих політичних лідерів та державних діячів. Встановлюються методичні норми мистецтва, які спрямовують увагу на театральні вистави та співвідношення спільних дій. Обговорюється значення політичного театрального дійства як різновиду акціоністського мистецтва та його відповідність вимогам політичного децизіонізму. З'ясовуються позиції авторів та дієвих осіб політичного перформансу. Акцентовано на розбіжностях у поглядах на результатах конкретних вчинків та дій учасників та організаторів політичного перформансу. Метою статті є встановлення потенціалу міждисциплінарного підходу у дослідженні політичного перформансу як чинника мотивації політичних акторів. У статті застосовуються загальнологічні (аналіз, синтез) та фахові методи політичної науки (ретроспективний та структурно-функціональний методи). Досліджуються чинники максимізації ефекту театральності у політичних діях та презентаціях. Розкрито специфіку ситуації, особливий емоційний стан аудиторії, можливість виразити певну політичну проблему у мистецьких символах. З'ясовуються умови досягнення політичної мети на основі глибокого розуміння культурно-мистецької природи публічної вистави. Розглядаються обмеження для політичних акторів у спроможності прогнозувати результат політичного дійства. Обговорюються умови застосування політичного перформансу в сучасній Україні. Наголошено на ускладненні ситуації малими термінами передвиборчих перегонів та рідкісним явищем завчасної підготовки політичних кампаній.

Ключові слова: політичний перформанс, політична театральність, політичний актор, політичний інститут, політичний процес, політична комунікація.

The interdisciplinary perception of political performance as a political technology and the provision of political content to artistic events is considered. Approaches to understanding the nature of political performance by the actors who will apply it are analyzed. The essence of exercising power in the conditions of modern Ukraine on the basis of elements of performance culture is revealed. The unusualness of public speeches of individual political leaders and statesmen is discussed. Methodical norms of art are established, which direct attention to theatrical performances and the ratio of joint actions. The significance of political theatrical action as a kind of actionist art and its compliance with the requirements of political decisionism are discussed. The positions of the authors and actors of the political performance are clarified. Emphasis is placed on differences in their views on the results of specific actions and actions of participants and organizers of political performance. The aim of the article is to establish the potential of an interdisciplinary approach in the study of political performance as a factor motivating political actors. The article uses general (analysis, synthesis) and professional methods of political science (retrospective and structural-functional methods). Factors of maximizing the effect of theatricality in political actions and presentations are investigated. The specifics of the situation, the special emotional state of the audience, the opportunity to express a certain political problem in artistic symbols are revealed. The conditions for achieving a political goal are clarified on the basis of a deep understanding of the cultural and artistic nature of public performance. Limitations for political actors in their ability to predict the outcome of a political action are considered. The conditions for the use of political performance in modern Ukraine are discussed. Emphasis was placed on the complication of the situation with the short terms of the election campaign and the rare phenomenon of early preparation of political campaigns.

Key words: political performance, political theatricality, political actor, political institute, political process, political communication.

Постановка проблеми. Сучасна політична наука нерідко звертається до підходів, які застосовують інші дослідні науки суспільного та гуманітарного напрямку. Політичний перформанс є багатовимірним явищем, яке не вкладається у класичну схему політичної комунікації з передаванням повідомлення, суб'єктом та об'єктом інформування. Сприйняття політичного перформансу як політичної технології вимагає від політичних діячів усвідомлення тих акторів, які будуть її засто-

совувати. Звідси необхідно з'ясувати спонукальну природу політичного перформансу як мотивації для її використання в політичній практиці. Згідно з досвідом країн сталої демократії, елементи політичного перформансу є невід'ємною частиною рутинної політичної практики. Здійснення влади в умовах сучасної України на основі елементів перформансної культури забезпечує неординарність публічних виступів окремих політичних лідерів та державних діячів. На сучасному етапі

важливо виявити ті риси політичного перформансу, які властиві йому як специфічній політичній діяльності та які притаманні йому як явищу мистецтва і культури. Виявлена розбіжність дасть змогу окреслити рівні ефективності політичної комунікації із застосуванням перформансу та глибше зрозуміти специфіку реакцій аудиторії та напрями зміни її поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міждисциплінарний науковий пошук за темою політичного значення перформансу цікавить багатьох вітчизняних й зарубіжних вчених. Українська дослідниця В. Праслова розглядає специфіку перформансу в художньому проектуванні [4], Л. Абу-Лакід досліджує романтику опору в умовах трансформацій влади на прикладі жінок-бедуїнів [5], Дж. Коен-Крус з'ясовує залучення перформансу до проблеми театру як заклику і відповіді [6], Т. Девіс та Т. Постлевейт вивчають мистецький зміст феномена театральності [8], Х. Енглунд розкриває особливості представлення прав людини в роботі африканських радіостанцій [9], А. Ескобар аналізує смисли імперської глобальності у перформансній діяльності соціальних рухів проти глобалізації [10]. Отже, експліковано мистецькі, етнологічні та соціально-активістські конотації соціально-політичного перформансу. Існує потреба виявлення пояснювального потенціалу міждисциплінарного підходу для дослідження мистецької та політико-інституційної складових частин політичного перформансу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є встановлення потенціалу міждисциплінарного підходу у дослідженні політичного перформансу як чинника мотивації політичних акторів. Завданням статті є з'ясування розбіжностей між мистецькою та політичною природою перформансу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриття значення перформансу як політичного явища та концепту політичних наук спирається на уявлення, які виникли в межах сучасних досліджень із мистецтвознавства. Дисциплінарні методичні норми мистецтва спрямовують увагу на театральні вистави та співвідношення дії разом [8]. У політичному середовищі перформанс сприймається як частина більш широких дій, спрямованих на маніпулятивний вплив на аудиторію. Українські дослідники Л. Білякович і Т. Вовченко досить влучно визначають перформанс (від англ. *performance* – виконання, виступ, гра, вистава) як концептуальну форму «мистецтва дії» або різновид акціонізму, який полягає у виконанні митцем певної, заздалегідь спланованої дії перед публікою, яка виступає реципієнтом» [1, с. 34].

Поєднання мистецтвознавчого та політологічного аналізу вимагає усвідомлення символічного значення мистецтва, театрального дійства

та його політичного складника. Інтерпретація політичного значення перформансу здійснюється майже завжди *ad hoc* (тобто упереджено, інтуїтивно, заздалегідь). Насправді театральне дійство зокрема та акціонізм мистецтва взагалі живуть власним життям і не завжди відповідають вимогам політичного децизіонізму. Л. Білякович і Т. Вовченко слушно стверджують, що «в акціоністському мистецтві, як відомо, твором вважають дії автора, за якими глядачі спостерігають у режимі реального часу. Отже, перформанс – це концептуальне мистецтво, для якого однією з відправних координат існування є визначеність і розвиток у часі, активна участь художника в сугестивній репрезентації творчого задуму та інспірування емоційно-ідейного наповнення твору в глядацьку аудиторію, коли публіка стає співучасником дійства, а не відстороненим спостерігачем» [1, с. 34]. Це також видно на прикладі соціальної екзальтації романтики опору жінок-бедуїнів [5].

Творчий акт та політика співвідносяться в межах задуму мистецького проєкту, який здійснюється з політичною метою. Автори та дієві особи політичного перформансу нерідко можуть мати розбіжності у своїх поглядах на результатах конкретних вчинків та дій за винятком випадків, коли перформанс застосовується в межах стійкого політичного ритуалу. Л. Білякович і Т. Вовченко обґрунтовано зазначають про його «нерозривний зв'язок з ритуалом, що несе в собі чіткі комунікативні вказівки. Ритуали не дають розвиватися агресивним діям, оскільки створюють для цього другу реальність, якою і є перформанс» [1, с. 35].

Тлумачення образу як компоненту політичного перформансу також має свої обмеження. З точки зору політико-комунікаційних технологій перформанс є повідомленням, адресованим певній аудиторії. Однак із точки зору виконавця вистави це може бути акт самовиразу, який має власний смисл. Звідси очевидна невідповідність між метою політичного актора та ефективністю перформансу як політичного дійства. При цьому жанрові канони перформансу можуть вимагати дій, які мають багатозначне політичне тлумачення. Л. Білякович і Т. Вовченко, спостерігаючи за роботами сучасних художників мистецтва дії та ветеранів перформансу, зазначають про використання образу як референціального жанрового інструмента. Так, перформанс М. Абрамович «Балканське бароко» (1997 рік, Венеціанське бієнале) був горою закритих кісток, на вершині якої сиділа авторка в білій сукні, зчищала з кісток залишки м'яса та співала народні балканські пісні» [1, с. 37].

Політологічний аналіз перформансу на основі норм мистецтва дає змогу визначити мотивацію політичних акторів із точки зору їх належності до правлячої політичної групи або політичної опозиції. Саме належність або неналежність до владних

інституцій і формує вихідні умови для використання політичного перформансу. О. Груєва аргументовано вважає, що «у сучасній політиці до перформансу вдаються як до технології комунікативної взаємодії із широкою аудиторією. Частіше перформанси використовуються не для підтримки, просування провладної політики, а саме для протестної. Громадсько-політичні перформансні акції можуть бути різноформатними та неоднотипними за стилем і жанром: від найпростіших театралізацій до акцій, які володіють складним сценарієм і потребують професіоналізму виконавців (наприклад, «ожилі» картини; балетні постановки; ходіння на ходулях)» [3, с. 100]. Також дослідники наводять приклади акцентування на правах людини в роботі африканських радіостанцій [9].

З точки зору постмодерного політичного мислення перформанс є якнайповнішою формою не лише творчого самовираження, а й взагалі індивідуалістичного та авторського сприйняття політики. У зв'язку з цим широке розуміння політичного перформансу включає не лише політико-технологічну дію (тобто заздалегідь організовану перформансну акцію), але й спонтанну спробу самовиразу або відстоювання певних ідей чи позицій у громадському просторі. Як стверджує О. Груєва, «політичний перформанс – явище, яке виникло задовго до постмодерної доби, але якнайкраще вписується у соціокультурну матрицю сьогодення. За останні роки політичний перформанс міцно укорінюється як форма соціального протесту в Україні. Сьогодні чимало реальних подій практичної політики театралізуються, аби вони могли потрапити у новини» [3, с. 101].

Водночас однобічне тлумачення мотивації застосування перформансу в межах політичного протесту ґрунтується на аналізі емпіричних проявів політичної театральності. Дійсно, громадсько-політичні актори, які використовують перформанс як елемент політичної дії, досить часто належать до опозиційних або протестних рухів чи груп. Однак варто усвідомлювати, що потенціал політичного перформансу ще не задіяний повною мірою. В умовах сучасної України та інших трансформаційних країн політичний вплив перформансу обмежується рівнем політичної культури та відсутністю політичного структурування суспільства, характерного для сталих демократій. О. Груєва вважає, що «постмодерністська суспільно-політична реальність відторгує усталені ціннісні орієнтації, нормативність, впорядкованість, суспільну організованість, натомість актуалізуються питання індивідуального саморозвитку й якості життя» [3, с. 101].

Жанрова приналежність перформансу визначає їх політичну ефективність. Що більш «інформаційно містким» є політичний виступ або вистава, то більшу увагу він потенційно привертає поряд із класичними театралізованими діями (карна-

валами, парадами тощо). Значне місце в переліку мистецьких подій, які можуть набути політичного значення, займають танцювальні шоу. Їх використання для суто мистецьких цілей може мати приховане політичне значення для провладних політичних суб'єктів. Зокрема, йдеться про театралізовані танцювальні вистави радянських часів, під час яких демонструвалася дружба народів у межах фестивалів народного мистецтва. Танцювальний перформанс як частина політичного ритуалу властивий також архаїчним суспільством. Його метою є рольова гра, яка демонструє певні властивості влади, доводить її дієвість та спроможність. В умовах сучасної України цей жанр перформансу лише переживає період становлення. О. Бойко слушно зауважує, що «вітчизняний перфомативний рух пройшов шлях від експансії іноземців у цій сфері до співтворчості з ними та самостійної творчості вітчизняних перформерів. Значно розширилась географія танцювальних перформерів та їхня чисельність» [2, с. 244].

Танцювальні перформанси як елемент шоу-бізнесу створюють сприятливе середовище для медіаполітичних проєктів. Розважальний жанр розслаблює аудиторію, створює ейфорійне інформаційне тло для власне політичного меседжу. У такій ситуації легко здійснювати прив'язку політичних діячів до аудиторії. О. Бойко зазначає, що «велика кількість танцювальних перформансів фактично не є танцювальними – основним виразним засобом виступає людське тіло, а не хореографічний рух, хоча можна говорити про певний образ, створений саме тілом. І тут проявляється постмодерне сприйняття тілесності, яке стає джерелом мистецького акціонізму» [2, с. 242].

Якщо танцювальний перформанс є показником динамічного представлення певних політичних смислів, то статичний перформанс надає перевагу довготривалим та масштабним формам. Проведення масових громадських акцій (як акцій громадянської непокори, так і репрезентації певних суспільних рухів та ідейних доктрин) у певних тематичних умовах або середовищі забезпечує більш тривалий та виразний ефект від політичного дійства. Сучасні західні дослідники намагаються порівняти статистичну перформансну культуру у країнах сталої демократії та країнах, що розвиваються. А. Флінн та Дж. Тініус порівнюють «сільську громаду Санта-Катаріна в субтропічній Південній Бразилії та Мюльхайм, приємне німецьке місто в постіндустріальній Рурській долині. Як зазначають дослідники, у Бразилії ви приїжджаєте по запиленому шляху до величезної бетонної гімназії, де відбуваються збори найбільшого громадського руху Латинської Америки – «Руху безземельних робітників» (MST). При цьому захід відбувається на тлі особливої «мізансцени»: корови стоять без діла в загонах на

сусідніх полях; керівники осередків руху, які перевезли сотні людей на зустріч, вишиковуються на стоянках авто поруч. Вартові охороняють ворота, а від провідника потрібне усне спілкування, перш ніж вони дозволять вам пройти. Короткий обмін привітаннями, і вони або відчиняють широкі дерев'яні ворота, або повертають вас назад» [11].

Представлення масштабного суспільного руху та концентрація уваги на його цінностях забезпечується через атрибутику приміщень, оформлення масових заходів тощо. Такі елементи оздоблення масових акцій надають учасникам відчуття залученості до важливої події та власної значущості. А. Флінн та Дж. Тініус далі демонструють статичну картину перформансу: «Потрапивши за периметр, у цьому сільському районі за містечком у бразильському інтер'єрі сама зустріч випромінює енергію, люди йдуть туди-сюди, таборуєчи на бетонній підлозі в суміші наметів, старих матраців та запилених ковдр. Зустріч триватиме чотири дні, і є хвилювання та очікування щодо програми, ключовою частиною якої стануть містичні й драматичні вистави. Зображення вишикують у головній залі. Серія картин художника Себастьяна Сальгадо про «Рух безземельних робітників» посідає почесне місце, фотокопії його творів повністю займають одну зі стін приміщення» [11].

Таким чином, мотивація застосування політичного перформансу має найрізноманітніші прояви: від одноосібної презентації суб'єктивних політичних уподобань до згуртування масових громадських рухів. Обрання конкретної форми та жанру перформансу залежить від кваліфікації політичних технологів або громадських діячів. Досягнення політичної мети вимагає глибокого розуміння культурно-мистецької природи публічної вистави. Звідси випливає необхідність з'ясування

реалістичності завдань для застосування театралізованих вистав у політиці.

Висновки. Таким чином, політичний перформанс виступає перспективною сферою міждисциплінарних досліджень, яка охоплює як суто політичні аспекти діяльності, так і специфіку мистецького й власне театрального процесу. Міждисциплінарний підхід дає змогу з'ясувати, що застосування політичного перформансу не повністю підпорядковане політико-технологічним міркуванням. Політичний перформанс не можна застосовувати у всіх без винятку ситуаціях політико-комунікаційного змагання. Для максимізації ефекту театральності у політичних діях та презентаціях необхідною є специфічна ситуація, особливий емоційний стан аудиторії, можливість виразити певну політичну проблему у мистецьких символах. Це впроваджує обмеження для політичних акторів як у спроможності прогнозувати результат політичного дійства, так і в наданні йому невимушеного вигляду.

Лише підготовлені політичні суб'єкти здатні застосовувати політичний перформанс у широкому спектрі політичних дій. В аспекті політичної іміджелогії політична театральність залежить від особистісних якостей політика, його «амплуа» як політичного лідера та історії його стосунків з аудиторією. У зв'язку з цим існує потреба більш глибокого осягнення відповідності політичного перформансу стандартним діям у рамках політичних кампаній. В умовах сучасної України ситуація ускладнюється малими термінами передвиборчих перегонів та рідкісним явищем завчасної підготовки до нових політичних кампаній.

Перспективою подальшого вивчення проблеми, порушеної в цій статті, є розгляд значення політичного перформансу для системи макрополітичної комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білякович Л.М. Динаміка розвитку перформансу: асимілятивні та синтетичні ознаки. *Вісник КНУКіМ. Серія : Мистецтвознавство*. 2013. Вип. 28. С. 33–39.
2. Бойко О.С. Танцювальні перформанси в сучасній Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 10. С. 242–245.
3. Груєва О.В. Перформанс: використання творчого потенціалу в політиці. *Держава і право. Серія : Політичні науки*. 2016. Вип. 74. С. 97–107.
4. Праслова В.О. Перформанс в художньому проектуванні. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2018. Вип. 52. С. 115–120.
5. Abu-Lughod L. (1990). The Romance of Resistance: Tracing Transformations of Power through Bedouin Women. *American Ethnologist*. 17: 41–55.
6. Cohen-Cruz J. (2010). *Engaging Performance: Theatre as Call and Response*. London/New York: Routledge. 344 p.
7. Cooke, B. and U. Kothari. (2001). *Participation: The New Tyranny?* London : Zed Books. 432 p.
8. Davis, T. C. and T. Postlewait. (eds). (2003). *Theatricality*. Cambridge: Cambridge University Press. 268 p.
9. Englund, H. (2011). *Human Rights and African Airwaves: Mediating Equality on the Chichewa Radio*. Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press. 348 p.
10. Escobar A. (2004). Beyond the Third World: Imperial Globality, Global Coloniality and Anti-Globalisation Social Movements. *Third World Quarterly*. 25(1): 207–230.
11. Flynn A., Tinius J. (2015) Reflecting on Political Performance: Introducing Critical Perspectives. In: Flynn A., Tinius J. (eds) *Anthropology, Theatre, and Development*. Anthropology, Change and Development. Palgrave Macmillan, London. URL: https://doi.org/10.1057/9781137350602_1

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННИХ ВІДНОСИН ПОЛЬЩІ, УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІ

PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF CROSS-BORDER COOPERATION BETWEEN POLAND, UKRAINE AND BELARUS

Лемко Ю.Р.,

*кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології і міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті проаналізовано основи та перспективи розвитку транскордонного співробітництва між такими країнами, як Польща, Україна та Білорусь. Ці держави мають значний досвід у налагодженні та просуванні взаємовигідних відносин у рамках транскордонного співробітництва. Окрім цього, транскордонне співробітництво Польщі, Білорусі та України відповідає визначеним у державах основним програмним та плановим документам у цій сфері, а також стратегіям та планам розвитку, що виконуються на регіональному рівні. У даній роботі особливу увагу приділено дослідженню співробітництва згаданих держав у рамках програм Європейського Союзу, що беруть початок з 2004 року, коли діяли програми INTERREG IIIA / TACIS CBC на 2004–2006 рр., дослідженню успішно реалізованих проєктів у межах 2007–2014 рр. та реалізації програм на 2014–2020 рр. Також увагу акцентовано на вивченні ініціювання наступної програми добросусідства на 2021–2027 рр. Йдеться про ключові аспекти нової Програми – її головну сферу та вибір цілей та пріоритетів, на які буде спрямовано Програму. У цьому контексті на веб-сайті Програми розпочато громадське опитування, результати якого будуть проаналізовані та обговорені для визначення перспектив програми. Зазначається, що найбільшим викликом для Програми є врахування в майбутній Програмі найважливіших потреб регіону та його населення. Аналізуючи результати програми, зазначається, що її реалізація позитивно вплинула на розвиток прикордонних регіонів. Окрім помітних змін у галузі інфраструктури, безпеки, здоров'я, доступності регіону, довкілля, транспорту та культурного обміну, «м'які» наслідки виявились більш важливими, оскільки йдеться про посилення соціально-культурної інтеграції місцевих громад, активізацію місцевих громад та громадських організацій, а також активізацію транскордонного співробітництва. Усі проєкти, реалізовані в рамках Програм, сприяли налагодженню та зміцненню співпраці, побудові стійких контактів та підстав для подальшої транскордонної співпраці.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, ЄС, програми INTERREG IIIA / TACIS CBC, прикордонний регіон.

The article analyzes the basics and prospects for the development of cross-border cooperation between countries such as Poland, Ukraine and Belarus. These states have considerable experience in establishing and promoting mutually beneficial relations in the framework of cross-border cooperation. In addition, cross-border cooperation between Poland, Belarus and Ukraine corresponds to the main program and planning documents in this area defined in the countries, as well as strategies and development plans implemented at the regional level.

In this paper, special attention is paid to the study of cooperation of these countries in the framework of European Union programs, which date back to 2004, when the INTERREG IIIA / TACIS CBC programs for 2004–2006, the study of successfully implemented projects in 2007–2014, and implementation of programs for 2014–2020. Also, special attention is paid to the study of initiating the next neighborhood program for 2021–2027. These are the key aspects of the new Program – its main area and the choice of goals and priorities to which the Program will be directed.

In this context, a public survey has been launched on the Program website, the results of which will be analyzed and discussed to determine the prospects of the program. It is noted that the biggest challenge for the Program is to take into account the most important needs of the region and its population in the future Program. Analyzing the results of the program, it is noted that the implementation of the Programs has had a positive impact on the development of border regions.

In addition to significant changes in infrastructure, security, health, accessibility of the region, environment, transport and cultural exchange, the "soft" consequences were more important, as it is about strengthening the socio-cultural integration of local communities, activating local communities and NGOs., as well as intensification of cross-border cooperation. All projects implemented under the Programs contributed to the establishment and strengthening of cooperation, building stable contacts and grounds for further cross-border cooperation.

Key words: cross-border cooperation, EU, INTERREG IIIA / TACIS CBC programs, border region.

Постановка проблеми. Такі держави, як Польща, Україна та Білорусь, мають значний досвід у налагодженні та просуванні взаємовигідних відносин у рамках транскордонного співробітництва. Окрім цього, транскордонне співробітництво Польщі, Білорусі та України відповідає визначеним у державах основним програмним та плановим документам у цій сфері, а також

стратегіям та планам розвитку, що виконуються на регіональному рівні. Співпраця згаданих держав відбувається у тому числі й у рамках програм Європейського Союзу, що беруть початок з 2004 року, коли діяли програми INTERREG IIIA / TACIS CBC на 2004–2006 рр., успішно реалізовано проєкти 2007–2014 рр. та реалізовано програми на 2014–2020 рр.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років відзначає великий інтерес до проблем транскордонного співробітництва. Можемо виокремити ряд досліджень даної проблеми в таких вітчизняних учених: М. Долішнього, В. Гейця, Ю. Макогона, С. Писаренко, Н. Мікули, І. Тимечко тощо. Наукові розробки даних дослідників пов'язані з вивченням просторового розвитку та співробітництва прикордонних регіонів у межах функціонування ЄС та використання відповідного досвіду для України. Актуальність питання транскордонного співробітництва є настільки високою, що зберігається вже не одне десятиліття, а також набуває все більшого значення не тільки на локальному рівнях, але й на загальнодержавному.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження сучасних процесів транскордонного співробітництва за участю України, Білорусії та Польщі й виявлення проблем і перспектив активізації цього процесу в умовах сучасних інтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія тристоронньої транскордонної співпраці Польщі, Білорусі та України, в тому числі в рамках програм Європейського Союзу, розпочинається з 2004 року, коли діяли програми INTERREG IIIA / TACIS CBC на 2004–2006 рр., успішно реалізовували проекти 2007–2014 рр., триває реалізація програми на 2014–2020 рр. [9].

У 2019 р. розпочалась підготовка до ініціювання наступної програми добросусідства на 2021–2027 рр. О. Ганущин називає статистику конкурсів у попередніх програмах транскордонного співробітництва Польща – Білорусь – Україна. Так, на один грант припадає від 12 до 34 заявок. На думку місцевого політика, це є переконливим аргументом, що під час обговорення фінансування в новій європейській перспективі 2021–2027 рр. на цю програму слід урахувати бажання людей творити нову якість по обидва боки кордону ЄС та закладати більше коштів на цей інструмент транскордонного співробітництва й, напевно, на інші програми за принципом кількості заявників у попередньому періоді [7].

11 жовтня 2019 р. було проведено першу зустріч Спільного комітету з програмування (Joint Programming Committee), на якій представники Польщі, Білорусі та України (від національних та регіональних органів влади, економічних та соціальних структур, організацій громадянського суспільства) обумовили особливості підготовки нової програми на 2021–2027 рр. Йшлося про ключові аспекти нової Програми – її головну сферу та вибір цілей та пріоритетів, на які буде спрямовано Програму. У цьому контексті на веб-сайті Програми розпочато громадське опитування, результати якого будуть проаналізовані та обговорені для визначення перспектив програми. Най-

більшим викликом для Програми є врахування в майбутній Програмі найважливіших потреб регіону та його населення [8].

Варто відзначити, що нова Програма буде реалізовуватись в межах завдань «Європейського територіального співробітництва» («European Territorial Cooperation»), Європейської політики згуртованості (European Cohesion policy) («INTERREG») та нового Інструменту сусідства, міжнародного співробітництва та розвитку (Neighbourhood, International Cooperation and Development Instrument), який замінить діючий Європейський інструмент сусідства (European Neighbourhood Instrument) [8].

У світлі ймовірного продовження функціонування такої програми транскордонного співробітництва можемо виділити загальні характеристики реалізації програми транскордонної співпраці трьох держав. Передусім йдеться про їх загальну спрямованість на три ключові пріоритети:

- зростання конкурентоспроможності прикордонних територій через модернізацію та розвиток прикордонної інфраструктури;
- розвиток людського капіталу та посилення інституційного прикордонного співробітництва, включаючи безпеку на кордонах Європейського Союзу;
- технічна допомога [3].

Аналізуючи реалізацію двох програм (аналіз по результатах програми 2007–2013 рр. здійснено, тоді як програма 2014–2020 рр. ще реалізується, та ключові результати ще будуть аналізуватись), можемо виділити такі її позитивні характеристики:

- її різновекторну спрямованість. Попри визначення трьох-чотирьох ключових пріоритетів, всі проекти програм були спрямовані на різні сфери як такі, що потребують підтримки – від розвитку дорожньої, прикордонної інфраструктури, малого та середнього підприємництва, економічного зростання, туризму, охорони довкілля та управління кризами до захисту пам'яток культурної та духовної спадщини, посилення людського капіталу та міжлюдських контактів через реалізацію місцевих ініціатив. Такі проекти сприяли встановленню нових зв'язків між прикордонними регіонами та подоланню перешкод у налагодженні транскордонних відносин;
- спрямованість на децентралізацію системи державного врядування, спрощення бюрократичних процедур на загальнодержавному та місцевому рівнях, посилення контактів між органами місцевої влади, бізнесом та громадськістю;
- залучення та широкий спектр реальних та потенційних бенефіціарів програми з трьох держав, що уможливило підготовку значно більшої кількості спільних транскордонних проектів (головно, мікропроектів). Так, за даними оцінки реалізації програми у 2007–2013 р. бенефіціарами

були органи місцевого самоврядування (38,78%), громадські організації (16,84%), органи державного управління (11,73%), навчальні підрозділи (7,65%) та лікарні (7,14%). Проекти здебільшого були націлені на якомога більшу кількість населення, отже, результати Програми використовуються всіма цільовими групами, на яких були спрямовані проекти [9];

– значну кількість та вартість підтримуваних проектів з одночасною націленістю на інвестиційні проекти, що вимагають залучення великих сум коштів та матимуть потенційно значні наслідки.

Звичайно, на думку аналітиків, позитивні висновки щодо реалізації Програми (у даному випадку 2007–2013 рр.) потребують підтвердження в довгостроковій перспективі. Аналіз результатів Програми вказує, що більшість проектів досягли своїх цілей і тому можуть вважатися ефективними. Отже, відбувається поглиблення і консолідація транскордонного співробітництва, а реалізовані проекти сприяють спільному вирішенню визначених проблем партнерів. Витрачання на проекти значних коштів матиме довгострокові наслідки, зумовлені мультиплікаційними ефектами від інвестицій чи підтримки, наданих підприємствам [5]. У багатьох випадках бенефіціарам вдалося досягти більшого, аніж очікувалося, зросла кількість учасників транскордонних заходів, нарад, семінарів, людей, які пройшли навчання. Лише в деяких випадках результати не були досягнуті повністю (наприклад, невиконання певних будівельних робіт або придбання певного обладнання).

Серед позитивів транскордонної співпраці О. Ганущин також виділяє певні можливості для ініціаторів, головно серед органів місцевого самоврядування. Так, йдеться про можливість навчитися жити та працювати за правилами Європейського Союзу. Це стосується всіх аспектів адаптації законодавства та нормативних актів України до стандартів та регламентів ЄС, у тому числі реалізації проектів із залученням публічних фінансів та контролю з боку ЄС. Значення має й те, що в рамках транскордонної співпраці фінанси, які отримують українські партнери від ЄС, йдуть за призначенням на вирішення проблем, котрі раніше не вдавалося вирішити коштом державного чи місцевого бюджетів [1].

Інша можливість пов'язана із творенням спільно з партнерами нових мереж співпраці, нових міжлюдських зв'язків, нових об'єднань та інституцій, які прагнуть бути ближчими і робити спільний продукт разом із колегами з ЄС. Такі успішні проекти за сприяння партнерів з ЄС стають прикладом для швидкого наслідування та рушієм до позитивних змін. О. Ганущин наводить приклад трьох переможних проектів у рамках програми, які присвячені очистці стоків міст Добромиля, Червонограда та Східниць, які можуть стати прикладом для інших міст щодо вирішення аналогічних проблем реконструкції очисних споруд [9].

У світлі вищесказаного можемо згадати й ключові типи проектів, які реалізовувались у межах

Програми. Так, аналітики стверджують, що попри те, що більшість організацій, які реалізують проекти, шукають тимчасових партнерів для досягнення конкретних цілей, проекти, які були реалізовані, сприяли створенню досить постійних альянсів. Відповідно, дослідники виділяють кілька типів альянсів: союз «прекрасних сестер» (альянс, в якому сторони бачать спільні переваги співпраці); союз «напівсестер» (альянс, в якому сторони стверджують, що державний кордон має істотний негативний вплив на співпрацю). Окрім цього, виявлено діяльність альянсів «жирних бананів», «гидких каченят» та «парасольок, що хитаються». Найпоширенішими альянсами вважають «прекрасних сестер», «напівсестер» і «парасолі, що хитаються» (для співробітництва потрібна сторона, яка стимулює взаємодію) [9].

Всі перелічені вище позитиви реалізації програм транскордонної співпраці трьох країн корелюються з визначеними дослідниками позиціями доданої вартості (у політичній, інституційній, соціально-економічній та соціокультурній сферах), якими характеризується транскордонне співробітництво в Європі.

Так, з політичної точки зору транскордонна співпраця сприяє розвитку Європи та європейській інтеграції (у нашому випадку євроінтеграції України); знайомству, спілкуванню, розумінню одне одного та побудові довіри; здійсненню принципів субсидарності та партнерства; посиленню економічної та соціальної згуртованості; підготовці до вступу до ЄС нових членів; використанню фінансування ЄС для забезпечення транскордонного співробітництва за допомогою багаторічних програм та забезпеченню необхідного національного та регіонального співфінансування в довгостроковій перспективі.

З інституційної точки зору транскордонне співробітництво має значення для активізації залучення та участі громадян, органів влади, політичних та соціальних груп по обидва боки кордону; отримання надійного знання про свого сусіда (регіональні органи влади, соціальні партнери тощо); для довгострокового співробітництва в структурах, здатних ефективно працювати як вертикальні й горизонтальні партнерства, незважаючи на їх різну структуру та сфери відповідальності, та як законодавчо регульовані партнери, які отримують та адмініструють кошти; для спільної розробки, реалізації та фінансування транскордонних програм та проектів.

Із соціально-економічної точки зору додана вартість транскордонного співробітництва проявляється в: мобілізації ендегенного потенціалу шляхом посилення регіонального та місцевого рівнів як партнерів та ініціаторів транскордонного співробітництва; залученості суб'єктів економічного та соціального секторів (наприклад, торгових палат, асоціацій, компаній, профспілок, культурних та соціальних установ, екологічних організацій та туристичних агентств); відкритті ринку праці та гармонізації професійних кваліфікацій; додатковому розвитку, наприклад, сфери інфраструктури,

транспорту, туризму, довілля, освіти, науки та співробітництва між малими та середніми підприємствами, а також створення більшої кількості робочих місць у цих галузях; постійному вдосконаленні планування просторового розвитку та регіональної політики (включаючи довілля); вдосконаленні транскордонної транспортної інфраструктури.

Із соціально-культурної точки зору додана вартість такого співробітництва передбачає: тривале, повторюване поширення знань про географічну, структурну, економічну, соціокультурну та історичну ситуацію в прикордонних регіонах (у тому числі за допомогою засобів масової інформації); огляд транскордонного регіону через карти, публікації, навчальні матеріали тощо; розвиток мережі «відданих експертів (мультиплікаторів)», таких як церкви, школи, молодіжні та дорослі навчальні заклади, заклади охорони природи, культурні об'єднання, бібліотеки, музеї тощо; рівні можливості та розширення володіння мовою сусідньої країни чи діалектами як складову частину транскордонного регіонального розвитку і передумову для комунікації та спілкування.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, можемо говорити, що розвиток транскордонної співпраці України, Польщі та Білорусі матиме наслідки в кількох вимірах. По-перше, йдеться про посилення міжінституційної та міжособистісної співпраці, що сприятиме стійкому транскордонному партнерству між державами, підвищенню конкурентоспроможності регіонів-учасниць, окремих громад. По-друге, зростатиме можливість виходу українських товаровиробників на європейський ринок та ринок країн-партнерів, виявлятимуться та розвиватимуться нові ринкові можливості. На рівні домогосподарств транскордонна співпраця надаватиме можливість підприєм-

цям займатися торговою діяльністю, яка насамперед є засобом виживання, але також може стати кроком до розвитку великих підприємств. По-третє, вдосконалюватиметься інституційна система та нормативно-правова база України в питаннях транскордонного співробітництва, розширюватимуться можливості з імплементації європейського законодавства в цій сфері у практику України. По-четверте, посилюватимуться міжлюдські контакти, які сприятимуть налагодженню взаємовигідної співпраці на місцевому рівні.

Наголос тут слід робити й на довготривалості результатів таких проєктів. Звичайно, стійкі результати проєктів, які пов'язані з інвестиціями в інфраструктуру, мають довговічне значення. Однак довговічність характерна і для так званих м'яких проєктів, що передбачають інвестиції в людський капітал. Стійкі результати цього типу проєктів передбачають подальшу організацію зустрічей, тренінгів, семінарів, що призводить до зростання знань, досвіду та навичок їх учасників.

Ініціювання програми на 2021–2027 рр. засвідчує, що інтерес до програм ЄС щодо транскордонного співробітництва зростає, збільшується кількість учасників, збільшується кількість партнерських відносин. Звичайно, потрібен час, щоб точно оцінити, наскільки ефективні такі партнерські відносини, для чого вони служать, яку користь для регіонів вони приносять. Разом із тим слід посилювати взаємну координаційну роботу загальнодержавних і місцевих органів влади та самоврядування з імплементації проєктів транскордонної співпраці. У такий спосіб зростатиме ефективність використання наявних ресурсів, а реалізація проєктів транскордонної співпраці уможливить наближення України до реалізації її стратегічної мети – інтеграції до Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ганущин О. 2020 мав би вирішити усі суперечності раз і назавжди. URL: [ftp://www.golos.com.ua/article/314658](http://www.golos.com.ua/article/314658)
2. Конкурентоспроможність територій : практ. посіб. / А.Ткачук та ін. Київ : Легальний статус, 2011. С. 5–6.
3. Львівщина – один із лідерів відображення теми транскордонного співробітництва у місцевих програмах регіонального розвитку. URL: [ftp://www.civic-synergy.org.ua/news/lvivshhyna-odyn-z-lideriv-vidobrazhennya-temy-transkordonnogo-spivrobitnytstva-u-mistsevyh-programah-regionalnogo-rozvytku/](http://www.civic-synergy.org.ua/news/lvivshhyna-odyn-z-lideriv-vidobrazhennya-temy-transkordonnogo-spivrobitnytstva-u-mistsevyh-programah-regionalnogo-rozvytku/)
4. Носата Н. Посібник з транскордонного співробітництва. Проєкт ТАСІС «Карпати 2003–2011» / Н. Носата та ін. АРР Закарпаття, 2005. 70 с. URL: [ftp://www.arr.com.ua/files/sitefiles/book2.pdf](http://www.arr.com.ua/files/sitefiles/book2.pdf)
5. Регіональне співробітництво між Україною та ЄС. URL: [ftp://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/eu-regional-cooperation](http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/eu-regional-cooperation)
6. Проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2121–2027 роки». URL: [ftp://www.minregion.gov.ua/base-law/grom-convers/elektronni-konsultatsiyi-z-gromadskistyuu/proekt-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrayiny-pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programy-rozvytku-transkordonnogo-spivrobitnytstva-na-2021-2027-roky/](http://www.minregion.gov.ua/base-law/grom-convers/elektronni-konsultatsiyi-z-gromadskistyuu/proekt-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrayiny-pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programy-rozvytku-transkordonnogo-spivrobitnytstva-na-2021-2027-roky/)
7. Тимечко І.Р. Особливості розвитку прикордонних територіальних громад. URL: [ftp://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-3-2017-2-1.pdf#page=182](http://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-3-2017-2-1.pdf#page=182)
8. Preparation of the programme for years 2021–2027. URL: [ftp://pbu2020.eu/en/news/1264?fbclid=IwAR31aUoVW2Bt2T19-e5LEsYSAKdBWjQq7dUMDHlRQlvfWFoIA5BE9I9LA](http://pbu2020.eu/en/news/1264?fbclid=IwAR31aUoVW2Bt2T19-e5LEsYSAKdBWjQq7dUMDHlRQlvfWFoIA5BE9I9LA)
9. Ex-post evaluation of actions cofinanced by the Cross-Border Cooperation Programme Poland – Belarus – Ukraine 2007–2013: Final Report on the evaluation study. URL: [ftp://www.ewaluacja.gov.pl/strony/badania-i-analizy/wyniki-badan-ewaluacyjnych/badania-ewaluacyjne/ex-post-evaluation-of-actions-cofinanced-by-the-cross-border-cooperation-programmepoland-belarus-ukraine-2007-2013/](http://www.ewaluacja.gov.pl/strony/badania-i-analizy/wyniki-badan-ewaluacyjnych/badania-ewaluacyjne/ex-post-evaluation-of-actions-cofinanced-by-the-cross-border-cooperation-programmepoland-belarus-ukraine-2007-2013/)

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ ТА УКРАЇНІ: ПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

GLOBALIZATION PROCESSES IN THE MODERN WORLD AND UKRAINE: POLITICAL RISKS AND PROSPECTS

Лясота А.Є.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології*

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Статтю присвячено актуальній проблематиці місця України в глобальному світі. Автор доходить висновку, що українська глобалізація має форсований характер. Порівнюючи темпи глобальної інтеграції у світі та специфіку глобалізації України після розпаду СРСР, можна відмітити швидкий характер включення України до глобалізаційних процесів.

Автор поступово аналізує причини глибокої політичної кризи в Україні та відсутність внутрішнього консенсусу. Протистояння між національними інтересами та інтересами олігархічних груп є тяжким, негативним фактором розвитку України. Консерватизм та небажання посилювати внутрішню конкуренцію з боку олігархічних еліт несе за собою репутаційні та іміджеві втрати для України, відштовхуючи зовнішніх інвесторів та псує відносини з міжнародними акторами. Відсутність консенсусу – це частина загальної проблеми національної ідентичності, що створює великі перепони на шляху глобалізації України.

Для України також є актуальним питання міграції. З одного боку, є позитивний фактор трудової міграції з точки зору обміну досвідом та надходження коштів в Україну. З іншого боку, актуальною є проблема «відтоку мізків» до більш розвинених країн. Набагато більш серйозною проблемою є нерозуміння реальних масштабів міграції, що знову свідчить про неготовність національних інституцій до викликів глобалізаційних процесів.

Важливим аспектом глобалізації України, на думку автора, є інтеграція до глобального інформаційного простору. За сукупністю показників, таких як рівень свободи слова, свободи ЗМІ та закордонного контенту, можна констатувати позитивні тенденції інформаційної глобалізації для України.

Окремим, важливим питанням України є питання регіональної інтеграції. Провал позаблокової політики вкотре актуалізував питання геополітичного та світоглядного вибору між заходом та сходом. Враховуючи гібридну війну, спроби маніпуляцій, політичного та економічного тиску з боку РФ, найбільш логічним для України є зближення із західним світом, зокрема з ЄС і НАТО.

Подолання проблем перехідного періоду потребує розроблення поетапної стратегії модернізації України. Фундаментом модернізації мають стати оновлені, ефективні державні інституції, що будуть здатні реагувати на виклики глобалізації, на спроби зовнішнього впливу та використання потенційних можливостей глобального простору.

Ключові слова: глобалізація, модернізація, інтеграція, міграція, інформаційний простір.

The article is devoted to topical issues of Ukraine's place in the global world. The author concludes that Ukrainian globalization is forced. Comparing the pace of global integration in the world and the specifics of Ukraine's globalization after the collapse of the Soviet Union, we can note the rapid nature of Ukraine's inclusion in globalization processes.

The author gradually analyzes the causes of the deep political crisis in Ukraine and the lack of internal consensus. Confrontation between national interests and the interests of oligarchic groups is a difficult, negative factor in Ukraine's development. Conservatism and unwillingness to increase internal competition from oligarchic elites will cause reputational and image losses for Ukraine, repelling foreign investors and damaging relations with international actors. The lack of consensus is part of the overall problem of national identity, which creates major obstacles to Ukraine's globalization.

The issue of migration is also relevant for Ukraine. On the one hand, there is a positive factor of labor migration in terms of exchange of experience and inflow of funds to Ukraine. On the other hand, the problem of "brain drain" to more developed countries are relevant. A much more serious problem is the lack of understanding of the real scale of migration, which again indicates the unwillingness of national institutions to meet the challenges of globalization.

An important aspect of Ukraine's globalization, according to the author, is integration into the global information space. The set of indicators, such as the level of freedom of speech, freedom of the media and foreign content, shows positive trends in information globalization for Ukraine.

A separate, important issue of Ukraine is the issue of regional integration. The failure of non-aligned policy once again raised the issue of geopolitical and ideological choice between West and East. Given the hybrid war, attempts at manipulation, political and economic pressure from Russia, the most logical for Ukraine is rapprochement with the Western world, in particular with the EU and NATO.

Overcoming the problems of the transition period requires the development of a step-by-step strategy for the modernization of Ukraine. The foundation of modernization should be renewed, effective state institutions that will be able to respond to the challenges of globalization, respond in a timely manner to attempts at external influence and use the potential opportunities of the global space.

Key words: globalization, modernization, integration, migration, information space.

Постановка проблеми. Досліджуючи проблематику місця України в глобальному світі, варто визначити темпи глобалізації України, встановити стан її сучасного розвитку, а також надбання та загрози, які можуть очікувати на неї за подальшої глобалізації. Специфіка теми статті передбачає визначення місця України в сучасному глобалізаційному світі.

Розглядаючи перспективи України в глобальній світовій інтеграції, важливо порівняти рівень глобалізації України з навколишнім світом, дослідити глобальні та регіональні перспективи української інтеграції, розглянути перспективи модернізації.

Для визначення місця України у світі, що глобалізується, найбільш логічним буде визначення ступеня або індексу глобалізації як самої України, так і декількох інших світових країн для порівняння. Визначити ступінь залученості держави у світові глобалізаційні процеси можна за допомогою індексу глобалізації, найбільш зручним та показовим є «KOF Globalisation Index», розроблений Швейцарським федеральним технологічним інститутом у Цюриху. Індекс КОФ демонструє ступінь глобалізації за економічними, соціальними та політичними показниками, охоплюючи 122 країни в період 1970–2018 років. Більше того, офіційний ресурс інституту надає можливість споглядати розвиток глобалізаційних процесів у світі по роках [1]. Порівнюючи індекс глобалізації України з іншими світовими державами, можна сказати, що Україна має добрий показник, урахувавши той факт, що станом на 1991 рік (пооява перших даних щодо глобалізаційних процесів в Україні) індекс дорівнював 33.01. Окрім того, Україна має один із найбільших показників серед східноєвропейських країн, що не є членами ЄС.

Однак для розуміння повної картини глобалізаційної ситуації в Україні варто також поглянути на індекс людського розвитку. Найбільш актуальні дані щодо індексу людського розвитку можна знайти на офіційній сторінці Програми розвитку Об'єднаних Націй. За індексом людського розвитку найкращий показник має Норвегія (0.957). Україна займає 74-те місце в рейтингу країн за індексом людського розвитку з показником 0.779 [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед науковців, що розширили загальне розуміння глобалізаційних процесів та їх значення для політичних перетворень усередині суверенних держав, слід зазначити Е. Геллнера, Б. Андерсона, М. Маршалла, З. Бжезинського, Д. Белла.

Серед вітчизняних учених, що займалися дослідженням сучасних глобалізаційних процесів, слід виділити, В.М. Співака, Р. Войтович, Т.О. Кулінича, С. Наумкіна, О.В. Матвеева, С.І. Мошковську, О. Шарова, І.О. Поліщука, О.А. Шевчука, М.О. Патляя, О.В. Ярмака, Г.В. Миськіва [3].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – розглянути перспективи України в глобальній світовій інтеграції, важливо порівняти рівень глобалізації України з навколишнім світом, дослідити глобальні та регіональні перспективи української інтеграції.

Для вирішення зазначеної мети нашого дослідження передусім необхідно конкретизувати поняття глобалізації і проаналізувати сучасні тенденції та характерні ознаки інтеграційних процесів на глобальному і регіональному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація є фактичним двигуном політичних трансформацій. Однією з характерних особливостей політичного вектору світової глобалізації є розповсюдження і посилення ролі наднаціональних інституцій та міжнародних організацій. Враховуючи той факт, що Україна за сукупністю характеристик відноситься до країн, що розвивається та має велику кількість проблем соціально-політичного та економічного характеру, діалог та співпраця з міжнародними інституціями та організаціями є надзвичайно важливими. Однак водночас зростає взаємозалежність від вищезгаданих акторів. Тому для України вкрай важливо вибудувати економічну політику таким чином, щоб допомога зовнішніх кредиторів не була єдиним джерелом фінансової стабільності.

Одним із найбільш перспективних напрямів глобалізації України є рух до Європейського Союзу та НАТО. Згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» декларується визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [4]. Звісно, ці зміни до конституції мали скоріше внутрішньополітичний характер та якісно не вплинули на хід Української інтеграції, але з точки зору ціннісного та правового поля зазначені ініціативи є доцільними.

Тяжіння України до ЄС є одним із варіантів вирішення проблеми технологічної відсталості та інституційно-правового реформування країни згідно зі світовими глобалізаційними тенденціями. Питання європейського напрямку зближення тягнуться з перших років незалежної України, так, ще в 1994 році було ратифіковано Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [5].

Питання інтеграції та зближення з ЄС набуло особливої актуальності після Помаранчевої революції 2004 року. Спроби зберегти статус кво між сходом та заходом провалилися, і розпочався

певний етап вибору та вагань у залежності від курсу тієї чи іншої влади. Станом на 2020 рік Україна має статус асоційованого члена ЄС, але процес його отримання розпочався ще у 2007 році. Проблема зближення та інтеграції до ЄС і НАТО є частиною більшої проблеми світоглядно-цивілізаційного вибору української нації між сходом та заходом. Через внутрішньоментальні розбіжності всередині України немає остаточного консенсусу, який є важливим для майбутнього реформування країни.

Розглядаючи специфіку зближення України до ЄС, варто згадати, що потенційний кандидат до Європейського союзу має відповідати певним критеріям щодо вступу. Загальні вимоги щодо потенційного кандидата описані в Маастрихтському договорі 1992 року та Копенгагенській декларації Європейської ради 1993 р.

Політичні критерії проголошують важливість наявності верховенства права в державі-кандидаті та повсюдне впровадження принципів свободи, рівності та плюралізму. Іншим важливим питанням є сталість інституцій, а також когерентність та ефективність системи державного управління. Також важливим є питання демократичної зміни влади, оновлення складу органів представницької влади як на національному рівні, так і на місцях.

Економічні критерії проголошують лібералізацію ринкових відносин усередині держави, баланс між попитом та пропозицією, достатню правову базу регулювання ринкових відносин, створення умов та інвестицій, а також наявність консенсусу щодо курсу економічної політики.

Також варто зазначити, що в основі створення та функціонування Євросоюзу лежить принцип конкуренції. Країна-кандидат на вступ до ЄС має демонструвати якісні економічні показники, щоб під час вступу до спільноти мати можливість конкурувати з усіма її учасниками. Однак найбільш важливим є прийняття принципу взаємовідносин, підзвітності та контролю між наднаціональними органами ЄС та державою, що вже є членом спільноти або тільки планує вступати [6].

Отже, розглянувши основні критерії членства в Європейському союзі, можна зазначити, що всі вони збігаються із загальними принципами глобалізації. Відповідність цим вимогам – це своєрідний рецепт модернізації України за для отримання користі від глобалізаційних процесів та мінімізації глобальних викликів. Логічно, що для України важливим є не питання членства в Євросоюзі як таке, а відповідний шлях до цінностей та стандартів об'єднання. Аналізуючи перспективи майбутнього членства України в ЄС та розширення Союзу з погляду на події 2019–2020 років, можна констатувати обережне зближення між Україною та Євросоюзом. Зокрема, Україна є одною із 6-ти пострадянських республік, з якими ЄС веде

діалог у рамках проекту Східного партнерства. Отже, можна стверджувати, що Україна є реальним учасником європейського простору і з часом може отримувати від цього велику користь, навіть не маючи статусу члена ЄС, як це роблять Швейцарія та Норвегія.

Питання інтеграції до військово-політичних блоків заради безпеки дещо складніше. Окрім розвитку українських інституцій та підвищення конкурентоспроможності економіки не менш важливим питанням є безпека України і як потенційного кандидата до ЄС та НАТО, і як певного кордону між НАТО та Росією.

Починаючи із впровадження програми «Партнерства заради миру», Україна веде активну співпрацю та йде шляхом зближення з альянсом [7]. Для України членство в НАТО є питанням безпеки, підтримання розвитку та подолання технологічної відсталості. Консультації і співробітництво між Україною і НАТО охоплюють широке коло галузей, зокрема: політичний діалог, операції з підтримання миру, реформування структур безпеки і оборони, безпосереднє військово-співробітництво, оборонні технології, розвиток оперативної сумісності, оборонну промисловість, готовність до реагування на надзвичайні ситуації цивільного характеру, а також науку і доквілля, громадську дипломатію [8]. Тобто співробітництво з НАТО є стратегічно важливим не тільки для модернізації обороноздатності держави, а й для низки інших галузей. Фактично до альянсу входять одні з найбільш розвинених країн світу, що робить співробітництво з альянсом стратегічно важливим у питанні модернізації України відповідно до глобалізаційних тенденцій.

Утворення Люблінського трикутника між Україною, Польщею та Литвою також є важливим кроком для України на шляху зближення із західним світом. Утворення альянсу має велике значення як у питанні забезпечення протидії подальшої інтервенції РФ у східну Європу, так і для укріплення позицій України в ЄС, НАТО, ООН та ОБСЄ.

Люблінський трикутник підкреслює важливість інтенсифікації взаємодії між Європейським Союзом, Північноатлантичним альянсом та Східним партнерством та приділяє особливу увагу розвитку Ініціативи Трьох Морів. Країни формату підтримують співпрацю України з Тримор'ям та іншими регіональними форматами взаємодії. Задля втілення зазначених цілей міністри трьох країн створюють платформу політичної, економічної, соціальної взаємодії між Республікою Польща, Республікою Литва та Україною – Люблінський трикутник. Вона передбачає регулярні зустрічі, включно із зустрічами на полях багатосторонніх форматів та із залученням обраних партнерів, а також консультації найвищого рівня між МЗС трьох країн [9].

Поступове включення України в глобалізаційні процеси привернуло увагу транснаціональних корпорацій, що постійно шукають нові ринки збуту товарів. Це фактично означає прихід нових інвестицій, технологій, товарів, але водночас несе в собі низку загроз. Транснаціональні корпорації є провідниками інтернаціоналізації економічних процесів, що само по собі є закономірною складовою частиною загального процесу глобалізації.

Головним запобіжником, що завадить переходу від відносин партнерства до відкритого шантажу та маніпулювання, є сталий фундамент державних інституцій, що опікуються насамперед національними інтересами. Спроби зовнішнього впливу, намагання просунути власні інтереси з боку міжнародних акторів були й будуть завжди, але це також зовнішні виклики для державної системи, і з ними можна боротися шляхом створення прозорих механізмів контролю внутрішньодержавного трансферу фінансів.

Наступним важливим фактором для України є створення власних транснаціональних корпорацій та сприяння виходу на нові ринки вітчизняних підприємств. Специфіка транснаціональних корпорацій така, що незважаючи на те, що вони є прямими провідниками глобалізації та інтернаціоналізації, вони завжди несуть концепцію національної держави, де вони були засновані.

Зазначимо, що вплив зовнішнього капіталу полягає в певному протистоянні з внутрішніми фінансово-промисловими групами. Одним із контрагентів глобалізації в Україні є бізнес-угруповання, що заробили статки шляхом непрозорих процедур і маніпуляцій. Фактично Україна сьогодні є державою монополій окремих олігархічних груп, що намагаються зберегти усталений порядок денний. З іншого боку, специфіка глобалізації передбачає боротьбу з монополіями та забезпечення рівної ринкової конкуренції. Таким чином, розігрується протистояння консервативних бізнес-еліт, що є одними з найбільших роботодавців та власників капіталу в Україні та глобалізаційних цінностей прозорого ліберального ринку. Україна своєю чергою є певним заручником, позаяк фактично залежить як від національних олігархічних угруповань, так і потребує зовнішніх інвестицій з перспективою щільнішого приєднання до світових глобалізаційних процесів.

За сукупністю симптомів державного управління протягом усього періоду незалежної України можна констатувати елітарно-корупційну та інституційну кризу. Наприклад, конституційна криза 2020 року з приводу рішення Конституційного суду щодо скасування декларації. Або приклад корупційної схеми замаху на розкрадання коштів, наданих Україні в рамках Кіотського протоколу, в результаті чого були зіпсовані відносини з ООН та низкою міжнародних організацій та держав

[10]. Іншим яскравим прикладом є наявність антикорупційних органів, що, звичайно, є позитивним фактором розвитку такої держави, як Україна, але сама їх наявність каже про серйозні корупційні проблеми в державі, які потребують створення відокремлених спеціалізованих інституцій. Якщо подивитися світову статистику, антикорупційні заходи проводяться у всіх державах, однак окремі інституції здебільшого зустрічаються в перехідних суспільствах [11].

Поступове включення до Глобальної системи актуалізувало поняття міграційних процесів. Глобалізація передбачає вільний транзит найманих робітників, що в більшості своїй є складником інтернаціоналізації виробництва та надання послуг. Мігранти, зокрема заробітчани, тобто робоча сила, є одним із головних «товарів», що Україна експортує за кордон. І така практика приносить реальну користь. Так, у 2019 році за даними НБУ заробітчани переказали в Україну 5,54 мільярди доларів США [12]. Основні держави, в яких є великий попит на українські кадри, – це Польща, Чехія, Словаччина, Німеччина та Ізраїль, однак найбільше мігрантів їде до Польщі. Особливістю сучасної глобалізації стала концентрація трудових ресурсів навколо певних економічних центрів [13]. Якщо простежити міграційні процеси, то можна помітити, що поки українські заробітчани загалом їдуть до Польщі, в той час польські заробітчани їдуть до Німеччини. Відбувається перетікання кадрів від менш розвинених країн регіону до більш розвинених, і отримання Україною безвізового режиму з ЄС фактично надало можливість брати активну участь у регіональних міграційних процесах.

Міграція, окрім користі у вигляді надходження грошей в країну, також породжує низку проблем. Окрім заробітчан, багато кваліфікованих спеціалістів знаходять роботу за кордоном з перспективою постійного проживання. Так званий «відтік мізків» – це реальна проблема держав, що розвиваються, бо вони не можуть запропонувати такі умови праці, які пропонують у розвинених країнах. За даними «Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні», найбільша категорія – це робота, що потребує певної спеціальності (27%), далі йдуть будівельні або реставраційні роботи (17%), хатня робота/догляд (16%), сільськогосподарські роботи (14%), робота в готельному бізнесі (10%), робота в транспортній або комунікаційній сфері (10%), низькокваліфікована праця на виробництві/заводі/фабриці (10%), робота у сфері торгівлі (9%), робота в ресторані/кав'ярні (9%), інша робота (8%). Тобто, як можна побачити, українці задіяні в різноманітних сферах за кордоном, і це є явним індикатором залучення України до глобалізаційних процесів [14].

Окремий аспект, що також варто означити в контексті нашого дослідження, це місце України в загальному інформаційному просторі. Внаслідок наростання глобалізації формується і принципово інший формат світопорядку, коли головні напрями розвитку країн пов'язані з формуванням загальноцивілізаційного інформаційного простору – простору інформаційної уразливості й національної безпеки всіх країн світу [15, с. 118]. Питання входження України до глобального інформаційного простору є важливим, бо фактично саме єдиний інформаційний простір є майданчиком для сталих політичних, економічних та культурних зв'язків з різними акторами по всьому світу. Натепер інформаційна політика України є однією з найбільш ліберальних серед усіх пострадянських країн, що не є членами ЄС. В Україні фактично немає заборон щодо засобів масової інформації, в національному інформаційному полі можна зустріти контент з усього світу.

За індексом свободи преси (Press freedom index) Україна займає 96-те місце у світі, Росія посідає 149-те місце, Білорусь – 153-те, Казахстан – 157-ме, Монголія – 73-те, Киргизія – 82-ге, Вірменія – 61-ше, Грузія – 60-те, Азербайджан – 168-ме, Туркменістан – 179-те, Узбекистан – 156-те, Таджикистан – 161-ше, Молдова – 91-ше. Індекс свободи преси є важливим показником, за яким ступінь свободи, доступний для журналістів у 180-ти країнах, визначається шляхом об'єднання відповідей експертів на анкету. Аналіз ураховує такі критерії, як плюралізм (представлення різних думок у ЗМІ), незалежність ЗМІ, фактори навколишнього середовища та самоцензура, розробленість законодавства щодо ЗМІ в конкретній державі, прозорість (вимірює прозорість установ та процедур, що впливають на виробництво новин та інформації), медіаінфраструктура, загальний рівень насильства щодо журналістів. Кожний критерій вимірюється по шкалі від 1 (найкращий показник) до 100 (найгірший показник). Також показовим є те, що ще у 2018 році Україна посідала 101-ше місце в загальному рейтингу індексу свободи преси, тобто можна виділити позитивну динаміку [16].

Глобальний інформаційний простір – це поле трансляції різних сигналів, що надходять від усіх учасників глобального простору. Єдиний простір надає можливості створювати позитивний імідж держави, просувати національні товари, культуру, але є й каналом сторонньої пропаганди та впливу. Важливим питанням для України є розроблення сучасної стратегії інформаційної без-

пеки та постійний розвиток відповідного законодавства. Сьогодні українське інформаційне поле є здебільшого вільним, хоча водночас найбільші інформаційні канали знаходяться у власності олігархічних еліт. Важливим питанням для України є впровадження загального нарративу, що незалежні ЗМІ мають фінансуватися глядачами заради отримання актуальної незаангажованої інформації як зсередини країни, так і з усього світу. Іншим важливим питанням є створення якісного розважального або науково-популярного контенту, на який був би попит не тільки в Україні, а й за її межами.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, виходячи з вищеведеного, можна зробити такі висновки.

По-перше, значення глобалізаційних процесів для політичних трансформацій в сучасній Україні визначається поступовим пристосуванням інституційно-правових, елітарно-бюрократичних, культурно-світоглядних, економічних та інформаційних вимірів України до викликів сучасної глобалізаційної реальності. Враховуючи динамічність розвитку та нелінійність феномену глобалізації, дослідження специфіки впливу глобалізаційних процесів на політичні перетворення всередині суверенних держав є пріоритетним напрямом наукових досліджень.

По-друге, досліджуючи значення глобалізаційних процесів для політичних трансформацій у сучасній Україні, важливо визначити рівень глобалізованості української держави. Порівнявши індекс глобалізації та індекс людського розвитку України із середніми показниками по світу, можна віднести Україну до держав, що розвиваються та знаходяться у стані перехідного періоду. Окрім того, глобалізаційні процеси – здебільшого стихійні й складно передбачувані, тому для України є надзвичайно важливим розвиток аналітично-дослідницької інфраструктури задля прогнозування та створення сценаріїв вирішення різного роду проблем.

По-третє, відкритість України до співпраці з міжнародними організаціями та інституціями є надзвичайно важливим фактором розвитку в рамках глобалізації. Одним із найбільш перспективних напрямів розвитку та подолання відсталості є інтеграція з найбільш розвиненими світовими акторами. Це актуалізує питання інтеграції до ЄС та НАТО, що потенційно передбачає певні ризики для України, але, з іншого боку, надає можливість подальшого розвитку згідно з викликами часу та збереження державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. KOF Globalisation. KOF Swiss Economic Institute. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html> (дата звернення: 16.01.21).
2. Ярмук О. В. Вплив транснаціональних корпорацій на економіку України. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 3. С. 46–49.
3. Глобальные трансформации современности / под ред. Ю.Н. Пахомова, Ю.В. Павленко. Киев : Наукова думка, 2006. 315 с.
4. Закон України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text> (дата звернення: 16.01.21).
5. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення: 16.01.21).
6. Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі / *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/vidnosini-ukrayina-yes/kopengagenski-kriteriyi-chlenstva-v-yevropejskomu-soyuzi> (дата звернення: 17.01.21).
7. Партнерство заради миру / Україна – НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/partnerstvo-zaradi-miru> (дата звернення: 17.01.21).
8. Допомога НАТО Україні: стислий огляд / Фонд «Ініціатива з дослідження східноєвропейської безпеки». URL: https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/___NATO_support_UA_leaflet2018_LAYOUT_EESRI_UKR_final.pdf (дата звернення: 16.01.21).
9. Кулеба, Чапутович і Лінкявічюс започаткували Люблінський трикутник - новий формат України, Польщі та Литви / *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kuleba-charputovich-i-linkyavichyus-zarochatkuvali-lyublinskij-trikutnik-novij-format-ukrayini-polshchi-ta-litvi> (дата звернення: 16.01.21).
10. Схема замаху на розтрату «Київських коштів» / *Національне антикорупційне бюро України*. URL: <https://nabu.gov.ua/infographics/shema-zamahu-na-roztratu-kiotskih-koshtiv> (дата звернення: 17.01.21).
11. Антикорупційні органи країн Європи: ключові і превентивні механізми / *United Nations Development Programme in Ukraine*. URL: https://issuu.com/undpukraine/docs/commission_ua (дата звернення: 18.01.21).
12. У НБУ розповіли, скільки грошей переказали заробітчани з початку року. *Економічна Правда*. 25.09.19. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/09/25/651982/>. (дата звернення: 17.01.21).
13. До яких країн поїдуть працювати українці після виборів президента 2019 / *Vox Ukraine*. URL: <https://voxukraine.org/uk/ukrayinska-robot-a-3-v-yaki-krayini-ukrayintsi-poyidut-pratsyuvati-pislya-vivoriv-prezidenta-2019/> (дата звернення: 16.01.21).
14. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні / *GfK Ukraine*. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf. (дата звернення: 17.01.21).
15. Мошковська С.І. Передумови входження України у глобальний інформаційний простір в контексті вимог міжнародної інформаційної безпеки. *Україна в системі глобального інформаційного обміну: теоретико-методологічні аспекти дослідження і підготовки фахівців* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 27 травня 2011 р. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2011. С. 118–122.
16. WORLD PRESS FREEDOM INDEX / Reporter Without Borders. URL: <https://rsf.org/en/ranking>

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

ACTUALIZATION OF THE PROBLEM OF NATIONAL AND PATRIOTIC EDUCATION OF UKRAINIAN YOUTH: THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM

Малик І.Р.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті піднімаються теоретичні проблеми національно-патріотичного виховання української молоді на сучасному етапі. Для глибокого дослідження понятійного апарату використані Кембріджський, Стенфордський та Оксфордський словники, які надають свої трактування термінів «патріотизм» та «патріотичний». Проведено аналіз теоретичного підходу до особливостей дослідження в галузі патріотичного виховання в Україні. Проаналізовано дослідження українських учених та науковців, що активізувались у даній проблематиці лише з початком російської агресії. У статті висловлено думку щодо надмірної «заполітизованості» поняття «патріотизм», яка має коріння з часів існування СРСР, де це поняття та його прояви сприймалися як загроза існуванню держави. Завданням наукового середовища є актуалізація, інтерпретація, трансформація та модернізація проблеми, події чи явища. У статті ці процеси отримали пояснення та інтерпретацію з огляду на досліджувану проблематику, а саме необхідність актуалізації проблеми національно-патріотичного виховання української молоді.

Встановлено, що персональна зацікавленість чи вигода може стати додатковим підкріплюючим фактором у формуванні справді патріотичного громадянина. Така персональна «вигода» для громадянина вимірюється зазвичай особистим добробутом, який держава може забезпечити та гарантувати якісним та ефективним функціонуванням державних інституцій – незалежної судової гілки влади, відсутністю корупції, соціальними гарантіями, повагою до прав і свобод людини та громадянина.

Спираючись на сучасні дослідження (зокрема, монографію за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко «Донбас і Крим: ціна повернення»), з'ясовано, що держава повинна давати громадянину чіткі «меседжі» – тут комфортно, вигідно, безпечно, захищено, надійно. У такому разі громадянину стає вигідно полюбити саме цю державу, а отже, стати її патріотом, тобто така собі політична бартеризація відносин.

Ключові слова: патріотизм, національно-патріотичне виховання, національно-патріотичне виховання української молоді.

The article raises theoretical problems of national and patriotic education of Ukrainian youth at the present stage. In order to conduct in-depth investigation of the conceptual framework, the Cambridge, Stanford and Oxford dictionaries are used, which provide their interpretations of the terms "patriotism" and "patriotic". The analysis of the theoretical approach to investigation features in the field of patriotic education in Ukraine is carried out. The researches of Ukrainian scientists and research workers, who became more active in this topic only with the beginning of the Russian aggression, are analyzed. The article expresses the idea of excessive "political nature" of the concept of "patriotism", which has had its roots in the years since USSR exists, where this concept and its manifestations were perceived as an existential threat to the state. The task of the scientific environment is to actualize, interpret, transform and modernize the problem, event or phenomenon. These processes got an explanation and interpretation in the article considering the issues under investigation, namely the necessity to actualize the problem of national and patriotic education of Ukrainian youth.

It has been established that personal interest or benefit can become an additional supporting factor in the formation of a truly patriotic citizen. Such personal 'benefit' for an individual is usually measured by personal well-being, which the state can provide and guarantee by the quality and effective functioning of state institutions, namely an independent judiciary branch, lack of corruption, social guarantees, respect of human and citizen rights and freedoms.

Based on recent research (in particular, a monograph edited collectively by V.P. Horbulina, O.S. Vlasjuk, E.M. Libanova, O.M. Liashenko known as "Donbas and Crimea: return at what price"), it has been found out that the state should send the citizen clear "messages" such as "it is comfortable, profitable, safe, secured, and therefore, reliable here". When this is the case, it becomes profitable for the citizen to love this state, and, consequently, to become its patriot. It is some kind of a political barterization of relations.

Key words: patriotism, national and patriotic education, national and patriotic education of Ukrainian youth.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Російська гібридна агресія загострила та актуалізувала багато суспільних проблем – незахищеність українського інформаційного простору, невміння дати відсіч гібридним викликам та загрозам, переоцінку пропагандистських методів боротьби в інформаційному полі, неприйняття та несприй-

няття «російського» контенту, котрий заповнив українські канали масової комунікації з початку 2000-х. Проте найбільшим викликом, що може перерости в небезпеку та загрозу, може стати суспільна розрізненість – орієнтація українців на різні моделі суспільного розвитку. Чи пов'язані ці проблемні питання з любов'ю до Батьківщини,

з почуттям патріотизму? Це почуття, яке формується самостійно, чи, можливо, його можна сформулювати? Чи хоча б впливати на формування? Як це відбувається в сусідніх країнах?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою дослідження стали праці українських науковців («Донбас і Крим: ціна повернення» монографія за заг. ред. В.П. Горбуліна та ін. [11]; Івченко Ю.В. «Сутність патріотизму: історія та сучасність» [5]) та словники-довідники наукових термінів – як українські («Політологія: сучасні терміни і поняття» (укладач В.М. Піча) [1]; «Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник» за ред. Н.М. Хоми [6]), так і європейські (Britanica [3]; Cambridge dictionary [1]; Oxford Learners Dictionaries [4]; Stanford Encyclopedia of Philosophy [2]). Результатом аналізу проведених досліджень і аналізу публікацій стало виявлення відсутності новітніх пошуків в українській науковій думці, котрі б актуалізували, інтерпретували та роз'яснювали окреслені терміни і поняття, особливо ті, що можуть отримати нове трактування з огляду на гібридні виклики сучасності в російсько-українському протистоянні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженні наголошується на особливій ролі наукового середовища в актуалізації проблеми національно-патріотичного виховання української молоді. У цьому контексті автором запропонована формула, яка складається з таких етапів, як *актуалізація, інтерпретація, трансформація та модернізація*. Вона повинна бути основою та стати стимулом до наукового обґрунтування події чи явища.

Формулювання цілей статті (Постановка завдання). Метою дослідження є актуалізація проблеми національно-патріотичного виховання української молоді на сучасному етапі та виокремлення теоретичного аспекту в дослідженні даної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Нові суспільні виклики спонукають до переформатування та модернізації всіх суспільних процесів. Це такий собі сучасний маркер налагодженої співпраці всіх владних інститутів. Тож Україна, зупиняючи гібридну агресію Російської Федерації, зобов'язана робити це всесторонньо. Гібридна агресія передбачає наступ на різних фронтах – військовому, дипломатичному, економічному, інформаційному. Отже, тримати оборону та здійснювати відсіч також необхідно на різних напрямках – від переоснащення власних збройних сил, розширення економічної співпраці з країнами ЄС та США, завоювання нових ринків збуту для українського виробника, залучення зарубіжних партнерів як медіаторів російсько-українського протистояння до створення власного захищеного

інформаційного поля, стійкого до інформаційних загроз.

Проте необхідно організувати та належним чином реалізувати таку невід'ємну складову частину перемоги, як патріотичне виховання молоді, адже воно є складником системи забезпечення національної безпеки України. Сьогодні в українському законодавстві цими явищами, категоріями та поняттями опікуються Закони «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про освіту», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 рр.», Постанови Верховної Ради України від 12.05.2015 р. № 373-VIII «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», затверджена Указом Президента України від 13.10.2015 р. (№ 580/2015) «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 рр.»

Базовою для інституціалізації явища «національно-патріотичне виховання» в Законі «Про оборону України» є стаття 3, в якій визначено, що підготовка держави до оборони в мирний час поряд з іншим включає такі складники, як військово-патріотичне виховання громадян України, підготовка молоді до служби в Збройних Силах України, забезпечення престижу військової служби.

Історія української держави та розбудови державності знає різне сприйняття та відношення до понять «патріот», «патріотизм», «патріотичне виховання», «національно-патріотичне виховання» і, врешті, «військово-патріотичне виховання». Для того щоб розібратися зі зміною відношення до цих понять, необхідно з'ясувати саму дефініцію цих понять та явищ і те, як їх прийнято трактувати в українській та світовій науковій думці.

Кембріджський словник дає визначення поняття «патріотичний» – той, хто демонструє любов до своєї країни та переконаний у вірності своєї позиції. Патріотизм трактується як почуття любові до своєї країни більше, ніж до будь-якої іншої, та гордість за неї [1]. В Енциклопедії філософії Стенфорда поняттю «патріотизм» відведено цілий розділ, в якому піднімається питання власне поняття патріотизму, пояснюється відмінність між патріотизмом та націоналізмом, подається аналіз трактувань цього поняття в історичній ретроспективі, встановлюються різновиди, чи то пак, рівні патріотизму (надзвичайний, сильний, помірний, занижений, етичний) [2]. Якщо при цьому спробувати не заглиблюватись у філософські дискусії та дослідження, то в трактуванні патріотизму в цьому словнику взято за основу дослідження

Стівена Натансона 1993 року, який визначає патріотизм як такий, що характеризується особливою прихильністю до власної країни, відчуттям особистої ідентифікації з країною, особливою турботою про добробут країни, готовністю пожертвувати задля просування блага країни [3, р. 34–35]. Таким чином, патріотизм можна сформулювати як любов до своєї країни, отожднення з нею та особливий стан занепокоєння за її добробут та добробут співвітчизників.

Британська енциклопедія (Британіка) розмістила поняття «патріотизм» у підрозділі «Соціологія», тим самим трактуючи його швидше як загальносуспільне явище, аніж як виключно політичне. Авторкою визначення у 2006 р. виступила старший викладач політології університету Стерлінга Андреа Баумейстер. Вона окреслила патріотизм як прихильність до країни, нації чи політичної спільноти [3]. Оксфордський розширений американський словник трактує патріотизм як любов до своєї країни та готовність її захищати [4].

Серед українських науковців теоретичною основою цього поняття загалом та явища зокрема займаються в основному дослідники військової сфери та воєнної справи. Через залишки радянського трактування історії та історичних явищ патріотизм прийнято розглядати з огляду на його ймовірні прояви, що могли нести загрозу існуванню СРСР. Докторант Національної академії внутрішніх справ Ю.В. Івченко окреслює патріотизм як моральний і політичний принцип, соціальне відчуття (сприйняття), змістом якого є любов до Батьківщини (місця народження всіх поколінь предків і самої людини), відданість своєму народові, готовність заради нього на жертви (у тому числі готовність підкорити свої особисті потреби потребам суспільства, здатність на подвиги заради своєї країни) [5, с. 152].

Сучасна українська політична лексика визначає патріотизм як морально-етичне почуття любові та гордості за Батьківщину, в основі якої – сприйняття її громадянином як безумовної цінності [6, с. 206; 7, с. 284]. Таке трактування патріотизму збігається з поглядами зарубіжних – англійських та американських – науковців. Всі сходяться в одному: патріотизм – це емоція (любов, прихильність, відчуття).

Чому ж присутність чи відсутність цієї емоції стає важливою чи навіть необхідною для побудови громадянського суспільства, і чому ця емоція актуалізується у воюючій країні? Хто повинен займатись плеканням цієї емоції, і як це правильно робити? З якого віку громадянину необхідно прививати любов до Батьківщини? Якими методами? Чи, можливо, чекати, коли любов з'явиться сама?

Якщо говорити про патріотизм як про чесноту, то, ймовірноше, вона не передається генетично. Її можливо сформувати через виховання та соці-

алізацію, які людина отримує з оточення – сім'ї та середовища. Сила та успіх будь-якої держави залежать від існування таких громадян, для яких ця чеснота є необхідністю та особистою моральною потребою.

Єдиного алгоритму дій чи чіткої стратегії та тактики не існує – кожна країна вирішує питання щодо виховання патріотизму для себе самостійно. Адже та формула, що ефективно працює в одній країні, може дати хибу в іншій – з огляду на особливості розбудови держави, релігію, ментальність, історію, моно- чи багатонаціональність країни і т.д. Так, сусідня Польща вирішила прищеплювати любов до своєї країни змалечку – вже з 3-річного віку дітки в дитячих садках вивчають «Катехізіс польської дитини», де, зокрема, є такі рядки: «– Хто ти є? – Поляк малий... – Що то за земля? – Моя вітчизна... – А в що віриш? – В Польшу вірю!... – Що ти їй винен? – Життя віддати» [8; 9]. Проте щоденне повторення віршиків та пісеньок про велич комуністичної партії СРСР та спроби отожднення дітей з онуками чи дітьми вождя пролетарів – Леніна – були неефективними. Вже в підлітковому віці юний громадянин починав усвідомлювати справжні суспільні цінності та диференціювати «віру» у світле майбуття та дію. Отже, лише обов'язкове знання тексту Гімну-Славеня України не зробить українську націю більш патріотичною. Необхідні додаткові компоненти, відсутність яких позбавляє людину комплексності прийняття та сприйняття патріотизму. На думку В. Трегубова, колишнього головного редактора видання «Петра і Мазепи», будь-яка пропаганда неефективна, якщо слідування її завітам не вигідне, адже тоді вона сприймається як щось абстрактне, недосяжне та незрозуміле [10]. Персональна зацікавленість чи вигода може стати додатковим підкріплюючим фактором у формуванні справді патріотичного громадянина.

Тож патріотизм у поглядах та позиціях громадян з'явиться тоді, коли патріотом стане бути ... вигідно. Персональна «вигода» для громадянина вимірюється зазвичай персональним добробутом, який держава може забезпечити та гарантувати якісним та ефективним функціонуванням державних інституцій – незалежної судової гілки влади, відсутністю корупції, соціальними гарантіями, повагою до прав і свобод людини та громадянина. На думку академіка В. Горбуліна, такий «вигідний» чи «економічний» патріотизм може стати одним зі сценаріїв повернення окупованих Росією територій. У колективній монографії, опублікованій ще у 2015 році під назвою «Донбас і Крим: ціна повернення», автори пророкують імовірні варіанти повернення українських територій, базуючись на світовому досвіді. Звідси й виникають «хорватський» «молдавський» та «німецький» сценарії. Саме для Криму автори прогнозують

чотири основні варіанти розвитку ситуації, за яких півострів зможе де-факто знову стати українським. «Третій сценарій – мирна реінтеграція шляхом демонстрації власного позитивного прикладу. Реформи й структурна перебудова економіки мають стимулювати зростання добробуту жителів материкової України, і це, щонайменше, дасть жителям Криму привід задуматися про повернення до України» [11, с. 420]. Автори цей сценарій назвали красномовно: сценарій мирної реінтеграції в спосіб суспільного розвитку (залучення соціальною динамікою чи прогресом). Проте соціальна динаміка та прогрес – дещо ширші поняття, аніж лише економічний зиск. Необхідно запропонувати парадигму, з якою (чи в якій) людям буде комфортно, і вони не будуть відчувати загрозу власним інтересам та ідентифікації: віросповіданню, збереженню власних традицій та цінностей. Натомість держава повинна давати чіткі «меседжі» – тут комфортно, вигідно, безпечно, захищено, надійно. У цьому разі громадянина стає вигідно полюбити саме цю державу, а отже, стати її патріотом.

Українською особливістю дослідження понять «патріот» та «патріотизм» являється їх заполітизованість. Ще з часів існування СРСР, щоб знівелювати українську ідентичність (як і будь-якої іншої національності) та сформувати «радянську людину», зміст цих понять було викривлено, і трактувались вони виключно, як ворожі та загрозові для існуючої системи та політичного режиму. Негативний шлейф таких трактувань залишився в пам'яті багатьох українських громадян і сьогодні. Саме тому сучасні українські дослідники делікатно оминають цю проблематику, навіть з огляду на її надзвичайну актуальність у час російсько-української війни.

Насправді, актуалізація національно-патріотичного виховання на практиці може відбуватись по трьох основних напрямках: відповідальність та внесок держави, наукове середовище та діяльність громадських організацій.

Саме через «розмивання» та нівелювання національної ідентичності за часів СРСР, через створення різноманітних міфів та парадигм щодо спільної «колиски братніх народів», існування розумного «старшого брата» (читається, що решта – молодші, а отже, недосвідчені та менш розумні) надважливим завданням для держави Україна є усвідомлення власної суверенності. Це передбачає насамперед територіальну цілісність, наявність населення та уряду і незалежність державних інституцій. Хорошою основою для зміни відношення до поняття «патріотизм», особливо в період розбудови держави, могли би стати певні нарративи, які би пропонувались і пропагувались на державному рівні. Якщо суверенітет передбачає незалежність у широкому розумінні, то

«українські» нарративи повинні пояснювати причино-наслідкові зв'язки тих чи інших історичних подій, не зважаючи на їх «російську» інтерпретацію. Поряд із цим необхідно педалювати та всіляко звертати увагу суспільства на спільні здобутки і перемоги, а не на поразки та невдачі. Таким невдалими прикладами можуть бути нові кінострічки, які недавно вийшли на великий екран – «Крути» та «Щоденник Симона Петлюри». Відверто слабка режисерська та операторська роботи, невеликий бюджет, трагічність історичних подій – все це відвертає увагу молодого українського глядача, за мізки якого необхідно вести запеклу боротьбу. Хорошим винятком стала стрічка «Захар Беркут», яка отримала схвальні відгуки школярів – подекуди вчителі водили учнів на перегляд цієї стрічки централізовано, цілими класами чи школами. Прекрасна гра українських та американських акторів, спецефекти, великий бюджет – і от українська історія сприймається молоддю не як трагічність, безвихідь і сум, а як захопливе дійство з неодмінним «хепіендом»).

Завданням наукового середовища є актуалізація, інтерпретація, трансформація та модернізація проблеми, події чи явища. Тож проблематика національно-патріотичного виховання повинна також підпадати під ці стандарти.

Актуалізація. Наукове, академічне середовище, яке покликане забезпечити інтелектуальне підґрунтя проблематики, котре перманентно в дослідженнях та розробках здійснює аналітику та моніторинг подій, покликане дати теоретичну основу та здійснити прогнозування розвитку подій та явищ. Неабияку роль та допомогу в дослідницькій роботі могли би перебрати на себе аналітичні центри (яких в Україні є доволі), діяльність яких активізується, як правило, напередодні виборів задля проведення маніпулятивних соціопитувань. Проте система прийняття політичних рішень, котру ми отримали в спадок від СРСР, модернізується і трансформується зі швидкістю ривка й у своїй більшості нагадує відомий вислів Людовіка IV: «Держава – це я!». Отже, запит на неупереджену аналітику та альтернативну думку в системі прийняття рішень на державному рівні майже відсутній.

Інтерпретація. Інтерпретація – наступний етап після актуалізації. Зміна акцентів у трактуванні поняття, події, явища – це також відповідальність академічного та наукового середовища. Перехід від радянської системи трактування української історії до пошуків та відновлення власного коріння передбачає усунення всього того негативного баласту інтерпретацій, котрі гальмують поступ наукової думки та заважають окреслювати новітні корелятивні зв'язки. Шлейф хибних та тенденційних трактувань тягнеться за багатьма термінами та поняттями в українській історії,

політології, соціології та загалом у гуманітарній сфері. Прикладами таких тенденційних трактувань можуть стати поняття «національний», «патріотичний», «національно-визвольний рух», «бандерівець», «мельниківець», «інтелігенція» тощо.

Трансформація. У даному випадку трансформація виступає як наступний етап, що слідує за інтерпретацією та стосується не лише пояснень та адаптації до сучасних викликів досліджуваних суспільних процесів, подій та явищ, але і їх якісного наповнення, тобто переведення з площини «ворожих» чи «загрозливих» у площину «нейтральних» чи «товариських». Прикладом такої позитивної трансформації може бути зміна суспільної думки щодо організації колективної безпеки – НАТО. Тоді як на початку української незалежності цю організацію сприймали як ворожу більшість українців, то натепер вступ України до Північноатлантичного Альянсу підтримують 62% українців, тоді як 21% – проти, решта – не визначились (станом на липень 2019 р.). Директор Центру стратегічного розвитку територій Андрій Орлов уточнив, що на заході вступ до НАТО підтримують 76% респондентів, на Донбасі – 37%, на півночі – 66%, на півдні – 55% [12].

Модернізація як осучаснення. Очевидно, що будь-яка термінологія з огляду на суспільні процеси та розвиток має властивість «народжуватись» та «помирати». Так, у новітній політології з'явилися терміни «блогосфера політична», «бомонд політичний», «брендинг державний», «віртуальний уряд», «Твітер-дипломатія» тощо [6]. Тож саме на науковій та академічній спільноті лежить завдання не консервації понятійного апарату, а його трансформації з акцентом на осучаснення, що дасть можливість зберегти зацікавлення та залучити активну молодь до новітніх досліджень. Приплив молоді в наукову сферу – це гарантія застосування креативних поглядів, підходів та технологій, це сміливість та креативність рішень, а отже, пошук збалансованих ідей. І найважливіше: мобільність молодого покоління дозволяє синхронізувати українські наукові розробки та дослідження зі світовими. Така співпраця та обмін призводять до уніфікації термінології та подальшого розширення і розвитку понятійного апарату.

Роль громадських організацій у національно-патріотичному вихованні молоді на сучасному етапі залишається провідною. За відсутності активної позиції двох попередніх складників актуалізації проблеми (державна, науково-академічне середовище) саме громадські організації втілюють у життя правило ринкової економіки: попит породжує пропозицію. Так, із початком російсько-української війни бажаючих стати членами молодіжних скаутських організацій побільшало

(наприклад, для того щоб потрапити в «Пласт» та отримати «виховника», хлопчику молодшого шкільного віку необхідно простояти в черзі декілька років). Такі організації, як «Пласт», «Січ», «Сокіл», що були створені на початку ХХ ст., з появою нових викликів та загроз стали популярними, адже метою організації є «виховувати свідомих, відповідальних і повновартісних громадян нашої держави», «сприяти всебічному патріотичному вихованню і самовихованню української молоді на засадах християнської моралі» [13]. З огляду на те, що «Пласт» – найбільш чисельна організація і така, що має найбільше філій у різних містах України, в грудні 2020 року було ухвалено Верховною Радою України, а у січні 2020 року було підписано Президентом Закон «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху» [14]. Так, у ст. 2 п. 4 Закону йдеться про те, що основними завданнями щодо підтримки скаутського руху загалом та пластового зокрема є «формування почуття гордості за Україну та поваги до законодавства». Ст. 5 Закону говорить про державну підтримку пластового, скаутського руху органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування (йдеться про підтримку матеріальну, фінансову, інформаційну, консультаційну). Проте таке перекидання відповідальності на місцеві органи влади на практиці гарантуватиме лише консультаційну підтримку з огляду на виснаження місцевих бюджетів «карантинними» надходженнями. За умови гарантування державою ще й матеріальної та фінансової допомоги такий приклад співпраці держави та громадської організації міг би стати зразком спільної роботи в напрямку національно-патріотичного виховання молоді.

Що ж натомість громадяни України? За даними соціологічних досліджень, що проводила група «Рейтинг» («Патріотичні настрої українців» з 2010 до 2019 рр.) та опублікувала відповідні результати у статті «Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2019 р.» [15], кількість тих громадян, хто може сам себе безумовно охарактеризувати як патріота своєї країни, зросла в порівнянні з 2010 роком удвічі (31% відповідно у 2010 р. та 60% у 2019 р.). Схоже співвідношення і стосовно підтримки незалежності України (36% у 2012 р. та 67% у 2019 р.). Різке зростання у відсотковій відповідності показників між 2013 та 2014 рр. щодо цих питань указує на кореляцію між російською агресією та зростанням патріотизму серед українських громадян.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У статті розкрито суспільні бачення та наукові підходи до таких понять, як «патріот», «патріотичний», та обґрунтовано необхідність актуалізації національно-патріотичного виховання української молоді в умовах

російської гібридної агресії. Виокремлено причини, через які патріотизм в епоху СРСР було прийнято розглядати з огляду на його ймовірні прояви, що могли нести загрозу існуванню радянської імперії. Поряд із теоретичним дослідженням національно-патріотичного виховання сучасної молоді в Україні проаналізована практична сто-

рона питання – діяльність різного роду скаутських організацій, підписання в грудні 2020 р. Президентом Закону «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху», дослідження групи «Рейтинг» («Патріотичні настрої українців» з 2010 до 2019 рр.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Cambridge dictionary. Patriotic. Patriotism. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/essential-british-english/patriotic> <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/essential-british-english/patriotism>
2. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/patriotism/>
3. Britanica. Patriotism, Morality, and Peace. Stephen Nathanson – 1993 – Rowman & Littlefield Publishers. (р. 34–35). URL: <https://www.britannica.com/topic/patriotism-sociology>
4. Oxford Learners Dictionaries. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/patriotism
5. Івченко Ю.В. Сутність патріотизму: історія та сучасність. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2015. Випуск 6. Том 3. С. 150–153.
6. Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник / І.Я. Вдовичин та ін. ; за наук. ред. Н.М. Хоми. Львів : «Новий Світ-2000», 2015. 396 с. С. 206.
7. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації. 3-тє видання, виправлене і доповнене / укладач В.М. Піча ; наук. редакція Л.Д. Климанської, Я.Б. Турчин, Н.М. Хоми. Львів : Новий Світ-2000, 2020. 516 с. С. 284.
8. ТСН розповідь про виховання у дитячих садках Польщі. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VOYqF4qetcc>
9. Ґолибард Є. Жити між своїми! *По-сусідськи. Польський вектор*. URL: <http://plukr.org/page173.html>
10. Трегубов В. Петр и Мазепа. Слабке місце патріотичних віршиків. Рупор, у якого не вийшло. URL: https://petrimazepa.com/uk/slabke_misce_patriotichnikh_virshikiv
11. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна та ін. Київ : НІСД, 2015. 474 с.
12. Кількість українців, які підтримують вступ до НАТО, зросла на 46% за сім років. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2736519-kilkist-ukrainciv-aki-pidtrimuut-vstup-do-nato-zrosla-na-46-za-sim-rokiv.html>
13. Пласт – національна скаутська організація України. URL: <https://www.plast.org.ua/>
14. Закон «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-20#Text>
15. Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2019 р. URL: <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/?page=6>, http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2019.html

ОСОБЛИВОСТІ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

FEATURES AND CHARACTERISTICS OF THE PARTY SYSTEM OF UKRAINE

Палінчак М.М.,
*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Лешанич М.М.,
*викладач кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

Форма правління, яка нині притаманна Україні (напівпрезидентська форма правління у парламентсько-президентському форматі), позитивно впливає на розвиток партійної системи та багатопартійності загалом. Водночас наголосимо, що попри те, що Україна напівпрезидентська республіка, де уряд має формуватись на партійній основі, особа Президента і надалі залишається навіть не ключовою, а домінуючою у політичній системі. Тому президентські вибори в Україні мають визначальний вплив як на розстановку суспільно-політичних сил у країні, так і на партійну систему, а відтак і на розклад сил на парламентських виборах.

У статті проаналізовано особливості формування партійної системи за М. Дюверже.

У роботі проаналізовано значення понять «інституціоналізація», «інституціоналізація політичної партії» та «інституціоналізація партійної системи».

Описано поняття «інституціоналізація партій». Основні завдання правової інституціоналізації політичних партій, за Т. Бевз.

У статті проаналізовано інституціоналізацію політичних партій і партійної системи. В роботі зазначено, що одними з перших, хто зробив спробу визначити поняття «інституціоналізація партійних систем», були С. Мейнверінг і Т. Скаллі (1995 р.).

У статті проаналізовано праці таких вчених та дослідників у рамках теми дослідження, як Г. Голосов, В. Григорьев, А. Колодій, А. Кинев, А. Любарев, В. Лебедюк, Ю. Мацієвський, В. Меркель та інші.

У статті проаналізовано особливості та напрями правової регламентації діяльності політичних партій: визначення місця та ролі політичних партій у суспільстві та державі; порядок створення та розпуску політичних партій; забезпечення ефективної участі у виборчих процесах; фінансування політичних партій.

У статті проаналізовано критеріїв інституціоналізації політичних партій та їх складники, охарактеризовано основні суспільно-політичні чинники, що впливали і впливають на еволюцію партійної системи України на різних етапах її розвитку, особливості формування партій в Україні та описано виборчу систему в Україні.

Ключові слова: політика, держава, політична система, Україна, європейський досвід.

The form of government that is currently typical of Ukraine (semi-presidential form of government in a parliamentary-presidential format) has a positive effect on the development of the party system and multiparty system in general. At the same time, it should be noted that despite the fact that Ukraine is a semi-presidential republic, where the government should be formed on a party basis, the President still remains not even key, but dominant in the political system. Therefore, the presidential election in Ukraine has a decisive influence on the distribution of socio-political forces in the country and on the party system, and thus on the distribution of forces in parliamentary elections.

The article analyzes the peculiarities of the formation of the party system according to M. Duverger.

The meaning of the concepts "institutionalization", "institutionalization of a political party" and "institutionalization of the party system" are analyzed in the paper.

The definition of the concept of "institutionalization of parties" is described. The main tasks of legal institutionalization of political parties according to T. Bevez.

The institutionalization of political parties and the party system is analyzed in the article. The paper notes that S. Mainvering and T. Scully (1995) were among the first to attempt to define the concept of "institutionalization of party systems".

The works of scientists and researchers within the research topic is analyzed in the article, among them G. Golosov, V. Grigoriev, A. Kolodiy, A. Kinev, A. Lyubarev, V. Lebedyuk, Y. Matsievsky, V. Merkel and others.

The features and directions of legal regulation of political parties: determining the place and role of political parties in society and the state; the procedure for establishing and dissolving political parties; ensuring effective participation in electoral processes; financing of political parties are analyzed in the article.

The analysis of the criteria for institutionalization of political parties and their components are described in the article. The main socio-political factors that have influenced and continue to influence the evolution of the party system of Ukraine at different stages of its development are described in the paper. Features of party formation in Ukraine. The electoral system in Ukraine is described in the article.

Key words: politics, state, political system, Ukraine, European experience.

Постановка проблеми. У сучасній політичній науці існує два основних підходи до визначення партійної системи, які пов'язані з відношенням до оточуючого середовища. Сутність першого підходу полягає в тому, що партійну систему визначають не тільки як взаємини між партіями, а й як відносини партій з державою та іншими політичними інститутами країни. Прихильники цього підходу включають у визначення партійної системи взаємозв'язок партій з різними політичними, громадськими інститутами, а також взаємодію між партіями та громадянами держави, інтереси яких покликані представляти партії. Іншими словами, у визначення партійної системи включається середовище, що оточує партійну систему. Цей підхід, на наш погляд, можна позначити як розуміння партійної системи в широкому сенсі слова, за якого партійна система характеризується не тільки взаємовідносинами самих партій, а й їх взаємодією з державою та іншими елементами політичної системи, а також з громадянами.

Сутність другого підходу полягає в тому, що партійна система розглядається як взаємовідносини між партіями, без включення в поняття партійної системи зв'язків з іншими політичними та громадськими інститутами. У визначення партійної системи не включається «середовище». Цей підхід можна окреслити як розуміння партійної системи у вузькому сенсі слова. Партійна система являє собою сукупність відносин між діючими політичними партіями з питань боротьби за владу або співпраці, впливу на владу та її здійснення.

Представником цього підходу є М. Дюверже. На його думку, в кожній країні протягом більш-менш тривалого періоду число партій, їхня внутрішня структура, ідеологія, відносні розміри, альянси, типи опозиції набувають певної стабільності. Цей стабільний ансамбль й утворює систему партій. Під партійною системою М. Дюверже розумів всі партії країни, що діють на основі відносно стабільних зв'язків [3].

М. Дюверже вважав, що партійна система формується в результаті взаємодії численних і комплексних факторів, серед яких можна виділити загальні та специфічні. До загальних він відносив соціально-економічні, ідеологічні та технічні. До специфічних – вплив політичного режиму та виборчої системи [6, с. 277–278].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цю тематику досліджували багато вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема: Г. Голосов, В. Григор'єв, А. Колодій, А. Кинев, А. Любарев, В. Лебедюк, Ю. Мацієвський, В. Меркель, А. Круассан та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ми вважаємо, що партійну систему можна визначити як існуючу в країні сукупність партій, їх взаємовідносини

і взаємозв'язки у вигляді конкуренції чи співпраці, які сприяють утворенню ефективного зворотного зв'язку між суспільством і державою. Партійна система являє собою інституційну систему (порядок) діючих у країні політичних партій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити характеристику та особливості партійної системи України та європейський досвід.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перейдемо до розгляду понять інституціоналізація, інституціоналізація політичної партії та інституціоналізація партійної системи.

У загальному вигляді під інституціоналізацією розуміється процес формування якихось нових державних і громадських інститутів як стійких форм організації діяльності людей; процес закріплення норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, яка здатна діяти заради задоволення суспільної потреби. Інституціоналізація – це процес утворення набору правил, що задають контекст людського співіснування і взаємодії [9, с. 20]. Створення інститутів, їх зміцнення, стабілізація і вкорінення в суспільстві являють собою сукупність подій, які прийнято іменувати інституціоналізацією [4, с. 20–21].

Отже, інституціоналізація – це процес, результатом якого є поява інституту. В нашому разі – політичних партій і партійних систем. Крім того, інституціоналізацією може бути закріплення, вкорінення і стабілізація вже наявних інститутів у суспільстві. Поняття інституціоналізації передбачає закріплення певної практики або галузі суспільних відносин у вигляді закону, соціальної норми, прийнятого порядку.

Процес інституціоналізації політичних партій можна трактувати як перетворення політичних партій із звичайної асоціації на повноцінний конституційно-правовий інститут. Інституціоналізація політичних партій – це визнання їх необхідності, позитивності, функціональності як владою, так і суспільством [6, с. 112].

Інституціоналізація політичних партій проявляється у, по-перше, конституюванні, тобто включенні до конституції основних принципів статусу політичних партій; по-друге, у законодавчій інституціоналізації, внаслідок якої правове становище партій набуває подальшого регулювання у законі [5, с. 206].

До основних завдань правової інституціоналізації політичних партій, на думку Т. Бевз, слід віднести: 1) юридичне закріплення й уточнення статусу політичних партій, їх ролі і місця в політичній системі; 2) досягнення правовими засобами організаційної стійкості політичних партій і їх активної участі в політичному житті; 3) визначення порядку взаємодії партій з органами державної влади й іншими суспільними об'єднаннями; 4) створення умов, що

забезпечують контроль держави за діяльністю політичних партій [1, с. 35].

Таким чином, головними, на нашу думку, є такі напрями правової регламентації діяльності політичних партій: 1) визначення місця та ролі політичних партій у суспільстві та державі; 2) порядок створення та розпуску політичних партій; 3) забезпечення ефективної участі у виборчих процесах; 4) фінансування політичних партій.

Часто інституціоналізація політичних партій безпосередньо пов'язується тільки з їх правовим оформленням і регулюванням. При цьому не можна не враховувати той факт, що партія – це передусім політичний інститут. Отже, поняття інституціоналізації політичних партій має ширше значення, яке включає в себе і процес створення інституту політичної партії. Таким чином, некоректно ототожнювати правове регулювання діяльності політичних партій з їх інституціоналізацією. Політична і правова інституціоналізації – це різні форми одного процесу. Тому під правовою інституціоналізацією політичних партій розуміється процес формування державою нормативних типів її діяльності, а під політичною інституціоналізацією – процес їх структурно-функціонального становлення та розвитку у ролі такого, що має власні системні якості як політичний інститут. За визначенням К. Джанди, інституціоналізація партій – це ступінь, з яким партія матеріалізується в щось конкретне в суспільній свідомості, в результаті чого вона існує незалежно від власних лідерів, регулярно залучаючись до значимих моделей поведінки [18, с. 95].

Тобто вести мову про політичну партію як повноцінний політичний інститут, на думку Г. Зеленько, можна лише за умови, якщо партія бодай з різною результативністю (стає парламентською або залишається поза парламентом), але виконує типові для політичної партії функції. Це проявляється у її взаємодії з різними політичними акторами, інститутами, ставленням (рівнем довіри) до партій з боку громадян, а також суто формальними ознаками – партійна інфраструктура, чисельність тощо [5, с. 208].

До головних функцій політичних партій (які, власне, і роблять їх інституціалізованими структурами) ми відносимо боротьбу за владу у представницьких органах шляхом участі у виборах та участь у виконавчих органах влади для реалізації виборчих програм. Якщо ж партія не виконує цих головних функцій, то про неї можна говорити як про субінститут або псевдоінститут.

Щодо аналізу інституціалізації політичних партій і партійної системи, то українська дослідниця А. Колодій робить такі застереження. По-перше, не можна ототожнювати інституціалізацію з близьким, але не ідентичним поняттям стабілізації, особливо якщо останню розуміють просто як

тривале існування певних партій та/чи партійних блоків. Інституціалізація – значно ширше поняття; вона неможлива без визнання та поцінювання певної практики чи організації суспільством. По-друге, інституціалізацію не можна розуміти як формалізацію партій, їх офіційне визнання шляхом реєстрації та легалізації. Необхідно брати до уваги формальну та неформальну інституціалізацію, їх можливе збігання або, навпаки, різновекторність, коли юридично встановлені демократичні правила утворення і функціонування партій (як і будь-яких інших організацій та установ) нівелюються під тиском визнаних у впливових суспільних середовищах неформальних правил гри протилежного змісту. І, по-третє, потрібно розрізнити інституціалізацію партій й інституціалізацію партійних систем: перший процес хоча й створює базу, з якої розпочинається другий, але в другому важливу роль відіграє інституціалізація інтеракцій між партіями, отже ці процеси не тотожні [7, с. 136].

Інституціоналізація партійної системи розпочинається з існування взаємодії між партіями. У разі інституціоналізації партійної системи взаємини між партіями повинні бути реальними, що може проявлятися у співпраці, суперництві, конкуренції, боротьбі між партіями, утворенням коаліцій, неформальних домовленостей (наприклад, не критикувати один одного під час виборчої кампанії тощо). Навіть більше, інституціоналізація партійної системи знижує невизначеність політичних результатів (йдеться про прогнозованість суспільно-політичних процесів).

Одними з перших, хто зробив спробу визначити поняття «інституціоналізація партійних систем», були С. Мейнверінг і Т. Скаллі (1995 р.). Вони визначили інституціоналізацію партійної системи як «процес, за якого партії стають стабільними і впливовими, якщо не універсально прийнятими. Політичні актори формують очікування і відповідно поведінку, засновану на припущенні, що наявні на цей час загальні риси і норми організації переважатимуть і в найближчому майбутньому» [14, с. 87].

Таким чином, інституціоналізацію партійної системи можна визначити як процес, результатом якого є не тільки становлення політичних партій як повноцінного інституту політичної системи, але й у набутті стійкості (інституціональності) відносин і зв'язків між самими партіями. Як вважає Я. Пляйс, «будівля ефективної партійної системи, що являє собою сукупність діючих у країні легальних партій, не може бути побудована, якщо в ній немає необхідного будівельного матеріалу (будівельних блоків). Звідси випливає, що без партій, які якраз і являють собою ці будівельні блоки, не може бути й мови про зведення партійної системи. Характерними атрибутами інституціоналізації партійної системи виступають

стабільність правил і норм, які зумовлюють діяльність політичних партій та міжпартійну конкуренцію. Інституціоналізація партійної системи – це процес, за допомогою якого моделі міжпартійної конкуренції і взаємодії стають звичайним, повсякденним, передбачуваним явищем, стабільним у часі» [10, с. 22].

Таким чином, утворюється структура результатів електоральної конкуренції, яка характеризується такими параметрами, як розмір (кількість партій в парламенті) і форма (сила партій і конфігурація правлячої коаліції). Якщо така структура відтворюється протягом декількох електоральних циклів, то таку партійну систему можна визнати консолідованою (або ж інституціалізованою) [2, с. 142].

Аналізуючи процеси інституціалізації політичних партій і партійних систем, слід зупинитись на вивченні їх критеріїв. Саме поняття «критерій» можна визначити як ознаку, на підставі якої проводиться оцінка, аналіз, порівняння, виявляється ступінь розвитку того чи іншого явища або процесу. На практиці критерій не може мати жорсткий, однозначний характер, оскільки існує фактор ймовірної зміни умов. Критерій повинен бути досить розгорнутим, включати в себе певні компоненти, одиниці виміру, які дозволять немов би «заміряти» межі соціально-політичної діяльності. Крім того, не можна судити про інституціалізацію політичних партій і партійних систем за одним критерієм. Потрібно застосовувати сукупність критеріїв, яка зможе дати справедливу оцінку політичній діяльності.

Для того щоб виділити критерії інституціалізації партійних систем, необхідно спочатку дати аналіз критеріїв інституціалізації політичних партій, оскільки процес інституціалізації партійної системи включає в себе інституціалізацію політичних партій. Але в реальності досить складно чітко розмежувати критерії інституціалізації політичних партій від критеріїв інституціалізації партійних систем, оскільки по суті це один процес. Зазначимо, що критерії можуть мати умовний характер, оскільки одні категорії можуть бути частиною інших.

С. Хантінгтон, який вивчав інституціалізацію політичних інститутів, виділяє чотири критерії цього процесу:

- адаптивність (як функціональна, так і за викликами середовища). Чим більш адаптивна організація, тим вищий рівень її інституціалізації, і навпаки. Адаптивність являє собою набуту характеристику політичної організації, яка залежить від впливу навколишнього середовища і віку організації. Чим більше вимог надходить від навколишнього середовища і чим старша організація, тим вона більш адаптивна;

- складність (вона визначається наявністю різних елементів, підсистем і функцій, які забез-

печують стабільність). Чим складніша організація, тим вище рівень її інституціалізації; організація, яка переслідує багато цілей, більшою мірою здатна адаптуватися до втрати будь-якої однієї з цілей, ніж організація, що переслідує одну мету;

- автономія (існування незалежно від інших соціальних груп). Автономія – це структурна незалежність партії від інших інститутів і організацій, що діють всередині або за межами країни;

- згуртованість (злагоженість роботи елементів всередині цієї організації). Чим більше згуртована організація, тим вищий рівень її інституціалізації, і навпаки [12, с. 109–114].

Ці критерії можна віднести як до інституціалізації політичних партій, так і партійної системи загалом. Слід зазначити, що критерії С. Хантінгтона є універсальними і такими, які складно піддаються вимірюванню.

Питання виокремлення критеріїв інституціалізації партій і партійних систем досліджувались у працях таких відомих вчених, як Р. Роуз і Т. Макі [17], В. Рендел і Л. Свазенд [16], А. Мелешевич [15], С. Майнверінг і Т.Р. Скаллі [14], К. Джанд [13] та інших.

Наприклад, Р. Роуз і Т. Макі вважають, що «партія інституціалізована, якщо брала участь у більше як трьох національних виборах. Якщо партія не змогла цього досягти, її не можна назвати такою, що зміцнилася. Вона ефемерна». Таким чином, як критерій інституціалізації можна брати участь партії у виборах, частоту цієї участі. При цьому партія повинна не просто брати участь у виборах, а мати змогу подолати загороджувальний бар'єр / набрати відповідну кількість голосів виборців [17].

До основних суспільно-політичних поділів, що впливали і впливають на еволюцію партійної системи України на різних етапах її розвитку, належать: а) поділ у координатах комуністичні / демократичні сили на початковому етапі становлення української державності; б) соціально-економічний поділ (поділ «бідні» / «багаті»); в) підтримка / опозиційність до правлячого режиму; г) соціокультурний поділ. Актуалізація соціокультурного поділу, на думку вітчизняних фахівців, пов'язана з діяльністю регіональних політичних еліт, котрі для отримання електоральних дивідендів свої виборчі месиджі й гасла формували на протиставленні ціннісних характеристик західної та східної України.

Зауважимо: якщо до президентських виборів 2004 р. соціокультурний поділ хоч і відображався на результатах виборів, але був одним із чинників структурування партійної системи, то під час виборчої кампанії 2004 р. він став основним фактором впливу на її конфігурацію. Відтак розподіл голосів виборців на парламентських виборах 2006, 2007, 2012 рр. та президентських виборах

2010 р. повторював конфігурацію голосування на президентських виборах 2004 р. [11, с. 83–92].

Висновки. Український парламент після Революції Гідності (2013–2014 рр.), а також дострокових виборів Президента ухвалив рішення про повернення до Конституції зі змінами від 8 грудня 2004 р. Форма правління знову стала парламентсько-президентською.

Зміна форм правління не могла не позначатися на форматі партійної системи й електоральних про-

цесах. Найбільшу впливовість у різний період мали партії, пов'язані з особою Президента та Прем'єр-міністра України (Партія регіонів (В. Янукович), ВО «Батьківщина» (Ю. Тимошенко), Народний Союз «Наша Україна», ПП «Наша Україна» (В. Ющенко), ПП «Народний фронт» (А. Яценюк), ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (П. Порошенко). Змінювалась і вагомість виборів залежно від того, якими вони були – «першого» чи «другого» порядку [8, с. 64–66].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бевз Т. Інституціоналізація політичних партій як процес. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 3(53). С. 31–45.
2. Гайворонский Ю. Консолидация партийных систем в контексте трансформации электорального пространства и политического режимов. На примере стран Балканского региона. *Полития*. 2014. № 2. С. 141–154.
3. Дюверже М. Политические партии [Пер. с франц]. Москва : Академический Проект, 2000. 538 с.
4. Зазнаев О.И. Вторая молодость «долгожителя»: концепт «политический институт» в современной. *Проблемы политической науки*. Казань: Центр инновац. технологий, 2005. 235 с.
5. Зеленько Г. Співвідношення процесів правової та політичної інституціоналізації політичних партій: українська практика. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 24–25 листопада 2011 р. Київ : ІПіЕНД, 2012. С. 205–221.
6. Исаев Б.А. Теория партий и партийных систем : Учебное пособие. Москва : Аспект Пресс, 2008. 367 с.
7. Колодій А. Багатопартійність і демократизація: висхідні та низхідні тренди в роки незалежності. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 24–25 листопада 2011 р. Київ : ІПіЕНД, 2012. С. 133–149.
8. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України : дис. ... к. політ. Наук : 23.00.02 / Львів, 2018. 292 с.
9. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях. *Политические исследования*. 2002. № 2. С. 18–35.
10. Пляйс Я. Партии и партийные системы в современной России. *Власть*. 2003. № 12. С. 19–24.
11. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2017. 428 с.
12. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 436 с.
13. Janda K.. Political Parties: A Cross-National Survey. New York : *The Free Press*. 1980. 178 p.
14. Mainwaring S., Scully T. R. Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America. Stanford University Press, 1995. 578 p.
15. Meleshevich A. Party Systems in Post-Soviet Countries: a Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia and Ukraine. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
16. Randall V., Svasand L. Party institutionalization in new democracies. *Party Politics*. 2002. Vol. 8. № 1. P. 12–24.
17. Rose R., Mackie T. M. Do Parties Persist or Fail? The Big Trade-Off Facing Organizations . When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations / Ed. by K. Lawson and P. H. Merkl. Princeton : Princeton University Press, 1988.
18. Джанджа К. Сравнение политических партий: исследование и теория. *Современная сравнительная политология* : хрестоматия. Москва : Московский общественный научный фонд, 1997. С. 84–143.

COVID-19, ЦЕРКВА ТА ФІНАНСУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ДИСКУСІЇ У ВЕРХОВНОМУ СУДІ США

COVID-19, CHURCH AND FINANCING OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS: DISCUSSIONS IN THE US SUPREME COURT

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Стебляк Д.М.,

*викладач кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

США є однією з найбільш віруючих країн світу, відвідуваність церков та участь у релігійних організаціях в країні є високою. Події кінця 2019 р., а саме поширення пандемії COVID-19, негативно вплинули на державно-церковні відносини в країні. Основним законом, яким керується США щодо державно-церковних відносин, є Перша поправка до Конституції, яка наголошує, що ніхто і ні за яких обставин не може стояти на шляху церкви, мирних зібрань чи сповідання тієї чи іншої релігії, а Чотирнадцята поправка зробила Першу поправку законом по всій країні. І коли COVID-19 в геометричній прогресії, за допомогою процесів глобалізації та інтеграції почав ширитися світом, США не стали винятком. Єдине, в чому світове ком'юніті дійшло згоди, це те, що найкращий спосіб запобігти поширенню хвороби – це обмеження зібрань людей у великій кількості, в закритих чи навіть відкритих приміщеннях. І коли Азія, Італія та США, а особливо такі штати, як Нью-Йорк, стали місцем масових поширень COVID-19, обмеження стали ще більш жорсткі. Певні церкви, релігійні організації, духовні лідери та навіть велика кількість прихожан сприйняли ці обмеження як зазіхання на основну цінність американського суспільства, яку батьки-засновники Т. Джефферсон і Дж. Медісон для більшої незалежності обгородили «стіною відокремлення» держави і церкви – релігійну свободу, за якою на американський континент тікали з Європи.

З огляду на це в США десятки чи навіть сотні судових справ стосувалися саме питання державно-церковних відносин. Багатьом церквам не подобалися обмеження, які були прийняті щодо церкви та релігійних організацій.

У статті проаналізовано особливості державно-церковних відносин у період пандемії COVID-19. Суспільно-політичну ситуацію, яка виникла в країні в цей період. У статті описані справи Верховного суду США щодо обмежень зібрань, які стосувалися церкви та релігійних організацій у США. Ситуація щодо суперечок в обмеженні релігійних зібрань, яка розглядалася у Верховному суді, яка виникла в Нью-Йорку, Каліфорнії та Неваді. Особливості прийняття рішень у справах, які стосуються державно-церковних відносин.

Ключові слова: церква, релігійні організації, COVID-19, США, релігія.

The United States is one of the most religious countries in the world, church attendance and participation in religious organizations in the country is high. The events of the end of 2019, namely the spread of the COVID-19, had a negative impact on state-church relations in the country. The basic law that governs the United States on state-church relations is the First Amendment to the Constitution, which emphasizes that no one and under no circumstances can stand in the way of a church, peaceful assembly, or religion. And the Fourteenth Amendment made the First Amendment the law throughout the country. And when COVID-19 in a geometric progression, through the processes of globalization and integration began to spread around the world, the United States was no exception. The only thing the world community has agreed on is that the best way to prevent the spread of the disease, is to restrict gathering of large numbers of people, indoors or even outdoors. And when Asia, Italy and the United States, and especially such states as one of the largest New York has become a center of mass infection of COVID-19, restrictions have become even stricter. Certain churches, religious organizations, spiritual leaders, and even large numbers of parishioners saw these restrictions as an encroachment on the core value of American society, which the founding fathers, T. Jefferson and J. Madison, enclosed with a "wall of separation" between state and church, religious freedom, for which on the American continent fled from Europe.

In view of this, in the United States dozens or even hundreds of lawsuits concerned the issue of state-church relations. Many churches did not like the restrictions that were imposed on the church and religious organizations.

The features of state-church relations during the pandemic COVID-19. Socio-political situation that arose in the country during this period are analyzed in the article. The cases of the US Supreme Court regarding restrictions on meetings concerning churches and religious organizations in the United States are described in the article. The dispute over religious restrictions in the Supreme Court, which arose in New York, California and Nevada. Peculiarities of decision – making in cases concerning state-church relations.

Key words: church, religious organizations, COVID-19, USA, religion.

Постановка проблеми. США є однією з найбільш віруючих країн світу. Протягом всієї її історії церква відігравала вагомe місце в країні. З огляду на це державно-церковні відносини завжди були

важливою темою дослідження науковців. Ситуація, яка склалася в кінці 2019 р. в зв'язку з пандемією COVID-19, негативно вплинула на життя країн світу, не винятком стали і США. Але в цій

країні пандемія COVID-19 вплинула не тільки на країну загалом, але і на державно-церковні відносини зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті проаналізовано інформацію провідних світових наукових центрів, таких як Pew Research Centre. Проаналізовано судові рішення Верховного суду США.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою статті є аналіз впливу світової пандемії COVID-19 на державно-церковні відносини в США.

Виклад основного матеріалу дослідження. В США практично кожен штат почав обмежувати масові зібрання. Влада, як країни загалом, так і кожного штату зокрема, намагалася пояснити релігійній спільноті, що це запобіжні заходи, і їх мета – не обмежити церковну чи релігійну діяльність, а зберегти життя (рис. 1).

З рис. 1. ми бачимо, що практично всі штати певним чином обмежили зібрання з метою запобігти поширенню пандемії COVID-19 і таким

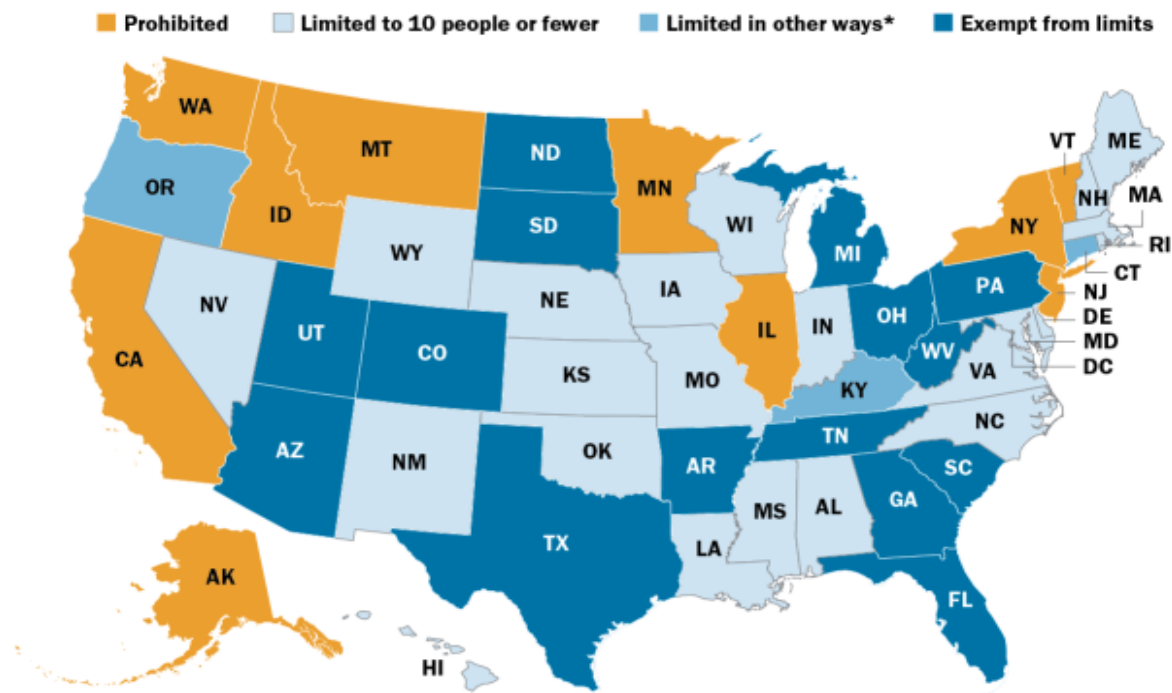
чином зберегти життя і здоров'я людей. І «тільки 10 штатів заборонили особисті релігійні зібрання в будь-якій формі згідно з аналізом нещодавніх нормативних актів на державному рівні, проведеним Pew Research Centre». Одним з таких штатів є Каліфорнія, церкви якої подали в Верховний суд у відповідь на це рішення [9]. Більше третини штатів (15) дозволяють релігійні зібрання, до того ж без обмежень. 22 штати і округ Колумбія зазначили, що релігійні зібрання можуть проводитися, але тільки якщо вони обмежені 10 особами або менше. В Род-Айленді зібрання обмежені 5-ма особами [9]. Два інші, а саме Коннектикут і Орегон, обмежили зібрання до 50 і 25 чоловік відповідно.

Загалом вісім з десяти американців, включаючи три чверті християн, кажуть, що церкви повинні бути таким суб'єктом соціальних правил, як і інші організації (рис. 2) [10].

З рис. 2. можна зробити висновки, що 79% американців займають позицію, що церквам не повинні надаватися більш гнучкі правила, ніж іншим установам, коли справа доходить до соціальної

Most states have religious exemptions to COVID-19 social distancing rules

States where religious gatherings are ...

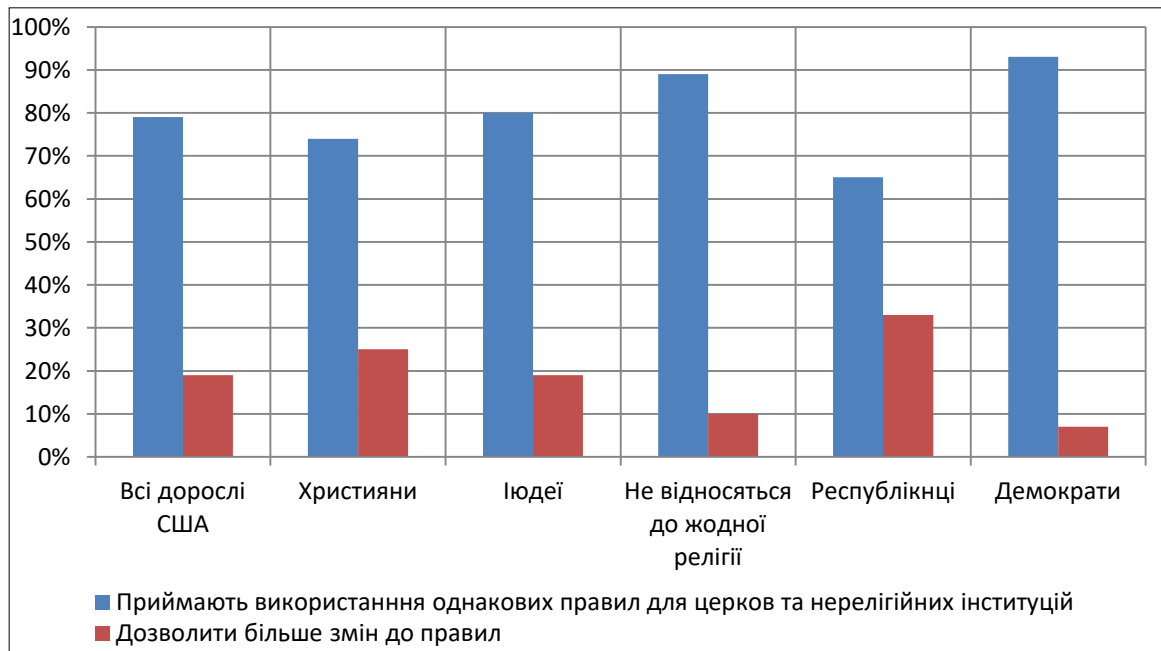
*Includes states that allow more than 10 people per religious gathering but still limit the number of people allowed to attend. Source: Pew Research Center analysis of state regulations.

Note: This graphic reflects executive orders in effect on April 24. Montana allowed places of worship to resume services on April 26.

PEW RESEARCH CENTER

Рис. 1. США та обмеження щодо COVID-19

Джерело: [9]

Рис. 2. Ставлення американців до обмежень щодо релігійних організацій, як і до інших організацій

Джерело: розроблено автором на основі [10]

дистанції, тобто 7 з 10, і тільки 19% так не вважають. Близько трьох чвертей християн вважають, що церква повинна підкорятися тим правилам, що і інші установи [10].

До речі, з 13 по 19 липня 2020 р. також було проведено опитування, під час якого 13% заявили, що їх молитовні дома повинні бути відкриті для громадськості, як і до спалаху пандемії COVID-19 [10].

Але в розрізі політичних подій, які назривали, а саме вибори президента США, робити це було не просто. Д. Трамп всіма засобами намагався підтримати релігійні організації і навіть у періоди найбільш загострених ситуацій, пов'язаних з пандемією, здебільшого виступав за дозвіл проведення релігійних зібрань. Його опоненти не втручалися в цей аспект його політики, розуміючи, яку негативну критику вони можуть отримати на своїй передвиборчій кампанії та наскільки релігійні погляди сильні у цій країні.

Крім підтримки, Д. Трамп ініціював і фінансову допомогу релігійним організаціям і церквам. Велику частину фінансування отримали церковні інституції, які є активними прихильниками Д. Трампа, як заявляє Кріс Прентіс у статті для "Reuters". Серед них:

- мегацерква в Далласі, пастор якої був відвертим союзником президента;
- церква Флориди, пов'язана з духовним радником Трампа і лідером «Євангелія процвітання» Полою Уайт;
- і християнська некомерційна організація, де Джей Секулоу, адвокат, який захищав президента під час його імпичменту, є головним юристом.

– Євангельські християни зіграли ключову роль у перемозі Трампа на президентських виборах 2016 року і залишилися значною мірою непохитним контингентом його виборчої кампанії [1].

Протестанти в своїй більшості проголосували за Д. Трампа на виборах 2016 р., і така підтримка, звичайно ж, додала йому «балів» на виборах 2020 р., але перемогу він не отримав.

Але важливим є інше питання. Програма, яка була запущена 3 квітня, а саме «Програма захисту зарплати» – PPP, була спрямована на захист малого та середнього бізнесу, некомерційних організацій, які постраждали від пандемії COVID-19. Фінансування відповідно до цієї програми церков та пов'язаних з ним інституцій викликає дискусію в американському політичному просторі. Багато юристів зазначають, що це є порушенням Першої поправки. На нашу думку, таке фінансування має негативний ефект на «стіну» відокремлення держави і церкви в усіх її проявах.

Фінансова допомога, зокрема для католицької церкви, склала приблизно 1,4 млрд дол. США [2]. Елана Шор у статті для "The Washington Post" зазначає, що церкви, які пов'язані з Д. Трампом, чи в попередньому євангелістські радники Д. Трампа, отримали не менше 17,3 млн дол. США. Наприклад, згідно з даними Міністерства фінансів "City of Destiny" отримали від 150 000 до 350 000 дол. США від «Програми захисту зарплати» – PPP. Іншим прикладом є "First Baptist Dallas", які отримали від 2 до 5 млн дол. США. Ці фінансові активи отримало ще багато церковних інституцій [3].

Іншою стороною пандемії COVID-19 є обмеження, а саме обмеження щодо зібрання в групах і натовпах, звичайно ж це не сподобалося церковним інституціям, і вони в унісон заявили, що це порушення Першої поправки. Ніколи, на нашу думку, різні церкви, так не об'єднуються і не підтримують один одного, як під час відстоювання своїх прав. Цей випадок не став винятком. Від Нью-Йорка до Каліфорнії судові позови церковних інституцій десятками надходили в суди. Останній раз, на нашу думку, Верховний суд розглядав справи про порушення Першої поправки так часто, коли була дискусія у політико-правових колах США щодо конституційно дозволеної молитви.

Нью-Йорк, Каліфорнія, Флорида та інші штати чи не найбільше постраждали від пандемії. З огляду на збільшення кількості хворих губернатор Нью-Йорку Ендрю Куомі запровадив такі обмеження: обмежувати відвідування релігійних служб у районах, які класифікуються як «червоні», 10 особами, а в районах, які класифікуються як «оранжеві» – 25 особами.

Верховний суд визнав це рішення невідповідним, проти обмежень проголосувала і нова суддя Емі Коні Баретт, яка була призначена замість покійної судді Рут Бадер Гінзбург з ініціативи Д. Трампа. Варто відмітити, що за рік до цього головний суддя віддав свій рішучий п'ятий голос на підтримку аналогічного наказу губернатора Каліфорнії і Невади. Однак цього разу Робертс був у меншості і відмітив, що нью-йоркські правила, про які йдеться, вже були пом'якшені. Але судді в своєму новому складі створили більшість і не підтримали думку Робертса [4]. Тобто Верховний суд США підтримав коаліцію церков і синагог Нью-Йорка щодо поширення обмежень у зв'язку з пандемією COVID-19 на церкви і церковні служби. Іншим важливим фактором є обрання нового судді Емі Коні Баретт, яка підтримала консервативну більшість [5].

На цьому дискусія щодо церковних питань в США не закінчилася. В штаті Каліфорнія незгідні також подали позов до Верховного суду, з огляду на те, що вважають обмеження некон-

ституційними. Вони стверджували, що обмеження губернатора Гевина Ньюсома, демократа, є неконституційними, зазначивши, що вони порушують конституційний захист віросповідання. Обмеження полягали в тому, що відвідування церкви залежало від рівня інфікування певного округу. Суд заблокував повне обмеження і залишив 25 відсотковий обмежувальний ценз. Хоча деякі судді, а саме Кларенс Томас і Ніл М. Горсуч, заявили, що заблокували б усі обмеження. Водночас судді, а саме Стівен Г. Брейер, Соня Сотомайор і Елена Каган, зазначили, що незгідні, та заявили, що вони залишили б усі обмеження в силі [6].

Кевін Снайдер, повірений Тихоокеанського інституту правосуддя, правозахисник групи із Сакраменто, зазначив: «Мої клієнти – церкви – дякують за можливість знову відкрити двері церкви цієї неділі після того, як вони були закриті <...> З огляду на те, що цей судовий процес продовжується, ми з обережним оптимізмом надіємося, що ці двері не будуть знову заблоковані через надмірність правлячих службовців» [7].

У Неваді також були незгідні з обмеженнями, але Верховний суд відмовив у проханні сільської церкви Невади почати судову тяганину щодо цього питання, а саме щодо обмеження діяльності церковних та релігійних зібрань. Пізніше церква виграла апеляційний суд, який визнав обмеження неконституційними.

Згодом з 19 інших штатів прокурори звернулися з закликом до Верховного суду винести по справі в Неваді рішення, аби забезпечити однорідність у прийнятті подібних рішень, тобто виробити прецедент [8].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, пандемія COVID-19 внесла свої корективи в життя світової спільноти, не винятком стали і США. Обмеження, які були запроваджені, двозначно були сприйняті в країні. Багато церков сприйняли їх як неконституційні чи такі, що порушують Першу поправку Конституції США. Хоча головна мета була – зберегти громадян та не дозволити поширення пандемії COVID-19 у великій кількості в усій країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Televangelists, megachurches tied to Trump approved for millions in pandemic aid. URL: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-ppp-religious-idUSKBN2480CB> (дата звернення: 22.02.2021 р.).
2. Catholic Church got at least \$1.4 billion in PPP loans after lobbying Trump administration. URL: <https://www.syracuse.com/coronavirus/2020/07/catholic-church-got-at-least-14-billion-in-ppp-loans-after-lobbying-trump-administration.html> (дата звернення: 23.02.2021 р.).
3. Virus loans helped entities tied to Trump evangelical allies. URL: https://www.washingtonpost.com/health/virus-loans-helped-entities-tied-to-trump-evangelical-allies/2020/07/07/5b4303c8-c007-11ea-8908-68a2b9eae9e0_story.html (дата звернення: 24.02.2021 р.).
4. Supreme Court Says New York Can't Limit Attendance In Houses of Worship Due To COVID. URL: <https://www.npr.org/sections/coronavirus-live-updates/2020/11/26/939264852/supreme-court-says-new-york-cant-limit-attendance-in-houses-of-worship-due-to-co> (дата звернення: 25.02.2021 р.).

5. Supreme Court Backs Religious Challenge To New York COVID-19 Restrictions. URL: <https://www.npr.org/2020/11/27/939449928/supreme-court-backs-religious-challenge-to-new-york-COVID-19-restrictions> (дата звернення: 26.02.2021 р.).
6. Supreme Court Partly Backs Religious Challenge to California Virus Restrictions. URL: <https://www.nytimes.com/2021/02/06/us/supreme-court-california-church-coronavirus.html> (дата звернення: 27.02.2021 р.).
7. Jess Bravin. Supreme Court Sides With California Churches on COVID-19 Restrictions. *The Wall Street Journal*. URL: <https://www.wsj.com/articles/supreme-court-sides-with-california-churches-on-COVID-19-restrictions-11614398483> (дата звернення: 28.02.2021 р.).
8. Scott Sonnerus. US Supreme Court won't hear Nevada church's COVID-19 case. URL: <https://apnews.com/article/freedom-of-religion-coronavirus-pandemic-reno-us-supreme-court-COVID-19-pandemic-574a9b2d88756159fce58a40416bc7f2> (дата звернення: 01.03.2021 р.).
9. Virginia Villa. Pew Research Center. Most states have religious exemptions to COVID-19 social distancing rules. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/04/27/most-states-have-religious-exemptions-to-COVID-19-social-distancing-rules/> (дата звернення: 02.03.2021 р.).
10. Americans Oppose Religious Exemptions From Coronavirus-Related Restrictions. Pew Research Center. URL: <https://www.pewforum.org/2020/08/07/americans-oppose-religious-exemptions-from-coronavirus-related-restrictions/> (дата звернення: 03.03.2021 р.).

ПОЛІТИЧНЕ СТРУКТУРУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

POLITICAL STRUCTURING OF PUBLIC OPINION: THEORETICAL FUNDAMENTALS OF RESEARCH

Світла В.В.,

*аспірантка кафедри політології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Розглядається значення структури громадської думки як консолідованої позиції суспільства з певних політичних питань. Вивчаються можливості взаємовпливу громадської думки і певних акторів політики на основі емпіричних проявів формування громадської думки. Розкривається сутність політичного структурування громадськості за принципом виокремлення «охоплених» або «неохоплених» цілеспрямованими політико-комунікаційними діями сегментів. Установлюються особливості появи певного кола політичних позицій, які пов'язуються між собою в рамках цілеспрямованого формування порядку денного громадської думки. Обговорюється значення поняття «громадська думка» в сучасних нормативних актах. З'ясовуються позиції, які стають основою для конкретних рішень та дій щодо громадської думки уповноважених суб'єктів та інститутів політики. Метою статті є встановлення теоретичних чинників концептуалізації структурування громадської думки. У статті застосовуються загальнологічні (аналіз, синтез) та фахові методи політичної науки (ретроспективний та структурно-функціональний). Досліджуються соціокультурні передумови теоретичного відображення структурування громадської думки. З'ясовуються підходи до аналізу громадської думки як єдиного субстрату або одновимірного масиву. Розглядається роль упередженої або ціннісної позиції дослідників громадської думки. Обговорюється положення про громадську думку як про певний гомогенний субстрат, сформований на основі механічного об'єднання позиції окремих громадян та дрібних груп. Виявлено політико-технологічну складову частину структурування громадської думки. Досліджуються оцінки використання цифрових інтернет-технологій та соціальних медіа для забезпечення прийнятної політичної поведінки та маніпулювання свідомістю.

Ключові слова: громадська думка, політичне структурування, політичні технології, політичні комунікації, маргінальні спільноти.

The importance of public opinion as a consolidated position of society on certain political issues is considered. Possibilities of mutual influence of public opinion and certain actors of policy on the basis of empirical displays of formation of public opinion are studied. The essence of structuring the public on the principle of separation of «covered» or «not covered» by purposeful political and communication actions of segments is revealed. The peculiarities of the appearance of a certain range of positions, which are interconnected within the framework of purposeful formation of the agenda of public opinion, are established. The meaning of the concept of «public opinion» in modern regulations is discussed. The positions that become the basis for concrete decisions and actions on public opinion of authorized subjects and policy institutions are clarified. The purpose of the article is to establish the theoretical factors of conceptualization of the structuring of public opinion. The article uses general (analysis, synthesis) and professional methods of political science (retrospective and structural-functional) methods. Sociocultural preconditions of theoretical reflection of structuring of public opinion are investigated. Approaches to the analysis of public opinion as a single substrate or one-dimensional array are clarified. The role of biased or value position of public opinion researchers is considered. The position of public opinion as a certain homogeneous substrate, formed on the basis of mechanical unification of the position of individual citizens and small groups, is discussed. The political and technological component of structuring public opinion is revealed. Evaluations of the use of digital Internet technology and social media to ensure acceptable political behavior and mind manipulation are investigated.

Key words: public opinion, political structuring, political technologies, political communications, marginal communities.

Постановка проблеми. Громадська думка виступає тим концептом політичної науки, який надає виразні умови для міждисциплінарного наукового пошуку. Значення громадської думки як консолідованої позиції суспільства з певних політичних питань набуває дедалі більшої ваги. За доби цифрової політики та активного застосування інформаційно-комунікаційних стратегій маніпулювання саме громадська думка є результатом зусиль щодо зміни поведінки та програмування реакцій соціуму на дії влади та зміни політичної ситуації (див.: [3]). Структурування громадської думки, тобто формування її взаємо-

пов'язаних елементів, забезпечується на основі апелювання до певних суспільних груп, які мають виражені уподобання. На сучасному етапі існує потреба з'ясування чинників структурування громадської думки політичними засобами. На часі визначення основних теоретичних інтерпретацій цього процесу в сучасних політологічних дослідженнях. Великого значення для розбудови консолідованої демократії в Україні набуває розуміння самодостатності громадської думки та її формування на основі репрезентативності політичних позицій окремих громадян, локальних спільнот і рухів. Також потребує уточнення співвідношення

громадської думки в реальному світі та її аналогів у соціальних мережах, спільнотах та інтернет-форумах.

В умовах сучасної України існує необхідність установлення нормативного значення громадської думки та сучасних політологічних тлумачень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Внутрішня будова громадської думки стала предметом дослідження багатьох українських науковців, що представляють різні суспільствознавчі дисципліни. Зокрема, Л. Балуцька з'ясовує значення громадської думки в масових акціях протесту [1], В. Бурлачук установлює взаємозв'язок громадської думки і розмови в соціологічному контексті [2], Л. Кочубей досліджує громадську думку як інструментарій формування в процесі утвердження суспільної солідарності [6], Л. Кіоссе розкриває специфіку громадської думки як складника легітимної політичної влади [3], М. Кордон з'ясовує аргументи «за» і «проти» євроінтеграційних прагнень у громадській думці України [4], О. Попроцький та Є. Драчов долучилися до аналізу громадської думки як складової частини іміджу держави [9], В. Торяник розглядає громадську думку та політичну ментальність як компоненти політичної культури суспільства [10]. Однак існує необхідність установлення теоретичних підходів щодо концептуалізації структурування громадської думки в політологічному контексті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є встановлення теоретичних чинників концептуалізації структурування громадської думки. Завданням статті є уточнення основних тенденцій теоретичного відображення процесів структурування громадської думки в сучасній політичній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні уявлення про структуру громадської думки у вітчизняних дослідженнях формуються на основі взаємозв'язку окремих інституційних підрозділів політичної системи та їх громадського оточення. Можливості взаємовпливу громадської думки і певних акторів політики розглядається на основі емпіричних проявів формування громадської думки як процесу досягнення бажаної реакції на дії тих або інших учасників політичних взаємодій. Особливо наочно це видно на основі інтерпретації успішності діяльності окремих сегментів повноважних представників держави, зокрема правоохоронних структур. Як слушно зазначає Д. Чувирін, «важливість вирішення завдань підвищення рівня довіри населення до правоохоронних органів, зміцнення їхнього авторитету визначається тим, що об'єктивна громадська думка дозволяє більш предметно висвітлювати роль цих органів у забезпеченні захисту інтересів людини і держави, у зміцненні режиму законності, здатності впливати на формування

позитивного іміджу цих інституцій як індикатору реальних зрушень у забезпеченні правопорядку в країні, сприяти вихованню у правосвідомості населення поважного ставлення до закону» [11].

Нормативна вимога стосовно прозорості дій влади створює концептуальні вимоги умови для осягнення масштабу діяльності щодо впливу державних інституцій на громадську думку (див.: [9]). Також з'являється можливість структурувати громадськість за принципом «охопленої» або «неохопленої» цілеспрямованими політико-комунікаційними діями. Така первинна сегментація дає змогу зрозуміти наявність різних частин в «єдиному» масиві громадської думки.

Іншим напрямом теоретичної концептуалізації структурування громадської думки в політичному просторі є дослідження політичної пропаганди. Пропагандистський вплив, з одного боку, апелює до громадської думки як до цілісного утворення та прагне до гомогенізації уявлень та позицій громадян. З іншого боку, в демократичному суспільстві пропаганду здійснюють щонайменше кілька суб'єктів політичних змагань. Звідси в єдиному масиві громадської думки можна викреслювати ідеологічні та пропагандистські конотації, притаманні ключовим політичним гравцям, що може бути основою для виокремлення структурних елементів. На думку Д. Павлова, «з огляду на велику роль пропаганди у формуванні громадської думки, що відзначалось багатьма дослідниками, можна з упевненістю стверджувати, що головним об'єктом політико-пропагандистського впливу є громадська думка як значущі судження в межах певної спільноти, які визначають ставлення до влади більшості громадян» [8, с. 55].

Вивчення ефективності впливу на громадську думку наштовхує сучасних учених на положення, згідно з яким ефективність пропаганди вимірюється рівнем наближеності змісту повідомлень до конкретних груп усередині громадської думки. Це також свідчить про її неоднорідність та багатоскладовість. Д. Павлов справедливо наголошує, що «одним із головних завдань у вивченні громадської думки як об'єкта політико-пропагандистського впливу є з'ясування того, яким саме чином та за рахунок чого політична пропаганда може ефективно впливати на громадську думку». Елементами структури громадської думки слід вважати не лише соціальні спільноти, але й смислові масиви – групування повідомлень навколо певної теми, яку «розкручують» з пропагандистською метою. Це спричиняє появу певного кола позицій, які пов'язуються між собою в рамках цілеспрямованого формування порядку денного. При цьому порядок денний може бути структурувальним чинником як у діяльності інститутів влади, так і в розвитку суспільства. Д. Павлов вірно зауважує, що «в основі ефективного здійснення політичної

пропаганди лежать моделі формування громадської думки. Однією з таких моделей є формування громадської думки за допомогою встановлення порядку денного» [8, с. 56].

Сенсаційний або резонансний зміст певних політичних думок або позицій також становить один із ключових важелів структурування громадської думки. Оскільки поняття громадської думки згадується в багатьох нормативних актах, їх аналіз і позиції стають основою для конкретних рішень та дій уповноважених суб'єктів та інститутів політики. Таким чином, з'являються умовно «публічні» та умовно «непублічні» сегменти громадської думки. Згідно з позицією Л. Ляпіної та О. Ляпіної, «чи має громадська думка юридичну вагу, залежить від прийняття рішення, що ґрунтується на увазі індивіда до теми. Коли щось не привертає уваги людей, то й громадської думки на відповідну тему не слід побоюватися. А коли з'являється посиленна увага до чогось, то це означає неузгодженість системи права. Середній рівень уваги – ось що є найважливішим для дослідника» [7, с. 21].

Ангажованість владою або професійною політичною діяльністю також визначає шлях громадської думки до структурування. Стійкі взаємозв'язки і з посадовцями в межах оцінювання їхньої діяльності, підтримки або неприйняття певних політичних дій створюють «полюси» в структурі громадської думки, між якими існує безліч проміжних позицій та елементів. На думку Л. Ляпіної та О. Ляпіної, «як і всі соціальні інституції, громадська думка перетворює невпорядковані, випадкові, стихійні соціальні взаємодії між населенням та політичними, управлінськими структурами на впорядковані, тривалі, контрольовані, тобто окультурює цю взаємодію, оснащує її механізмами та усталеними правилами» [7, с. 22].

Артикуляція на значенні дорадчої функції громадської думки дає змогу виокремити «суб'єкту» та «пасивну» частини загального масиву громадської думки. Поряд із цим участь або не участь у консультаціях із владою для трансформаційних суспільств є ознакою сегментації громадської думки (див.: [6]). Теоретична позиція щодо функціональності громадської думки або її дисфункційності підкріплюється міркуваннями щодо результатів діяльності влади у вигляді конкретних рішень. Л. Ляпіна та О. Ляпіна слушно вважають, що «нормою взаємовідносин владних структур і громадської думки є її врахування в процесах управління на всіх його стадіях. При цьому врахування громадської думки у прийнятті управлінських рішень носить не випадковий характер, а здійснюється цілеспрямовано і систематично» [7, с. 23].

Як вже відзначалося, важливим показником структурування громадської думки на політичних

засадах є взаємозв'язок смислових елементів із соціальними й гендерними ролями в суспільстві. Як вказують сучасні емпіричні дослідження стосовно питання участі жінок у політиці, гендерні пріоритети та переваги відіграють ключову роль у виробленні картини світу. Зокрема, Т. Костюченко, Т. Марценюк та С. Оксамитна стверджують, що «найчастіше дорослі українці вибирали інше твердження, яке пояснює незначну присутність жінок у сфері політики, а саме те, що жінки є не менш кваліфікованими, ніж чоловіки, але здібності жінок недооцінюються та зневажаються у сфері політики, де домінують чоловіки (57%). Так вважає половина опитаних чоловіків (50%) і більшість серед опитаних жінок (62%)» [5, с. 74].

Гендерні стереотипи та упередженість у модерному суспільстві втрачають свою вагу та значення, коли існує середовище раціональної дискусії та аргументації намагання значущості. В Україні подібне середовище перебуває у стадії формування. Відповідно, одноставність стосовно резонансних гендерних позицій або значень є скоріше винятком, ніж правилом. Т. Костюченко, Т. Марценюк та С. Оксамитна вважають, що «більшість дорослого населення Грузії та України не мають сумнівів у здатності жінок бути не менш кваліфікованими й ефективними політиками, аніж чоловіки» [5, с. 74].

Наявність елементів у громадській думці, які не підтримують позицію «мейнстриму», дає змогу побачити, що соціокультурні передумови теоретичного відображення структурування громадської думки мають велике значення [10]. Перевагою світського суспільства є необмежена циркуляція політичних думок і позицій, які, зрештою, можуть збалансувати крайні точки зору та сприяти поширенню поміркованості й толерантності. Водночас довіра до емпіричних свідчень певних нормативних показників не є достатньою підставою для оголошення процесів гомогенізації громадської думки. Це потребує більш серйозних та глибоких досліджень, зокрема засобами опитування експертів. Українські вчені роблять висновок, що «дані численних опитувань громадської думки в Україні і Грузії свідчать, що ставлення громадян цих країн до участі жінок у політиці є неоднозначним, але більшою мірою позитивним. Більше половини українців і грузинів загалом ставляться до жінок як однаково кваліфікованих і здатних до ефективної політичної діяльності, як і чоловіки, а також готові голосувати за жінок під час виборів» [5, с. 80].

Таким чином, політичне структурування громадської думки має певні ключові моменти, пов'язані з методологією суспільних наук та емпіричними даними щодо стану суспільства. Аналіз громадської думки як єдиного субстрату або одновимірного масиву показує наявність елементів на

основі упередженої або ціннісної позиції дослідника (див.: [1]). Водночас широка панорама структури громадської думки стає доступною, якщо уникнути тривіальних або очевидних способів виокремлення структурних елементів. Основним засобом визначення функціональних частин громадської думки має бути суб'єктно-інституційний аналіз, який дозволить з'ясувати, чи наявні самодостатні та самоорганізовані актори формування громадської думки, чи громадська думка є лише об'єктом маніпулятивного впливу.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, структурування громадської думки є дискусійним питанням у міждисциплінарному контексті. Сучасні політичні соціологи схильні вважати громадську думку певним гомогенним субстратом, сформованим на основі механічного об'єднання позиції окремих громадян та дрібних груп. Звідси соціологічна експлікація громадської думки здійснюється на основі узагальнених та усереднених параметрів, виявлених на основі опитувань та інших видів соціологічних досліджень.

З точки зору сучасної політичної теорії громадська думка є явищем віртуального дискурсу позицій та вимог, які просуються до порядку денного на основі спроможності суб'єктів мовлення до часткової артикуляції своєї позиції. На основі ана-

лізу великих даних («big data») сучасні політичні аналітики висловлюють гіпотезу про можливість цілеспрямованого формування громадської думки або частково впливу на неї.

У зв'язку з цим виникає первинний процес структурування громадської думки, який визначає появу контрольованих або активних груп у соціальних мережах та стихійних або самоорганізованих спільнот. Також на основі політико-технологічних стратегій та SMM-маркетингу формується так званий «мейнстрим» громадської думки з певних питань. Водночас альтернативні, екстравагантні та неординарні думки і позиції стають маргінальними та неспроможними.

Теоретичні уявлення про Інтернет та кіберсферу політики як про вільний простір взаємобміну політичними аргументами на сучасному етапі остаточно поступаються картині світу, в якій активні агенти намагаються використати цифрові інтернет-технології та соціальні медіа для забезпечення прийнятної політичної поведінки та маніпулювання свідомістю. Отже, концепт структурування громадської думки має виразний політико-технологічний складник. Водночас подальші зусилля мають бути спрямовані на з'ясування самоорганізаційних тенденцій у функціонуванні громадської думки в умовах сучасної демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балущка Л.М. Громадська думка у масових акціях протесту як чинник політичної відповідальності. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія.* 2012. Т. 20. Вип. 22 (3). С. 332–341.
2. Бурлачук В. Громадська думка і розмова. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2012. № 4. С. 87–101.
3. Кюссе Л.М. Громадська думка як складова легітимної політичної влади. *Актуальні проблеми політики.* 2015. Вип. 56. С. 227–233.
4. Кордон М. Громадська думка: «За» і «Проти» євроінтеграційних прагнень України. *Українська полоністика.* 2013. Вип. 10. С. 100–105.
5. Костюченко Т.С., Марценюк Т.О., Оксамитна С.М. Жінки у політиці в Україні та Грузії: громадська думка і мережева підтримка. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки.* 2014. Т. 161. С. 72–83.
6. Кочубей Л. Громадська думка: інструментарій формування у процесі утвердження суспільної солідарності. *Studia politologica Ucraino-Polona.* 2015. Вип. 5. С. 146–154.
7. Ляпіна Л.А., Ляпіна О.С. Громадська думка як соціальний феномен та її роль у демократизації суспільних відносин. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Соціологія.* 2011. Т. 156. Вип. 144. С. 20–23.
8. Павлов Д.М. Громадська думка як об'єкт політичної пропаганди. *Грані.* 2013. № 12. С. 54–60.
9. Попроцький О., Драчов Є. Громадська думка як складова іміджу держави. *Актуальні проблеми державного управління.* 2013. Вип. 3. С. 116–119.
10. Торяник В.М. Громадська думка та політична ментальність як компоненти політичної культури суспільства. *Право і суспільство.* 2013. № 5. С. 161–165.
11. Чувирін Д.Е. Громадська думка як критерій оцінки діяльності правоохоронного сегменту сектору безпеки України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2010. Вип. 22. С. 206–214.

КОЛАБОРАЦІЙНІ ІННОВАЦІЇ: НОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА

COLLABORATIVE INNOVATION: NEW PUBLIC SECTOR INSTRUMENTS

Сичова А.О.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри туризму, готельної і ресторанної справи
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-0273-8469

У статті подано аналіз категорії колабораційних інновацій у контексті розроблення і запровадження нововведень у державному секторі. Поняття «колабораційні інновації» охоплює концепції колабораційного управління та інноваційного циклу, пропонуючи альтернативний підхід традиційним поглядам на державне новаторство шляхом залучення всіх зацікавлених сторін до процесу прийняття відповідних політичних рішень. Авторкою розглянуто причини відсутності стимулів до інновацій у держслужбовців, а також логіку імплементації нововведень через порівняння теорії нового публічного менеджменту та нового публічного управління. У статті наводяться приклади успішних колабораційних практик, зокрема Blackfoot Challenge і Big Green Challenge, та низка генеративних механізмів, які засвідчують наявність зв'язку між колаборацією та інноваціями. Окрім перерахування позитивних ефектів від транскордонного співробітництва, авторка ідентифікує низку недоліків, що супроводжують колабораційний інноваційний цикл. Йдеться про нав'язування власних інтересів, спротив чиновників, розподіл спільної відповідальності та суперечливість сутності співпраці та інновацій. Також у статті міститься порівняння ієрархічних, конкурентних і колабораційних практик з метою виявлення найкращої стратегії розроблення та імплементації нововведень у державному секторі. Авторка завершує роботу окресленням перспектив щодо подальших досліджень колабораційних інновацій. Відзначаючи широкий потенціал, вона зазначає ризики можливого перетворення інноваційного дискурсу на порожню риторіку, а також необхідність фокусування уваги дослідників на проблемі формування інтегративних арен і дизайн-мислення з метою поглиблення міжсекторальної взаємодії.

Ключові слова: колаборація, колабораційні інновації, державні інновації, інноваційний цикл, міжсекторальна взаємодія.

The article presents an analysis of the category of collaborative innovation as part of the development and implementation of innovation in the public sector. The collaborative innovation concept embraces the theories of collaborative governance and the innovation cycle, offering an alternative approach against traditional views of public innovation by involving all stakeholders in the policy-making process. The author considers the reasons for the lack of incentives for innovation from the standpoint of civil servants, as well as the logic of innovation implementation through a comparison of the theory of new public management and new public governance. The article provides examples of successful collaboration practices, including the Blackfoot Challenge and the Big Green Challenge, and some generative mechanisms that demonstrate the link between collaboration and innovation. Except for listing the positive effects of cross-border cooperation, the author identifies several shortcomings that accompany the collaborative innovation cycle. It is about imposing one's interests, resisting officials, sharing collaborative responsibilities, and contradicting the essence of cooperation and innovation. The article also compares hierarchical, competitive, and collaborative practices to identify the best strategy for developing and implementing innovation in the public sector. The author concludes her work by outlining prospects for further research on collaborative innovation. Noting the wide potential, she indicated the risks of possible transformation of innovation discourse into empty rhetoric, as well as the need to focus on the problem of forming integrative arenas and design thinking to deepen intersectoral cooperation.

Key words: collaboration, collaborative innovation, state innovation, innovation cycle, intersectoral interaction.

Постановка проблеми. Останні роки відзначені зростанням інтересу до державних інновацій на рівні розробки національної та транснаціональної політики, регіонального планування, а також регулювання та надання послуг місцевими органами влади. Хоча деякі дослідники досі дотримуються думки, за якою державні інновації є втіленням своєрідного оксюмору, останні займають одне з провідних місць на порядку денному публічного управління. Збільшення кількості конференцій, експертних звітів, державно-приватних партнерств, спеціалізованих курсів для агентів змін відносно проблематики впровадження інновацій свідчить про зростаючий попит на окреслену тематику. А приклади успішних інновацій

державного сектора наочно доводять, що держава та інновації не виключають один одного. Зокрема, йдеться про Відкритий університет і Національну стратегію підвищення грамотності у Великобританії, а також лауреатів щорічних премій за програмою «Інновації в американському уряді» Фонду Форда в США.

Необхідність підвищення результативності роботи держслужбовців постає не єдиним стимулом для новаторства. На думку Дж. Поттс [1], іншою причиною мусування теми державних інновацій виступає трансформація потреб громадян і зростання вимог до якості послуг. Імпорт ідей і практик із приватного сектора часто розглядається як очевидне рішення передбачуваного

дефіциту інновацій у державному секторі. Проте альтернативна стратегія, яка заохочує багатостороннє співробітництво, пропонує більш перспективний підхід до тлумачення проблеми. Саме тому однією з варіацій «зчитування» традиційних методів імплементації нововведень у публічному секторі дослідниками пропонується категорія колабораційних інновацій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в розгляді дефініції колабораційних інновацій у контексті державного управління, особливостей стратегій їх розробки, а також потенційних проблем і перспектив, пов'язаних із зазначеним поняттям. Одним із головних завдань цієї роботи постає порівняння традиційних державних інновацій з колабораційними аналогами задля визначення необхідності звернення до інструменту спільних ініціатив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження колабораційних інновацій в державному секторі досить рідкісні, а рівень концептуалізації вельми низький. Цікаві роботи були запропоновані С. Намбісаном [2], Д. Еггерсом і К. Сінгхом [3]. Незважаючи на відмінності за глибиною й охопленням матеріалів, основний меседж публікацій тотожний: уряд повинен прийняти форму нововведень, яка «використовує інноваційні активи різних установ і окремих осіб для виявлення, розроблення і реалізації ідей усередині і за межами відповідної структури» [3, с. 98]. С. Намбісан визначає колабораційні інновації як «спільний підхід до вирішення проблем у державному секторі, заснований на використанні ресурсів і творчих здібностей зовнішніх мереж і співтовариств (у тому числі громадських мереж, мереж некомерційних і приватних корпорацій) для посилення або поліпшення швидкості інновацій, а також діапазону та якості результатів» [2, с. 11].

Метааналіз якісних тематичних досліджень засвідчив позитивний вплив багатостороннього співробітництва на державні інновації. Так, Н. Робертс і П. Кінг [4] демонструють, як колаборація стимулює впровадження інновацій у державних школах. Дж. Ньюман, Дж. Рейн і К. Склчер [5] виявили, що місцеві органи влади зі слабкими міжвідомчими мережами і відсутністю комунікації із зацікавленими сторонами оперують вузькими моделями інновацій. За допомогою регресійного аналізу 24-х локальних проектів у Копенгагені Дж. Торфін [6] довів, що інновації підсилюють ефект місцевих ініціатив щодо запобігання злочинності.

Окрім міжсекторального співробітництва, низка дослідників розглядають колабораційні інновації в контексті концепції мережевого уряду. За словами Г. Мура, остання передбачає не лише ефективну координацію між урядовими організаціями, але й «можливу інтеграцію як комерційних,

так і некомерційних організацій в системи, розроблені для досягнення суспільних цілей» [7, с. 191]. Р. Арганофф підкреслює цінність мережевого управління, оскільки «участь декількох сторін означає множинні альтернативи, які потрібно пропонувати і розглядати, наявність інформації, доступної для всіх, і системи прийняття рішень, яка не пов'язана з недоліками індивідуального мислення» [8, с. 221]. Проте неясно, хто саме бере участь в інноваційному процесі, крім осіб, що визначають політику, і на яких стадіях інноваційного циклу повинні підключатися інші зацікавлені сторони.

Отже, можна відзначити наявність зв'язку між теоріями мережевого управління і спільними інноваціями в державному секторі щодо інтеграції різних суб'єктів. Проте погляди на мережеве управління недостатньо мірою пояснюють масштаби колабораційних інновацій. Їхня увага зосереджена або на спільному виробництві суспільних цінностей, або на запереченні важливості широкого і різноманітного кола учасників для спільних інновацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті стимулювання державних інновацій виокремлюються дві теорії: НПМ (new public management) і НПГ (new public governance). Зупинимось на кожній з них докладніше. Суть концепції НПМ щодо інновацій полягала в усуненні традиційних бюрократичних обмежень для управлінців та їхній заміні потужними стимулами до результативності. На макрорівні інноваціям сприяють структурні та організаційні зміни, які кардинально переорієнтують стимули співробітників з метою досягнення радикальної ефективності. Такі структурні зміни роблять наголос на «корпоратизацію і розукрупнення державних агентств задля створення напівавтономних структур, орієнтованих на надання спеціалізованих послуг» [9, с. 101].

Акцент НПМ на управлінській автономії акцентував увагу на характеристиках менеджерів, здатних вплинути на запровадження інновацій. НПМ схильна розглядати інновації як реформи, які ініціюються політиками, тобто зверху вниз. Емпіричні оцінки цієї управлінської логіки вельми неоднозначні. Наприклад, у дослідженні 121-го норвезького і фламандського агентств П. Легрейд, П. Ронес і К. Верхоест [10] не знайшли доказів важливості управлінської автономії. Лише завдяки включенню критерію організаційної культури як змінної їхнє дослідження показало, що культура, орієнтована на продуктивність та інновації, дійсно стимулює нововведення. Хоча НПМ відкрила дискусію про інновації в державному секторі, вона надає надто вузьку інтерпретацію можливостей і новаторських механізмів. НПМ має певні недоліки, а саме:

– Спроба прирівняти державні установи до приватних фірм неодмінно зіштовхується з відмінностями між даними секторами, особливо в контексті інновацій. Ключова різниця полягає в тому, що «аудиторія державних інновацій розмита, відсутні чіткі соціальні кордони» [11, с. 24–26], оскільки урядові послуги можуть мати далекосяжні наслідки;

– Дослідження показують, що державні інновації часто зумовлені проблемами, а не стимулами [12]. Проблемно-орієнтований підхід передбачає, що стимули можуть бути внутрішніми відносно місії агентства і можуть виникати з внутрішньої прихильності або професіоналізму співробітників державного сектора. Тобто підхід НПМ, заснований на стимулах, приділяє занадто багато уваги зовнішній мотивації, забуваючи про внутрішні інноваційні імпульси;

– Успішні інновації потребують підтримки з боку менеджерів і політиків. Але в управлінській концепції опускається елемент співпраці, необхідний для інновацій у державному секторі, поступаючись місцем ієрархічності прийняття рішень;

– НПМ розглядає інновації як цілеспрямовану діяльність із заздалегідь сформованим порядком денним. Така позиція випускає з уваги, що «інновації також виникають у результаті самого процесу взаємодії» [13, с. 71], що підтверджується прикладами з американської і канадської політики;

– Прагнення до ефективності, властиве логіці НПМ, може перешкоджати нововведенням, оскільки експериментування, необхідне для новаторів, супроводжується потенційними ризиками провалу, отже, вимагає адекватного фінансування.

На думку Е. Соренсена і Дж. Торфіна [14], обмеження НПМ як стратегії інновацій у державному секторі усуваються зверненням до структури НПГ, за якої державні інновації діють у складному політичному середовищі й мають координуватися за посередництвом взаємодії між безліччю зацікавлених сторін. Об'єднання стейкхолдерів з метою виявлення можливостей створення су-

спільної цінності призводить до зростання попиту на так звану «одночасну розробку», за допомогою якої послуги, процеси і процедури декількох сторін систематично перебудовуються. Отже, інновації розглядаються як процес спільного проектування. Відмінності теорій НПМ і НПГ у контексті логіки інновацій наведені в таблиці 1.

Дж. Торфін висловлює припущення, що відсутність стимулів до інновацій у держслужбовців пояснюється «дефіцитом конкурентного тиску, властивого приватній сфері» [14, с. 14]. Але якщо державні установи нерухомі конкуренцією, для чого їм потрібні нововведення? На його думку, більшість державних інновацій пов'язані з профіцитом внутрішніх проблем, напруженістю в соціумі, «негативними повідомленнями в пресі та фінансовими обмеженнями» [14, с. 120]. Д. Еггерс і К. Сінгх стверджують, що в уряді виникають проблеми з управлінням інноваційним циклом. Вони підкреслюють, що чиновники відмовляються від нововведень, керуючись стратегічною позицією, згідно з якою «інновації виступають разовими змінами» [15, с. 6]. Тобто держслужбовці використовують підхід «великого вибуху» замість серії нових кроків, що складають повноцінний процес змін.

За результатами дослідження «Інновації в центральному уряді» [16], державний сектор часто розділений на бюрократичні розрізнені структури, кожна з яких прагне зосередити власну увагу на конкретних політичних програмах чи послугах, а також на бюджетних обмеженнях і кількості співробітників, які перебувають в їхньому розпорядженні. З розширенням бюрократії все більше ресурсів витрачається на внутрішню координацію та зовнішні війни за сфери впливу, перешкоджаючи розвитку інновацій.

Крім організаційних бар'єрів, учені виокремлюють культурні обмеження на шляху до нововведень. Основною перешкодою постає культура неприйняття ризику, яка обмежує лідерство, фінансування та експерименти, необхідні для

Таблиця 1

Логіка інновацій у теоріях НПМ і НПГ*

НПМ		НПГ
Структурні реформи (корпоратизація, комерціалізація)	<i>Макроумови</i>	Інформація і влада розподіляються між інституціями і секторами
Управлінська автономія, ініціатива в руках політиків і чиновників	<i>Умови для розроблення інновацій</i>	Колабораційне мислення
Стратегія підприємництва	<i>Генеративні механізми</i>	Зацікавленість, синергія, спільне навчання, дизайн-мислення
Послуги, орієнтовані на задоволення потреб споживачів; пошук кращих практик	<i>Фокус інновацій</i>	Спільне формування нових послуг, прогнозування тенденцій
Економічність, збереження наявних інституцій	<i>Очікуваний результат</i>	Креативна стратегія вирішення проблем, трансекторальна співпраця

* складено автором на основі [22]

генерації, відбору, реалізації та поширення ідей. Одна з причин криється в «побоюванні публічних звинувачень у невдачах» [17, с. 93]. Відсутність підтримки соціально-політичного середовища також може слугувати поясненням «разового» підходу до нововведень. Найчастіше державні інновації виникають у відповідь на неминучі загрози. У таких випадках обізнаність громадськості, засоби масової інформації та політична підтримка створюють умови, за яких прийняття ризику узаконено, лідерство і фінансування стають доступними, а експерименти можливі. І навпаки, якщо котрийсь із зазначених трьох елементів відсутній, вікно можливостей для інновацій звужується, а інноваційний цикл сповільнюється або взагалі припиняється.

Звичною практикою виступає ототожнення інновацій зі змінами. Дійсно, інновації включають елемент трансформації, але важливо розуміти, що не всі форми змін кваліфікуються як інновації. Отже, інноваціями вважаються «тільки ті форми змін, які або порушують усталені практики, або кидають виклик загальноприйнятим уявленням, домінуючим у контексті прийняття рішень» [18, с. 1341]. Отже, не джерело інновацій, а «контекст їх реалізації визначає інноваційність певного продукту» [19, с. 5–6].

Колабораційні інновації – це новий термін, запропонований дослідниками для об'єднання теорій спільного управління [14; 20] з поняттям інноваційного циклу [3; 8; 12]. При цьому учасниками таких спільних інновацій виступають державні та приватні суб'єкти, які або володіють відповідними знаннями та ресурсами, або порушена проблема чи інноваційне рішення безпосередньо зачіпає їхні інтереси, тому вони активізуються для правильного розуміння ситуації і можливості її рішення.

Одним із найбільш яскравих прикладів спільних інновацій є «Blackfoot Challenge». Ситуація стосується вододілу Монтани, Блекфут, який входив до десятки найбільш уразливих річкових систем США. Екологічним групам і агентствам не вдалося захистити регіон, а «традиційний підхід уряду до охорони природи, заснований на плануванні і прийнятті рішень зверху вниз, не зміг гарантувати безпеку екосистемі, що призвело до посилення напруженості між сторонами» [21, с. 17]. Мешканці вододілу прийняли рішення створити масовий рух з метою збереження єдиного водного ресурсу.

До 2006 р. більше 600 партнерів об'єдналися навколо цієї некомерційної платформи, включаючи землевласників, місцеві, державні й федеральні агентства, лісничі компанії та приватні фонди. Колабораційні інновації допомогли розробити рішення, що відповідають місцевим потребам і реалізовані окремими екологічними групами. Що

стосується культурних обмежень, то «Blackfoot Challenge» спонукав місцевих жителів співпрацювати з приватними активами. Щодо здатності змінити соціально-політичне ставлення до інновацій в державному секторі, то позитивні відгуки, отримані в результаті співпраці від експертів, науковців, засобів масової інформації та окремих громадян, можна розглядати як показник посилення підтримки прийняття ризиків у державних інноваціях.

Іншим прикладом спільних інновацій є «Big Green Challenge» [21, с. 20], спонсорований NESTA (Національний фонд науки, технологій та мистецтва), державним агентством з підтримки інновацій в Великобританії. «Big Green Challenge» – це конкурс стимулювання і підтримки заходів некомерційних груп проти зміни клімату. Переможці отримують приз у розмірі 1 млн фунтів стерлінгів за реалізацію власних ідей. Виходячи з припущення, що локальні некомерційні організації мають у своєму розпорядженні кращі ідеї щодо вирішення глобальних проблем, NESTA відбирає найбільш оптимальні варіанти відповідно до таких критеріїв: скорочення викидів CO²; інноваційність; довгостроковий вплив; потенціал для зростання і реплікації; схвалення спільнотою. Таким чином, NESTA як фонд, що спонсорується державою, знижує фінансові та репутаційні ризики за рахунок аутсорсингу контрольованої суми в 1 млн на третю сторону.

Як бачимо, ідея колабораційних інновацій походить із припущення, що активна участь широкого кола суб'єктів з їхніми інноваційними активами збільшить кількість та якість нововведень. Тобто локус інновацій повинен визначатися наявністю активів, а не формальними межами бюрократичної організації. Більш того, роль діючих осіб визначається не стільки формальними правилами, скільки відповідністю між інноваційними активами і проблемою. Отже, інноваційний цикл можна розділити між різними учасниками або повністю довірити одному гравцеві залежно від обсягу інноваційних ресурсів.

Хоча деякі автори неодноразово звертали увагу на важливість багатостороннього співробітництва для створення інновацій [6; 12; 20], К. Анселл і Дж. Торфін [22] ідентифікували три генеративні механізми, що пояснюють зв'язок між колаборацією та інноваціями, а саме:

- Синергія – це процес, за допомогою якого зацікавлені сторони об'єднують додаткові ресурси для здійснення інноваційних проєктів;

- Навчання – це процес, за якого когнітивні зміни відбуваються в результаті взаємодії з іншими зацікавленими сторонами, що може трансформувати колективне відчуття можливостей або генерувати нові ідеї;

- Прихильність/зацікавленість – це процес, за посередництвом якого групи досягають

консенсусу і підтримують конкретне державне нововведення. Очевидно, що вищенаведені генеративні механізми не є незалежними. Без мобілізації прихильності синергія і навчання слабшають, а інновації перестануть бути стійкими.

Незважаючи на позитивні ефекти, не варто сприймати колабораційні інновації як панацею, здатну вирішити будь-які проблеми різного рівня. Спільні інновації також мають низку недоліків і потенційних складнощів як у процесі розроблення, так і подальшого запровадження. Наприклад, згідно з А. Фангом, зацікавлені групи, які беруть участь у колаборації, можуть «захопити процес прийняття рішень через нав'язування власних інтересів і знецінення колективної мети» [23, с. 92]. Якщо А. Фанг описує цю проблему як результат навмисних маніпуляцій або прихованих планів, то Дж. Хартлі підкреслює, що співпраця з різними учасниками тягне за собою передачу «прав на прийняття рішень» [24, с. 30]. Вона зазначає, що в разі інвестування власних ресурсів у виробництво спільних інновацій, зовнішні та внутрішні суб'єкти мають право голосу щодо формулювання суспільних цінностей. Іншою проблемою виступає відвертий спротив держслужбовців стосовно впровадження спільних інновацій з боку третіх осіб, коли необхідно обміняти повноваження на інноваційні активи.

Ще одна сфера, пов'язана з поділом ролей у контексті колабораційних інновацій, – це розподіл відповідальності. К. Сіріанні резонно відзначає складнощі у визначенні відповідальних осіб, коли виробництво нововведень є спільним, а «середовище підзвітності – нечітко розподіленим» [25, с. 63]. Залишається відкритим питання: чи несе уряд відповідальність за елементи інноваційного циклу, якими він не керує? К. Сіріанні пропонує «систему взаємної відповідальності» для колабораційного управління. Вчений стверджує, що громадяни повинні не лише брати участь в ухваленні рішень, а й «нести відповідальність за якість роботи і досягнення запланованих результатів» [25, с. 64]. З огляду на вплив зовнішніх суб'єктів на процес спільних інновацій система взаємної відповідальності здається розумним способом прив'язати право прийняття рішень до необхідної підзвітності.

Ахіллесовою п'ятою колабораційних інновацій також слугує внутрішнє напруження між співпрацею та інноваціями. Якщо співпраця процвітає за наявності певної подібності між учасниками з точки зору їх походження, освіти, цінностей і думок, то інновації виникають, коли різний досвід, погляди та ідеї доповнюють, а іноді заважають один одному, стимулюючи творче вирішення проблем. Звідси випливає, що спільним інноваціям перешкоджають або занадто широкі погляди, що призводить до «діалогу глухих» [26, с. 74], або

розвиток «тунельного бачення», коли учасники поділяють один світогляд, тому не здатні мислити нестандартно або опонувати один одному.

Намагаючись відповісти на питання, яка ж зі стратегій має найбільший потенціал для розширення державних інновацій, Н. Робертс порівнює ієрархічні, конкурентні й колабораційні практики. Так, ієрархічні стратегії уповноважують невелику групу впливових осіб визначити проблему і знайти відповідне для неї рішення. Когорта обраних визначається на основі їхнього формального статусу в ієрархії і професійного досвіду. Сильна сторона даного підходу полягає в тому, що «державні лідери здатні використовувати існуючі процедури і знання для розроблення чітких і швидких рішень» [27, с. 4], а також володіють можливостями мобілізувати ресурси і компетенції відповідної структури для забезпечення впровадження інноваційних рішень. Однак проблема ієрархічного підходу криється в тому, що рішення, розроблені офіційно призначеними лідерами та експертами, можуть не відповідати баченню мети з позиції незадіяних стейкхолдерів через упевненість чиновників у правильності власних ідей і достатності внутрішніх ресурсів.

Стратегії конкурентних інновацій компенсують фундаментальну слабкість ієрархічних стратегій, залучаючи чималу кількість зацікавлених сторін у гру з нульовою сумою, коли переможець отримує все, в тому числі й можливість визначити як проблему, так і її рішення практично авторитарним способом. Перевага теорії ринкової конкуренції полягає в тому, що конкуренція між потенційними новаторами заснована на стимулах у пошуку інноваційних рішень. Проблема криється в тому, що «конкуруючі новатори схильні витратити цінні ресурси в запеклих конфліктах і на дублювання власних зусиль» [27, с. 6] під час розроблення й тестування нових продуктів і технологій. До того ж приватні підрядники на державних квазіринках не прагнуть до обміну інформацією один з одним або з громадськими організаціями.

На відміну від ієрархічних і конкурентних стратегій, колабораційні стратегії сприяють обміну знаннями, компетенціями та ідеями між залученими учасниками, що стимулює процеси взаємного навчання, поліпшення розуміння проблем і розширення діапазону креативних ідей. До цього аргументу можна додати, що співпраця також сприяє відбору найбільш перспективних альтернатив; «тестуванню протопрактик» [27, с. 8]; спільному поділу ризиків і переваг; мобілізації ресурсів; а також поширенню інноваційних ідей за рахунок великої кількості агентів змін.

Звернення до колабораційних стратегій сприяють два види факторів: тиск і атракція. Провал інших стратегій (наприклад, ієрархій, мереж разового двостороннього обміну або змагальної

політики) або політичний глухий кут, що переводить ситуацію в розряд неоптимальних, призводять до того, що колаборація сама собою розглядається як потенційне рішення збоїв в управлінні. Крім названого, до чинників тиску відноситься нездатність зацікавлених сторін успішно вирішувати завдання в односторонньому порядку. Тобто саме чинники тиску викликають політичний образ спільних інновацій, ідентифікуючи недоліки відсутності міжсекторальної взаємодії.

Що стосується чинника атракції, під ним мається на увазі ефект сприйняття можливостей за допомогою спільних дій. Одним із важливих елементів постає взаємне навчання, яке може бути реалізовано за рахунок узгодження, координації чи обміну знаннями і ресурсами між сторонами або очікування безпрограшних стратегій. Фактори тяжіння сформульовані з точки зору переваг колаборації, а не з позиції її недоліків. Довірчі відносини між зацікавленими сторонами і надійна репутація можуть також слугувати атрактивним фактором, оскільки підсилюють відчуття можливої синергії.

Отже, відсутність традиції співпраці, невдалий досвід спільного управління, асиметрія влади, відсутність взаємної довіри, невпевненість у розподілі витрат і прибутків, а також нездатність управляти невід'ємними ризиками ускладнюють залучення відповідних суб'єктів до колаборації та інвестування в пошук інноваційних рішень. Примітно, що дискурсивне конструювання терміновості проблеми, прояснення будь-яких залежностей ресурсів між учасниками і створення основних правил поведінки забезпечують необхідні умови для набору широкого кола учасників, які володіють інноваційними активами.

Наведені вище стратегії не виключають одне одного. Іноді спільну інноваційну стратегію можна посилити, дозволивши колабораційним інноваційним проектам конкурувати між собою. Крім того, спільні інновації можуть також виграти від здійснення ієрархічного керівництва, яке заохочує представників різних організацій працювати разом і дає їм відповідну «ліцензію на інновації» [28, с. 217].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Колабораційні інновації постають перспективним напрямом досліджень, оскільки спільні систематичні спроби стимулювати зміни на рівні політики можуть надати розумну альтернативу сліпим, децентралізованим рішенням і дозволити відповісти на деякі ключові

проблеми, що стоять перед державним сектором. Основна причина, за якої спільні інновації підходять для вирішення глобальних проблем, полягає в тому, що вони відкривають інноваційний цикл для багатьох учасників, залучаючи активи різних країн, долаючи культурні обмеження і створюючи широку соціально-політичну підтримку державних ініціатив.

Незважаючи на величезний потенціал інноваційного дискурсу, останній несе в собі ризики, пов'язані з тим, що інновації зводяться до порожньої риторики про «відновлення» і «поліпшення» державної діяльності, «пошук нових ефективних рішень» і прагнення до «кардинальної ефективності». Якщо дискурс стосовно колабораційних інновацій перетвориться на жаргон без реальних наслідків, шанс змінити методи роботи державних чиновників буде упущений. Але якщо дослідникам вдасться виробити чітке розуміння дефініції спільних інновацій, їхні перспективи та особливості організації, академічні публікації з означеної тематики стануть цінною відправною точкою для реформування способів діяльності державного сектора. Крім потреби в концептуальних дослідженнях, варто також провести низку емпіричних зрізів для адекватної оцінки переваг і витрат на розроблення спільних інновацій порівняно з бюрократичними аналогами.

Оскільки багатостороннє співробітництво стимулює державні інновації, першочергового значення набуває розробка інтеграційних арен, які сприяють спільному формулюванню проблеми, взаємному навчанню та використанню розроблених рішень. Дизайн колабораційних арен є ключовим напрямом теорій інтеграційного державного лідерства. Концепція «дизайнерського мислення» може надати допомогу в пошуку відповіді на питання: як об'єднати різних учасників у відкритому і міждисциплінарному діалозі? Дизайн-мислення вже не відноситься до сфери поліпшення функціональності. Йдеться про інструмент вирішення складних соціальних проблем шляхом залучення зацікавлених сторін до спільних інноваційних процесів на одній платформі. Ще одна цікава особливість дизайн-мислення полягає в тому, що воно пропонує альтернативу раціональному підходу до прийняття рішень у державному секторі. Отже, дана методика спрямована на вирішення завдань евристичним, а не алгоритмічним способом, через поєднання дивергентного і конвергентного мислення, а також експериментування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Potts, J. (2009). The innovation deficit in public services: The curious problem of too much efficiency and not enough waste and failure, *Innovation: Management, Policy and Practice*. 11(1): 34–43.
2. Nambisan, S. (2008). Transforming government through collaborative innovation. IBM Center for the Business of Government.
3. Eggers, D., Singh, K. (2009). The public innovator's playbook: nurturing bold ideas in government. Deloitte Research.

4. Roberts, N., King P. (1996). Transforming public policy: dynamics of policy entrepreneurship and innovation. San Francisco, CA : Jossey-Bass.
5. Newman, J., Raine, J., Skelcher C. (2001). Transforming local government: innovation and modernization. *Public Money and Management* 21 (2): 61–68. doi: 10.1111/pmam.2001.21.issue-2
6. Torfing, J. (2016). Collaborative innovation in the public sector. Washington, DC : Georgetown University Press.
7. Moore, H. (2009). Networked government. In Goldsmith, S. and Kettle, D., eds., *Unlocking the Power of Networks: Keys to High-Performance Government*. Washington, D.C. : Brookings Institution Press.
8. Agranoff, R. (2007). Managing within networks: adding value to public organizations. Washington, D.C. : Georgetown University Press.
9. Pollitt, C., Bouckaert, G. (2004). *Public management reform*. Oxford : Oxford University Press.
10. Lægneid, P., Roness, P.G., Verhoest, K. (2011). Explaining the innovative culture and activities of state agencies, *Organization Studies*, 32(10), 1321–1347.
11. Koch, P., Hauknes, J. (2005). On innovation in the public sector, NIFU.
12. Borins, S. (2000). What border? Public management innovation in the United States and Canada, *Journal of Policy Analysis and Management*, 19(1): 46–74.
13. Fuglsang, L. (2010). Bricolage and invisible innovation in public service innovation, *Journal of Innovation Economics*, (1), 67–87.
14. Torfing, J., Peters, B.G., Pierre, J., Sørensen, E. (2012). *Interactive governance: Advancing the paradigm*, Oxford : Oxford University Press.
15. Eggers, D., and Singh, K. (2009) *The public innovator's playbook: nurturing bold ideas in government*. Deloitte Research.
16. National Audit Office. (2008). *Innovation Across Central Government*. The Stationary Office.
17. Mulgan, G., Albury, D. (2003). *Innovation in the Public Sector*, Strategy Unit, Cabinet Office, October 2003.
18. Osborne, S., Brown, L. (2011). Innovation, public policy and public services delivery in the UK: The word that would be king? *Public Administration*, 89(4): 1335–1350.
19. Roberts, N., and King P. (1996) *Transforming public policy: dynamics of policy entrepreneurship and innovation*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
20. McGuire, M. (2006). Collaborative public management: assessing what we know and how we know it. *Public Administration Review* 66 (s1): 33–43. doi: 10.1111/puar.2006.66.issue-s1
21. Bommert, B. (2010). Collaborative innovation in the public sector. *International Public Management Review* 11 (1): 15–33.
22. Ansell C., Torfing J. (2017). *Public innovation through collaboration and design*. Routledge Press. 250 p.
23. Fung, A. (2008). Citizen participation in government innovations. In Borins, Sandford, ed., *Innovations in government – Research, Recognition and Replication*. Washington, D.C. : Brookings Institution Press.
24. Hartley, J. (2005). Innovation in governance and public services: past and present. *Public Money and Management* 25/1: 27–34.
25. Sirianni, C. (2009). *Investing in democracy: engaging citizens in collaborative governance*. Washington, D.C. : Brookings Institution Press.
26. Koppenjan, J., Klijn, E.-H. (2004). *Managing uncertainties in networks*, London: Routledge.
27. Roberts, N. (2000). Wicked problems and network approaches to resolution. *International Public Management Review* 1(1): 1–19.
28. Crosby, B., J. Bryson. (2010). Integrative leadership and the creation and maintenance of cross-sector collaboration. *Leadership Quarterly* 21(2): 211–230. doi: 10.1016/j.leafqua.2010.01.003

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ТА ПРОЦЕСІВ ПІД ВПЛИВОМ НОВОЇ ЦИФРОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

TRANSFORMATION OF TRADITIONAL POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES UNDER THE INFLUENCE OF NEW DIGITAL REALITY

Скибун О.Ж.,

*кандидат наук з державного управління,
начальник управління*

Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації

У статті автор аналізує вплив цифровізації інформації, електронних комунікацій, Інтернету, інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) на цивілізаційний розвиток суспільства в цілому, що стало поштовхом появи нового етапу – постіндустріального, інформаційного суспільства. Також було відзначено, що впровадження результатів цифрової та четвертої промислової революцій в усі сфери суспільства та суспільні процеси створює передумови формування наступних етапів – постінформаційного та/або постеконічного, де з'явилися нові класи – «клас професіоналів» та «креативний клас», а також глобальне громадянське суспільство, міжнародні політичні інститути та політичні комунікації. Особливо було відзначено стрімке поширення та зростання рівня віртуального простору разом із соціальними мережами та медіа, а також глобальним медіаресурсом та засобами масових комунікацій та інформації (далі – ЗМК та ЗМІ). Все це сприяло появі нових акторів, нових політичних інститутів та процесів (несистемні політики, неінституційні політичні проекти та об'єднання), а також нові суб'єкти політики – ЗМК та ЗМІ, де політика та політики отримали ознаки медіарозваг (політичних ток-шоу та політичних медійних акторів), а порядок денний формують не традиційні політичні інститути, а головні редактори медіаімперій. Також було відзначено значний вплив на політичні інститути та процеси місцевого та національного рівня з боку глобальних політичних акторів та інститутів. Крім того, нова цифрова реальність створила нові інструменти моніторингу та контролю над владою, політиками та політичними інститутами і процесами з боку суспільства за допомогою міжнародних електронних комунікацій, спрощеного доступу до мережі Інтернет та наявного доступу до мультифункціональних мобільних пристроїв. Тобто це коли більшість споглядає за меншістю, що стало можливим тільки в цифрову епоху. Отже, традиційні політичні інститути, комунікації та процеси не витримують натиску з боку нового і поступово «сходять зі сцени», будучи породженням традиційних етапів цивілізаційного розвитку суспільства.

Ключові слова: електронні комунікації, інформаційне суспільство, політичні інститути, політичні процеси та комунікації, влада, держава, партії та рухи, глобальне громадянське суспільство.

In the article the author considers the impact of digitalization of information, electronic communications, the Internet, information and communication technologies on the civilizational development of society as a whole, which prompted the emergence of a new stage – the post-industrial, information society. It was also noted that the introduction of the results of the digital and fourth industrial revolutions in all spheres of society and social processes creates the preconditions for the formation of the next stages – post-informational and/or post-economic, where new classes appeared – «professional class» and «creative class». global civil society, international political institutions, and political communications. The rapid expansion and growth of the level of virtual space together with social networks and media, as well as global media resources and mass media and information, was especially noted. All this has contributed to the emergence of new actors, new political institutions and processes (non-systemic policies, non-institutional political projects, and associations), as well as new political actors – global media resources and mass media and information, where politics and politicians have received signs of media entertainment (political talk shows and political media actors), and the agenda is formed not by traditional political institutions, but by the editors-in-chief of media empires. A significant influence on political institutions and processes at the local and national level by global political actors and institutions was also noted. Also, the new digital reality has created new tools for monitoring and controlling government, politicians, and political institutions and processes through society through international electronic communications, simplified Internet access, and available multifunctional mobile devices. That is, it is when the majority contemplates a minority that only became possible in the digital age. Thus, traditional political institutions, communications, and processes do not withstand the pressure of the new and gradually «go off the stage», being the product of traditional stages of civilizational development of society.

Keywords: electronic communications, information society, political institutions, political processes and communications, government, state, parties and movements, global civil society.

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація інформації, інформаційних і комунікативних процесів разом із широким впровадженням ІКТ та інформатизації в усі сфери суспільства і суспільні процеси формують нову віртуальну (кібернетичну) реальність, яка все глибше трансформується в нову парадигму взаємовідносин на рівні людина–суспільство–держава, що вибудовується в сучасних умовах інформаційного (цифрового),

постінформаційного (постеконічного) етапів цивілізаційного розвитку суспільства – «нової цифрової ери». О. Бард та Ян Зодерквіст відзначають, що «розвиток технологій не тільки змінює передумови для тих чи інших дій, але, змінюючи способи обміну і перерозподілу інформації, призводить до переоцінки всіх раніше існуючих уявлень про світ, коли закономірним наслідком технологічної революції стає поява нової історичної

парадигми» [2, с. 7]. Яскравим прикладом цього виступає перехід від традиційних етапів розвитку суспільства до «нової цифрової ери». Адже серед іншого «сучасні інформаційно-комунікаційні технології змінюють політичні інститути, форми, способи, технології, методи політичного впливу на соціально-політичний простір, вносять корективи в самі політичні відносини», при цьому на «національному політичному просторі з'являються нові соціально-політичні феномени, що вимагають інших підходів до їх дослідження, підходи, які б дозволили виявити справжню природу трансформацій, показати їхні потенційні соціально-політичні наслідки, сформулювати рекомендації щодо мінімізації їх деструктивного потенціалу», такі як «інформація та інформаційно-комунікативні технології» [5, с. 3–4]. При цьому необхідно відзначити, що «політичні інститути виступають невід'ємними елементами політичної системи суспільства, важливими суб'єктами політики та носіями політичного процесу, що впорядковують політичну організацію суспільства, забезпечуючи її стабільне та тривале функціонування», адже «політичні інститути творять матеріальну основу політичної системи, виконуючи певні функції для досягнення загальносуспільних цілей». При цьому «інститути здійснюють перманентний вплив на політичне життя суспільства та особу, будучи водночас об'єктом впливу інших суб'єктів політики», але при цьому «політичні інститути загалом виконують функції забезпечення безперервності суспільного життя, контролю та підтримання порядку, регулювання соціальних процесів, взаємовідносин між індивідами, соціальної інтеграції та політичної соціалізації індивідів тощо» [6, с. 12, 13]. Ось чому необхідно відзначити, що на сучасному етапі розвитку суспільства політичні інститути та процеси, формуючи сучасну політичну систему на національному та міжнародному рівнях, підпадають під вплив сучасних викликів, спричинених розвитком науково-технічного прогресу (цифрова та четверта промислова революція), суспільно-політичної думки (комунікативна влада, комунікативне право), суспільства («кочове суспільство»), клас професіоналів, креативний клас), життєвого світу та соціального простору (віртуалізація, глобалізація, соціальні мережі та соціальні медіа). Отже, нова цифрова реальність починає впливати на традиційні політичні інститути та процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питанням формування нового суспільства, нових політичних комунікацій, політичних інститутів, політичної системи, комунікацій та процесів приділяло увагу багато сучасних дослідників, а саме: Г. Алмонд, О. Бард, В. Буряк, О. Волочаєва, Р. Далтон, Р. Демчишак, Д. Дубов, Ян Зодерквіст, М. Кастельс, Л. Мудрак, Дж. Пауелл, Д. Прокпенко, К. Стром тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття, – це питання трансформації традиційних політичних інститутів та процесів у новій цифровій реальності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дана стаття ставить за мету розглянути проблему трансформації традиційних політичних інститутів та процесів під впливом нової цифрової реальності в контексті подальшої віртуалізації та глобалізації суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд питань щодо рівнів стійкості по відношенню до традиційних політичних інститутів та політичних процесів під впливом нової цифрової реальності в рамках «нової цифрової ери» потребує певних уточнень стосовно предмету досліджень. Так, дослідники А. Лузан, А. Бородай, А. Кваша визначають «політичний інститут» як «сукупність стійких політичних відносин, закріплених правовими нормами, що регулюють політичну діяльність», а «політичний процес» розглядають як «сукупність послідовних дій політичних суб'єктів щодо реалізації своїх інтересів через політичну владу», де «політичний процес висловлює і розкриває формалізовану послідовність політичних дій суб'єктів від стадії формування політичних запитів і цілі до прийняття рішень і їх реалізації» та «характеризує ступінь участі громадян, їх об'єднань у прийнятті та реалізації політичних рішень» [12, с. 24–25]. Вказане досить гармонійно вкладалося в традиційну політичну систему та політичні комунікації, де важливими суб'єктами виступають держава, політичні партії і рухи (сформовані на ідеологічній основі), громадські об'єднання (сформовані за професійними ознаками, побутом і дозвіллям) і громадянське суспільство.

Так, на світовій політичній мапі є країни з давніми традиціями державотворення, державного управління та сформованою політичною системою, де партії мають столітні традиції політичного життя, а традиції демократії та участі в політичному житті застосовуються багатьма поколіннями громадян. Але все кардинально змінилося разом із новим етапом цивілізаційного розвитку суспільства, що отримав назву – інформаційне суспільство. Головними відмінностями його стали цифровізація інформації, отримання інформацією статусу товару і стратегічного ресурсу. Так, завдяки цифровій та четвертій промисловій революціям широкого розповсюдження отримали різноманітні інформаційно-комунікаційні та цифрові технології, сучасне кінцеве комунікаційне обладнання (мобільні телефони, смартфони, айфони) забезпечує інформаційні процеси такими швидкостями та обсягами дій з інформацією (отримання, оброблення, передавання, зберігання та захист

інформації), які років десять тому вважали плодом уяви фантастів-письменників. Крім того, міжнародні електронні комунікації та глобальна мережа передачі даних сприяють появі й постійному зростанню віртуального простору (віртуальної реальності). Вказане разом із широким використанням новітніх можливостей фізичного переміщення створюють нову віртуально-глобальну реальність, яка змінює життєвий світ, де людина отримала високий рівень мобільності на рівні комунікацій та переміщень. У таких умовах змінюються політичні інститути та політичні процеси.

Так, «в інформаційному суспільстві відбувається заміна традиційних організацій колективної дії сучасними акторами – новими соціальних рухами, транснаціональними політичними мережами, групами, що виникають із приводу якоїсь конкретної проблеми, і використовуються стратегії прямої дії, формується модель сучасної громадянської участі, для якої характерна тенденція до фрагментації (перехід до мережових структур, групова та індивідуальна участь), велика залученість громадян до процесу прийняття рішень на локальному, національному і глобальному рівнях, поява альтернативних каналів впливу громадян на політичний процес» [5, с. 31]. У таких умовах сучасні зміни та трансформації отримують ознаки глобального та універсального. При цьому відбувається зменшення ролі національних держав, формування глобального неінституалізованого (несистемного) громадянського суспільства, вплив традиційних партійних систем та профсоюзних рухів, а тому «комунікації і соціальні мережі ХХІ століття створюють фундамент глобального «громадянського суспільства», де «глобально-комунікативні» люди об'єднуються за спільними інтересами, створюють різні неполітичні об'єднання і асоціації, які проникають через традиційні політичні загороджувальні інститути, через державні кордони» [5, с. 31], створюючи нові політичні комунікації, тим самим змінюючи не тільки соціально-політичні процеси, а й самі політичні інститути. Як зазначає І. Биков, «в сучасних демократіях має місце довгострокова тенденція перетворення парламентсько-представницької системи в медіапредставницьку» за умови як «падіння інтересу до політики з боку громадянського суспільства, так і зменшення обсягів реальної участі в політичному процесі» [4, с. 10].

Розглянемо окремо тезу щодо медіалізації політики та тезу щодо втрати інтересу до традиційної політики та політичного життя з боку суспільства, особливо громадян. Так, сучасні телекомунікації, ІКТ разом із цифровою інформацією породили таке нове явище, як глобальна мережа передачі даних – Інтернет, що дало змогу вести діалог у режимі реального часу, породивши у свою чергу нове явище – ЗМК. Ось як характеризують Інтер-

нет О. Бард та Ян Зодеквіст: «Засіб, завдяки якому практично будь-яка людина після відносно невеликих інвестицій в обладнання та за допомогою декількох простих дій може стати одночасно і творцем, і споживачем тексту, образів і звуків. Важко собі уявити щось більш могутнє. У Мережі ми всі й автори, і видавці, і продюсери. Наша свобода самовираження колосальна, а аудиторія неозора велика. Простим натисненням кнопки будь-яка інформація стає негайно доступною. Масштаби розвитку цього засобу комунікації не мають собі рівних» [2, с. 17]. Таким чином, з'явилася досить суттєва альтернатива офіційної подачі інформації та новин про події, що стало важливим важелем впливу на формування державної інформаційної політики та традиційних дій влади. З іншого боку, широке використання можливостей Інтернет-мережі сприяло переходу друкованих, аудіо- та відеоЗМК в електронний (цифровий) формат, що тільки розширило їх функціонал і можливості щодо комунікацій, інформаційних та комунікативних процесів. У свою чергу Є. Сергеев наголошує, що «під потужним впливом нових комунікативних систем народилася культура «реальної віртуальності», коли «влада віртуального світу змінює тип людської свідомості, духовний світ, систему цінностей і соціальних відносин», а «віртуальний дизайн перебудовує психофізіологічну систему людини, привчаючи його отримувати інформацію в невербальному вигляді, мислення і комунікації – не у формі логічної конструкції, а енергетичними квантами, візуальним образом», де «збільшення обсягу інформації і швидкість її поширення підвищує залежність людини від соціуму, від управлінських структур» [11, с. 118]. І найголовніше, що електронні ЗМІ та ЗМК починають формувати образи, меми, симулякри на глобальному рівні для аудиторії поза межами національних кордонів у режимі реального часу. Адже вони «є не просто оцифрованими текстовими публікаціями, доступними на корпоративному веб-сайті традиційного друкованого ЗМІ, а натомість є електронною пресою з розширеними можливостями ілюстрування публікацій не лише фото-, а й відеоматеріалами, додаванням інтерактивних сервісів для споживачів у вигляді коментування, опитування, додавання власних новин, публікацій, можливостями замовлення загальних чи тематичних інформаційних розсилок тощо» [9]. Це тільки посилює їх роль в політичних комунікаціях та процесах.

Як відзначає М. Кастельс, «нова комунікаційна система інтегрує в глобальному масштабі виробництво і поширення слів, звуків і зображень у нашій культурі і пристосовує їх до персональних смаків і настроїв індивідів», при цьому «інтерактивні комп'ютерні мережі ростуть по експоненті, створюючи нові форми і канали комунікації, формуючи життя і формуючись життям в один і той же час» [8].

Д. Дубов наголошує на тому, що «в системі політичних комунікацій ЗМІ завдяки можливостям інтерпретації інформації часто підміняють собою не тільки канал, але й джерело інформації, виконуючи таким чином роль суб'єкта (або псевдосуб'єкта), спроможного впливати на легітимізацію і легалізацію як владних структур, так і терористичних угруповань та їхніх лідерів» [7, с. 63].

Отже, поступово глобальні ЗМІ, ЗМК та соціальні мережі й соціальні медіа стають суб'єктами політичних процесів, політичних комунікацій та інструментом політичних інститутів. Тобто «швидкий розвиток технологій зробив вплив мереж значно потужнішим, а їх здатність чинити політичний вплив досяг того рівня, за якого вони практично захопили і контролюють весь політичний процес», коли наратив «одна людина – один голос» замінюється на «один член мережі – один голос» під час впливу на важливі політичні рішення [2, с. 33]. За таких обставин глобальні ЗМІ та ЗМК все частіше виконують «функцію «легітимізатора» влади» [7, с. 57], а традиційні політичні майданчики для політичних комунікацій (парламент) все частіше замінюються політичними ток-шоу, сторінками в соціальних мережах тощо. Тим самим політика все більше набуває ознак шоу, а політики – ноуменів. Як влучно відзначають О. Бард та Ян Зодерквіст, «громадська думка і закони в рівній мірі сконструйовані і сформовані засобами масової інформації», коли «політики стали виробниками, виборці – споживачами, а самі ЗМІ присвоїли собі роль кураторів політичної арени і, таким чином, здійснюють тотальний контроль над політичними процесами в інформаційному суспільстві» [2, с. 30]. Вказане стає мейнстримом світового масштабу.

Головною особливістю та відмінністю сучасних ЗМІ, ЗМК і соціальних мереж є те, що з інструмента впливу політиків і влади на виборців, громадян вони перетворилися на ведучих суб'єктів політичних комунікацій та процесів. До негативних аспектів таких речей можна віднести перетворення політичних комунікацій та процесів на телевізійне шоу і формування порядку денного не політичними акторами та державними інститутами влади, а редакторами медіа. Пояснення цьому таке: «політичні питання часто дуже складні, щоб в подробицях обговорювати їх на телебаченні, тому вони і знаходяться зазвичай на узбіччі уваги ЗМІ, звільняючи перші шпальти газет і «прайм-тайм» для штучних дискусій, риторичних запитань і особистого життя політиків» [2, с. 32]. Це пов'язано з тим, що в сучасних реаліях «політична подія, яка не привертає увагу ЗМІ, не є таким за визначенням. Це в буквальному сенсі означає, що кожен політик тепер не більше ніж учасник постановки, сценарій якої написаний у коридорах медіаімперій, при цьому недовіра і презирство до полі-

тиків – основна ідея цього атракціону» [2, с. 30]. Тобто парадоксальність реального стану речей полягає в тому, що за лаштунками всіляких масових політичних шоу втрачається сама сутність політичної комунікації та соціально-політичних процесів на рівні влада-суспільство, де традиційна політика та політики постають у негативному світлі. За таких умов ми стаємо свідками, що на вибори приходять менше громадян, чим голосує в рамках будь-якого розважального шоу.

Наступний важливий виклик для традиційних політичних інститутів та процесів також пов'язаний із можливостями, які стали доступними завдяки доступу до глобальної мережі передачі даних та мультифункціонального і потужного кінцевого мобільного обладнання, – це соціальні мережі та соціальні медіа. Натепер вони починають домінувати в питанні комунікації як на рівні людина-людина, так і на рівнях людина-суспільство, людина-влада та людина-суспільство-влада. Соціальні мережі виступають важливим інструментом формування нового типу громадянського суспільства – глобального та несистемного, коли небайдужі люди мобілізуються через соціальні мережі для впливу на владу всіх рівнів незалежно від країни та суті питання. При цьому «Інтернет, телекомунікації та мобільний зв'язок, що базуються на супутникових каналах і мережах, унеможливили приховування стратегічної інформації про значущі соціальні, економічні й політичні події, що впливають на виборчий процес», а це збільшує рівень «прозорості влади» як у країнах із розвинутою демократією, так і в тоталітарних [3, с. 64].

Також необхідно звернути увагу на ще один досить важливий аспект соціальних мереж – це можливість більшості споглядати за меншістю, тобто суспільство в цілому отримало інструменти, які дають змогу моніторити (і навіть контролювати) не тільки політичну діяльність політиків, представників еліти та значимих осіб, а і їхнє особисте життя. Це в кінцевому результаті зменшує рівень політичного популізму, політичної корупції та політичних маніпуляцій під час політичних комунікацій у рамках соціально-політичних процесів. Тобто суспільство отримало дієвий інструмент моніторингу і контролю за діяльністю влади на всіх рівнях (місцевому, національному і глобальному). В. Буряк, досліджуючи «глобальне громадянське суспільство та мережеві революції», відзначає, що «важливим фактором розвитку громадянських структур є розширення високо-технологічних соціальних мереж», коли «інфраструктура цивільної глобальної комунікації виявляється іноді ключовим ресурсом для активізації тригерів фундаментальних політичних трансформацій (феномен так званих «Твіттерних революцій», «Фейсбук-революцій»)), де головними

мережевими акторами та «електоратом майбутнього» виступає молодь, тоді як акторами традиційних виборів і громадсько-політичних заходів є люди середнього та похилого віку [3, с. 13]. У таких умовах «реалізація політичних проєктів формування громадянських інститутів на основі просунутих інформаційних технологій», традиційні партії, політичні рухи, професійні спілки поступово втрачають вплив та суб'єктність у нових умовах, де бал правлять мережеві соціальні комунікації, електронні медіаресурси, адже «швидкість переміщення величезних масивів адресної інформації та широкий діапазон розподілу (розсилки) дозволяє в короткі строки мобілізувати користувача або соціальну активізацію для індивідуальних або колективних дій» [3, с. 74], що не йде в порівнянні із традиційними формами мобілізації партіями, рухами своїх прихильників. Також треба враховувати масштаби охоплення. Крім того, переважна більшість традиційних політичних утворень формувалась на рівні вирішення місцевих проблем або на певній ідеологічній основі, що стає незатребуваним у сучасного суспільства. Сьогодні вже починає заявляти про себе «покоління Z» (1996–2016 років народження), що народилося в епоху Інтернету, соціальних мереж, мультифункціональних мобільних пристроїв та кібернетичної реальності, які «повністю занурені в нові технології, буквально живуть в онлайні», змушуючи традиційний світ переглядати підходи до надання послуг [10], у результаті чого традиційні західні цінності втрачають сакральність і виходять на другий план. Сьогодні молоді люди замість будинку і машини в кредит вибирають подорожі, освіту, екстремальні види спорту, сімейні цінності, авто в лізинг та житло в оренду. Ось чому, не маючи прив'язки до певного місця проживання (людину нічого там не тримає), вона дуже легко переміщується за роботою і грошима. Таке явище отримало назву «кочове суспільство». Переїжджаючи з одного місця роботи на інше (іноді з одного континенту на інший), такі мультинаціональні команди з місцевими комунікують переважно тільки на побутовому рівні, коли забезпечують їм лише комфортні умови перебування. При цьому такі команди є аполітичними і не втручаються в місцеве політичне життя.

На основі професіоналів і мислячих освічених людей відбулося формування нових класів, які отримали назви «клас професіоналів» та «креативний клас». Особливістю нового суспільства є відхід від матеріальних цінностей (за умови забезпечення фізіологічних та соціально-побутових потреб). При цьому ці люди часто відмовляються від пропозицій іншої, більш оплачуваної роботи заради сім'ї, можливості приділяти увагу

своїм хобі та улюбленим справам. Це стало крахом для багатьох партійних систем, в яких політична платформа партій і рухів формувалася на традиційних цінностях – наявності власного житла, авто та роботи в одній фірмі до виходу на пенсію і членство в гольф-клубі. У таких умовах починає формуватися новий етап цивілізаційного розвитку суспільства – постінформаційний, або постеконічний («нова цифрова ера»). Все це відбувається на фоні продовження процесів глобалізації, уніфікації всіх сфер і процесів, коли політичні інститути та процеси отримують статус глобальних з усіма наслідками. Ось чому «одна з найважливіших проблем, що стоїть перед політичними системами всього світу, – побудова загальної ідентичності та вираження почуттів об'єднаності серед громадян відповідних країн» [1, с. 96].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи дослідження трансформацій традиційних політичних інститутів та процесів під впливом «нової цифрової реальності», слід відзначити таке. Подальша глобалізація, уніфікація, цифровізація змінює все навкруги: реальність, світогляд, життєвий світ, комунікації, людину, її внутрішній світ, а разом із цим і взаємовідносини на рівні людина–суспільство–держава. Ми стаємо свідками прискорення темпів не тільки переходу до цифрового суспільства (інформаційного), а вже до наступного, так званого постінформаційного, або постеконічного («нової цифрової ери»). З'являються нові суб'єкти політики – соціальні мережі, глобальні ЗМІ та ЗМК, які формують новий медійний порядок денний, де місце старих акторів – політиків займають нові – експерти та ноумени. Крім того, нові політичні інститути – несистемні та неінституалізовані мережеві групи та спілки, які, маючи глобальний характер, можуть впливати на місцевий рівень політичних проблем, процесів та політиків. А завдяки «новій цифровій ері» суспільство отримало нові цифрові (Інтернет, соціальні мережі та медіа, мобільні мультифункціональні засоби зв'язку) інструменти моніторингу, контролю і впливу на політичні інститути, процеси і навіть на кожного політичного актора. Це завдає значного тиску на традиційні політичні інститути та процеси, які у своїй більшості зійдуть із політичної арени сучасного світу або мімікрують до рівня таких собі «музейних експонатів» для тих, хто сумує за минулим.

З огляду на те, що процеси змін та трансформацій продовжуються, питання необхідності досліджень політичних інститутів і процесів уже в сучасному світі є актуальними та потребують подальших розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор : учебное пособие / Г. Алмонд и др. / сокр. пер. с англ. А.С. Богдановского, Л.А. Галкиной ; под ред. М.В. Ильина, А.Ю. Мельвиля. Москва : Аспект Пресс, 2002. 537 с.
2. Бард О., Зодервіст Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. Санкт-Петербург : Стокгольмская школа экономики, 2005. 108 с.
3. Буряк В.В. Глобальное гражданское общество и сетевые революции. Симферополь : ДИАЙПИ, 2011. 150 с.
4. Быков И.А. Сетевая политическая коммуникация: Теория, практика и методы исследования : монографія. Санкт-Петербург : ФГБОУ ВПО «СПГУТД», 2013. 200 с.
5. Волочаева О.Ф. Политические процессы в современном информационном обществе: новые акторы и векторы развития : автореф. дис. ... на соискание учен. степени д-ра полит. наук : 23.00.02. Пятигорск, 2015. 74 с.
6. Демчишак Р. Наукові підходи до розуміння сутності поняття «політичний інститут». *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2015. Вип. 27. С. 9–14.
7. Дубов Д. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій. *Політичний менеджмент*. 2007. № 1. С. 57–65.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Vuks/Polit/kastel (дата звернення: 20.01.2021).
9. Мудрак Л. Конвергентні медіа як наукова категорія та суб'єкт інформаційного простору. *Вісник Національної академії державного управління*. 2013. Вип. 2. С. 256–267. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2013-2-34.pdf> (дата звернення: 20.01.2021).
10. Прокопенко Д. Без алкоголя и самолетов. Как изменит мировую экономику поколение Z. *Економіка* : веб-сайт. URL: <https://www.dsnews.ua/economics/sovsem-drugie-lyudi-kak-izmenyat-mirovuyu-ekonomiku-rokoleniya-z-i-s-23112020-407161> (дата звернення: 20.01.2021).
11. Сергеев Е.Ю. Средства массовой коммуникации в условиях глобализации. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*. 2009. С. 117–126. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-massovoy-kommunikatsii-v-usloviyah-globalizatsii> (дата звернення: 20.01.2021).
12. Словарь политических терминов: для студентов всех специальностей и форм обучения / сост. А.А. Лузан, А.В. Бородай, А.П. Кваша. Краматорск : ДГМА, 2014. 33 с.

КАЧЕСТВО СОЦИАЛИЗАЦИИ/ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ КАК ФАКТОР ОБЩЕСТВЕННОЙ АДАПТАЦИИ К ПЕРЕМЕНАМ МЕЖПАРАДИГМАЛЬНОГО УРОВНЯ

ЯКІСТЬ СОЦІАЛІЗАЦІЇ/ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ЯК ФАКТОР СУСПІЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО ЗМІН МІЖПАРАДИГМАЛЬНОГО РІВНЯ

THE QUALITY OF SOCIALIZATION/INDIVIDUALIZATION AS A FACTOR OF SOCIAL ADAPTATION TO CHANGES IN THE INTER-PARADIGMAL LEVEL

Шедяков В.Е.,

*доктор социологических наук, кандидат экономических наук,
независимый исследователь*

Мера индивидуализации и социализации составляет не только важную характеристику культурно-цивилизационного мира, но и параметр общественного развития. Вместе с тем втягивание в процессы трансформаций парадигмального уровня поднимает задачи социальной адаптации до одного из условий выживания. Напротив, неумение адаптироваться к социально-политическим изменениям может свидетельствовать о геостратегическом угасании и ослаблении, а то и цивилизационной катастрофе. В частности, преодоление нового эволюционного барьера для человечества сопряжено с необходимостью формирования нового уровня как теоретического освоения социально-политической действительности, так и инструментария взаимодействия на разных уровнях. При этом практическая истинность применяемых абстракций становится весомым фактором эффективного использования новых тенденций. Соответственно, переходный период – время выработки взаимоприемлемых правил не только внутренней жизни народов, но и мирового порядка. Причём освоение инновационных явлений международных отношений – условие не только продуктивного использования условий, но и перехвата стратегической инициативы. Неуклонная смена лидеров и аутсайдеров соответственно закону неравномерности развития проявляет вызревание в недрах культурно-цивилизационных миров крупных событий, перемен, катаклизмов. Между тем, успешный процесс социализации/индивидуализации требует складывания притягательного общественного идеала как цели и мечты для ненасильственного объединения различных индивидуумов. Само идеальное может подтверждать истинность реального. Качество же идеала выверяется в конфликтных ситуациях и/или при интенсификации взаимодействия. Вместе с тем постглобальность – не только множественность виртуальных проекций, но и их растущее воздействие на реальные процессы.

При этом, с одной стороны, альтернативы слишком радикальны, с другой, – в точке бифуркации и слабые воздействия могут оказаться решающими. Между тем, надлежит не только жить и развиваться в унисон с крепнущими тенденциями, но и соответствовать существу общих изменений. На этом пути в контексте постглобальных трансформаций предстоит культивировать как сохранение достигнутого ранее, так и активное формообразование. Разновекторность постсоветских трансформаций входит в общий глобальный поток изменений парадигмальной глубины. Одна из характерных черт «взрослеющего» самовосприятия общества – готовность к осознанной ответственности за своё будущее. Это предполагает расчёт на собственные силы и эндогенное развитие.

Ключевые слова: трансформации, общественная парадигма, переход, социализация, индивидуализация, общественная адаптация, стратегия, культура, ценности, власть.

Міра індивідуалізації та соціалізації становить не тільки важливу характеристику культурно-цивілізаційного світу, але й параметр суспільного розвитку. Разом із тим втягування в процеси трансформацій парадигмального рівня піднімає завдання соціальної адаптації до умов виживання. Навпаки, невміння адаптуватися до соціально-політичних змін може свідчити про геостратегічне згасання й ослаблення, а то й цивілізаційну катастрофу. Зокрема, подолання нового еволюційного бар'єру для людства пов'язане з необхідністю формування нового рівня як теоретичного освоєння соціально-політичної дійсності, так й інструментарію взаємодії на різних рівнях. При цьому практична істинність застосовуваних абстракцій стає вагомим фактором ефективного використання нових тенденцій. Відповідно, перехідний період – час вироблення взаємоприйнятних правил не тільки внутрішнього життя народів, а й світового порядку. Причому освоєння інноваційних явищ міжнародних відносин – умова не тільки продуктивного використання умов, але й перехоплення стратегічної ініціативи. Неухильна зміна лідерів і аутсайдерів відповідно до закону нерівномірності розвитку проявляє визрівання в недрах культурно-цивілізаційних світів великих подій, змін, катаклізмів. Тим часом успішний процес соціалізації/індивідуалізації вимагає складання привабливого суспільного ідеалу як мети і мрії для ненасильницького об'єднання різних індивідуумів. Саме ідеальне може підтверджувати істинність реального. Якість же ідеалу перевіряється в конфліктних ситуаціях і/або за інтенсифікації взаємодії. Разом із тим постглобальність – не тільки множинність віртуальних проекцій, а й їх зростаючий вплив на реальні процеси. При цьому, з одного боку, альтернативи занадто радикальні, з іншого – у точці бифуркації і слабкі впливи можуть виявитися вирішальними. Тим часом слід не тільки жити й розвиватися в унісон з міцніючими тенденціями, а й відповідати суті загальних змін. На цьому шляху в контексті постглобальних трансформацій належить культивувати як збереження досягнутого раніше, так і активне формоутворення. Різновекторність пострадянських трансформацій входить у загальний глобальний потік змін парадигмальної глибини. Одна з характерних рис самосприйняття суспільства, що «дорослішає», – готовність до усвідомленої відповідальності за своє майбутнє. Це передбачає розрахунок на власні сили й ендогенний розвиток.

Ключові слова: трансформації, суспільна парадигма, перехід, соціалізація, індивідуалізація, суспільна адаптація, стратегія, культура, цінності, влада.

The measure of individualization/socialization is not only an important characteristic of the cultural and civilizational world, but also a parameter of social development. At the same time, the involvement of the paradigm level in the transformation processes raises the tasks of social adaptation to one of the conditions of survival. On the contrary, the inability to adapt to socio-political changes may indicate geostrategic extinction and weakening, and even a civilizational catastrophe. In particular, overcoming a new evolutionary barrier for humanity is associated with the need to form a new level of both theoretical development of socio-political reality and the tools of interaction at different levels. At the same time, the practical truth of the applied abstractions becomes a significant factor in the effective use of new trends. Accordingly, the transition period is the time for the development of mutually acceptable rules not only for the internal life of peoples, but also for the world order. Moreover, the development of innovative phenomena of international relations is a condition not only for the effective use of conditions, but also for the interception of strategic initiative. The steady change of leaders and outsiders in accordance with the law of uneven development reveals major events, changes, cataclysms that are ripening in the depths of the cultural and civilizational worlds. Meanwhile, a successful socialization/individualization process requires the formation of an attractive social ideal as a goal and dream for the nonviolent unification of various individuals. The ideal itself can confirm the truth of the real. The quality of the ideal is tested in conflict situations and/or in the intensification of interaction. At the same time, post-globality is not only a multiplicity of virtual projections, but also their growing impact on real processes. At the same time, on the one hand, the alternatives are too radical, on the other hand, at the bifurcation point, weak influences can be decisive. Meanwhile, one should not only live and develop in unison with the growing tendencies, but also correspond to the essence of general changes. On this path, in the context of post-global transformations, it is necessary to cultivate both the preservation of what has been achieved earlier and active morphogenesis. The multi-vector nature of post-Soviet transformations is part of the overall global flow of changes of paradigm depth. One of the characteristic features of the "maturing" self-perception of society is the willingness to take conscious responsibility for their future. This implies self-reliance and endogenous development.

Key words: transformations, social paradigm, transition, socialization, individualization, social adaptation, strategy, culture, values, power.

Постановка проблемы. Ойкумена находится в процессе создания и конкуренции новых геостратегических моделей. Вставшая перед культурно-цивилизационными мирами задача понять и научиться жить в трансформирующихся условиях меняет своё содержание для разных акторов. Состязание между странами и культурно-цивилизационными мирами в рамках «коридора свободы» определённого мирового порядка при выходе за его пределы сменяется ожесточенной конкуренцией за формирование из хаоса нового порядка мироустройства на основе своей институциональной памяти, выливаясь в борьбу за возможность возглавить/использовать в своих интересах возникающие политико-экономические возможности. Вместе с тем выход и закрепление на мир-системном уровне сдерживается не только качеством творческого порыва, но и рядом других факторов (например, демографической массой), за которые развернулась ожесточённая конкуренция, в т.ч. относительно постсоветского ядра геостратегического тяготения. Кто-то может стараться обеспечить торжество своего видения будущего, кто-то – рассчитывать только на использование в интересах своих безопасности и развития не ими формируемых характеристик, кто-то вынужден приспосабливаться к новым геостратегическим комбинациям, альянсам и разломам. При этом народы находятся на разных этапах циклов собственных трансформаций и обладают специфическими комбинациями возможностей и точек уязвимости, преимуществ и недостатков. Таким образом, период форсированных преобразований заведомо обостряет столкновения противостоящих подходов [1–5]. Между тем сформированное веками общежития качество процессов социализации/индивидуализации выработало характер возможных ответов на запросы истории, тогда как меняющиеся условия выдвигают

свои требования и к ним самим. При этом характер процессов отражает содержание не только сложных социальных процессов, но и культурных различий. Разновекторность же постсоветских трансформаций входит в глобальный поток парадигмальных изменений, а ресурсная ограниченность обостряет конкуренцию, ведущуюся и недобросовестными средствами.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретико-методологическими основаниями выступают, во-первых, характеристики логики истории при столкновении культур применительно к международным трансформациям на разных этапах циклов развития; во-вторых, исследования закономерностей и особенностей переходного периода межпарадигмального масштаба; в-третьих, изучение нынешнего баланса возможностей и угроз. В частности, учитывались работы таких авторов, как Р. Акофф, А. Асмолов, Р. Барт, Ф. Березин, Дж. Берри, И. Богомолов, В. Букреев, И. Ватин, И. Воеводин, И. Георгиева, В. Гриценко, А. Жмыриков, А. Журавлёв, В. Захаров, О. Зотова, М. Зуева, И. Кант, А. Карпов, А. Кеннеди, Л. Кольберг, П. Кропоткин, И. Кряжева, П. Кузнецов, Ж. Лакан, Я. Лентач, Р. Линтон, С. Лэй, А. Малькевич, Д. Мамфорд, К. Маркс, В. Медведев, Р. Мертон, И. Милославова, Н. Минаева, В. Орёл, Т. Парсонс, Б. Парыгин, Ж. Пиаже, Р. Редфилд, М. Ромм, М. Ростовцева, Г. Тард, Г. Уайт, К. Уолд, В. Уолтер, Ю. Урманцев, Э. Фромм, Р. Харри, Х. Хензелл, Н. Хитрова, Г. Хофстеде, Г. Царегородцев, М. Шабанова, Л. Шпак, Н. Шустова, Дж. Эдвардс, Ф. Эмерли, К. Ясперс.

Формулирование целей статьи (постановка задания). Цель статьи – рассмотрение взаимоотношения адаптации и социализации в контексте возможностей и рисков межпарадигмального

перехода с целью создания теоретического основания для повышения плодотворного социального управления.

Изложение основного материала исследования.

Многоуровневая адаптация общества к стремительно меняющимся условиям при подвижках парадигмального уровня выступает требованием сохранения и жизнеспособности, и самобытности (что для культурно-цивилизационного мира тождественно: утрата идентичности равнозначна превращению в строительный материал иной социально-политической системы [6–10]). Взаимосвязь активной и пассивной социально-психологической адаптации культурно-цивилизационного мира к новым тенденциям захватывает в переходный период процессы и индивидуализации, и социализации/ аккультурации. Массовое высвобождение сугубо индивидуальных комплексов одарённости каждого для просоциальной активности требует кардинального изменения характера общественных отношений. Превращение творческой инициативы народов в определяющий фактор развития невозможно без переустройства мирового порядка. Таким образом, достижение нового баланса индивидуализации/социализации ориентирует на переосмотр устоявшихся догм. «Вхождение» в общество и культуру, освоение их как предпосылки соучастия в их дальнейшем развитии не должно быть тождественно оплошлению, нивелировке личности, всеобщей мозаичной эклектики глобальности [11–15]. Умение сохранить верность себе и своему родному культурно-цивилизационному миру под напором искусов разнообразия информации об эпохах и странах отнюдь не означает изоляционизма и самодовольства. Более того, узость филистерского эгоцентризма вполне сочетается с глобализмом потребительства. То и другое упрощает манипулируемость, делая податливым для принуждения. Напротив, сознание своего достоинства – фундамент для отстаивания прав и свобод, роста гражданственности.

Успешный процесс социализации/индивидуализации требует складывания притягательного общественного идеала как цели и мечты для ненасильственного объединения различных индивидуумов. Само идеальное подтверждает истинность реального [16–20]. Качество же идеала выверяется в конфликтных ситуациях и/или при интенсификации взаимодействия. Вместе с тем постглобальность – не только множественность виртуальных проекций, но и их растущее воздействие на реальные процессы. Разумеется, некоторые объективные и субъективные основания постглобализма формировались и накапливались давно. Однако их комплексность и её определяющее значение – явление для ойкумены новое. Характерные черты постглобализма, в частности, некоторый изоляционизм и сосредоточенность на решении внутренних проблем жизнеустройства и развития, предпочтении эндогенных вариантов оперирования потенциалом, оживление идеалов накопления внутренних

созидательных сил общества, разумного протекционизма и самодостаточности – подталкивает к переоценке геостратегических разграничений (в т.ч., и на основе евроскептицизма, роста иных объединений и подходов, трансформации механизмов международного взаимодействия из структур неоимпериализма в формы партнёрства).

В свою очередь времена сжатых трансформаций включают осуществление кардинальных, парадигмальных скачков [21–25]. Таковым стало, например, порождение человека и формирование им культурно-цивилизационных миров. Сейчас ойкумена вошла в очередной период открытия для себя новых горизонтов жизнеустройства и социокультурного порядка, механизмов обеспечения безопасности и развития ойкумены. Форсированно взламывается прежний политико-экономический уклад, сделавший невозможным дальнейшее развитие человечества как целого. Причём катастрофичность для общества сохранения в неизменном виде нынешнего состояния, как социально-политического остова существующего образа жизни, так и правящей надстройки, осознана повсеместно. Системный мировой экономический кризис начала 21 века – проявление общего кризиса доминантной формы индустриализма, однако её преодоление неизбежно требует учёта постиндустриальных перспектив экономики знания, а также диапазона возможностей в развитии и активизации субъективного фактора.

Парадигмальность перехода заключается в гораздо более существенном изменении, нежели движение от преобладания одной модели жизнеустройства к другой. Остаётся в прошлом однозначность подходов, простых моделей и «чистых» форм их воплощений, в т.ч. и в аспектах самовыражения и конкурентоспособности. Причём происходят изменения не только отдельных социально-политических институтов, но и всей культурной среды, отношений, структур. Одновременно по-своему разлом проходит и в сознании каждого. Постглобальный мир строится как совокупность взаимозависимых, но кардинально разных культурно-цивилизационных миров – макрорегионов. Но осуществляется не только переход от попыток культуртрегерства к полилогу культур (в т.ч. социально-политических). Если древние цивилизации были относительно изолированными, то глобализация установила прочную взаимозависимость народов и их социально-политических культур. Но вот качество этой взаимозависимости может варьироваться. В проявившихся тенденциях сливаются потоки самоорганизации и целенаправленного воздействия разных (в частности, государств и надгосударственных союзов) сил, воль личностей и организаций, циклично повторяемых и безвозвратно уникальных процессов. Причём если предшествующие периоды развития человечества, как правило, могли быть охарактеризованы по доминирующей цивилизации (или нескольким состоящимся), то

ныне осуществляется конкуренция принципиально разнородных моделей организации жизнедеятельности. Представления об «эталоне демократии» сменяются признанием наличия широкого разнообразия подходов, моделей и вариантов их воплощения.

Встречаясь с вызовами исторического масштаба, каждый культурно-цивилизационный мир находит свой вариант ответа на них. Вместе с этим усиливаются возможности осторожного заимствования части моделей трансформации, нарабатываемых другими народами при признании неуниверсальности конкретных подходов, государственных форм и инструментов. Многополюсный и разноскоростной мир, самоценность совершенно отличных друг от друга культурно-цивилизационных миров, нетерпимость к попыткам внешнего диктата и отторжение империалистического культуртрегерства – всё это (и многое другое) является приметам кардинальных трансформаций, связанных с усилением постглобального устройства мира, умение жить и развиваться в котором становится приоритетным фактором стратегической конкуренции между культурно-цивилизационными мирами. Некоторые объективные и субъективные основания постглобальности формировались давно. Однако их комплексность и её определяющее значение – явление для ойкумены новое.

Для адаптации общества к трансформациям вообще и переходному периоду в частности требуется развитие отношений социализации/ аккультурации и индивидуализации. Вхождение в социокультурное пространство означает освоение базовых ценностно-смысловых комплексов [26–29]. Но, во-первых, во времена переходов возрастает неопределённость и снижается устойчивость идеологических и нравственных императивов, во-вторых, постглобализм повышает возможности избирательности восприятия, в-третьих, усиливается давление (в т.ч. эмоциональное) ресурсов переработки и предоставления информации. Система ценностей и институтов ни одного из культурно-цивилизационных миров уже не может рассматриваться как единственно возможная для человечества. Когда нет стабильной внешней опоры в виде общей идеологии, единой культуры, общепризнанной науки, тогда следует быть терпимым ко всему, признавать право на существование непохожего. В этом контексте и само понятие развития нуждается в обновлении: кроме стабильного и сбалансированного роста, оно должно ориентироваться на такие максимы, как солидарность, свобода выбора, убеждений и слова, терпимость. Соответственно, необходимо переходить от привычки к навязыванию глобальных стандартов крайне разнородным культурно-ценностным мирам к ориентации на культивирование собственных условий продуктивности и долговременной стабильности жизнедеятельности. Вместе с тем заведомо должны быть исключены стратегии социально-экономического оздоровления, несущие риски ухудшения качества жизни широких слоёв населения или социально-демографических показателей.

И освоение народами горизонтов развития – отнюдь не функция соответствия формальным штампам решений и занесённым информационными вирусами прокрустовым ломам чьих-то стандартов, а результат повышения качества жизни и возможностей творчества населения. Сегрегация по любому признаку отравляет цивилизационное единство, но при парадигмальном переходе подрыв прошлого чреват ликвидацией будущего цивилизационно-культурного мира. Вместе с тем заведомая ресурсно-методологическая плюральность постсовременности предполагает преодоление обязательности и доминантности канонов и штампов. Соответственно, нужно осовременивание, но отнюдь не обязательно в формах и моделях, свойственных вестернизации, тем более – в «догоняющих» вариациях. Как показывает анализ исторического опыта и его сравнение с формированием черт нового, обещанная либеральным капитализмом эмансипация личности оборачивается высвобождением животных инстинктов с утратой наиболее ценного – высокого созидательного порыва модерна (связанного с протестантской этикой, верностью долгу, напряжённым трудом и т.п.). Постмодерн же как модель переходного движения к новой парадигме жизнедеятельности содержит в мириадах развилок повседневных решений противоборство стратегий будущего, где активно состязаются векторы надгосударственные и государственно-ориентированные. Переходный период – к новой общественной парадигме, жидущейся на разнообразии, а вовсе не к модели, удобной западному истеблишменту; форсированные преобразования охватывают всех. При этом из моделей жизнеустройства и развития конкретный культурно-цивилизационный мир может создать свою конкретику, оптимальную именно для его условий и подходов соответственно как глубинным пластам своих ценностно-смысловых комплексов, так и динамике трансформации. Диапазон исторического выбора в это время крайне широк: от нового модерна вплоть до срыва в контрмодерн. Соответственно, рождается комплекс проблем по обеспечению взаимодействия в условиях «стабильной нестабильности», когда может «проснуться», открыв решающее направление развития и как внутреннего, так и внешнего воздействия, любая почка «ризомы».

Социально-политический регресс – индивидуальная редукция до звериных инстинктов и общественная атомизация – стимулируются средой, ориентирующей на потребительство и накопительство, отвергающей сущностные силы человека в пользу фетишизации вещей и капитала. Соответственно, аккультурация/социализация может программировать две альтернативные стратегии: борьбы либо за свою цивилизацию, либо за себя (часто – с присоединением к ценностям успешной в данный период истории). Разумеется, в точке бифуркации колоссально возрастает роль личности в истории. Умение лидеров вырабатывать государственный курс, способствующий поддержанию баланса между бережным отношением к памяти (воплощённой в материальной и духовной культуре) и динамичным развитием, – непереносимое

условие достижения адекватности среде перемен. В свою очередь эффективный народный контроль над действием властных кругов – предпосылка продуктивного использования государственных инструментов не в угоду узкокорыстным эгоистическим интересам отдельных групп, а на пользу общества. То и другое – весомые аспекты формирования как благотворной для желательных перемен социокультурной среды, так и кластеров нового, необходимых для стимулирования плодотворных трансформаций. Превращение отношений равенства/ неравенства в весомый фактор общественного развития требует форм реализации социального равенства при всём духовно-телесном разнообразии и неравенстве людей. Так, например, очевидно, высвобождение человека от мелкой коммунально-бытовой рутины – серьёзный шаг к усилению потоков развития и реализации его сущностных сил в общественно-полезном творчестве (прежде всего, интеллектуально-духовном). Для реализации выявленного потенциала требуется развернуть социальную педагогику и кадровую систему.

Преобладание отрицательных черт как пассивной, так и активной адаптации может провоцироваться отказом от системы возникших на своей основе в ходе приобретаемого исторического опыта и складывающейся социальной памяти ментальных матриц и деятельностно-поведенческих моделей с разрушением базовых ценностно-смысловых комплексов. Напротив, действительное развитие всегда предполагает наличие момента не только изменения, но и сохранения ядра достигнутого ранее. Болезненное выдвигание неопытной (а то и малограмотной) молодёжи с привитием ей вирусов внешних догм – обязательный элемент социальной катастрофы: отряды хунвейбинов, «смешные мальчишки в атаку водили полки», не зная ценность человеческой жизни и не владея необходимыми знаниями и опытом, переставали быть «смешными», по крайней мере, наращивали свою ответственность за людские жертвы. Естественно, что феномен самозванства приобретает общественное звучание именно вкупе с приходом времени юнцов; причём разномастные «льжедмитрии» пользуются такой же массовой поддержкой вначале, как и негодованием впоследствии. Проблемность обеспечения общественных безопасности и развития связана с тем, что именно они должны противостоять лидерам других стран в отстаивании национальных интересов своих культурно-цивилизационных миров.

Выводы и перспективы дальнейших исследований в этом направлении. Таким образом, многоуровневая адаптация общества к стремительно меняющимся условиям при подвижках парадигмального

уровня выступает требованием сохранения и жизнеспособности, и самобытности (что для культурно-цивилизационного мира тождественно: утрата идентичности равнозначна превращению в строительный материал иной социально-политической системы). В свою очередь политический аспект динамики и вектора адаптации общества к процессам трансформации социокультурной среды в разной степени вовлекают в себя и культурно-цивилизационные миры как целое, и отдельных людей. Взаимосвязь активной и пассивной социально-психологической адаптации культурно-цивилизационного мира к новым тенденциям захватывает в переходный период процессы и индивидуализации, и социализации/аккультурации. При этом, с одной стороны, альтернативы слишком радикальны, с другой – в точке бифуркации и слабые воздействия могут оказаться решающими. Разновекторность постсоветских трансформаций входит в общий глобальный поток изменений парадигмальной глубины. Одна из характерных черт «взрослеющего» самовосприятия общества – готовность к осознанной ответственности за своё будущее. Это предполагает расчёт на собственные силы и эндогенное развитие. Между тем надлежит не только жить и развиваться в унисон с крепнущими тенденциями, но и соответствовать существу общих изменений. На этом пути в контексте постглобальных трансформаций предстоит культивировать как сохранение достигнутого ранее, так и активное формообразование. Умение лидеров выработать государственный курс, способствующий поддержанию баланса между бережным отношением к памяти (воплощённой в материальной и духовной культуре) и динамичным развитием, – неперемное условие достижения адекватности среде перемен. В свою очередь эффективный народный контроль над действием властных кругов – предпосылка продуктивного использования государственных инструментов не в угоду узкокорыстным эгоистическим интересам отдельных групп, а на пользу общества. То и другое – весомые аспекты формирования как благотворной для желательных перемен социокультурной среды, так и кластеров нового, необходимых для стимулирования плодотворных трансформаций. Для реализации их потенциала требуется развернуть социальную педагогику и кадровую систему.

По нашему мнению, повышение плодотворности дальнейших научных исследований в этой сфере можно ожидать в случае приоритетного анализа ведущих факторов формирования и реализации стратегической политической инициативы во время форсированных перемен.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Eisenstadt Sh.N. Frameworks of the Great Revolutions: Culture, Social Structure, History and Human Agency. *International Social Science Journal*. 1992. Vol. 44. No. 133. P. 386–401.
2. Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen. München : Deutsche Verlags-Anstalt, 2010. 463 s.
3. Kuhn Th.S. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago : University of Chicago Press, 1st ed.–1962 ; 2nd–1970 ; 3rd–1996 ; 4th–2012. 264 p.

4. Шедяков В.Е. Постглобальные возможности и угрозы: диапазон решений. *Economic Development: Global Trends and National Peculiarities* / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce : Baltija Publishing, 2020. P. 261–275. DOI: 10.30525/978-9934-588-61-7-18
5. Шедяков В.Е. Трансформации общественные и наук об обществе. *Ежемесячный научный журнал* : по Матер. XIII Междунар. конф. «Развитие экономических и межотраслевых наук в XXI веке». Новосибирск : Научный институт глобальной и региональной экономики (НИГРЭ), 2015. № 6 (13). С. 68–71.
6. Евсеенков А.Г. Концептуальные подходы к исследованию социальной адаптации. *Социально-гуманитарные знания*. 2015. № 8. С. 229–237.
7. Милославова И.А. Понятие и структура социальной адаптации : автореф. дис. ... канд. философ. наук. Ленинград, 1974. 24 с.
8. Шпак Л.Л. Социокультурная адаптация: сущность, направление, механизмы реализации : дис. ... д-ра социол. наук. Кемерово, 1992. 398 с.
9. Волков Г.Д., Оконская Н.Б. Адаптация и её уровни. *Философия пограничных проблем науки*. Пермь, 1975. Вып. 7. С. 134–142.
10. Жилин А.Ю., Жилина В.А. Метаморфозы социализации современного человека. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2015. № 19 (374). С. 88–91.
11. Кропоткин П.А. Взаимопомощь как фактор эволюции. Москва : Самообразование, 2007. 240 с.
12. Hofstede G. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. SAGE Publications, 1980. 328 p.
13. Калайков И.Д. Цивилизация и адаптация. Москва : Прогресс, 1984. 240 с.
14. Берри Дж. Аккультурация и психологическая адаптация: обзор проблемы. *Развитие личности*. 2001. № 3–4. С. 183–194.
15. Шедяков В.Е. Взаимосвязи индивидуализации и социализации сквозь призму очеловечивания условий общественной жизнедеятельности. *Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри* : Матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Одеса, 2018. С. 42–47. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10828> (дата обращения: 10.01.2020).
16. Градовский А. Значение идеала в общественной жизни. *Вестник Европы*. 1877. № 1. С. 297–327.
17. Ильенков Э.В. Об идолах и идеалах. Москва : Политиздат, 1968. 319 с.
18. Шедяков В.Е. Культура как фактор общественных трансформаций. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 11. С. 123–127.
19. Багдасарян В.Э. Матрицы общественного сознания. Москва : Наше Завтра, 2021. 416 с.
20. Shedyakov V. Successful formation of basic value-sense complexes as a condition of historical innovations of paradigmatic level. *Innovative scientific researches: European development trends and regional aspect* / scient. ed. & project dir. A. Jankovska. Riga : Baltija Publishing, 2020. P. 44–67. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-38-9-40>
21. Fallaci O. *The Rage and the Pride*. Universe Publishing, 2002. 187 p.
22. Анисимов С.Ф. Личность в ситуации морального конфликта. *Личность: этические проблемы*. Москва : Изд-во МГУ, 1979. С. 65–78.
23. Шедяков В.Е. Вектор постсоветских трансформаций как фактор глобальных преобразований. *Economy and Society: the Modern Foundation for Human Development* : Proceed. of the III Intern. Scient. Conf. Leipzig, 2019. P. 40–41.
24. Шедяков В.Е. Обогащение закономерностей переходного периода конкретикой случайного. *Labyrinths of Reality* : Collection of scient. works / ed. by M.A. Zhurba. Montreal, 2020. Issue 4 (9). P. 6–9.
25. Шедяков В.Е. Переходный период: актуальные возможности развития. *Scientific Collection «InterConf»*. Intern. Forum : Problems & Scient. Solutions : with the Proceed. of 7 Intern. Scient. & Pract. Conf. «Challenges in Science of Nowadays». Washington : EnDeavours Publisher, 2020. № 3 (36). P. 572–579.
26. Сериков В.В. Парадигма современного образования: ориентация на личность. URL: <http://www.rspu.edu.ru/university/publish/schools/2/1.html> (дата обращения: 09.01.2020).
27. Шедяков В.Е. Социальное и индивидуальное в образовательно-педагогическом процессе. *Modernization of educational system: world trends and national peculiarities* : Proceed. of the II Intern. Scient. Conf. Kaunas, 2019. P. 383–385.
28. Шедяков В.Е. Социальная педагогика и экономическая власть. *Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration* : Proceed. of II Intern. Scient. Conf. Leipzig, 2019. P. 157–159.
29. Шедяков В.Е. Развитие образовательно-научно-производственных кластеров – основа конкурентоспособности в условиях усиления роли экономики, основанной на знаниях. *Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри* : Матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. Кропивницький, 2017. С. 232–235.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 322

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН

THEORETICAL BASES OF RESEARCH OF THE STATE-CHURCH RELATIONS

Мегела Р.Р.,

*аспірант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

В увяленні багатьох учених політологія являє собою міждисциплінарну науку, предметом вивчення якої є тенденції і закони функціонування й розвитку політичного життя, яка відображає реальну діяльність суб'єктів політики щодо політичної влади і політичних процесів. Ці проблеми вивчаються не тільки політологією, але й філософією, соціологією, релігієзнавством, державно-правовою наукою тощо. Політологія ж вивчає їх, інтегруючи в собі окремі аспекти різних наукових дисциплін.

Політична наука має потужний методологічно-дослідницький інструментарій, який дозволяє науковцям вирішувати найрізноманітніші евристичні завдання як теоретичного, так і прикладного характеру. Фундаментальними для української політичної науки є дослідження її понятійно-категоріального апарату.

У роботі проаналізовано поняття «державно-церковні відносини». У статті описано поняття «релігія», «релігійні організації», «церква», «держава». Релігієзнавці виокремлюють чотири основних типи релігійних організацій: церква, деномінація, секта, культ, поняття яких проаналізовано в статті.

В роботі досліджено трактування поняття «держава» за одним з творців політичної науки, англійським філософом Т. Гоббсом, який у класичній праці «Левіафан» розглядає проблеми походження і сутності держави, природи влади.

Розглянуто юридичні теорії держави, що виникли в Західній Європі в XIX ст., в працях різних вчених, а саме К. Гербер, П. Лабанд із Німеччини, А. Дайсі з Англії, А. Есмен із Франції. В роботі розглядають державу як єдиний суб'єкт права або «верхову юридичну особу», що має єдину волю й діє в зовнішніх та приватноправових відносинах. Концепція держави як юридичної особи має давню історію.

У роботі досліджено особливості державно-церковних відносин. Характерні особливості державно-церковних відносин в працях різних науковців. Проаналізовано різні види державно-церковних відносин та їх особливості. Описано визначення та значення видів державно-церковних відносин. Основні типи відносин між церквою і державою почали складатися в епоху Відродження. Державно-церковні відносини повинні будуватися на принципах віротерпимості, свободи віросповідання та свободи совісті.

Ключові слова: церква, держава, політика, державно-церковні відносини, політологія.

According to many scholars, political science is an interdisciplinary science, the subject of which is the study the trends and laws of functioning and development of political life, which reflects the real activities of political actors in relation to political power and political processes. These problems are studied not only by political science, but also by philosophy, sociology, religious studies, state and legal science, and so on. Political science, from one side, studies them, integrating certain aspects of various scientific disciplines.

Political science has a powerful methodological and research tools that allow scientists to solve a variety of heuristic problems, both theoretical and applied. Fundamental to Ukrainian political science is the study of its conceptual and categorical apparatus.

The concept of "state-church relations" is analyzed in the work. The article describes the concepts of "religion", "religious organizations", "church", "state". Religious scholars distinguish four main types of religious organizations: church, denomination, sect, cult, the concepts of which are analyzed in the article.

The interpretation of the concept of "state", according to one of the creators of political science, the English philosopher T. Hobbes, who in the classic work "Leviathan" considers the problems of origin and essence of the state, the nature of power is examined in the paper.

The legal theories of the state that emerged in Western Europe in the XIX century are considered, in the works of various scientists, namely K. Gerber, P. Laband from Germany, A. Daisy from England, A. Esman from France. The state as a single subject of law or a "supreme legal entity" that has a single will and acts in foreign and private law relations is considered in the paper. The concept of the state as a legal entity has a long history.

The peculiarities of state-church relations are investigated in the work. Characteristic features of state-church relations in the works of various scholars. Different types of state-church relations and their features are analyzed. The definition and significance of types of state - church relations are described. The main types of relations between church and state began to take shape in the Renaissance. State-church relations should be based on the principles: religious tolerance, freedom of religion and freedom of conscience.

Key words: church, state, politics, state-church relations, political science.

Постановка проблеми. Питання державно-церковних відносин завжди були актуальною темою дослідження серед науковців. Поняття «державно-церковні відносини» по-різному трактується різними науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості державно-церковних відносин досліджуються такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як К. Дьорем, А.М. Колодний, Ю.Г. Кальниш, М.М. Палінчак, Ю. Шемшученко, В. Горбатенько та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим аспектом дослідження є поняття державно-церковних відносин. Особливості впливу релігії на державно-церковні відносини.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є теоретичні аспекти поняття «державно-церковні відносини».

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомий дослідник проблем свободи релігії К. Дьорем наголошує на важливості розробки точних термінів, точних формулювань для виваженої політики. Автор звертає увагу на те, що неточні визначення в законах, які регулюють діяльність релігійних об'єднань, можуть призвести до «загрози дискримінації релігійних груп, котрі виявляються на межі визначення» [2, с. 15].

Важливе методологічне значення в контексті досліджуваної проблеми має й порада відомого вітчизняного вченого А. Колодного щодо того, що понятійно-категоріальний апарат, яким ми оперуємо у своїх публікаціях, має бути суворо науковим, толерантним, конфесійно незаангажованим. Будь-яка наукова некоректність може бути використана як аргумент для розпалювання міжконфесійної ворожнечі, поглиблення нетолерантності й непорозуміння у міжконфесійних відносинах. Науковець вправі піддавати критичним оцінкам не віровчення конфесій, а лише вихід їх організаційних структур за сфери того, що є власне релігійним, наприклад, вихід у сфери політики, економіки тощо. З огляду на це поняття «релігія», «релігійні організації», «церква», «державна», «державно-церковні відносини», набувають особливого значення і вимагають коректних інтерпретацій.

Релігія – це дуже складне суспільне явище. Водночас вона є і світоглядом, і суспільно-історичним феноменом, і складником культурного життя, і елементом суспільної надбудови. Вона має індивідуальний і суспільний рівні свого вияву, існує у величезному спектрі конфесій. Розмаїття типів, форм і функцій релігії – як історичних, так і сучасних – робить практично неможливим її стисле та однозначне визначення. Достатньо зазначити, що в сучасному релігієзнавстві нараховується понад 300 таких визначень [8]. З одного

боку, це свідчить про складність феномена релігії, який охоплює «світ видимий та невидимий», з іншого – на визначення цього феномена впливає суб'єктивна орієнтація дослідника, його темперамент і навіть його розуміння добра і зла [6, с. 51]. У своїх спробах визначити природу релігії дослідники найчастіше звертаються до латинського терміну *religio*, який має понад 10 значень. Їх можна згрупувати в такі поняття, як святість (благоговіння), совість (благочестя), милосердя, святиня – предмети й місця релігійного поклоніння надприродним силам (у «невидимому світі»), а також звести до явищ природи, суспільства, різноманітних проявів духовного життя (у «видимому світі»). Мають рацію ті дослідники, які виводять це слово від латинського *religare* (пов'язувати, зв'язувати) і віддають перевагу його етимології, запропонованій християнським апологетом Лактанцієм (близько 250 – після 325 рр.). Відтоді релігія постала як засіб зв'язку людини з Богом у служінні Йому й покорі через благочестя, а завдяки християнству термін «релігія» згодом увійшов в усі європейські мови.

Богословське розуміння церкви та держави і відносин між ними варте більш докладного висвітлення. З точки зору богослов'я історичне становлення держави відбувалося в руслі Божого промислу, при цьому поступово набирало ваги віддалення суспільства від послуху Богові як упорядника всіх світських справ. Необхідність мати земного правителя була усвідомлена людьми на певному етапі їх розвитку. Таким чином, виникнення земної держави необхідно розуміти не як споконвічно Богом установлену реальність, а як надання Богом можливості людям упорядкувати своє суспільне життя згідно з їхнім вільним волевиявленням, щоб таке впорядкування, яке є відповіддю на спотворену гріхом реальність, допомогло уникнути ще більшого гріха через протидію йому засобами світської влади. Про це зазначається в «Основах соціальної концепції Української Православної Церкви» (2002). Увага в цьому виданні акцентується також на тому, що у взаємовідносинах між церквою і державою потрібно враховувати відмінність їхньої природи: церква заснована безпосередньо Господом Ісусом Христом милістю Божою, тоді як богоустановленість державної влади виявляє себе в історичному процесі опосередковано. Метою церкви є вічне спасіння людей, мета держави полягає в забезпеченні їх загального добробуту [5, с. 8, 10].

Релігієзнавці виокремлюють чотири основних типи релігійних організацій: церква, деномінація, секта, культ. Структура будь-якої з цих організацій зумовлена в християнстві традицією, церковним правом чи статутом, апостольськими правилами, конституціями тощо. Організаційні принципи визначають складники кожної з організацій,

сукупність позицій і ролей, правила субординації і координації діяльності членів та окремих ланок, вузли діяльності і, відповідно, групи діячів, покликаних забезпечити єдність об'єднання [3, с. 35]. Це наочно проілюстровано в табл. 1, складеній нами на основі аналізу низки джерел.

Як видно з табл. 1, типи перелічених вище релігійних організацій відрізняються за декількома позиціями: як мислиться та будується організаційна структура, яким є ставлення до світського життя (суспільства, держави), хто може стати членом цієї спільноти і який буде мати при цьому статус, як мислиться досягнення або набуття спасіння.

Загальноприйнятим у політології є положення, згідно з яким центральним, базовим елементом політичної системи суспільства є держава. Вона є одним із головних надбань людства і відіграє вирішальну роль у житті будь-якого суспільства.

Завдяки утвердженню держави як політичної системи управління суспільством людство перейшло від стадії дикості й варварства до цивілізованості.

У різних філософських, соціологічних і політологічних теоріях поняття «держава» має неоднаковий зміст. Так, один із творців політичної науки, англійський філософ Т. Гоббс у класичній праці «Левіафан» розглядає проблеми походження і сутності держави, природи влади. На його думку, «природжена жадоба» людей укупі з неможливістю її задовольнити породжували в давні часи ситуацію «війна всіх проти всіх», що зумовлювало надзвичайно агресивну активність суспільства. Бажання позбутися страху за своє життя змусило людину переходити від «природного стану» до суспільного буття, делегувати свободу штучному і раціональному утворенню – державі. За Т. Гоббсом, народ добровільно, за взаємною згодою

Таблиця 1

Особливості основних типів релігійних організацій

Тип	Особливості
<i>I. Організаційна структура</i>	
Церква	Характеризується складною ієрархічною, централізованою структурою, наявний поділ на духовенство і мирян
Деномінація	Організаційно наближена до церкви, тяжіє до бюрократичного типу управління, за збереження демократичних традицій наявний елемент централізації та ієрархії
Секта	Проголошує принципи рівності і братерства, духовенство відсутнє. На чолі спільноти стоїть лідер – харизматик, влада якого є абсолютною
Культ	За повної відсутності організаційної структури існує тільки завдяки ентузіазму adeptів. Очолює культ лідер харизматичного типу
<i>II. Ставлення до світу</i>	
Церква	Прагне до універсалізму, тому не протиставляє себе світу, прагне приймати його порядки і вписуватися в наявну соціальну структуру. Проповідницька діяльність адресується до всього суспільства
Деномінація	Відмовляється від позиції ізоляціонізму, членам приписує не лише релігійну, а й соціальну активність, діяльність на користь суспільства і держави
Секта	Здебільшого (з незначними винятками) не сприймає мирські порядки. Будується на принципі ізоляціонізму, що пояснюється ексклюзивністю (винятковістю) того шляху, який передбачений adeptам для спасіння
Культ	Секулярні цінності можуть відкидатися, ставлення до світу негативне
<i>III. Принцип членства</i>	
Церква	Членство неконтрольоване, здебільшого визначається не вільним вибором індивіда, а традицією (за фактом народження в певному культурному середовищі). Послідовники анонімні, вимоги до adeptів помірковані
Деномінація	«Навернення» бажане, але не обов'язкове. Членство контрольоване і добровільне, може визначатися як особистим вибором індивіда, так і силою традиції
Секта	Членство контрольоване, добровільне, вимагає вольового акту. Необхідною умовою є передуюче вступу в громаду «навернення». Наявні суворі критерії відбору майбутніх членів, до послідовників висуваються вимоги відповідності прийнятим ідеалам
Культ	Членство добровільне. Наявні суворі критерії відбору майбутніх членів, до послідовників висуваються вимоги відповідності прийнятим ідеалам
<i>IV. Позиція з питання про спасіння</i>	
Церква	Проголошує принцип «extra ecclesiam nulla salus» – «поза церквою немає спасіння». Звідси нетерпиме ставлення до інодумців, послідовників інших релігій та конфесій
Деномінація	Характеризується терпимим ставленням до інших релігійних організацій. Визнає різні способи набуття спасіння
Секта	Демонструє претензію на виняткову роль власних принципів, цінностей і догматів для справи спасіння
Культ	Ґрунтується на основі плюралізму. Визнає різні способи набуття спасіння

передає раз і назавжди владу державі і тим самим відмовляється від власних свобод, визнає право суверена не тільки регулювати соціальні чи майнові відносини, а й визначати «зміст» духовного життя членів суспільства [7, с. 304].

У «Політологічному енциклопедичному словнику» містяться такі виразні визначення держави. По-перше, це сукупність людей, території, на якій вони проживають, і суверенної в межах даної території влади. У цьому розумінні термін «держава» є тотожним поняттям «країна», «основний суб'єкт міжнародного права». По-друге, це організація політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства, який спрямовує та організовує за допомогою норм права спільну діяльність людей і соціальних груп, захищає права та інтереси громадян. Акумуляуючи у своїх руках владні повноваження, держава політично інтегрує суспільство і представляє його як у внутрішніх, так і в зовнішніх відносинах [7, с. 143–144].

Юридичні теорії держави, що виникли в Західній Європі в XIX ст. (К. Гербер, П. Лабанд із Німеччини, А. Дайсі з Англії, А. Есмен із Франції), розглядають її як єдиний суб'єкт права або «верхову юридичну особу», що має єдину волю й діє в зовнішніх та приватноправових відносинах. Держава в цих відносинах – це емпіричний факт,

самобутнє історичне явище, складне утворення, об'єднане в єдине ціле певною організацією. Держава є вищим втіленням влади і головним представником сили, її відмітною особливістю є саме наявність примусового володарювання [9, с. 654].

Концепція держави як юридичної особи має давню історію, не всі її положення сприймаються сучасною наукою. Для нас неабияке значення має розроблений юридичною теорією ще в XIX ст. інструментарій для формалізованих досліджень. У системі взаємовідносин «держава – церква» переважно саме держава як «верховна юридична особа» відіграє домінуючу роль. Вона законодавчо встановлює умови існування, межі діяльності релігійних організацій, і в цьому ми переконалися на прикладі Чехії у процесі наукового пошуку.

Основні типи відносин між церквою і державою почали складатися в епоху Відродження, коли розпочалися активні процеси секуляризації всіх сторін життя суспільства (політика, наука, культура тощо), які, по суті, тривають і нині. Цьому насамперед сприяв розвиток наукових знань, особливо вчення про природне право, згідно з яким держава та її інституції мають земне, а не Божественне походження. Релігія поступово стає приватною справою. Такі типи відносин існують і в наш час:

Таблиця 2

Сучасні моделі державно-церковних відносин

Модель	Різновид моделі	Зміст відносин
Синкретична	Державна церква	Провідна релігійна організація є державним інститутом
	Національна церква	Домінуюча конфесія, хоча й не є державним інститутом, але перебуває у привілейованому становищі щодо інших конфесій
	Клерикальна	Потужні конфесії за допомогою політичних засобів активно впливають на державне управління, досягаючи привілейованого становища
	Теократична	Домінуюча конфесія стоїть над державою, в основу державних законів покладаються церковні канони
Антагоністична	Ворожа	Ставлення держави до церкви вороже або недоброзичливе, незалежно від того, якою конфесією представлена церква
	Байдужа	Церква діє в межах встановлених державою законів і компетенцій, але якщо компетенція та інтереси церкви перетинаються з державними, перевага однозначно надається державі
Симбіотично-партнерська (так зване «кульгаве» розмежування між церквою та державою)	Зрівняльна	Конфесії діють як суспільні корпорації в межах цивільного права. Узгодженням інтересів держави і церкви та розмежуванням їхньої компетенції опікується спеціальний координаційний орган, що створюється державою або державою спільно з церквою
	Ліберальна	На основі міжнародного права і цивільного законодавства країни, виходячи зі спільних суспільних інтересів держава і церква залучаються до всебічного активного співробітництва на регіональному та загальнодержавному рівнях з метою розширення соціального служіння церкви, координації державних і церковних гуманітарних програм. Держава надає максимального сприяння церкві в її розвитку. Церква перетворюється на інститут громадянського суспільства
	Конкордат	Взаємини між державою і церквою базуються на основі норм міжнародного права у договірному порядку. Такий договір підписується обома сторонами і не може бути змінений самочинно однією з них

1) віротерпимість і нетерпимість, за яких одна чи декілька релігій мають привілейований стан, а всі інші проголошуються терпимими чи нетерпимими;

2) свобода віросповідань, за якої всі релігії рівні між собою, а людина вільна у своєму виборі конфесії і відправленні релігійного культу;

3) свобода совісті, яка, крім проголошення рівності всіх релігій між собою, дозволяє людині не лише вільно обирати будь-яку релігію, але й бути невірним.

Нині приблизно третина держав світу проголосила у своїх основних законах принцип свободи совісті [8, с. 151–152].

Сучасні моделі державно-церковних відносин у своїй основі ґрунтуються на потрійному розділенні, в основі якого, на переконання українського фахівця в галузі державного управління Ю. Кальниша, покладено переважно політичні аспекти взаємодії держави і церкви. Так, у рамках різних моделей держава по-різному розглядає церкву у своїх відносинах з нею. У рамках синкретичної моделі церква для держави – це невіддільна частина єдиного державного організму. В рамках антагоністичної моделі це специфічне суспільне утворення, яке з тих чи інших причин є позасистемним, іншородним елементом держави, що в ряді випадків розглядається як баласт чи навіть ворожа щодо держави сутність. Зрештою, в рамках так званої симбіотично-партнерської моделі

церква розглядається державою як рівноправний суб'єкт взаємовигідних відносин, партнер держави на широкому соціальному полі, який діє в суспільстві поруч із державою, подекуди перетинаючись із нею в своїх інтересах, не зливаючись із державою, але й не протиставляючи себе їй [4, с. 198–200].

Отже, загальна класифікація сучасних моделей державно-церковних відносин може бути відображена таким чином (див. табл. 2).

Ми поділяємо точку зору кардинала Й. Ґюфнера, згідно з якою найбільш прийнятною для церкви й найпоширенішою моделлю її стосунків із державою є так зване «кульгаве» розмежування між ними (симбіотично-партнерська модель), за якого, з одного боку, визнаються незалежність і автономність церкви й держави, а з іншого – вони інституційно пов'язані між собою. Для такої форми розмежування держави і церкви зазвичай характерними є визнання за церквою права юридичної особи публічного права, наявність у країні церковного податку, функціонування відкритих конфесійних шкіл, богословських факультетів у світських навчальних закладах тощо [1, с. 264–265].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, державно-церковні відносини – це поняття, яке характеризує взаємовідносини між державою та церквою. Державно-церковні відносини поділяються на декілька видів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ґюфнер Й. (кардинал). Християнське суспільне вчення. [Пер. з нім. С. Пташник, Р. Оглашений]. Львівська богословська академія; Ін-т релігії та суспільства. Львів : Свічадо, 2002. 304 с.
2. Дьюрем К. Археологія міжнародних норм релігійної свободи. *Релігійна свобода*. 2016. № 19. С. 11–16.
3. Інституційні процеси конфесійного життя світу й України: колективна монографія / за ред. А. М. Колодного. Київ : Українська академія друкарства, 2015. 384 с.
4. Кальниш Ю.Г. Державно-церковні відносини: історія розвитку і сучасна політична типологізація. В кн. : Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні : наук. збірник. / за ред. В. Бондаренко, А. Колодного. Київ : ВіП, 2001. С. 198–200.
5. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. Київ : Інформаційно-видавничий відділ УПЦ, 2002. 80 с.
6. Палінчак М.М. Зміст і теоретико-методологічні функції поняття «державно-церковні відносини». *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації: український науковий журнал*. Київ : Університет «Україна», 2013. № 1. 264 с. С. 50–57.
7. Політологічний енциклопедичний словник. / за ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенька. 2-е вид., доп. і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
8. Релігія в контексті суспільної свідомості : колективна монографія / за ред. А. М. Колодного. Київ : ТОВ НВП Інтерсервіс, 2015. 480 с.
9. Стрельбицький М.Н. Комплексне дослідження сутності держави. *Держава і право* : зб. наук. праць. Серія: *Юридичні і політичні науки*. Вип. 24. Київ : Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2004. 667 с. С. 653–655.

ФОРМАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ НОВИН ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В АВТОРИТАРНИХ ТА ПЕРЕХІДНИХ РЕЖИМАХ

FORMAL ANALYSIS OF POLITICAL NEWS AND POLITICAL DISCOURSES' PECULARITIES IN AUTHORITATIVE AND TRANSITIVE REGIMES

Стеблина Н.О.,

*кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
докторант кафедри політології та державного управління
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

У цьому дослідженні пропонується здійснювати розрізнення політичних режимів (перехідного та авторитарного) через формальний аналіз контенту незалежних ЗМІ України та Росії. Для цього порівнюються політичні новини ЗМІ за 2014–2019 роки за показником експлікованості та емоційності. Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що в останні роки під впливом подальшої цифровізації та російської агресії динаміка політичного дискурсу в Україні значно змінилася. Зокрема, впали та стабілізувалися показники емоційності та експлікованості, за якими раніше – до 2013 року – можна було бачити чітку відмінність між українським дискурсом та авторитарними дискурсами РФ та Білорусі. Відповідно, констатується необхідність введення додаткових параметрів для того, щоб визначити відмінний характер формування політичного дискурсу в державі з перехідним режимом. Так, аналіз новин «Української правди» та «Нової газети» показав, що середні показники експлікованості (0,91; 0,92 відповідно) та емоційності (0,25; 0,23) є приблизно домірними. Однак подальший аналіз згадуваності політичних акторів дає змогу стверджувати, що в дискурсах згадки розподіляються інакше. Так, в Україні поряд із такими політичними акторами, як Зеленський та ЄС, сконцентрована найбільша кількість згадок інших політиків/інституцій. І загальний показник взаємної згадуваності в п'яти найбільш популярних акторів становить 1,17. Натомість у РФ цей показник значно менший – 0,43, і лідер держави, як правило, згадується окремо від інших політичних акторів. Це свідчить про закритий характер дискурсу влади в РФ, менш інтенсивну політичну взаємодію порівняно з Україною. Аналіз емоційності заголовків, що містять згадки про президентів, підтверджує цю картину. Емоційність заголовків зі згадками про українських президентів значно вища, ніж емоційність заголовків зі згадками про Путіна.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний режим, незалежні ЗМІ, Україна, Росія.

Political regimes' (transitive and authoritative) differentiation with formal analysis of Ukrainian and Russian independent mass media's content is proposed in the paper. Mass media political news are compared between 2014–2019; explicitness and emotionality indicators are used. Due to the analysis it's stated that recently Ukrainian political discourse dynamics has been changing dramatically because of digitalization and Russian aggression. The explicitness and emotionality indicators decreased and stabilized; between 2005–2013 it was possible to use these indicators to differentiate Ukrainian discourse and authoritative discourses of Belarus and Russia, from 2013 it's not possible. Thus, additional parameters are implemented to define different character of political discourse forming in the state with transitive regime. Political news analysis ('Ukrayins'ka Pravda' and 'Novaya Gazeta') demonstrated, that average indicators of explicitness (0,91; 0,92 respectively) and emotionality (0,25; 0,23) are quite commensurate. However, more specialized analysis of political actors' mentions proves a different character of mentions' dissemination. In Ukraine along with president Zelensky and the EU the majority of other politicians and institutions mentions is concentrated. And a mutual mentions indicator for five most popular political actors is 1,17. Instead in Russia the indicator is much smaller – 0,43. And the state's leader is mentioned separately from other political actors. This means, that power discourse in Russia is closed and political interactions are less intensive, comparably with Ukraine. Headlines' emotionality analysis shown that this indicator in Ukraine is larger than headlines with Putin mentions emotionality.

Key words: political discourse, political regime, independent mass media, Ukraine, Russia.

Постановка проблеми. Цифрові технології дають змогу журналістам проводити розслідування, критикувати владу та поширювати альтернативну політичну повістку навіть у деяких авторитарних режимах. При цьому передбачається, що незалежна журналістика має орієнтуватися на стандарти якості незалежно від режиму: публікувати збалансований контент, надавати об'єктивну, повну, точну та достовірну інформацію. Тим не менш, цифрові технології не тільки сприяють становленню якісних медіа, але й призводять до низки проблем. Зокрема, через перехід на режим роботи 24/7 журналісти мають публікувати більше новин, відповідно, менше часу приділяють пере-

вірці інформації, пошуку альтернативних позицій. До того ж фінансування мас-медійної діяльності щороку зменшується через відтік реклами та аудиторії до соціальних мереж, журналісти мають опановувати нові технології, виконувати більше завдань за меншу кількість часу (не тільки створювати матеріали, але й поширювати їх у Фейсбук та Твіттер, писати блоги, знімати відео та ін.).

Таким чином, важливо відстежувати процеси цифровізації, а також ситуацію в незалежних мережевих ЗМІ в державах із різними політичними режимами, аби зрозуміти, наскільки якісну інформацію вони поширюють, а також яким чином цифровізація трансформує політичний

дискурс у цих державах. Зокрема, цілком імовірно, що політичний дискурс (або ж, ширше, політичне поле за П. Бурдьє [1]) сприяє тому, що політичні новини в більш демократичних режимах мають відмінні характеристики від політичних новин у більш авторитарних.

Для цього порівнюємо політичні новини у двох країнах із різними режимами.

Україну – з перехідним, де можливі повороти як до більш демократичного, так і до більш авторитарного формату. Приміром, у 2010 році Ф. Рудич писав, що Україна може розвиватися в сторону тоталітарного, авторитарного та демократичного режиму [2, с. 17]. Д. Моїсеєнко зазначав про «безперервну трансформацію» політичного режиму країни, вказуючи на «повільну ліберизацію тоталітарного режиму», «стихийну демократизацію», «олігархічний авторитаризм» [3, с. 231]. Р. Балабан, вважає, що «в Україні наявні рівновеликі вектори діаметрально протилежних настроїв»: авторитарних та демократичних [4, с. 256]. Під «гібридністю» політичного режиму України І. Пантелейчук розуміє «симбіоз авторитарних і демократичних тенденцій» [5, с. 283].

Росію – з авторитарним, де важливі політичні рішення ухвалюються приховано [6], а дотримання базових демократичних цінностей – імітується [7, с. 76]. При цьому саме суспільство є моноцентричним, за якого всі політичні актори мають гуртуватися довкола єдиного центру влади, який очолює Путін [8, с. 20], а сам режим називають ще «суперпрезиденталізмом» [9, с. 394–395].

Різною є й ситуація з незалежними ЗМІ в цих країнах. Наприклад, згідно з доповіддю Freedom house, Україна уналежнена до категорії частково вільних держав із 67 балами. Щодо ситуації зі ЗМІ зазначено: «медійний ландшафт має відносний плюралізм, а також можливою є відкрита критика уряду та розслідування діяльності впливових фігур, проте бізнес-магнати є власниками або ж впливають на значну кількість мас-медіа, використовуючи їх як засоби для просування власної повістки» [10]. Також відзначаються численні перешкоджання журналістській діяльності. Наприклад, українська громадська організація «Інститут масової інформації» зафіксувала 229 випадків порушення свободи слова, з них 171 стосувався фізичної агресії проти журналістів [11]. Індекс стійкості українських ЗМІ становить 2,09 (майже стабільна медіасистема) із найбільшими показниками за свободу слова та плюральність джерел інформації та найнижчими в категорії «журналістика як бізнес» [12]. Міжнародна організація «Репортери без кордонів» відзначає, що в Україні була ухвалена низка важливих для медіа законопроектів, але «ще багато потрібно зробити для того, щоб послабити значний вплив олігархів на медіа, розвивати редакційну незалеж-

ність та боротися з безкарністю за злочини проти журналістів». У світовому рейтингу свободи преси Україна знаходиться на 96-ому місці [13].

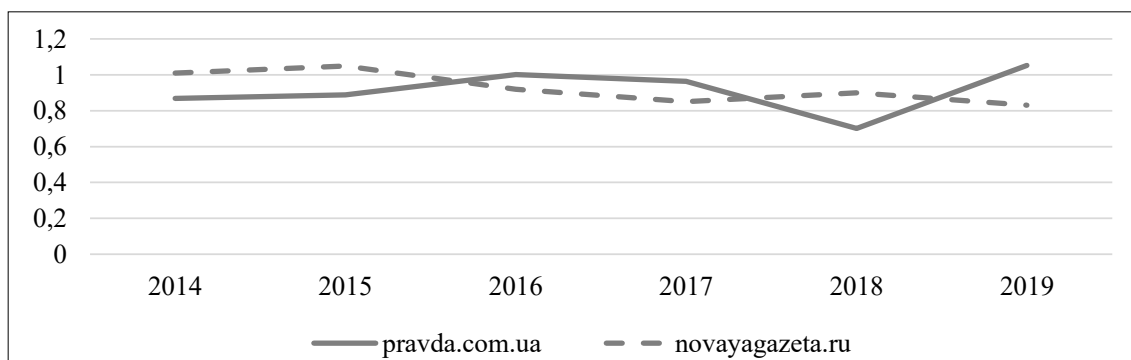
У Росії помітне значне відставання від України та погіршення ситуації останнім часом. Наприклад, Freedom house уналежнює країну до невольних держав із 20 балами, при цьому в категорії «вільні та незалежні медіа» Росія має «0» балів. У звіті організації зазначається, що «уряд контролює напряду чи через компанії з державною формою власності або ж лояльних бізнес-магнатів усі національні телевізійні мережі, значну кількість радіо та друкованих мас-медіа, так само, як і майже весь ринок реклами, кілька незалежних ЗМІ досі працюють переважно онлайн або ж і за кордоном». Також численними є випадки побиття, затримання та арештів журналістів [14]. Індекс стійкості ЗМІ в РФ – 1,49 (нестабільна змішана медіасистема) [15]. «Репортери без кордонів» відводять Росії 149-те місце в рейтингу свободи преси, вказуючи, що із 2011–2012 років ситуація в країні значно погіршилася, «драконівські закони, блокування веб-сайтів та інтернету, тиск на незалежні ЗМІ ... ЗМІ або було узятو під контроль, або придушено» [16].

Тож як в Україні, так і в Росії незалежні ЗМІ знаходяться під тиском, при цьому олігархічні медіа більш впливові. Проте українські ЗМІ функціонують у більш вільному контексті, влада здебільшого не переслідує журналістів, швидше йдеться саме про перешкоджання журналістській діяльності, ніж про ув'язнення чи затримання.

Однак нез'ясованим лишається питання якості контенту в цих ЗМІ. Наприклад, чи призводить більш жорсткий клімат авторитарної РФ до того, що журналістам стає складніше дотриматися професійних стандартів. Наприклад, отримати відповідь від владних інституцій щодо певних питань або ж коментар від опозиційно налаштованих громадян, які можуть побоюватися публічно висловлювати незгоду з режимом. Також у мережеві часи важливою є спроможність політиків «продати» свої політичні меседжі, зробити їх привабливими для аудиторії – у межах так званої маркетингової політичної комунікації [17]. Відповідно, можемо передбачити, що в більш авторитарній країні для представників влади подібне не є доцільним, оскільки контрольовані ЗМІ в будь-якому разі передадуть повідомлення так, як потрібно.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Отже, метою дослідження буде встановити особливості мас-медійного дискурсів України та РФ за допомогою формального аналізу політичних новин незалежних ЗМІ цих країн як репрезентантів цих дискурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попередні дослідження показали, що мас-медійні дискурси України як держави з перехідним режи-

Рис. 1. Показник експлікованості на сайтах «Української правди» та «Нової газети»

Джерело – комп'ютерний аналіз новин

мом та Білорусі як держави з авторитарним мають низку відмінностей, зокрема за показниками експлікованості політичних акторів (середній показник в Україні – 1,05, у Білорусі – 0,61) та емоційності (в Україні – 0,33; у Білорусі – 0,13) [18, с. 154]. Російські ж показники потребували подальшого вивчення у зв'язку зі складною ситуацією з незалежними ЗМІ (наприклад, Лента.ру, яка бралася до уваги, змінила свого власника та, відповідно, припинила бути незалежною починаючи із 2013 року).

Таким чином, можемо спрогнозувати, що між українським мас-медійним дискурсом та російським за цими ж показниками мають бути наявними відмінності. Для того щоб окреслити їх, до аналізу візьмемо в Україні незалежне суспільно-політичне видання «Українська правда», яка згідно з дослідженням TNS входить до 25-ти популярних сайтів у країні [19], а в Росії – «Нову газету» – одне з небагатьох видань, що не контролюється владою. Згідно з даними Similarweb видання не є настільки ж популярним, як «Українська правда» в Україні (знаходиться на 338-ому місці в країні та на 57-ому у своїй категорії), тим не менш для нашого дослідження важливо з'ясувати, яким саме чином політичний дискурс вибраних країн впливає на незалежні ЗМІ. Саме тому зупинимося на аналізі контенту цього ЗМІ.

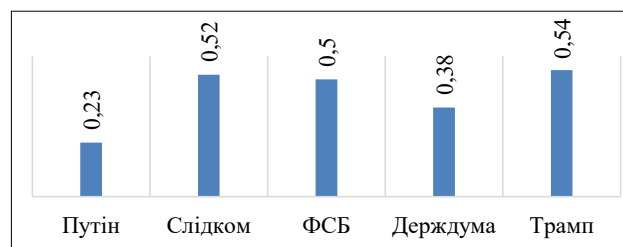
Показники експлікованості та емоційності визначатимемо за допомогою пакету комп'ютерних програм, написаних мовою Python. Програми збирають усі новини із сайту за 2014–2019 роки (у випадку «Нової газети» тексти бралися з архіву Way Back Machine, оскільки на сайті немає власного архіву, придатного для машинного опрацювання – на відміну від «Української правди»), а також формують рейтинг згадуваності політичних акторів та фіксують новини, інформаційним приводом котрих є вираження емоцій, почуття або стану. Показник експлікованості розраховувався за формулою: загальна кількість згаданих у заголовках політичних акторів / загальна кількість новин; показник емоційності – загальна кількість

згаданих дієслів, що виражають емоції, стан або почуття / загальна кількість новин.

Поглянемо на результати.

За показником експлікованості прогноз не підтвердився. Середні значення в обидвох виданнях приблизно однакові – 0,92 в «Нової газети», 0,91 – в «Української правди». Однак попередні дослідження українського видання за 2005–2010 роки показали значно більші показники – на рівні 1,1–1,3. Відповідно, цифровізація призвела до того, що на сайті «Української правди» значно збільшилася кількість новин, а також російська агресія спричинила переважання новин із фронту (бачимо низькі показники якраз під час «гарячої фази» у 2014–2015 рр. та під час так званої «Азовської кризи» у 2018 р.). Тому припускаємо, що для такої ситуації потрібно ввести додаткові параметри, що дозволили б розмежувати два видання.

Для цього, використовуючи ту ж саму комп'ютерну програму, що віднаходила назви політичних акторів у текстах, детальніше проаналізуємо заголовки п'яти найбільш популярних політиків/інституцій. Зокрема, подивимося на те, як часто разом із цими політиками/інституціями згадуються інші актори (рис. 2–3).

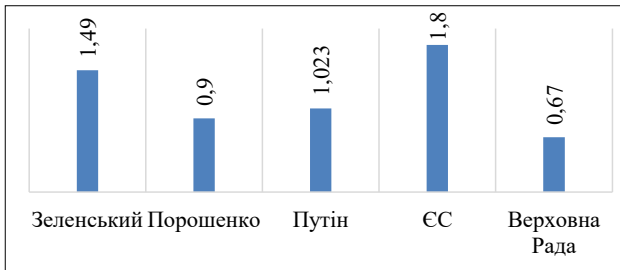

Рис. 2. Співвідношення кількості згадок про інших політичних акторів до загальної кількості згадок про політика/інституції

Джерело: комп'ютерний аналіз новин «Нової газети» за 2019 рік

У РФ середній показник згадок інших політичних акторів становить 0,434, при цьому голова держави має найменший показник, а силові структури

та зарубіжний політичний лідер – найбільші. Це означає, що зазвичай Путін згадується окремо від інших, відповідно, ні з ким не вступає в дебати, не коментує нічийих заяв. Те саме стосується Держдуми. А от силові структури згадуються в тих випадках, коли йдеться про звинувачення чи переслідування опонентів. Натомість щодо Трампа транслюються реакції як російських, так і зарубіжних політиків.

Рис. 3. Співвідношення кількості згадок про інших політичних акторів до загальної кількості згадок про політика/інституції

Джерело: комп'ютерний аналіз новин «Української правди» за 2019 рік

В Україні середній показник взаємних згадок у п'яти найбільш популярних політиків/інституцій – 1,17. Це означає, що, як правило, поряд із ними згадується один або ж і два політичних актори. При цьому найбільшу кількість взаємних згадок мають ЄС та Зеленський.

Таким чином, хоч і маємо приблизно однакову картину за показником експлікованості, подальший аналіз показує відмінний підхід до формування новин, а отже, й іншу природу політичного дискурсу в РФ. Фактично тут маємо справу з малоінтенсивною політичною взаємодією та виключеністю лідера держави та її інституцій із політичного діалогу. Натомість в Україні політичні дискусії та політична взаємодія набагато більш виражені.

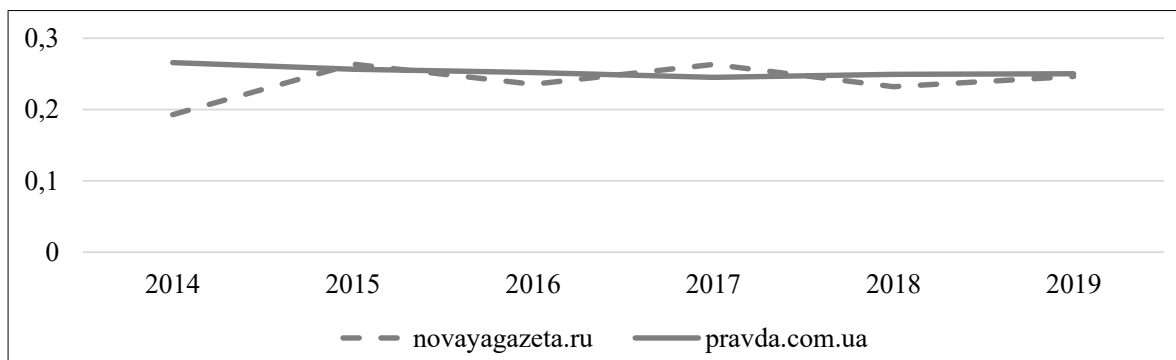
Щодо показника емоційності маємо таку ситуацію (рис. 4).

Тут трохи більшим є переважання в «Української правди» – 0,25, порівняно з «Новою газетою» – 0,23. Але в цілому показники також подібні. Хіба що в Україні ситуація більш стабільна.

Так само попередні дослідження на українському сайті показували значно більші результати – на рівні 0,35–0,42. Відповідно, ті ж самі причини викликали зниження експлікованості як політичних акторів, так і політичних емоцій, оскільки увагу було зосереджено не так на внутрішній політичній взаємодії, скільки на зовнішній агресії.

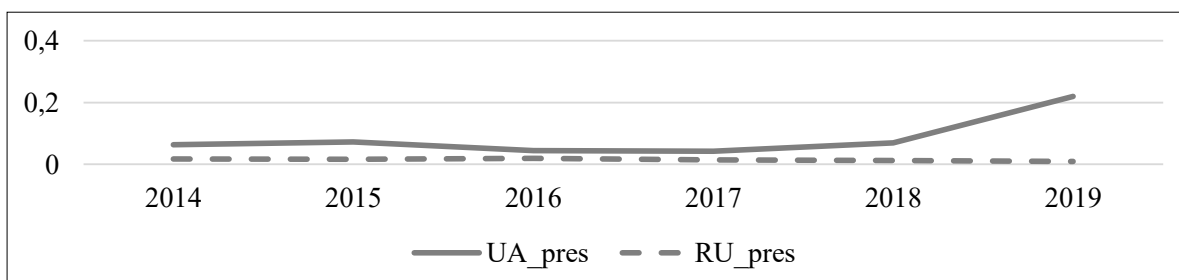
Отже, і для цього показника маємо провести додатковий аналіз. Для цього визначимо емоційність заголовків, що містять згадки про президентів країни із 2014 до 2019 рр. (рис. 5).

Тут також бачимо значну відмінність – більшу емоційність зі зростанням у рік виборів в Україні (кожен п'ятий заголовок зі згадкою про Зеленського мав

Рис. 4. Показник емоційності на сайтах «Української правди» та «Нової газети»

Джерело: комп'ютерний аналіз новин

Рис. 5. Емоційність заголовків, що містять згадки про президентів України та РФ («Українська правда» та «Нова газета»)

Джерело: комп'ютерний аналіз новин

за інформаційний привід емоцію, стан чи почуття), натомість у РФ емоційність стабільно низька.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що в останні роки під впливом подальшої цифровізації та російської агресії динаміка мас-медійного дискурсу в Україні значно змінилася. Зокрема, впали та стабілізувалися показники емоційності та експлікованості, за якими раніше – до 2013 року – можна було бачити чітку відмінність між українським дискурсом та авторитарними дискурсами РФ та Білорусі. Відповідно, необхідно вводити інші параметри, для того щоб визначити відмінний характер формування мас-медійного дискурсу в державі з перехідним режимом. Так, аналіз новин «Української правди» та «Нової газети» показав, що середні показники експлікованості (0,91; 0,92 відповідно) та емоційності (0,25; 0,23) є приблизно домірними. Однак подальший аналіз згадуваності політичних акторів дає змогу стверджувати, що в дискурсах згадки розподіляються інакше. Так, в Україні поряд із такими політичними акторами, як Зеленський та ЄС, сконцентрована найбільша кількість згадок про інших політиків/ інституцій. І загальний показник вза-

ємної згадуваності в п'яти найбільш популярних акторів становить 1,17. Натомість у РФ цей показник значно менший – 0,43, і лідер держави зазичай згадується окремо від інших політичних акторів. Це свідчить про закритий характер дискурсу влади в РФ, менш інтенсивну політичну взаємодію порівняно з Україною. Аналіз емоційності заголовків, що містять згадки про президентів, підтверджує цю картину. Емоційність заголовків зі згадками про українських президентів значно вища, ніж емоційність заголовків зі згадками про Путіна.

Отримані результати демонструють доволі непросту ситуацію, в якій опинилися українські незалежні ЗМІ, котрі з низки різних причин уже не є основним форумом для політичної взаємодії. Тому картина за низкою показників може нагадувати ситуацію в авторитарних державах. Хоча політична взаємодія залишається інтенсивною, трансформація новин, що відбувається під впливом цифровізації, призводить до того, що інформація про внутрішню політику поступається гарячим та міжнародним новинам. Це надалі може призвести до втрати незалежними ЗМІ своїх важливих функцій, як наприклад, контролю та критики влади, забезпечення відкритості тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурдые П.О. Телевидение и журналистика. Москва : Фонд научных исследований «Прагматика культуры», Институт экспериментальной социологии, 2002.
2. Рудич Ф.М. Політичний режим та народовладдя: методологічний контекст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 1. С. 7–26.
3. Моїсеєнко Д. Політичний режим постсоціалістичної України як елемент форми перехідної держави. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 231–238.
4. Балабан Р. Політичний режим в Україні в аспекті суспільних цінностей. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2012. № 6. С. 253–268.
5. Пантелейчук І.В. Політичний режим в Україні: проблеми демократичного транзиту. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 2. С. 282–289.
6. Biryukov N., Sergeev V. Russian Politics in Transition Institutional Conflict in a Nacent Democracy. Abingdon : Routledge, 2018.
7. Il'chenko M. Inertia in Russian Politics. *Russian Politics and Law*. 2012. № 50 (3). 70–81.
8. Evans A.B. Power and Ideology: Vladimir Putin and the Russian Political System. Pittsburgh : The Carl Beck Papers, 2008.
9. Linz J., Stepan A. The Problems of "Stateness" and Transitions: The USSR and Russia. *Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-communist Europe*. Baltimore : The John Hopkins University Press, 1996. 366–400.
10. Freedom House. Ukraine. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2020>
11. IMI. 229 випадків порушень свободи слова IMI зафіксував в Україні у 2020 році. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/229-vypadkiv-porushen-svobody-slova-imi-zafiksuvav-v-ukrayini-u-2020-rotsi-i36905>
12. IREX. Ukraine. Media Sustainability Index. URL: <https://www.mediasustainabilityindex.org/?country=UA&year=2019>
13. Reporters without Borders. Ukraine. URL: <https://rsf.org/en/ukraine>
14. Freedom House. Russia. URL: <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2020>
15. IREX. Russia. Media Sustainability Index. URL: <https://www.mediasustainabilityindex.org/?country=UA&year=2019>
16. Reporters without Borders. Russia. URL: <https://rsf.org/en/russia>
17. Thompson M. Enough Said: What's Gone Wrong with the Language of Politics? New York : St. Martin's Press, 2016.
18. Стеблина Н. Компаративний аналіз дискурсів колишніх радянських республік і динаміка української цифрової політики. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. № 32. С. 152–157. DOI: 0.30970/PPS.2020.32.20
19. TNS. Рейтинг популярних сайтів за жовтень 2020. URL: <https://tns-ua.com/news/rejting-populyarnih-saytiv-za-zhovten-2020>

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 341: 323 (479.22)

КОНФЛИКТ МЕЖДУ АДЖАРИЕЙ И ДЖАВАХЕТИЕЙ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ КАК СЛЕДСТВИЕ СТОЛКНОВЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ

КОНФЛІКТ МІЖ АДЖАРІЄЮ ТА ДЖАВАХЕТІ НА ПІВДЕННОМУ КАВКАЗІ ЯК НАСЛІДОК ЗІТКНЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

CONFLICT BETWEEN AJARIA AND JAVAKHETIA IN THE SOUTH CAUCASUS AS A CONSEQUENCE OF REGIONAL INTERESTS

Айдылы Фархад Мурсал оглу,
*диссертант кафедри міжнародних відносин
Бакинського державного університета*

Определено, что после распада Советского Союза в 1991 году на Южном Кавказе начали формироваться очаги конфликтов интересов, в немалой степени связанных с политическими интересами России. В последующем очаги конфликтов в регионе привели к внутренним правительственным кризисам и обострению межгосударственных отношений. В качестве угрозы региональной безопасности в этот период следует рассматривать армяно-азербайджанский Нагорно-карабахский конфликт, обострение ситуации в Южной Осетии, Абхазии, Аджарии и Джавахетии в Грузии. Анализ конфликта в регионах Аджария и Джавахетия в Грузии показал, что на протяжении многих лет здесь сохранялась напряженность, хотя после Московского и Карсского соглашений 1921 года Аджария получила статус автономии в составе Грузии. Религия в этой зоне, в отличие от других очагов конфликта, играет свою роль, что ставит вопрос степени лояльности грузинскому правительству. В силу своего геостратегического положения Аджария играет важную роль в реализации политических интересов Грузии. Кроме того, Турция, которая является гарантом стабильности региона по условиям Карсского соглашения, – заинтересованная сторона в политической ситуации вокруг Аджарии. Этнический состав региона является фактором высокой степени напряженности конфликта в Джавахетии. Так, армяне, составляющие 51% региона, время от времени пытались подрывать безопасность в регионе путем эскалации конфликта и проведения различных подрывных действий. Вместе с тем регион не получал явной поддержки со стороны Армении в силу своего регионального положения, прежде всего, с точки зрения взаимоотношений с Россией. Джавахетия не имеет статуса автономии, однако регион находится под контролем определенных армянских организаций. Кроме того, данная территория имеет статус армяноязычного региона, где используют и армянскую валюту. Все это может привести к децентрализации власти в Грузии в будущем и даже полной потере контроля над регионом. Сделан вывод о том, что в основу внутреннего политического курса Грузии в будущем должно лечь урегулирование указанных конфликтов через укрепление территориальных структур.

Ключевые слова: Южный Кавказ, Грузия, этнические конфликты, Аджария, Джавахетия, Революция роз, Карсское соглашение.

Визначено, що після розпаду Радянського Союзу в 1991 році на Південному Кавказі почали формуватися вогнища конфліктів інтересів, суттєво пов'язаних із політичними інтересами Росії. Надалі вогнища конфліктів у регіоні призвели до внутрішніх урядових криз і загострення міждержавних відносин. Як загрози регіональній безпеці в цей період варто розглядати вірмено-азербайджанський Нагірно-карабахський конфлікт, загострення ситуації в Південній Осетії, Абхазії, Аджарії та Джавахеті в Грузії. Аналіз конфлікту в регіонах Аджарія і Джавахетія в Грузії показав, що протягом багатьох років тут зберігалася напруженість, хоча після Московської і Карсської угод 1921 року Аджарія отримала статус автономії у складі Грузії. Релігія в цій зоні, на відміну від інших вогнищ конфлікту, відіграє свою роль, що ставить питання ступеня лояльності грузинському уряду. Через своє геостратегічне розташування Аджарія відіграє важливу роль у реалізації політичних інтересів Грузії. Крім того, Туреччина, яка є гарантом стабільності регіону за умовами Карсської угоди, є зацікавленою стороною в політичній ситуації навколо Аджарії. Етнічний склад регіону є фактором високого ступеня напруженості конфлікту в Джавахетії. Так, вірмени, що становлять 51% регіону, час від часу намагалися підірвати безпеку в регіоні шляхом ескалації конфлікту і проведення різних підривних дій. Разом із тим регіон не отримував явної підтримки з боку Вірменії через своє регіональне розташування, перш за все, з точки зору взаємин із Росією. Джавахетія не має статусу автономії, проте регіон знаходиться під контролем певних вірменських організацій. Крім того, ця територія має статус вірменомовного регіону, де використовують і вірменську валюту. Все це може привести до децентралізації влади в Грузії в майбутньому і навіть повної втрати контролю над регіоном.

Зроблено висновок, що в основу внутрішнього політичного курсу Грузії має лягти врегулювання зазначених конфліктів через зміцнення територіальних структур.

Ключові слова: Південний Кавказ, Грузія, етнічні конфлікти, Аджарія, Джавахетія, Революція троянд, Карсска угода.

With the collapse of the Soviet Union in 1991, new powers, new conflicts of interest and the desire to regain Russian domination began to take shape in the South Caucasus. At the same time, processes in conflict centers in the region intensified and led to internal government crises and strained interstate relations. During this period, the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict, South Ossetia, Abkhazia, Adjara and Javakheti problems in Georgia are considered as the greatest threats to regional security. The article analyzes and examines the history of the conflicts in Adjara and Javakheti regions in Georgia. Especially after the 1921 Moscow and Kars agreements, Adjara gained autonomy status within Georgia, the important role of religion in this conflict zone and the issue of loyalty to the Georgian government, unlike other sources of conflict, offers a different perspective. Besides, Adjara is important for Georgia due to its geostrategic location. Another interesting point about the conflict of being an interested party in the matter of Turkey's Adjara assumed the role of guarantor of Kars agreement terms. The Javakheti conflict is tense due to the ethnic composition of the region. Thus, the Armenians, who constitute 51% of the region, tried to prevent security in the region by following a policy that escalated the conflict and destructive activities. However, the region could not get the necessary support from Armenia, which does not want to sever its ties with Georgia, which is important in terms of relations with Russia. Although Javakheti does not have an autonomous status, the region is under the control of Armenian organizations and has the status of an Armenian-speaking region. This could lead to further centralization in Georgia and the complete loss of control in the region in the future. The resolution of these conflicts and the formation of a unified state structure should form the basis of Georgia's domestic policy in the coming years.

Key words: South Caucasus, Georgia, ethnic conflicts, Adjara, Javakheti, Rose Revolution, Kars agreement.

Конфликт в Аджарии

Известно, что право на политическую автономию обычно предоставляется нациям. Вместе с тем это право может быть предоставлено отдельным этническим группам в зависимости от исторических, политических и других условий. В частности, аджарцы проживают в составе Аджарской Автономной Республики на юго-западе Грузии. Эта республика создана согласно Карсскому соглашению, за что следует благодарить Турцию.

В 2014 году общая численность населения Аджарской Автономной Республики составляла около 334 000 человек. Примерно 87,5% населения – аджарцы, остальные 12,5% – это русские, армяне, греки, украинцы, абхазы, азербайджанцы, курды, евреи и другие этнические группы. Вместе с тем этническая история народа Аджарии, составляющего коренное население республики, полностью не изучена. Изучение исторического прошлого этого народа затрудняется далекой и сложной историей.

Первые сведения об аджарах восходят к периоду до нашей эры. Это упоминание о колхах, живших на юго-западе Кавказа в VII-III веках до н.э. В последующий период население попало под власть Понтийского королевства (301–64 гг. до н.э.), затем – Лазского королевства (II век), и впоследствии – Византийской империи (IV–V века). Впоследствии, в VII и VIII веках картвелы (ветвь грузин) оккупировали Аджарию и сыграли значительную роль в дальнейшей судьбе жителей Аджарии. Как известно, в X–XI веках регион неоднократно захватывался арабами и турками. В конце XI века Аджария была присоединена к Грузии (до XVI века она входила в ее состав). Впоследствии, в 1479–1514 годах турки присоединили Аджарию к Османской империи. Народы Аджарии, находившиеся до конца XIX века в составе Турции, частично отуречились [18, с. 83].

Затем на основе статьи 58 Берлинского соглашения от 13 июля 1878 года указанная территория была передана Грузии, которая, в свою очередь, находилась в политической зависимости от России. Вместе с тем, в соответствии с требованиями статьи 4 Брест-Литовского Договора, в марте 1918 г. территория была возвращена Турции. В последующем, согласно двум соглашениям, то есть статье 2 Московского соглашения 1921 года, и статье 6 Карсского договора, часть территории Аджарии (то есть нынешняя территория Аджарии) была передана Грузии, а другая часть – Турции (то есть территория Артвинского района). То есть народ Аджарии был разделен на две части, в соответствии с их политическими границами: часть живет Грузии, а часть – в Турции. Согласно Карсскому договору, аджарам была предоставлена широкая автономия в управлении портом Батуми и всем остальным регионом. Согласно пунктам договора, культурные и религиозные права людей должны обеспечиваться законом, а система землевладения должна быть реформирована в соответствии с их потребностями [2, с. 464].

Как следует из вышеизложенного, народ Аджарии живет вместе с другими народами и известен в истории на протяжении около 2500 лет. Что же касается происхождения аджарцев, то здесь есть разные подходы. Считается, что они генетически являются этническими грузинами [7, с. 6]; есть мнение о том, что это – ответвление древнегреческой цивилизации с культурой, не похожей на культуру грузин, имеющих в основном горское происхождение. Также есть мнение, что это – племя, сформированное через смешение местных народов с греками и римлянами, а затем попавших под демографическое влияние Картвела. Жители Аджарии, будучи в составе грузинского государства в промежутке

между XII и XVI веками, слились с грузинами, начали говорить по-грузински, став неотъемлемой частью грузинской нации [4, с. 366].

Сегодня Автономная Республика Аджария – регион, где мусульманское население Грузии представлено грузинами, как основной этнической группой. Основная часть проживающих в Аджарии мусульман – это сунниты. Непосредственно в итоге политической экспансии Османской империи ислам здесь начал распространяться в XVII веке. По переписи населения 2014 года общая численность населения региона составляет 333 953 человека, из которых 132 852 человека, или 39,6%, своей религией считают ислам [13].

В Грузии действует Конституция, принятая 24 августа 1995 года. В нее вносились определенные поправки. В частности, с октября 2017 года осуществляется очередной этап этих изменений (последующий этап был проведен в марте 2018 года). Когда Грузия стала парламентской республикой, в 2010 году были внесены особенно значимые изменения. В итоге были сокращены полномочия президента и перераспределены между законодательной властью и парламентом [11].

Грузия состоит из 9 областей, одного города государственного значения (это столица Тбилиси) и двух автономных республик (Абхазия и Аджария) [15]. Как видно из линии *центр-регионы*, политическая элита республики избрала единственно возможный вариант унитарного государственного устройства для Грузии. А.Г. Большаков подчеркивает, что Грузия – «наиболее очевидный пример отказа от федерализма на постсоветском пространстве» (хотя большинство экспертов считают, что федеративное устройство может способствовать разрешению региональных политических конфликтов). Отказ от федерализма в грузинском вопросе легко объясним: А.Г. Большаков пишет, что «создание централизованного государства, формирование единой грузинской нации является важнейшей ценностью и стратегической целью всей политической элиты Грузии» [8, с. 120].

Все это повлияло в той или иной мере на политику в отношении Аджарии. Несмотря на указанную степень ассимиляции, достаточно высокую, Аджария после 1991 года фактически отделилась от Грузии. В итоге после «Революции роз» 2004 года Аджария развивалась в качестве практически независимого и мирного анклава. Данная ситуация, то есть реализуемая независимость Аджарии, декларируемое неподчинение грузинскому правительству в постсоветский период, вплоть до 2004 года связаны с личностью Аслана Абашидзе, возглавлявшего Аджарию. Считается, что развитие событий в указанном русле во многом было связано не соглашением с Тбилиси о разделе властных полномочий, а личными амбициями Абашидзе [3, с. 1–24].

В 1991 году председателем Верховного совета Аджарии стал А. Абашидзе. Известно, что его семья пользовалась в регионе авторитетом и уважением. После свержения Гамсахурдиа и начала войны в Абхазии, Абашидзе, чтобы исключить распространение гражданской войны в Западной Грузии, отделил регион от центральных властей. Все это было сопряжено с открытием в 1989 году пропускного пункта Сарп на границе Аджарии с Турцией, получение значительных доходов в бюджет благодаря функционированию порта Батуми, занятия стратегического положения благодаря железнодорожным линиям. В итоге желание Абашидзе отделиться от центрального правительства еще больше укрепилось. Известно также, что в регионе была расположена российская военная база. У Абашидзе были тесные связи с Россией. В итоге начался рост сепаратистских настроений.

Эдуард Шеварднадзе, будучи Президентом Грузии, опасался, что Аджария попытается отделиться. Он наладил сложные отношения с Абашидзе (к примеру, одновременно критиковал и хвалил его). В Конституции Грузии 1995 года статус Аджарии не был определен каким-либо образом. Это было сделано на основе поправок от апреля 2000 года, и статус Аджарии был уточнен. В результате отношения между Грузией и Аджарией стали изменяться в лучшую сторону. Не случайно, что Абашидзе впоследствии снял свою кандидатуру на пост президента. Согласно статье 3 Конституции, статус Аджарской Автономной Республики был определен законом Конституции «О статусе Аджарской Автономной Республики». Вместе с тем характер отношений между Шеварднадзе и Абашидзе способствовал тому, что до самого июля 2004 года отношения Аджарии с центральным правительством были не совсем ясными. В период «революции роз» в 2004 году в Аджарии, как следствие авторитарного режима Абашидзе, случился кризис, и де-факто независимость Аджарии была отменена [5, с. 1–16]. И до 2004 года в Аджарии не было конфликтной ситуации, которая могла бы завершиться военным вмешательством. Возникавшие проблемы своевременно решались посредством диалога.

Социально-правовой статус Аджарии был окончательно закреплен в законе. Однако следует отметить, что до 2004 года действовала Конституция Аджарии, принятая еще в бытность СССР, в 1978 году. И пока положения этой Конституции не были согласованы с законодательством Грузии, Президент Республики Аджария А. Абашидзе руководил регионом практически независимо от центра. Лишь в 2004 году, после кризиса в Аджарии и изгнания А. Абашидзе, парламент Грузии принял закон о статусе Аджарии. Закон фактически дал президенту Грузии широкие полномочия и контроль над структурами Аджарии, в том числе право назначать главу

правительства Аджарии. Если Верховный совет дважды отказывает в утверждении кандидатуры, президент может ее отклонить. Президент может это сделать и в том случае, если посчитает, что действия правительства Аджарии «угрожают суверенитету и территориальной целостности Грузии или препятствуют конституционной деятельности властей Грузии» [9].

В целом современный социально-правовой статус Аджарии сложился, прежде всего, на основе Конституционного закона «О статусе Аджарской Автономной Республики» от 5 июля 2004 года, который был принят путем внесения соответствующих изменений в Конституцию Грузии. Также, как известно, был принят Закон «Об утверждении Конституции» (в итоге новая Конституция Аджарии заменила советский вариант Конституции 1978 года и была полностью приведена в соответствие национальному законодательству).

В советское время влияние исламской религии, которую исповедуют аджарцы, несколько ослабло. У. О'Брохт подчеркивает, что когда-то Аджария в религиозном отношении отличалась от большей части Грузии, поскольку доля мусульман среди аджарцев была достаточно высокой. В последующие годы мусульманская идентичность в рамках региона стала менее выразительной, и на данный момент Аджарию и остальную Грузию разделяет лишь статус автономной республики. В чем же выражается идентичность этого народа? У. О'Брохт считает аджарцев «воображаемым сообществом» [3, с. 21].

Как известно, Правительство Аджарской Автономной Республики реализует исполнительную власть этого политического образования. Следует отметить, что данный политический орган управления подотчетен Президенту Грузии, а также Верховному Совету Аджарской Автономной Республики. Президентом Грузии кандидат на пост премьер-министра вносится на рассмотрение и утверждение в региональный парламент. Премьер-министр, в свою очередь, вносит в региональный парламент новый состав правительства на утверждение. Кроме того, Президент Грузии может отправить в отставку Правительство Аджарской Автономной Республики в ряде определенных случаев:

а) если действия его угрожают суверенитету, территориальной целостности страны и реализации конституционных полномочий государственных органов;

б) если оно не осуществляет полномочия, предоставленные Конституционным законом Грузии «О статусе Аджарской Автономной Республики», или Конституцией Аджарской Автономной Республики.

Как известно, последние региональные выборы в Верховный Совет Аджарской Автономной Респу-

блики прошли 8 октября 2016 года. В итоге демократическая партия Грузии «Грузинская мечта – Демократическая Грузия», являющаяся правящей в стране, победила во всех шести одномандатных округах Аджарии. По пропорциональной же системе «Грузинская мечта – Демократическая Грузия» получила еще 8 мест. Объединенное национальное движение (бывшая правящая партия) получила еще 5 мест. Сформировались избирательные блоки Нино Бурджанадзе – Демократическое движение и Давид Тархан-Моурави, Ирма Инашвили – Грузинский патриотический союз. Как видно, региональная партийная система не отличается от национальной партийной системы и региональная специфика не ощущается. Этнорегиональные партии в Грузии практически отсутствуют.

В соответствии с Конституцией Аджарской Автономной Республики к исключительным полномочиям Аджарской Автономной Республики относится следующее:

1) принятие законов и иных нормативных актов Аджарской Автономной Республики;

2) определение структуры, полномочий и порядка деятельности Правительства Аджарской Автономной Республики;

3) определение и осуществление бюджетной политики Аджарской Автономной Республики в порядке, установленном законодательством Грузии и Аджарской Автономной Республики; принятие закона о бюджете Аджарской Автономной Республики и контроль за его исполнением;

4) управление и распоряжение имуществом Аджарской Автономной Республики в порядке, установленном законодательством Грузии и Аджарской Автономной Республики;

5) управление и распоряжение земельными, лесными и водными ресурсами, находящимися в собственности Аджарской Автономной Республики, в порядке, установленном законодательством Грузии и Аджарской Автономной Республики;

6) пространственно-территориальное планирование и развитие Аджарской Автономной Республики в порядке, установленном законодательством Грузии и Аджарской Автономной Республики;

7) управление автомобильными дорогами и иной инфраструктурой автономного республиканского значения;

8) создание, управление и поддержка образовательных, научных, творческих и спортивных учреждений автономного республиканского значения;

9) установление и присвоение наград и почетных званий Аджарской Автономной Республики в порядке, установленном законодательством Грузии и Аджарской Автономной Республики;

10) управление архивной службой Аджарской Автономной Республики [14].

В Аджарии «особых прав» для титульного этноса нет, поскольку на данном этапе нет принципиальных различий между аджарами и грузинами в этническом плане (льготная языковая политика для грузиноязычных аджар практически не существенна, а льготная религиозная политика не предусмотрена).

В народе, на бытовом уровне события в Аджарии в 2004 году называют «аджарским кризисом» (хотя исследователи считают это частью более крупного процесса, а именно политического кризиса в Грузии 2003–2004 годов, который привел к «Революции роз»). Революция роз явилась результатом недовольства общественности и элиты политической и экономической деятельностью грузинского лидера Эдуарда Шеварднадзе (который занимает пост президента Грузии с 1995 года). На фоне экономических (кризис) и политических (коррупция) проблем усилились требования этнических регионов Грузии к самоопределению (Абхазия, Южная Осетия, Аджария). Катализатором революции стала неспособность Шеварднадзе разрешить кризисы в Абхазии и Южной Осетии (ни путем переговоров, ни с помощью войск). На этом фоне кризиса 2 ноября 2003 года в Грузии прошли выборы, сопровождавшиеся массовыми фальсификациями. Михаил Саакашвили выступал против политического блока президента Шеварднадзе и связанного с ним политического блока нынешнего лидера Аджарии Аслана Абашидзе. По официальным результатам выборов победили пропрезидентские политические силы, но Саакашвили объявил победу оппозиции и призвал к переизбранию. Массовые протесты начались по всей стране: с одной стороны, Саакашвили, с другой – президенты Шеварднадзе и Абашидзе. 22 ноября, в первый день работы нового парламента, Саакашвили и его сторонники атаковали законодательный орган с цветами в руках (косвенно «цветочная революция»), вынудив президента покинуть собрание. Шеварднадзе объявил в стране чрезвычайное положение, но военные отказались его поддержать. В результате президент Грузии был вынужден уйти в отставку. 4 января 2004 года Саакашвили победил на президентских выборах [1].

Согласно Барометру конфликтов, конфликт 2001–2004 годов кодифицировался как автономия. Предметом конфликта стало неповиновение правительства Аджарии новому политическому руководству Грузии. Причины конфликта, обострившегося в другие годы и получившего иную форму, можно разделить на 4 раздела:

- стремление к автономии региона;
- политические конфликты между главой автономной республики и главой государства;
- желание Грузии восстановить свое политическое и экономическое влияние в регионе;

– сильная этнорегиональная идентичность аджаров, которая позволяет им противостоять центральному правительству.

Официальный Батуми не удовлетворил ряд ключевых моментов. Одним из вариантов было выстраивание отношений по линии центрально-автономного округа и изменение общей ситуации конфликта. В целом А. Абашидзе превратил Аджарию в свободную экономическую зону, не передав часть таможенных пошлин центральному правительству. Добрососедские отношения Абашидзе с российскими войсками и реальное влияние России на ситуацию в Аджарии (российские вооруженные силы имели военную базу в Аджарии) беспокоели центральное правительство Грузии.

Чтобы проанализировать процессы, происходящие в Грузии с 2003 года, давайте посмотрим на хронологию за год:

– ноябрь 2003 г. – в разгар грузинской Революции роз президент Республики Аджария А. Абашидзе поддерживает президента Э. Шеварднадзе и открыто (по телевидению) называет лидеров оппозиции М. Саакашвили и Д. Бердзенишвили «фашистами» [12];

– 23 ноября 2003 г. – Абашидзе объявил чрезвычайное положение в Аджарии после сообщения о том, что оппозиционные силы во главе с Саакашвили захватили здание национального парламента. После отставки Шеварднадзе с поста президента Грузии Абашидзе заявил, что игнорирует президентские выборы в Аджарской Республике. В ходе избирательной кампании Саакашвили открыто заявил о своей позиции по Аджарии: «Аджария не является собственностью Аслана Абашидзе»;

– 4 января 2004 г. – в Грузии прошли президентские выборы, на которых победил Саакашвили. Выборы также прошли в Аджарии в тот же день, когда Абашидзе отменил чрезвычайное положение, но вновь ввел его 7 января, подчеркнув свою нелояльность новому президенту. Введение чрезвычайного положения в регионах является прерогативой президента Грузии, но из-за несоответствия между конституциями Аджарии и Грузии региональный лидер воспользовался этим правом;

– 14 марта 2004 г. – вспыхивает конфликт. Бойцы спецподразделений МГБ Аджарии и сторонники Абашидзе препятствуют въезду президентского кортежа в республику (помимо М. Саакашвили, в шествии также находился глава МВД Грузии Г. Барамидзе);

– 16 марта 2004 г. – официальный Тбилиси осадил неподконтрольную территорию Аджарии. Саакашвили и Абашидзе готовятся к военному противостоянию, но после вмешательства США Саакашвили отменил свое решение отдать приказ о нападении на республику;

– 18 марта 2004 г. – состоялась двусторонняя встреча Саакашвили и Абашидзе, на которой было решено снять экономическую блокаду Абхазии вместо разоружения вооруженных сил и недопущения проведения региональными властями парламентских выборов в Абхазии;

– 22 марта 2004 г. – Саакашвили заявил, что Абашидзе не выполнил договоренности от 18 марта;

– 28 марта 2004 г. – в Абхазии проходят парламентские выборы в условиях социальной и политической нестабильности. Партия «Возрождение» Абашидзе проиграла выборы, набрав всего 3% голосов;

– 22 апреля 2004 г. – выступая на первом заседании избранного регионального парламента, Саакашвили призвал парламентариев выступить против клана Абашидзе, который «не представляет интересы абхазов, а представляет собой сеть преступников, убийц и торговцев наркотиками»;

– в середине апреля 2004 г. некоторые грузинские воинские части перешли под контроль Абашидзе, и параллельно некоторые военнослужащие Абхазии встали на сторону правительства Грузии;

– 27 апреля 2004 г. – Президент Абхазии А. Абашидзе подписал указ о всеобщей мобилизации в регионе;

– 2 мая 2004 г. – были снесены автомобильные мосты, соединяющие Абхазию и другие части Грузии, а железнодорожная ветка, соединяющая Батуми и Тбилиси, была снесена (все по решению правительства Абхазии). Саакашвили предъявил Абашидзе ультиматум: либо разоружение региональных воинских частей состоится до 12 мая, либо региональное правительство и законодательный орган будут упразднены. Позицию Тбилиси поддерживают США;

– 4 мая 2004 г. – в Батуми прошло движение протеста против политики А. Абашидзе;

– 5 мая 2004 г. – число протестующих достигло 15 000 человек, ряд региональных министров и заместителей министров правительства Абхазии заявили о своей отставке. Саакашвили заявил по телевидению, что в Абхазии действует прямое президентское правление;

– при участии России удалось избежать вооруженного конфликта и убедить А. Абашидзе принять решение об отставке. В ночь с 5 на 6 мая Абашидзе вылетел из Абхазии в Москву в сопровождении телевизионного комментатора Саакашвили: «Лев убежал! Абхазия свободна!»;

– 20 июня 2004 г. в Абхазии прошли региональные парламентские выборы, на которых президентская партия получила 72,1% голосов при явке 40%. 5 июля 2004 года Саакашвили подписал конституционный закон «О статусе Автономной Республики в связи с поправками

к Конституции Грузии», согласно которому региональное правительство и парламентский центр подотчетны правительству Грузии. Кандидат на пост премьер-министра выдвигается лично Президентом Грузии. В то же время были упразднены министерства обороны и безопасности [2, с. 477].

С 20 июля 2004 г. по 30 октября 2012 г. Леван Варшоломидзе занимал пост премьер-министра. В результате формирования и нормализации отношений в 2007 году Конституционный суд Грузии был перенесен из Тбилиси в Батуми. В ноябре 12-я российская военная база в Батуми была выведена из Грузии. Арчил Кабадзе является главой правительства Абхазии с 2012 года, Зураб Патарадзе является Чрезвычайным и Полномочным послом Грузии в Азербайджане с 2016 года, а Торнике Рижвадзе занимает эту должность с 21 июля 2018 года [16].

Джавахетский конфликт

Самцхе-Джавахети, расположенная на грузино-армянской и грузино-турецкой границах, занимает площадь 6413 км² и имеет население 160 504 человека. 51% населения составляют армяне и 49% – грузины [17]. Как и другие армяне, армяне, живущие в этом регионе, были изгнаны из Турции и других регионов и поселены здесь вследствие гегемонии России на Кавказе в XIX веке [2, с. 472].

Проблема Джавахети – один из приоритетных вопросов в современной политической среде Армении. Армяне хотят политической автономии в Джавахетском регионе Грузии, а затем самоопределения. «Вирк», одна из радикальных армянских организаций, расположенных в грузинском регионе Джавахети, систематически поднимает вопрос о региональной автономии. В этой связи в заявлениях партии говорится, что лучшим выбором для армянонаселенного региона Самцхе-Джавахети в Грузии является политическая автономия, как в Абхазии. Основная цель армян в регионе – добиться процветания и благополучия, а не мешать якобы хорошей жизни других народов. Для достижения этой цели Самцхе-Джавахети должен определить свою независимость и самоопределение.

Армяне, проживающие в районе Джавахети, в последнее время активизировали свою сепаратистскую деятельность и претензии. На фоне подобных утверждений, которые могут создать новые проблемы в территориальном вопросе Грузии, армяне ранее обвиняли Тбилиси в «демографическом терроре» против жителей Джавахети. Армяне утверждают, что Грузия продолжает нарушать политические права армян [6, с. 23–47].

В совместном заявлении нескольких армянских организаций говорится, что правительство Грузии продолжает «репрессировать» армян Джавахети. Страх армян в вопросе Джавахети усилился с возвращением в страну турок-мехсетинцев. Другой

вопрос, который беспокоит армян, – это «рост и расселение азербайджанского населения» в Грузии после обретения независимости [10, с. 172].

Партия «Вирк» заявляет, что аресты общественных и политических деятелей Джавахети, таких как Ваагн Чахалян, Григор Минасян, Саркис Акопджанян и Гриши Авакян, а также «репрессии» против других активистов вызывают страх и тревогу среди армянского населения региона. Все это армяне называют «демографическим террором», проводимым правительством Грузии.

Армяне Джавахети также протестовали против строительства железной дороги Баку-Тбилиси-Карс-Ахалкалаки. Ереванское общество «Джавакх», аналитический центр «Митк», Союз «Еркир», партия «Вирк» и «Народное движение Джавахак» заявляют, что Джавахети является «древним армянским поселением» и что большая часть армянского населения региона в конце XVIII века уничтожена, распространяют необоснованную информацию о перемещении одной части армянского населения и истреблении другой.

Одна из главных целей попыток армян к самоуправлению в регионе – перемещение Джавахети в зону геополитической и геоэкономической активности. В целом регион Самцхе-Джаважети на юго-западе Грузии является одним из стратегически важных регионов Южного Кавказа, граничит с Аджарией на северо-западе, с Арменией (таможенный пост Бафра) на юге и Турцией (таможенный пост Вале) на юго-западе. Железные дороги проходят вдоль газопроводов Баку-Тбилиси-Джейхан, Баку-Супса, Баку-Тбилиси-Эрзурум и стратегически важны не только для стран региона, но и для Европы и Америки, важна также и железная дорога Баку-Тбилиси-Карс-Ахалкалаки. Этот коридор имеет большое геостратегическое значение. В Грузии, конкретно в Батуми и Ахалкалаки, в силу стратегического и особого значения ранее находились две российские военные базы, которые были ликвидированы в 2007 году. Все это еще раз показывает, что различные силы, желающие обострить общественно-политическую ситуацию, действительно намерены представить Джавахети как опасную территорию.

Понимая, что это основано на сценарии, подготовленном армянами и другими проармянскими силами, Тбилиси пытается делать все возможное, чтобы нейтрализовать влияние Армении на политический процесс в регионе. Однако армянские политические партии и организации не намерены соглашаться с доводами грузинской стороны. По их мнению, внимание международного сообщества должно быть сосредоточено на «нарушении прав» армян в Джавахети, и деятельность армянской диаспоры, а также армянского государства должна быть усилена в этом направлении. Даже ряд армянских писателей и политиков обвиняют Армению в излишней снисходительности в этом вопросе. Правительство Грузии намерено создать сильное местное самоуправление в регионе, чтобы предотвратить эти политические цели армян.

Таким образом, недавние события в регионе показали, что конфликты можно разрешить, несмотря на давление России. В частности, военное решение Нагорно-Карабахского конфликта, насильственная сдача Армении и дипломатическая нейтрализация России создали условия для разрешения других этнических конфликтов в регионе. Конфликты внутри Грузии, такие, как Южная Осетия, Абхазия, Аджария и Джавахети, в настоящее время находятся в выжидательной стадии, но в любой момент этот процесс может перейти в последующую фазу военного вмешательства. В этом отношении Аджарский конфликт относительно спокойный, поскольку здесь особое значение имеют экономические, политические (турецкий) факторы. Другой вопрос связан с Джавахети. Известно, что сепаратистские действия армян в районе Джавахети продолжаются и сегодня. Не секрет, что эти мероприятия проходят при официальной поддержке Еревана. Однако правительство Армении, которое в настоящее время находится в блокаде, открыто не заявляет о своем намерении использовать этот конфликт, поскольку имеет доступ в Россию только через Грузию, а 80% внешней торговли осуществляется через Грузию. Учитывая эти факторы, вопрос Джавахети остается опасным фактором в планах правительства Армении, хотя никаких конкретных шагов или открытой поддержки этому конфликту пока проявлено не было.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. G. Kandelaki. Georgia's Rose Revolution. A Participant's Perspective. URL: <https://www.usip.org/sites/default/files/sr167.pdf> (дата обращения: 19.09.2017).
2. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, Dünya çatışmaları, I cilt, Nobel Akademik yayıncılık, Ankara 2016.
3. O'Brochta W. Regional autonomy in rich regions: evidence from Ajara, Georgia. *Caucasus Survey*, 2017.
4. ÖZTUNA, Yılmaz (1994), Büyük Osmanlı Tarihi; Cilt 1, Ötükün Neşriyat A. Ş., İstanbul.
5. Saakashvili's Ajara success: Repeatable elsewhere in Georgia? *ICG Europe Briefing*, 18 August 2004.
6. Арутюнян А. Проблема джавахаки и ответственность Армении. *Джавахаки: проблемы и перспективы*. 2008.
7. Бердзенишвили Н., Джавахишвили И.А. История Грузии. Часть 1. С древнейших времен до начала XIX века. Тбилиси, 1946.

8. Большаков А.Г. Судьба федералистских проектов на постсоветском пространстве. URL: <https://cyberleninka.ru/article/> (дата обращения: 19.09.2020).
9. Закон Грузии «О статусе Аджарской автономной Республики». *Законодательный вестник Грузии*. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30442> (дата обращения: 01.12.2020)
10. Минасян С. Этнические меньшинства Грузии: потенциал интеграции на примере армянского населения страны. Кавказский институт СМИ. Ереван: Еркир, 2006.
11. Новая Конституция Грузии вступит в силу до конца 2013 года. *Sputnik-georgia.ru*. 15 октября 2010. URL: <https://sputnik-georgia.ru/spravka/20101015/213546628.html> (дата обращения: 02.12.2020)
12. Новиков В., Сборов А. В Грузии начался революционный процесс. *Kommersant.ru*. 06 ноября 2003. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/426207> (дата обращения: 01.12.2020)
13. Результаты всеобщей переписи населения, 2014 год, <http://census.ge/ge/results/census> (дата обращения: 01.12.2020)
14. Конституционный закон Грузии Об Аджарской Автономной Республике. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/3811818> (дата обращения 14.01.2021)
15. Regions of Georgia. URL: http://www.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=227 (дата обращения 14.12.2020)
16. Acaristan Muxtar Respublikası hökumətinin yeni rəhbərinin adı bəlli olub. URL: https://azertag.az/xeber/Acaristan_Muxtar_Respublikasi_hokumetinin_yeni_rehberinin_adi_belli_olub-1177730 (дата обращения 14.12.2020)
17. Итоги переписи населения Грузии 2014 года (2014 General Population Census Main Results General Information). URL: http://census.ge/files/results/Census_release_ENG.pdf (дата обращения 02.12.2020)
18. Tsisana A. Abuladze, Miheil Kh. Svanidze, *Defter-i Caba-i Eyalet-i Çıldır 1694–1732*, Tiflis 1979.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІДНОСИН МІЖ США ТА ВЕНЕСУЕЛОЮ ПІСЛЯ ПРИХОДУ ДО ВЛАДИ В АМЕРИЦІ Д. БАЙДЕНА

PROBLEMS AND PROSPECTS OF TRANSFORMATION OF RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES AND VENEZUELA AFTER J. BIDEN'S COMING TO POWER IN AMERICA

Бучин М.А.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Шипка В.Ю.,

*студентка VI курсу кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті констатовано, що за період президентства Д. Трампа відносини між Сполученими Штатами Америки та Венесуелою суттєво погіршилися: у відповідь на політичну кризу у Венесуелі, яка була спричинена протистоянням між венесуельським диктатором Н. Мадуро та лідером опозиції Х. Гуайдо, американський президент підтримав опозиційні сили Венесуели, здійснював масштабний тиск та впроваджував санкції проти недемократичного режиму. Однак повалити венесуельську диктатуру Д. Трамп так і не зумів.

Автори наголошують на тому, що з приходом до влади у США Д. Байдена зовнішньополітичний курс Америки може суттєво помінятися як загалом, так і щодо Венесуели зокрема. Дослідники констатують, що самі жителі Венесуели (як пересічні громадяни, так і представники політичної еліти) неоднозначно сприймають зміну президентів у США. З одного боку, венесуельці висловлюють побоювання щодо того, що адміністрація Д. Байдена, сповідуючи більш ліберальні цінності, захоче піти на певні домовленості та компроміси з диктаторським режимом Н. Мадуро. З другого боку, жителі Венесуели зазначають: незважаючи на те, що політика Д. Трампа щодо їхньої країни та недемократичної верхівки була доволі жорсткою, проте вона не досягнула своєї мети (демонтаж диктатури Н. Мадуро), але й виявилася певною мірою шкідливою для опозиції через свою непослідовність.

У статті розглядаються також погляди експертів щодо можливостей трансформації зовнішньої політики США за президентства Д. Байдена. Зокрема, автори, проаналізувавши експертні дискусії з цього приводу, роблять певні висновки: за президентства Д. Байдена зовнішня політика США щодо Венесуели не стане суттєво м'якшою, проте буде більш зрозумілою та послідовною. Маючи дипломатичний досвід, Д. Байден намагатиметься мобілізувати міжнародну спільноту на підтримку боротьби Венесуели за демократію. Також значна увага приділятиметься гуманітарним питанням та підвищенню добробуту звичайних жителів Венесуели. Водночас автори констатують, що після виборів до парламенту Венесуели та отримання Н. Мадуро контролю за єдиною опозиційною установою в країні, коло маневрів для здійснення США дипломатичного тиску на Венесуели суттєво звужилося.

Ключові слова: міждержавні відносини, зовнішня політика, США, Венесуела, Д. Байден, Н. Мадуро, міжнародна безпека.

The article stated that during the presidency of D. Trump relations between the United States and Venezuela have deteriorated significantly: in response to the political crisis in Venezuela, which was caused by the confrontation between the Venezuelan dictator N. Maduro and opposition leader J. Huaydo, American president supported the opposition forces of Venezuela has implemented a large-scale pressure and sanctions against the undemocratic regime. However, D. Trump did not succeed in overthrowing the Venezuelan dictatorship.

The authors emphasized that with the coming to power of J. Biden in the United States, America's foreign policy may change significantly both in general and towards to Venezuela in particular. The researchers concluded that the Venezuelan people themselves (both ordinary citizens and representatives of the political elite) ambiguously perceived change presidents in the United States. On the other hand, the people of Venezuela noted that despite the fact that the policy D. Trump for their country and undemocratic elite was quite tough, but it was not only achieved their goal (dismantling dictatorships N. Maduro), but was harmful to some extent opposition because of its inconsistency.

The article also examines the views of experts on the possibilities of transforming US foreign policy during the presidency of J. Biden. In particular, the authors having analyzed expert discussions in this matter, make certain conclusions: during the presidency of J. Biden, US foreign policy towards Venezuela will not become significantly softer, but will be more clear and consistent. Having diplomatic experience, J. Biden will try to mobilize the international community to support Venezuela's struggle for democracy. Moreover, a considerable attention will also be paid to humanitarian issues and the well-being of ordinary Venezuelans. At the same time, the authors state that after the elections to the Venezuelan parliament and the acquisition of N. Maduro's control over the only opposition institution in the country, the range of maneuvers for US diplomatic pressure on Venezuela has narrowed significantly.

Key words: interstate relations, foreign policy, the United States of America, Venezuela, J. Biden, N. Maduro, international security.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що формування та розвиток двосторонніх відносин завжди значною мірою визначають не тільки рівень співробітництва цих держав на міжнародній арені, але й стан розвитку системи міжнародних відносин загалом. Це особливо справедливо щодо зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки та її відносин з іншими країнами світу, з огляду на потенціал країни та її статус одного із світових лідерів.

Однією з країн Південної Америки, яка має непрості відносини із США, є Венесуела. У період президентства Д. Трампа Америка здійснювала доволі жорстку санкційну політику і тиск на Венесуелу та її авторитарного президента Н. Мадуро. Проте після приходу до влади у США Д. Байдена стає очевидним, що американська зовнішня політика щодо Венесуели може зазнати серйозних трансформацій, що зумовлює необхідність дослідження цієї проблематики в політичній науці.

Від того, якою мірою США зможуть розвивати відносини з Венесуелою та реалізувати свої інтереси у цій країні, буде значною мірою залежати баланс сил на міжнародній арені та конфігурація самої міжнародної системи. Для України дослідження характеру розвитку двосторонніх відносин між США та Венесуелою є теж доволі актуальним. Це пов'язано з низкою чинників. По-перше, США є стратегічним партнером України, отже, позиція та впливовість Америки на міжнародній арені, яка значною мірою буде залежати від характеру американо-венесуельських відносин, буде позначатися на можливостях США здійснювати підтримку нашої держави. По-друге, економіка України значною мірою залежить від світових цін на енергоресурси, які визначаються, в тому числі, й характером відносин США з Венесуелою як країною-експортером нафти. По-третє, реалізації інтересів США у Венесуелі протистоїть Росія, яка доволі потужно підтримує венесуельського диктатора Н. Мадуро. Отже, таке протистояння між США та Росією у Венесуелі погіршує відносини між країнами, може призвести до введення додаткових санкцій проти Росії та однозначно грає на руку нашій державі, яка веде гібридну війну з Російською Федерацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою для нашого дослідження стали аналітичні та наукові статті зарубіжних експертів, зокрема, Л. Ньюмена, О. Фуентеса, П. Яковлева та ін. [3; 4; 6]. Також важливу аналітичну та наукову цінність у контексті нашої публікації відіграло аналітичне інтерв'ю, в якому зібрані думки відомих американських та світових політичних експертів, дипломатів та політиків про можливі напрями трансформації зовнішньої політики США щодо Венесуели за президентства

Д. Байдена. У використаних джерелах міститься аналітична інформація та прогнози щодо переваг та недоліків, можливих напрямів та проблем трансформації відносин між США та Венесуелою в майбутньому.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на той факт, що Д. Байден лише приступив до виконання обов'язків президента США, його зовнішня політика щодо Венесуели буде об'єктом наукових досліджень у майбутньому. Можна констатувати, що у політичній науці вибрана нами для дослідження проблематика висвітлена лише на рівні публіцистики та політичної аналітики, тому питання можливих напрямів трансформації відносин між США та Венесуелою у контексті президентства Д. Байдена потребує комплексного політологічного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета публікації – здійснити комплексне наукове дослідження проблем та перспектив трансформації зовнішньої політики США щодо Венесуели в період президентства Д. Байдена.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті виборів президента США, які відбулися у листопаді 2020 р., важливо з'ясувати, чи поміняються відносини між США та Венесуелою після перемоги на виборах та приходу до влади Д. Байдена. Напередодні президентських виборів у США в одному з інтерв'ю президент Венесуели Н. Мадуро заявив, що незалежно від того, хто стане наступним главою Білого дому, Венесуела буде протистояти йому та переможе [6].

Телеканал «Аль-Джазіра» напередодні виборів президента у США задав питання простим жителям Венесуели, кому вони віддали б перевагу як наступному президенту Америки. На це питання багато венесуельців швидко відповідають, що в них є набагато важливіші речі, про які варто турбуватися. У державі, де інфляція досягла 2400 відсотків і люди стикаються з нестачею основних товарів, таких як їжа та ліки, питання про те, хто буде сидіти в Білому домі, здається менш важливим [6].

Схоже питання журналісти телеканалу «Аль-Джазіра» напередодні американських виборів задали опозиційним політикам Венесуели. Журналісти зазначили, що під час опитування венесуельської опозиції про перспективу перемоги кандидата в президенти США від Демократичної партії Д. Байдена їхні думки розділилися. Зокрема, один із депутатів, наближених до самопроголошеного тимчасового президента Х. Гуайдо, заявив телеканалу, що він стурбований тим, що Д. Байден захоче вести переговори з Н. Мадуро, після чого може полегшити деякі жорсткі економічні санкції, запроваджені адміністрацією Д. Трампа. На його думку, Д. Трамп був міцним союзником, який показав, що він не відступить від вимоги про

усунення від влади Н. Мадуро та його послідовників [6].

Якщо оцінювати ставлення венесуельців, які проживають на території США, до обох кандидатів, та оцінку їхньої майбутньої політики щодо Венесуели, то слід зазначити відсутність єдиного погляду на цю проблему. Американські венесуельці в цьому питанні розділилися на 2 табори. Одні вважають Д. Байдена прибічником соціалізму, від якого вони постраждали, отже, вбачають у новому президентові США особу, яка буде невідгідною для Венесуели. Водночас друга частина американських венесуельців вбачає позитив в обранні Д. Байдена, оскільки вважає, що політика його попередника щодо Венесуели була неефективною, або і взагалі вкрай шкідливою, оскільки не тільки не призвела до зміни влади в країні, але й поставила просте населення Венесуели на межу виживання [4].

Експерти, аналізуючи питання зміни зовнішньої політики США щодо Венесуели після перемоги на виборах Д. Байдена, зазначають, що останній висловив своє бажання відновити дипломатію з членами ОПЕК Венесуелою та Іраном, що, зрештою, може призвести до збільшення ними експорту нафти за умов дотримання певних умов. Зокрема, Л. Мартінес, стратег виборчої кампанії Д. Байдена, зазначив, що вони не прагнуть скасувати санкційну політику, а мають намір застосувати санкції розумно, за допомогою багатосторонніх зусиль і з конкретними цілями, яких потрібно досягти. Йдеться, зокрема, про вільні, чесні та демократичні вибори [6].

Загалом Д. Байден підтримав жорстку санкційну політику проти диктаторського режиму Н. Мадуро, яку проводив його опонент Д. Трамп. Проте, на відміну від свого попередника, він задекларував намір не лише зберігати тиск на венесуельського диктатора, але також сприяти інтересам звичайних венесуельців, зокрема, надавши венесуельським біженцям у США тимчасовий захищений статус [5].

Водночас аналітики зазначають, що після інавгурації Д. Байдена будь-яке послаблення тиску щодо Венесуели навряд чи відбудеться швидко. Зрештою, сам новообраний президент США Д. Байден, схоже, прагне розвіяти враження, що він буде м'яким щодо режиму Н. Мадуро. Зокрема, під час передвиборчого візиту в Маямі ще в статусі кандидата Д. Байден заявив, що його опонент Д. Трамп був другом диктаторів. А венесуельський президент Н. Мадуро є, на думку Д. Байдена, одним із диктаторів, який завдає неймовірних страждань венесуельському народу, щоб утриматися при владі [1].

Рей Вальсер, відставний офіцер і професор Школи дипломатії та міжнародних відносин університету Сетона Холла, вважає, що адміні-

страція Байдена-Гарріса може реалізувати певні конструктивні кроки для ефективного вирішення венесуельської кризи. Можливо, свіжий акцент буде зроблений на роботі з Групою Ліма та іншими союзниками, щоб ізолювати Н. Мадуро та вирішити важку гуманітарну кризу та проблему біженців. Крім того, Д. Байден підтримує багатосторонні, а не односторонні санкції [5].

Якщо не з'явиться життєздатної демократичної альтернативи, підтримка тимчасового президента Х. Гуайдо, на думку Р. Вальсера, буде продовжуватися. Що стосується ролі віце-президента К. Гарріс, то можна очікувати її активного залучення до вирішення проблеми. На думку аналітика, підхід Байдена-Гарріс до Венесуели буде зосереджений на таких механізмах: залучення на фронт команди дипломатів-ветеранів; більш послідовний обмін повідомленнями; використання всього спектра ресурсів Державного департаменту; постійна концентрація уваги на гуманітарних питаннях [5].

На думку експертів, перемога Д. Байдена суттєво не змінить відносин між США та Венесуелою, принаймні впродовж першого року. Проте новий президент США, швидше за все, зосереджуватиметься на гуманітарній дилемі, з якою стикаються венесуельці сьогодні, як ті, що знаходяться вдома, так і ті, що перебувають за кордоном [6].

Керівник програми Америка Центру економічних та політичних досліджень Л. Карлсен вважає, що позиції Д. Трампа та Д. Байдена щодо Венесуели значною мірою є схожими. Зокрема, обидва політики підтримують роль уряду США у зміні режиму та американське втручання у внутрішню політику Венесуели. Однак Д. Байден і К. Гарріс висловили свою прихильність до прав людини та мирного переходу влади у Венесуелі, тому набагато менша ймовірність того, що будуть ініційовані військові дії, що порушуватимуть міжнародне право [5].

Нинішня стратегія переживає кризу через провал санкцій, крах претензій Х. Гуайдо на владу та необхідність боротися з пандемією коронавірусу. І Д. Байден, і К. Гарріс наголошували на побудові союзу у своїй політиці щодо Венесуели, тому, стверджує Л. Карлсен, вони можуть переглянути чинні санкції, оскільки європейські союзники відхиляють будь-які санкції, що збільшують масштаби гуманітарної та економічної кризи, особливо в умовах пандемії. Водночас експерт скептично ставиться до того, що К. Гарріс стане головною особою в півкулі, якою Д. Байден був за часів Б. Обами, зважаючи на відсутність у неї зовнішньополітичного досвіду. Крім того, для К. Гарріс більш важливими є такі внутрішні проблеми, як расова та гендерна рівність [5].

Як зазначив Д. Байден, США мають очолити міжнародні зусилля для протистояння масовій гуманітарній кризі у Венесуелі. Народ Венесуели,

на його думку, потребує американської підтримки для відновлення демократії та відбудови своєї держави. Експерти додають, що існує велика ймовірність того, що Д. Байден застосовуватиме багатосторонній підхід до вирішення політичної кризи у Венесуелі, залучаючи до цього також своїх союзників США, зокрема Європейський Союз. Не проти цього й частина венесуельської опозиції, яка вважає, що настав час спробувати нову американську стратегію, оскільки нинішня не спрацювала [6].

На думку колишнього постійного представника Венесуели при ООН Д. Аррія, жоден попередній президент США не був більш відданим і корисним у зусиллях щодо порятунку свободи Венесуели, ніж Д. Трамп. А коментарі Д. Байдена щодо переавантаження відносин із Кубою, на думку Д. Аррії, не можуть не турбувати, оскільки відкриття дверей на Кубу означатиме закриття дверей для свободи у Венесуелі.

Колишній венесуельський дипломат погоджується, що надання тимчасово захищеного статусу венесуельській діаспорі є дуже важливим, але не більше, ніж продовження максимального тиску для усунення наркотиранії Н. Мадуро, що є реальною загрозою не лише для Венесуели, але і для всього регіону. Водночас Д. Аррія висловлює сподівання, що наявна дотепер двопартійна підтримка політики США щодо Венесуели буде продовжуватися незалежно від персони президента [5].

Варто наголосити, що, ще будучи в статусі кандидата на президентських виборах, Д. Байден звинувачував свого опонента Д. Трампа в некомпетентності і втраті лідерства в міжамериканських відносинах. На його думку, геополітичні суперники США з ентузіазмом перехоплюють ініціативу, в той час як Сполучені Штати відступають. Крім того, Д. Байден наголошував, що відсутність американського лідерства в західній півкулі є найбільшою загрозою національній безпеці США [3].

На думку російського дослідника П. Яковлєва, на відміну від президента-республіканця, який до приходу в Білий дім ніколи впритул не займався зовнішньополітичною тематикою, Д. Байден із проблемами світової політики знайомий не з чуток. Ставши сенатором в 30 років, він тричі ставав головою впливового комітету з міжнародних відносин. На посаді віце-президента при Б. Обамі він також приділяв максимальну увагу зв'язкам США з іншими державами і брав безпосередню участь у вирішенні різноманітних кризових ситуацій за кордоном, у тому числі в країнах Латинської Америки [3].

Тому, на думку російського науковця, лейтмотивом зовнішньополітичної частини програми Д. Байдена, включаючи її латиноамериканський розділ, стане теза про необхідність радикального перегляду курсу адміністрації Д. Трампа в міжнародних справах, виправлення допущених поми-

лок, компенсації завданих стратегічним інтересам Сполучених Штатів збитків та повернення до нормальної зовнішньої політики [3].

Коли стали відомі результати виборів президента США та перемога на них Д. Байдена, венесуельський президент Н. Мадуро змінив радикальну антиамериканську риторику. Він висловив бажання вести діалог із новою американською адміністрацією. Венесуельський президент зазначив, що Д. Трамп залишив міне поле та болото між урядами двох країн, тому важливо відновити новий щирий діалог між США та Венесуелою [1].

Однак варто зазначити, що проблема ускладнилася через вибори до Національної асамблеї Венесуели 6 грудня 2020 р., в яких за рішенням Х. Гуайдо опозиція не брала участі. Отже, венесуельський диктатор Н. Мадуро з допомогою тиску та фальсифікацій зумів отримати контроль над єдиною опозиційною установою країни – Національною Асамблеєю [2].

Варто сказати, що зміна влади у США частково трансформує американську зовнішню щодо Венесуели. Однак очікування всіх зацікавлених сторін від США є доволі перебільшеними. Адже незалежно від того, хто здійснюватиме вплив на ситуацію в країні, комплекс проблем, які назривали десятиліттями і вилилися в один із найбільших кризових періодів в історії країни, врегулювати буде непросто. Для цього потрібна буде не лише суттєва допомога США та інших цивілізованих країн, але й воля самих венесуельців та тривалий час для демократичної трансформації.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, варто зазначити, що після перемоги на президентських виборах у США Д. Байдена, актуалізується питання трансформації та перспектив відносин між США та Венесуелою. Варто зазначити, що в середовищі політиків, експертів та журналістів відсутня консолідована позиція щодо того, чи буде Д. Байден більш успішний порівняно із своїм попередником щодо демократизації Венесуели та врегулювання наявної там політичної та економічної кризи. Одні наголошують на тому, що новообраний американський президент може зменшити тиск на Н. Мадуро та піти на певні компроміси. Інші наголошують на тому, що Д. Байден, на відміну від Д. Трампа, має значний дипломатичний досвід, буде використовувати багатосторонні та комплексні інструменти тиску на Венесуелу, а зовнішня політика його адміністрації, зрештою, набуде системного, зрозумілого та адекватного характеру. Проте на заваді досягненню Д. Байденом своїх цілей у Венесуелі можуть стати додаткові перешкоди, зокрема, поширення пандемії, а також втрата політичною опозицією свого статусу в зв'язку із поразкою на парламентських виборах у Венесуелі у грудні 2020 р.

З огляду на те, що Д. Байден лише приступив до виконання своїх обов'язків після перемоги на виборах, вивчення його дій та політики щодо Венесуели в майбутньому вбачається перспективним напрямом наших подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Президент Венесуели Мадуро виявив бажання вести діалог зі США після інавгурації Байдена. *Ua.112*. 2020. URL: <https://ua.112.ua/svit/prezydent-venesuely-maduro-vyjavyv-bazhannia-vesty-dialoh-z-ssha-pisliainavhuratsii-baidena-556633.html> (дата звернення: 15.12.2020).
2. У Венесуелі партія Мадуро здобула більшість на виборах. *Укрінформ*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3149828-u-venesuely-partia-maduro-zdobula-bilsist-na-viborah.html> (дата звернення: 15.12.2020).
3. Яковлев П. Политика Д. Трампа в Латинской Америке: итоги и перспективы. *Перспективы*. 2020. URL: http://www.perspektivy.info/oikumena/amerika/politika_d_trampa_v_latinskoj_amerike_itogi_i_perspektivy_2020-09-28.htm (дата звернення: 11.12.2020).
4. Fuentes O. US Venezuelans: for Biden or Trump? *Open democracy*. 2020. URL: <https://www.opendemocracy.net/en/democraciaabierta/venezuelans-us-biden-trump-en/> (дата звернення: 15.12.2020).
5. Gonzalez J., Arria D., Walser R. and oth. Would Joe Biden Change U.S. Policy Toward Venezuela? *Latin America Advisor*. 2020. URL: <https://www.thedialogue.org/analysis/would-joe-biden-change-u-s-policy-toward-venezuela/> (дата звернення: 12.12.2020).
6. Newman L. What would a Joe Biden presidency mean for Venezuela? *Aljazeera*. 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/economy/2020/10/30/what-would-a-joe-biden-presidency-mean-for-venezuela> (дата звернення: 12.12.2020).

«ТРЕТЯ ООН»: РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

“THE THIRD UN”: THE ROLE OF INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Бучин М.А.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Розглянуто три виміри функціонування ООН (перший вимір становлять держави-члени, другий – секретаріати, третій – учасники, які тісно пов'язані із міжнародною організацією, але які формально не є її частиною). Доводиться актуальність дослідження ролі та місця неурядових структур у світлі їх взаємодій з урядовими організаціями та окремими державами. Стверджується необхідність вирішення сучасних глобальних проблем із залученням недержавних акторів, застосуванням принципів багатосторонності (залучення зацікавлених сторін до обговорення та вироблення спільних рішень) та багаторівневості (залучення неурядових акторів до обговорення та вироблення рішень глобального та регіонального значення). Розглянуто класичне подвійне розуміння ООН із наголосом на організації 1) як міждержавній арені співпраці та 2) як координаційній структурі, секретаріаті. Досліджено третій вимір ООН, що охоплює неурядові організації (НУО), зовнішніх експертів, науковців, консультантів, практиків та активістів, які тісно та регулярно співпрацюють із міждержавним механізмом та секретаріатами ООН (першою та другою ООН) та впливають на мислення, політику, пріоритети та дії ООН. Наголошено, що ключовими формами їхньої діяльності є адвокація, дослідження та аналіз політики, ініціювання ідей та пропозицій. Проаналізовано історію взаємодії ООН із недержавними суб'єктами і, зокрема, організаціями громадянського суспільства. Наголошено, що «перша», «друга» та «третья» ООН творять складну багатоконпонентну систему, яка виконує сукупність завдань, реалізація яких залежить від синергії всіх трьох компонентів. Стверджується, що важливість кожного компонента ООН змінюється залежно від ситуації, конкретної проблематики, ролі та значення національних або регіональних інтересів тощо. Наголошено, що міжнародні актори, що творять «третю» ООН, стають невід'ємною частиною сьогоденної Організації, забезпечуючи її багатосторонність. У такий спосіб твориться нова форма глобального управління, концептуалізована з точки зору вільних мереж, а не жорстких формальних структур.

Ключові слова: ООН, міжнародний актор, міжнародні організації, неурядові організації, мережі, міжнародна безпека.

Three dimensions of the functioning of the United Nations are considered in the article (the first dimension consists of member states, the second – secretariats, the third – members closely related to the international organization, but which are not formally part of it). The relevance of the study of the role and place of non-governmental structures in the light of their interactions with governmental organizations and individual states is proved. It states the need to address current global issues involving non-state actors, applying the principles of multilateralism (involving stakeholders in discussions and joint decision-making) and multilevel (involving non-governmental actors in the discussion and decision-making of global and regional importance). The classical double understanding of the UN is considered, with an emphasis on the organization 1) as an intergovernmental arena of cooperation and 2) as a coordination structure, a secretariat. The third dimension of the United Nations is investigated, which includes non-governmental organizations (NGOs), external experts, researchers, consultants, practitioners and activists, who works closely and regularly with the intergovernmental mechanism and UN secretariats (first and second UN) and influences the UN thinking, policy, priorities and actions. It is emphasized that the key forms of their activity are advocacy, research and policy analysis, initiation of ideas and proposals. The history of UN interaction with non-state actors and, in particular, civil society organizations is analyzed. It is emphasized that the “first”, “second” and “third” UN create a complex multi-component system that performs a set of tasks, the implementation of which depends on the synergy of all three components. It is argued that the importance of each component of the UN varies depending on the situation, specific issues, the role and importance of national or regional interests, and so on. It is emphasized that the international actors that make up the “third” UN are becoming an integral part of today's Organization, ensuring its multilateralism. In this way, a new form of global governance, which are conceptualized in terms of free networks rather than rigid formal structures has been created.

Key words: the UN, international actor, international organizations, non-governmental organizations, networks, international security.

Постановка проблеми. Сучасний світ на початку XXI століття продовжує стикатись із різноманітним спектром викликів, які змушують глобальне співтовариство активно співпрацювати на різних рівнях та у різних сферах. Дж. Най, аналізуючи сучасну міжнародну систему, називає її тривимірною, виділяючи: 1) воєнно-політичний

рівень, на якому домінують США; 2) політико-економічний рівень, на якому США поділяють лідерство із ЄС, Японією, а нині також із Китаєм; 3) рівень транснаціональних політичних відносин, який не регулюється жодною державою і на якому представлені різні «нетрадиційні» актори [9]. Власне, вирішення сучасних глобальних

проблем вимагає залучення акторів всіх цих рівнів, застосування принципів багатосторонності (залучення зацікавлених сторін до обговорення та вироблення спільних рішень) та багаторівневості (залучення неурядових акторів до обговорення та вироблення рішень глобального та регіонального значення).

З огляду на вищесказане, міжнародні організації (урядові та неурядові) стають невід'ємною частиною глобальної політичної системи, для якої нині міжнародна спільнота постійно шукає нові механізми забезпечення системної стабільності. Загально визнано, що сучасні глобальні проблеми вимагають саме глобальних зусиль і зв'язків, хоча, на практиці, більше можливостей впливати на їх вирішення мають саме регіональні політичні інститути, які більшою мірою «прив'язані» до місцевих проблем.

Нині «недержавні транснаціональні актори» (міжурядові організації, міжнародні неурядові організації та рухи, транснаціональні корпорації, внутрішньодержавні регіони та мегаполіси тощо), як їх назвали американські дослідники Р. Кохейн та Дж. Най у 1970-х роках, починають «забирати» на себе частину функцій держави, насамперед у сфері безпеки, які вважались виключною її прерогативою. Наприклад, недержавні актори здійснюють діяльність у сфері постачання гуманітарної допомоги в зони військових конфліктів, навчання військового персоналу, охорони важливих об'єктів тощо [3]. Індикатором визнання глобальним співтовариством за такими недержавними організаціями статусу «акторів міжнародних відносин» став вплив, який ці учасники здійснюють на глобальний політичний процес, а також визнання цього впливу іншими учасниками міжнародних взаємодій через активні взаємодії між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельну базу цього дослідження становлять роботи, в яких аналізуються зміни сучасної системи міжнародних відносин із позиції її суб'єктного наповнення [1; 3–5; 7]. Чимала кількість дослідників намагається осмислити явище недержавних суб'єктів на міжнародній арені, особливо міжнародних неурядових організацій, їх зростаючий вплив на уряди та творені ними організації [3; 8; 10]. З іншого боку, варто пам'ятати, що часто питання взаємодії держав та міжурядових структур із недержавними суб'єктами та їх вплив на прийняття рішень намагались мінімізувати або навіть ігнорувати як на рівні практичної міжнародної політики, так і на рівні академічних досліджень.

Важливу теоретичну основу цієї публікації становить дослідження [10], в якому аналізуються три виміри функціонування ООН (перший вимір становлять держави-члени, а другий – секретаріати, третій – учасники, тісно пов'язані з міжнародною

організацією, але які формально не є її частиною). Тут йдеться про неурядові організації, науковців, консультантів, експертів, незалежні комісії та інші групи. Автори наголошують, що всі ці неформальні мережі часто допомагають змінювати ідеї, політику, пріоритети та міжнародну практику, які часто вважаються небажаними або проблемними урядами та міжнародними секретаріатами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас доводиться констатувати, що проблема впливу міжнародних неурядових організацій на сучасну систему міжнародних відносин загалом та на діяльність ООН зокрема є малодослідженою, що вимагає більш комплексного вивчення цієї проблематики в політичній науці. Отже, актуальним стає дослідження ролі та місця неурядових структур у світлі їхніх взаємодій з урядовими організаціями та окремими державами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета публікації – з'ясувати специфіку взаємодії ООН із неурядовими організаціями та акторами у світлі вирішення проблем розвитку сучасної міжнародної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що Дж. Розенау у своїй роботі «Турбулентність у світовій політиці» виділяє в міжнародних відносинах два основні «світи»: «держави», світ, який дослідник вважає домінуючим, та «акторів поза суверенітетом» (несуверенні міжнародні суб'єкти – міжнародні організації, транснаціональні корпорації, національні рухи, етнічні групи, територіальні спільноти, бюрократичні структури, окремі особи). Суперечність між цими світами проявляється у тому, що останні часто діють під юрисдикцією держави, але не в її інтересах, діяльність таких акторів водночас стабілізує міжнародну систему і дестабілізує міжнародні відносини. Схожу позицію займають і російські дослідники міжнародних відносин, які саме із процесами глобалізації пов'язують появу на глобальній арені «нових» акторів, що претендують якщо не на пріоритет, то, принаймні, на рівність із «традиційними» суб'єктами міжнародних відносин – державами. До таких типів «нових» суб'єктів зараховують міжнародні організації (ООН, МВФ, Світовий Банк, ЮНЕСКО, СОТ, «Велика сімка» тощо), регіональні організації, багатонаціональні корпорації, інституційних інвесторів (пенсійні та інвестиційні фонди, страхові компанії), неурядові організації (НУО) (рух «зелених», «Лікарі без кордонів»), великі міста, індивідів (наукові співробітники, університетські професори, артисти, окремі особистості) [2, с. 14].

Отже, станом на сьогодні можемо фіксувати появу широкого переліку міжнародних акторів, які «розвивають» державоцентричну систему міжнародних відносин. Йдеться, зокрема, про таких

недержавних акторів, як транснаціональні організації, багатонаціональні корпорації, міжнародні об'єднання, в основі яких лежать релігія, інтереси, наукові організації, а також приватні групи, які взаємодіють через державні кордони [7, с. 90]. Такі неурядові структури як суб'єкти міжнародних відносин реалізують власні інтереси (економічні, освітні чи професійні тощо), стають «групами тиску», здійснюючи мобілізацію міжнародної громадської думки та тиск через неї на міжнародне співтовариство. У цьому випадку варто зазначити, наприклад, що такі питання, як гендерні та кліматичні зміни, потрапили в об'єкт уваги міжнародного порядку денного значною мірою внаслідок зусиль саме недержавних суб'єктів, незважаючи на протидію багатьох держав та міжнародних чиновників. Тому об'єктивними причинами появи таких організацій дослідники вважають процеси, що пов'язані з глобалізацією міжнародної системи, різноманітними транскордонними взаємодіями. Низка дослідників вважає, що в перспективі міжнародні неурядові організації можуть сформувані «глобальне громадянське суспільство», яке буде впливати на систему міжнародних відносин не менш істотно, аніж у національних рамках громадянське суспільство впливає на державу [5, с. 244].

Сьогодні ООН прийнято вважати найбільш відомою (хоч не завжди найбільш впливовою) міжнародною урядовою структурою. Її функціонування та специфіку досліджують різноманітні науковці та аналітики, намагаючись знайти найкращі механізми міжнародної співпраці. Загалом існує класичне подвійне розуміння цієї структури із наголосом на організації 1) як міждержавній арені співпраці та 2) як координаційній структурі, секретаріаті.

Звичайно, саме у першому та другому вимірі більшість із нас сприймає ООН на міжнародній арені. Цю організацію утворили 51 держава-член у червні 1945 року, а нині в її рамках взаємодіють 193 держави, визначають її пріоритети та сплачують внески. Отже, міжнародна структура та її чиновники не існували б без держав-членів. Дослідники виділяють п'ять характеристик першого виміру функціонування ООН. Ця організація є: агентом великих держав, які реалізують свої інтереси; механізмом міждержавного співробітництва; очільником міжнародного співтовариства держав; творцем соціального світу; форумом легітимації міжнародних рішень [8, с. 42].

На рівні організації загалом виділяють кілька варіацій політик, що їх здійснюють держави, переслідуючи власні національні інтереси. На одному кінці континууму розташована «велика» політика, що реалізується державами на рівні Ради Безпеки ООН, а з іншого – йдеться про реалізацію «низького» рівня політики через участь держави в правліннях та керівних радах фондів ООН та її спеціалізованих установ. Представники держав

взаємодіють у різних регіональних групах у рамках Генеральної Асамблеї та в інших, менших впливових групах інтересів.

З другого боку, постійно діюче об'єднання держав-членів не могло б діяти без секретаріату. Отже, друга ООН – це окрема сфера, що об'єднує чиновників та персонал, які отримують виплати за рахунок нарахованих та добровільних внесків держав. Таку міжнародну державну службу називають спадкоємицею Ліги Націй, її особливим промоутером був Даг Хаммаршельд [10]. У ст. 101 Статуту ООН зазначено про чиновників, які мають вирішувати міжнародні проблеми [6], мають зосереджуватись на досягненні більшого колективного блага, а не захищати інтереси країни, яка видає їм паспорти. Звичайно, часто держави, реалізуючи власні інтереси на міжнародній арені, резервують вищі посади у рамках ООН для своїх колишніх чиновників високого рівня. Сьогодні часто звучить критика у бік секретаріату, зумовлена корупційними чи іншими скандалами [10]. Однак все ж таки ключовою вимогою до міжнародних чиновників є їх автономія та доброчесність.

Нині чиновницький та допоміжний персонал ООН налічує приблизно 55 000 осіб власне самої ООН та ще 20 000 осіб, що працюють у спеціалізованих установах. Ця кількість не включає тимчасовий персонал у миротворчих операціях (близько 100 000 осіб у 2007 році) і співробітників Міжнародного валютного фонду та Групи Світового банку (ще 15 000 осіб). Звичайно, ці цифри не порівнювані із 500 працівниками у перший рік роботи ООН та загальною кількістю у 700 працівників, що були зайняті у Лізі Націй [10]. Всі ці чиновники не лише виражають волю та накази держав. Вони пропонують варіанти для вирішення проблем, обговорюють їх як на офіційному, так і на неформальному рівні, пропонують ініціативи, виступають за зміни, перетворюють загальні рішення на конкретні програми дій та працюють над їх реалізацією.

До проаналізованого подвійного трактування ООН нині додають третій вимір, що охоплює певні неурядові організації (НУО), зовнішніх експертів, науковців, консультантів, практиків та активістів, які тісно та регулярно співпрацюють із міждержавним механізмом та секретаріатами ООН (першою та другою ООН) та впливають на мислення, політику, пріоритети та дії ООН. Ключовими формами їхньої діяльності є адвокація, дослідження та аналіз політики, ініціювання ідей. У рамках «третьої ООН» діють та взаємодіють сили, що ініціюють нові ідеї, просувають нову політику та мобілізують громадську думку щодо обговорень та діяльності ООН. На думку дослідників, ці актори через свою незалежність від урядів та секретаріатів ООН забезпечують значну додану вартість та порівняльну перевагу для міждержавного виміру, підштовхуючи інтелектуальні та політичні зміни.

Саме діяльність таких мереж неурядових структур дослідники нині називають «третьою» ООН, вказуючи на те, що чимало осіб, які не були ані державними службовцями, ані міжнародними чиновниками, все ж таки відіграли важливу роль в інтелектуальній та нормотворчій діяльності міжнародної організації [10]. Багато лідерів думок на міжнародному рівні часто є пов'язаними з університетами, політичними аналітичними центрами або іншими НУО, або стали їх членами вже після того, як покинули службу в урядах своїх держав чи службу в ООН.

Взаємодія ООН із недержавними суб'єктами і, зокрема, організаціями громадянського суспільства триває вже досить давно. Вже у Преамбулі Статуту ООН було зазначено: «Ми, народи Об'єднаних Націй», хоча можна було б очікувати, що буде написано «Ми, представники суверенних держав-членів» [10]. ООН та її структури активно опираються на академічні чи професійні знання, що походять з-поза міжурядової системи. Ст. 71 Статуту ООН безпосередньо передбачає залучення НУО під час дебатів та консультацій [6]. До прикладу, Міжнародна організація праці (МОП) залучає представників профспілок та ділового сектора у свою тристоронню структуру ще з 1919 року. НУО відіграли важливу роль у виробленні норм та політики ООН щодо прав людини, що проявилось у прийнятті Статуту ООН та Загальної декларації прав людини. Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) вже давно тісно взаємодіє з групами громадянського суспільства щодо широкого кола питань, а також для збору коштів та адвокації. Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) та Фонд розвитку ООН для жінок (ЮНІФЕМ) взаємодіяли з національними комітетами, що складаються з науковців та неурядових організацій. Часто НУО залучаються до проведення глобальних конференцій під егідою ООН, особливо після проведення Стокгольмської конференції з питань навколишнього середовища 1972 року, коли генеральний секретар конференції Моріс Стронг наполягав на їх присутності [10]. Часто відбуваються паралельні засідання НУО (які зазвичай називають «форумами»), на яких обговорюються важливі питання та рішення яких враховують у процесі вироблення політик. До прикладу, для Саміту тисячоліття та Всесвітнього саміту 2005 року заздалегідь були організовані спеціальні слухання за участю НУО.

Разом із тим варто відзначити, що до «третьої» ООН дослідники не зараховують прибуткові організації, комерційний сектор та ЗМІ. Тут йдеться про те, що в бізнесі основна увага зосереджується не на спільності інтересів, а на фінансових вигодах. Окрім цього, комерційні організації часто напряму взаємодіють із першою та другою ООН у контексті формування політики та реалізації конкретних проєктів. З іншого боку, ЗМІ, що стежать за діяльністю ООН, часто впливають на міжнародне мислення

та дії. Однак їх основна роль зводиться швидше до звітування, а не до зміни політики організації. Однак журналісти-розслідувачі та оглядачі, які займаються бізнесом, можуть вважатися частиною третьої ООН як впливові особи, так і як науковці та політичні аналітики.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, сучасною тенденцією розвитку міжнародних взаємодій є різке збільшення кількості суб'єктів міжнародних відносин, зростання впливу недержавних акторів, поглиблення тенденції до «розмивання» і, відповідно, до переосмислення суверенітету держави. Сьогодні міжнародну систему трактують як складну систему суперництва та узгодження інтересів і цінностей постійно зростаючої кількості учасників.

ООН, будучи міжурядовою структурою, є тим прикладом міжнародного актора, що засвідчує складність сучасних міжнародних взаємодій та багатоманіття міжнародних учасників. Власне, досліджені «перша», «друга» та «третья» ООН творять складну багатоконпонентну систему, завданнями якої в сукупності є: забезпечення форуму для спілкування та дискусій; генерування ідей та політик; легітимація ідей та політик; захист ідей та політик; впровадження або перевірка ідей та політики на місцях; генерування ресурсів для реалізації ідей та політик; моніторинг прогресу реалізації ідей та політик; а також час від часу критика та «поховання» ідей та політик. Реалізація вказаних завдань залежить від синергії всіх трьох компонентів. Разом із тим важливість кожного компонента ООН змінюється залежно від ситуації, конкретної проблематики, ролі та значення національних або регіональних інтересів тощо.

Сьогодні «третьою» ООН творять особи, праця яких не оплачується урядами держав чи секретаріатом ООН, але їх роль є визначною в колективних зусиллях із метою створення, обговорення, впровадження і поширення ідей та програм глобального розвитку. Міжнародні актори, що творять «третьою ООН», є незалежними від інших двох її частин і значно впливають на них. Вони стають невід'ємною частиною сьогоденної Організації Об'єднаних Націй, забезпечуючи її багатосторонність. У такий спосіб твориться нова форма глобального управління, концептуалізована з точки зору вільних мереж, а не жорстких формальних структур.

Водночас, з огляду на той факт, що особливості функціонування та впливу міжнародних неурядових організацій на міжнародні відносини та діяльність міжнародних урядових організацій постійно змінюються, вибрана нами для дослідження проблематика буде актуальною та перспективною для подальших наукових розвідок. Також перспективним напрямом подальших наукових досліджень може стати вивчення особливостей функціонування міжнародних неурядових організацій в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дорош Л.О. Багатоманітність міжнародних акторів: проблеми класифікації. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. 2012. Вип. 170, Т. 182. Політологія. С. 14–18.
2. Кузнецов В. Что такое глобализация? *Мировая экономика и международные отношения*. 1998. № 3. С. 14–19.
3. Лебедева М.М. Политическая система мира: проявления «внесистемности»: или новые акторы – старые правила. «Приватизация» мировой политики локальные действия – глобальные результаты / Под ред. М.М. Лебедевой. Москва : Голден Би, 2008. С. 53–66. URL: <http://www.mgimo.ru/files/36664/36664.pdf> (дата звернення: 21.01.2021).
4. Международные отношения: теории, конфликты, движения, организации : учебн. пособ. / П.А. Цыганков, Г.А. Дробот, М.М. Лебедева и др. Москва : ИНФРА-М, 2007. 320 с.
5. Мировая политика и международные отношения : учебн. пособ. / Под ред. С.А. Ланцова, В.А. Ачкасова. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 448 с.
6. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 23.01.2021).
7. Хонин В.Н. Теория международных отношений. Общая часть. Київ : Академ-Пресс, 2005. 456 с.
8. Barnett M., Thomas G. Weiss, Daws S. Political Approaches. *The Oxford Handbook on the United Nations*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
9. Nye J. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go it Alone. Oxford : University Press, 2002. URL: http://www.princeton.edu/lisd/events/talks/Nye_Lecture.pdf.
10. Weiss Th. G., Carayannis T., Jolly R. The «Third» United Nations. *Global Governance*. 2009. Vol. 15. P. 123–142.

«ТЕСТ НА ВИТРИВАЛІСТЬ»: ЧИ СТАНЕ 2021 РІК ПОЧАТКОМ ЗАВЕРШЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ГЕГЕМОНІЇ США?

“ENDURANCE TEST”: WILL 2021 BE A BEGINNING OF THE END FOR US GLOBAL HEGEMONY?

Вінникова Н.А.,

*доктор політичних наук,
доцент кафедри політології
філософського факультету*

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Запорожченко Р.О.,

*аспірант кафедри політології
філософського факультету*

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті представлено аналіз основних складників глобального лідерства Сполучених Штатів Америки в контексті чинної внутрішньодержавної і міжнародної політико-економічної кон'юнктури. Грунтуючись на концептуально-методологічному підході глобальних циклів гегемонії Дж. Модельські, автори статті пропонують модифіковану версію параметричної моделі глобального лідерства в сучасному світі.

З'ясовано, що найбільш значущі фактори гегемоніального статусу Сполучених Штатів нині представлені складниками військової та економічної могутності. Утім внутрішня суспільно-політична нестабільність, артикульована стагнаційними тенденціями в довірі до інститутів влади та системи представництва, не лише спричиняє проблеми легітимації полікотвірних процесів всередині держави, а й нівелює функцію глобального лідерства як орієнтира для наслідування принципів демократичного урядування.

Найбільш вразливою щодо збереження першості у глобальному домінуванні для США є їхня мобілізаційна спроможність у вирішенні глобальних проблем. Зовнішня політика, впроваджувана керівництвом країни в останні чотири роки, не лише ослабила роль США як глобального вузла транснаціональної взаємодії, а й дала змогу потенційному претенденту на гегемонію – Китаю – посилити свої геополітичні позиції, зокрема в південноазійському регіоні.

У висновку дослідження акцентовано, що статус і роль Сполучених Штатів у світі можна оцінювати не лише з позицій держави-гегемона, а й сучасної мережевої імперії, для якої гегемонія є способом розповсюдження власної форми порядку. Відповідно, внутрішньополітична стабільність центру імперії (США) впливає на функціонування імперської системи загалом. Тому гегемоніальний статус США може бути оскаржений лише за формування альтернативного глобального порядку.

Ключові слова: США, глобальне лідерство, Дж. Модельські, цикли гегемонії, імперія.

The present paper provides an analysis of the main components, which global leadership of the United States of America includes in the context of the current domestic and international political and economic conditions. Based on the conceptual and methodological approach of global cycles of hegemony by G. Modelski, the authors of the article propose a modified version of the parametric model of global leadership in the modern world.

The most significant factors in the hegemonic status of the United States have now been identified as components of military and economic power. However, internal socio-political instability, articulated by stagnant tendencies in trust for government institutions and the system of representation, causes problems to legitimize policy-making processes not only within the state, but also eliminates the function of global leadership as a guideline for democratic governance.

The USA mobilizing ability to solve global problems turns out to be the most vulnerable to maintaining supremacy in global dominance for the United States. The foreign policy pursued by the country's leaders over the past four years has not only weakened the role of the United States as a global hub of transnational cooperation, but has also enabled China's potential hegemony contender to strengthen its geopolitical position, particularly in South Asia.

The study concludes that the status and role of the United States in the world can be assessed not only from the standpoint of a hegemonic state, but also of a modern network empire, for which hegemony is a way to spread its own form of order. Accordingly, the domestic political stability of the center of the empire (USA) affects the functioning of the imperial system as a whole. Therefore, the hegemonic status of the United States can be challenged only for the formation of an alternative global order.

Key words: USA, global leadership, G. Modelski, cycles of hegemony, empire.

Постановка проблеми. На тлі системних викликів сучасності, як-от кібербезпека та кліматичні зміни, а також пандемії Covid-19, найбільшим глобальним ризиком 2021 року, згідно зі звітом Євразійської групи, визнана політична поляризація

в США [1]. Політична нестабільність останніх років із наростанням соціальних фрустрацій, піком яких стало захоплення прибічниками Д. Трампа будівлі Капітолію 6 січня 2021 року, підривають авторитет США не лише як «стовпу» сучасної демократії,

а й як глобального гегемона, що визначає конфігурацію світового порядку.

Питання світового лідерства США в контексті розвитку міжнародних відносин залишається однією з топових тем порядку денного наукових дискусій. Попри різноманітність думок з означеної проблематики, останніми роками в академічній літературі простежується спільний знаменник алармістського оцінювання перспектив ролі Сполучених Штатів як гегемона, здатного підтримувати поступальний розвиток міжнародної системи та інтегрувати інших акторів до процесів вирішення глобальних проблем. Найбільшим зовнішнім викликом для США вбачається піднесення Китаю на світовій арені як потенційного претендента на подальшу гегемонію, про що зазначають Г. Елісон, Г. Кіссінджер, Б. Клаше, А. Поп і Р. Григорас [2–5].

У світлі наростання напруженості у відносинах США із чималою кількістю держав, навіть із традиційними союзниками в Європі, та протистоянням із Китаєм у різних аспектах міжнародної політики й економіки, реактуалізації набуває прогноз, викладений Дж. Модельські [6] в концепції глобальних циклів гегемонії щодо занепаду Сполучених Штатів Америки як світового гегемона всередині ХХІ сторіччя. Однак які саме чинники можуть призвести до завершення? І чи є цей сценарій безальтернативним?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповіді на ці питання потребують комплексного дослідження багатьох складових частин перебігу світових процесів та динаміки позицій акторів, у них задіяних. Концептуальний підхід до аналізу розвитку міжнародної системи крізь призму довгих циклів гегемонії Дж. Модельські та перспектив США як світового лідера вже тривалий час знаходиться у фокусі уваги вчених, зокрема й українських: дослідження з цієї проблематики представлені в працях Н. Мельничука, І. Погорської, С. Толстова, В. Шамраєвої, М. Андрущенка [7–11].

Популярність теорії довгих циклів зумовлена можливістю побудови потенційних сценаріїв розвитку світових політичних процесів. Зауважимо, що в більшості досліджень увага сфокусована на трансформаційних чинниках формування міжнародних систем, їх розпаду, умовах набуття певною державою статусу глобального гегемона. Утім, на нашу думку, не менш важливим є визначення спроможності актора, що виконує роль світового лідера, витримувати та врегульовувати внутрішні та зовнішні виклики.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашого дослідження є оцінювання поточного стану США крізь призму моделі глобального лідерства Дж. Модельські. Реалізація означеної цілі передбачає виконання таких

завдань: 1) параметризація кожної зі складових частин моделі глобального лідерства; 2) аналіз даних за кожним із параметрів; 3) визначення факторів, що підривають або потенційно загрожують спроможності США утримувати статус глобального гегемона.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з концепцією Дж. Модельські, глобальна система пережила п'ять довгих циклів, кожен з яких формувався на основі домінування певної держави в міжнародних відносинах. Португалія домінувала більшу частину XVI століття (1516–1560), Нідерланди – в XVII столітті (1609–1660); домінування Великої Британії охопило два цикли поспіль: XVIII століття (1714–1763), а також більшу частину XIX століття (1815–1873). Період після Другої світової війни став циклом гегемонії США, який, за прогнозами Дж. Модельські [12, с. 129], має почати трансформацію у «глобальну спільноту» в середині ХХІ століття (однією з причин такої трансформації має стати субститут глобальної війни, що розпочнеться у 2026 році). За певної комбінації обставин цикли змінювалися, коли влада панівної держави зазнавала порівняного занепаду та внаслідок підйому нового суперника – претендента на глобальне лідерство.

Згідно з концептуальною моделлю Дж. Модельські, набуття світового лідерства державою передбачає її відповідність таким параметрам, як політико-стратегічна організація глобального радіусу дії, передова економіка, відкрите суспільство, чутливість до глобальних проблем, які автор обґрунтовує цілепокладанням, організаційною основою, сприятливими умовами, джерелами орієнтації на глобальну дію та релевантною фазою циклу [13, с. 73].

З огляду на динаміку світових політичних, економічних, технологічних процесів, які відбулися з моменту розробки цієї моделі, деякі її складники потребують уточнення і більш чіткої параметризації. Передусім, ми пропонуємо певну модифікацію основи «політико-стратегічної організації глобального радіусу дії», яку згідно з Дж. Модельські мають становити океанський флот і космічні сили [ibid, с. 74]. Перший параметр залишається актуальним. Оцінити його можна за таким індикатором, як кількість авіаносців у складі військово-морських сил, що забезпечує маневреність у світовому масштабі.

Наявність космічних сил, які автор моделі пояснював фактичною монополією на них, з огляду на «роздержавлення» космічної галузі, з одного боку, та активним розвитком космічних державних програм по світу, з іншого, видається менш значущою в оцінюванні статусу глобального гегемона. Утім потужна інфраструктура супутникового зв'язку може забезпечити вагому перевагу в інформаційно-комунікативній сфері, в тому числі в силовому вимірі.

Вважаємо доцільним доповнити умову політико-стратегічної організації глобального радіусу дії таким параметром, як участь і позиції в міжнародних об'єднаннях. Адже цей чинник передбачає широко розгалужену мережу інституційних каналів взаємодії з іншими акторами, що дозволяє просувати власні інтереси і водночас впливати на визначення пріоритетних питань глобального порядку денного.

Передові галузі економіки та фінансову потужність як організаційну основу умов глобального лідерства в контексті чинних трендів розвитку цифрової економіки, на нашу думку, варто оцінювати за показниками глобальної конкурентоспроможності та позицій компаній ІТ-сектора й електронної комерції у світових рейтингах капіталізації. Індикатором фінансової потужності для глобального гегемона може виступати частка національної валюти у світовому валютному обігу та валютних накопичень.

Імперативність таких характеристик глобального лідера, як «демократичний потенціал» і «партійна система», Дж. Модельські пояснює тим, що політичний плюралізм (він акцентує на багатопартійності та наявності великої кількості неурядових організацій) може сприяти створенню альянсів, що пропонують різноманітні варіанти вирішення глобальних проблем, а також слугуватимуть «будівельними блоками для глобального демократичного суспільства» [13, с. 76].

Ми вважаємо, що самі по собі ці два параметри не є запорукою глобального лідерства, тим більше в контексті постдемократичних трендів розвитку політичних процесів у світі, коли інституційно-процедурний вимір демократичного урядування (виборність органів політичного представництва, свобода слова, інституційні обмеження політичних партій щодо розподілу владних повноважень тощо) не забезпечує його якісного втілення. Політичний плюралізм, який дедалі частіше виражається у створенні «разових» передвибірчих партійних проєктів як у країнах, що набувають досвіду демократії, так і в державах з усталеними демократичними традиціями, радше свідчить про функціональне вихолощення партійних систем як основи справжнього демократичного урядування [14, с. 181–240].

Тому більш релевантним індикатором «відкритого суспільства» і демократичності режиму є розвинутий громадянський сектор. Для глобального лідерства в цьому аспекті важливим показником є широка мережа неурядових організацій транснаціонального характеру, через які відбувається вплив на суспільства інших країн.

Згідно з Дж. Модельські глобальний лідер має слугувати зразком у питаннях функціонування та розвитку демократії, що можна визначити через такі параметри, як внутрішня громадянська

підтримка політичних інститутів і визнання такої політико-режимної моделі міжнародною спільнотою. Для емпіричної верифікації цих параметрів можна застосувати показники рівня внутрішньої суспільної довіри (схвалення діяльності політичних інститутів) і задоволеності громадян демократичністю урядування, а також ставлення жителів інших країн до держави-глобального лідера як до потенційного союзника.

Можна погодитись із роллю, яку Дж. Модельські відводить засобам масової інформації в організаційній основі такої умови глобального лідерства, як «чутливість до глобальних проблем» [13, с. 76]. Справді, незалежні потужні ЗМІ можуть привертати увагу до глобальних проблем поза політичною кон'юнктурою в державі. Актуальним видається доповнення цієї організаційної основи структурами, спроможними забезпечувати інтегральні онлайн комунікації (Інтернет-пошукові системи, соціальні мережі, месенджери) по всьому світі. Потужні структури з онлайн комунікації дають змогу забезпечувати доступом до інформації громадян майже в будь-якій країні, в тому числі в обхід офіційної цензури в ЗМІ панівного політичного режиму та впливати на суспільну думку.

Оскільки акцентування на певних глобальних питаннях ще не гарантує їх вирішення, доцільним видається оцінювати цей параметр за такими показниками, як ініціювання та участь держави-гегемона в міжнародних програмах із розв'язання питань світової значущості (боротьба з пандемією, кліматичні зміни, міжнародна міграція тощо).

Отже, спираючись на ідейну основу концепції Дж. Модельські, ми пропонуємо модифіковану версію параметричної моделі глобального лідерства, що дасть змогу оцінити чинний стан США як світового гегемона (див. табл. 1).

Відповідно до поставлених завдань нашого дослідження в запропонованій моделі ми фокусуємо увагу на організаційних засадах глобального лідерства, не нівелюючи при цьому значущості інших складників, представлених у концептуальній схемі Дж. Модельські.

Оцінюючи США згідно з параметром політико-стратегічних організацій глобального радіусу дії, насамперед, необхідно зазначити, що з 2005 до 2021 року Сполучені Штати залишаються незмінним очільником міжнародного рейтингу Глобальної військової могутності [15]. Беззаперечно першість у силовому вимірі щодо інших країн забезпечує наявність потужного військового флоту, в складі якого перебувають 11 авіаносців. Для порівняння, зазначимо, що жодна держава у світі, в тому числі потенційний «челенджер» – Китай, – не мають у своєму розпорядженні більш ніж 2 авіаносці. Наявність у такій кількості мобільних бойових кораблів, здатних обслугову-

Параметри оцінювання необхідних умов глобального лідерства

Наявність організацій глобального радіусу дії	Передова економіка	Відкрите суспільство	Чутливість до глобальних проблем
Організаційна основа			
Океанський (військовий) флот	Першість за показниками конкурентоспроможності економіки	Політичний плюралізм	Ініціювання міжнародних програм та мобілізація світової громадської думки для вирішення глобальних проблем
Розвинута інфраструктура супутникового зв'язку	Потужний ІТ-сектор із впливом на світову економіку	Високий рівень внутрішньої суспільної підтримки політичних інститутів	Потужні інформаційно-комунікаційні структури світового масштабу впливу
Участь у міжнародних об'єднаннях	Домінування національної валюти на глобальних фінансових ринках, міжбанківському обігу та валютних накопиченнях	Світове визнання та позитивне сприйняття моделі політичного урядування для наслідування	
↓	↓	↓	↓
Перевага в збройних конфліктах світового масштабу	Фінансування глобальних програм та міжнародних об'єднань	Забезпечує можливість створення коаліцій та слугує моделлю для інших країн	Мобілізація і спрямування світової суспільної думки на вирішення глобальних проблем

вати авіацію з ядерними боєголовками, а також нафтові ресурси і розгалужена логістична мережа військових баз, забезпечують військово-мобілізаційну маневреність та гарантують гегемоніальне положення США з позицій військової сили.

Потужна високотехнологічна інфраструктура супутникового зв'язку є додатковим фактором забезпечення глобальної гегемонії. Станом на 2020 рік США мали 1327 активних супутників на орбіті навколо Землі, тоді ж як Китай – 363, Росія – 169, інші країни разом – 807 [16]. Також відбувається нарощення фінансування космічної галузі, зокрема, витрати Міністерства оборони США на космічні проекти зросли порівняно з 2012 роком з 79,3 млрд доларів до 92,3 млрд доларів у 2018 році. Подібна тенденція спостерігається і в агентстві NASA, бюджет якого зріс з 12,1 млрд доларів у 2012 році до 13,6 млрд доларів у 2018 році [17, с. 9].

Сполучені Штати Америки є найпотужнішим хабом у світі транснаціональної мережі міжурядової взаємодії. Створені за ініціативи США найбільші міжнародні об'єднання, як-от ООН, МВФ, Світовий Банк, утримують свої штаб-квартири на їхній території, та гарантують їм привілейоване положення в цих та інших міжурядових структурах. Право вето у Раді безпеки ООН, найбільші частки у МВФ та Світовому Банку, домінантні позиції в НАТО, участь у глобальних клубах – «G7» та «G20» – забезпечують США потужними важелями впливу як на формування глобального

порядку денного, так і на зовнішню та внутрішню політику окремих держав у будь-якій сфері діяльності [18, с. 219].

Водночас необхідно зауважити, що неоднозначність зовнішньої політики періоду президентства Д. Трампа, зокрема, щодо членства в деяких міжнародних організаціях, як-от ВООЗ, і виходу з міжнародних угод, зокрема Паризької кліматичної угоди та Угоди про Транстихоокеанське партнерство, до певної міри завдала шкоди іміджу США як глобальному лідеру, здатному об'єднувати інші країни для вирішення світових проблем. Крім того, це навіть ослабило геополітичні позиції США в азіатсько-тихоокеанському регіоні, тим самим надавши Китаю змогу нарощувати міжнародний вплив. Підтвердженням цьому стало підписання 15 листопада 2020 року 15 країнами (10 членами АСЕАН) і Китаєм, Південною Кореєю, Японією, Австралією та Новою Зеландією угоди про вільну торгівлю «Регіональне всеохопне економічне партнерство» (англ. «The Regional Comprehensive Economic Partnership» (RCEP)) [19]. Охоплюючи питання щільнішої взаємодії у сферах торгівлі, інвестицій, електронної комерції, послуг, авторського права та ін., ця угода закладає основу для подальшої інституціоналізації каналів впливу КНР у південноазійському регіоні. Експерти зазначають: «Оскільки зараз Китай має ринковий доступ до 14 інших країн регіону – з найбільшим вирахом у 4 розвинутих країнах, що не належать до АСЕАН, можна очікувати

поштовху до розвитку регіональних ланцюжків створення доданої вартості, а разом із цим і більш помітної ролі торгівлі та інвестицій для Китаю» [19, с. 7].

Сполучені Штати Америки, попри експоненціальне зростання потужностей Китаю, все ще тримають пальму першості в глобальній економіці. І в 2020 році, навіть на тлі деструктивного впливу на економіку карантинних обмежень через пандемію коронавірусу, за показниками валового внутрішнього продукту США продемонстрували суттєвий відрив від інших країн: їхній ВВП становив 20 807 296 млн доларів, тоді як Китай і Японія, що посідають 2 і 3 місця в рейтингу МВФ, закінчили рік із ВВП у 14 860 775 млн доларів і 4 910 580 млн доларів відповідно [20].

У рейтингах конкурентоспроможності США також утримують лідерські позиції, посідаючи 1 або 2 місце [21, с. 11; 22, с. 13]. Цьому сприяє потужний ІТ-сектор із компаніями світового масштабу діяльності. У десятку компаній із найбільшою капіталізацією у світі входять «Amazon», «Apple», «Facebook», «Google», «Microsoft» [23; 24].

Розпочата зі створення Бреттон-Вудської системи доларизація світу забезпечує Сполученим Штатам до цих пір значущий вплив на фінансових ринках. Частка долара на світових валютних обмінних ринках у 2019 році становила 88,3% усієї валюти в щоденних торгах [25, с. 5]. Американський долар залишається найбільш привабливим для валютних накопичень. Згідно з даними МВФ, у 2020 році 60,46% усіх світових накопичень були в доларах США [26].

Організаційним параметром необхідних умов глобального лідерства, що зазнає найбільш скептичного ставлення як із боку суспільної думки, так і з боку експертного середовища, є стан демократії у Сполучених Штатах Америки. Бурхливий за політичними подіями в США 2020 рік вивів на поверхню накопичені проблеми взаємодії влади і суспільства. Протести проти дискримінації за расовою ознакою, що розпочалися після загибелі від рук поліцейських Джорджа Флойда в травні 2020 року, є продовженням тенденції наростання фрустрацій в американському суспільстві, яка спостерігається понад декаду. На тлі щорічного зростання антиурядової протестної активності у світі в 11,5% з 2009 до 2019 року, інтенсифікація протестів у США за цей період кожного року демонструвала прирощення в 17% [27, с. 5]. Загалом за означене десятиліття кількість протестів у США зросла на 379,7% [ibid, с. 10]. Такі тренди можуть свідчити про проблеми у функціонуванні інституційних каналів комунікації між владою і суспільством.

Підтвердженням і частково поясненням такої нестабільності є падіння довіри громадян США

до органів влади. Найменшою довірою серед громадян користується законодавча гілка влади. Згідно з дослідженнями аналітичної установи «Gallup», понад 20% суспільної прихильності у період з 1997 до 2020 року (з 54% до 33%) втратили разом Конгрес і Сенат. Аналогічну низхідну динамку демонструють показники довіри американців до виконавчої гілки влади: з 62% до 43%. Доволі високим рівнем довіри серед громадян володіє судова система: тут показники коливалися від 71% у 1997 році до 67% у 2020 році [28].

Загалом у 2020 році рівень негативного ставлення до Конгресу США становив 41%, до Президента США та його адміністрації – 32%, до системи правосуддя – 33% [29].

З огляду на вищевказану негативну динаміку ставлення американців до інститутів влади, симптоматичними видаються низький рівень довіри до партій (згідно з даними Світового дослідження цінностей 7 хвиля 2017–2020 лише 11,1% громадян довіряють партіям [30, с. 187]) і незадоволеність тим, як демократія функціонує в їхній країні – 59% [ibid, с. 23]. Також варто звернути увагу на той факт, що у світовому рейтингу демократії «Democracy Index» у 2019 році США посіли 25 місце і зараховані до «недосконалих демократій» (англ. «flawed democracies») [31, с. 10].

Окрім стагнації довіри до політичних інститутів всередині держави, існує вже тривала тенденція втрати Сполученими Штатами позитивного міжнародного іміджу. Прикметно, що це відбувається з боку країн-альянтів США. З 2000 до 2020 року в Японії, Південній Кореї, Італії, Австралії, Франції, Великій Британії, Канаді, Нідерландах, Німеччині, Іспанії, Швеції, Данії і Бельгії лояльне сприйняття США знизилось у середньому на 26% (розрах. за даними «Pew Research Center» [32]). В окремих країнах така негативна динаміка виявляється особливо наочною. Так, якщо в 2000 році 77% опитаних громадян в Японії і 83% у Великій Британії лояльно ставилися до США, то через 20 років цей показник становив 41% для кожної з обох країн [ibid, с. 13]. Найбільше розчарування демонструють німці: США втратили за дві декади 46% прихильників у Німеччині [ibid, с. 13]. Загалом станом на 2020 рік 64% опитаних громадян у зазначених країнах виявили нелояльне ставлення до Сполучених Штатів Америки [ibid, с. 12].

Навіть той факт, що в США функціонує майже 1,5 млн неурядових організацій із дуже широкого спектра діяльності [33] (що свідчить про розвиненість громадянського суспільства), не забезпечує позитивного сприйняття США як глобального лідера у вимірі захисту демократичних цінностей ані всередині держави, ані в очах міжнародної громадськості.

Частково цей парадокс можна пояснити унілатеральною політикою 45-го президента США

щодо розв'язання глобальних проблем. І хоча чинний очільник Білого Дому Дж. Байден першочерговими кроками своєї діяльності оголосив відтворення активної участі США у вирішенні питань, які стоять на глобальному порядку денному, зокрема через повернення держави в Паризьку кліматичну угоду, мобілізацію ресурсів для боротьби з пандемією коронавірусу, лібералізацію законодавства з міжнародної міграції та усунення нормативних механізмів, що спричиняють расову дискримінацію та ущемляють права секс-меншин [34], цей аспект глобального лідерства Сполучених Штатів зазнав істотного ослаблення.

Маючи потужну транснаціональну інфраструктуру онлайн-комунікаційних систем, серед яких «Facebook», «Twitter», «Google», «Instagram», «WhatsApp», «YouTube» та інші, США можуть здійснювати вплив як у формальному, так і неформальному вимірах світових інформаційних потоків. Утім, як довели виборчі кампанії останнього десятиліття в США, саме онлайн-платформи соціальних медіа є «ахілесовою п'ятою» їхньої інформаційно-комунікаційної системи. Країна з найбільшим оборонним бюджетом у світі виявилася неготовою захистити свій інформаційний простір від втручання ззовні, збору персональної інформації про громадян (як у випадку з діяльністю «Cambridge Analytica») та завадити маніпулюванню суспільною думкою через технології мікротаргетингу.

Отже, відповідно до викладених параметрів, найбільш вразливими для США як глобального лідера нині є необхідні умови «відкритого суспільства» і «чутливості до глобальних проблем». Фактично, внутрішня делегітимація влади і політичних інститутів та суспільна аномія впливають на легітимність статусу США як лідера «демократичного світу», здатного мобілізувати міжнародну спільноту на вирішення глобальних питань. Хоча загострення таких тенденцій суттєво пов'язано з політичною кон'юнктурою президентства Д. Трампа, новому керівництву США доведеться докласти великих зусиль для збереження гегемоніального статусу Сполучених Штатів.

Адже згідно із прогнозами до 2050 року США зіштовхнуться з великою кількістю внутрішніх проблем, які можуть вплинути на стабільність їхніх позицій у глобальному середовищі: (1) стійкі тенденції до укріплення популізму; (2) зменшення чисельності середнього класу, який є постійним електоратом домінуючих партій у США; (3) збільшення урбанізації і старіння населення, що вплине на економіко-виробничий простір; (4) спад ВВП на душу населення [35; 36].

Зауважимо, що подовження гегемоніального статусу Сполучених Штатів можна розглядати не лише в контексті державно-циклічного трактування, а й крізь призму моделі сучасної «мережевої

імперії» – «гнучкої та дієвої системи, спрямованої на формування мережевої структури по всьому світу з використанням культурно-інформаційної та економічної експансії» [37, с. 40]. Тому, попри кон'юнктурні зміни у зовнішній політиці США, експансіоністська основа їх функціонування як «сучасної імперії» є фактором, що гарантує стійкість їхнього гегемоніального становища.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведений на основі модифікованої параметричної моделі глобального лідерства Дж. Модельський аналіз поточного стану складників гегемоніального положення США дозволяє зробити кілька висновків у контексті дискусій про завершення епохи світового панування Сполучених Штатів Америки.

По-перше, чинний гегемоніальний статус США ґрунтується, насамперед, на параметрах військової та економічної могутності. Однак в умовах надзвичайної сензитивності глобальної економіки до будь-яких впливів, зокрема спекулятивного характеру (що наочно продемонструвала глобальна економічна криза 2008–2009 років), ця складова частина не є довгостроковою гарантією забезпечення ролі світового лідера.

По-друге, внутрішні соціально-політичні фрустрації, що спостерігаються в США в останню декаду є радше симптомом спільного для сучасних демократій трендом ерозії систем політичного представництва і делегітимації моделей політичного урядування, напрацьованих у ХХ столітті. Водночас для США такі тенденції є більш небезпечними, навіть за інші країни, оскільки підточують не лише організацію політичного управління зсередини, а й делегітимізують їхній статус «лідера демократичного світу». Останнє забезпечує потужним державам із недемократичними політичними режимами аргумент для оскарження параметру «відкритого суспільства» як умови глобального лідерства та просування власних політико-режимних моделей у формування світового порядку.

По-третє, хоча зовнішньополітична стратегія США періоду президентства Д. Трампа зумовила у певному сенсі «аномію» міжнародних відносин та ослабила їхні геополітичні позиції в південно-азійському регіоні, тим самим надавши «карт-бланш» Китаю для посилення свого впливу, можливість зміни циклу гегемонії США на інший цикл у найближчому майбутньому вбачається малоюмовірною. Адже Сполучені Штати необхідно розглядати не просто з позиції гегемона, а з позиції сучасної мережевої імперії з власним імперським світом (американізація, доларизація, макдоналізація), в якому гегемонія є лише способом розповсюдження влади і її легітимації в глобальному середовищі.

Зауважимо, що ч методологічному вимірі модель довгих циклів є лінійною в інтерпретації

розвитку світових процесів. Однак соціальним системам притаманна саме нелінійна динаміка. Сучасний світ взаємозалежності характеризується наростанням ентропії, коли окрема локальна подія може спричинити наслідки, непередбачувані за масштабами впливу. Тому, на нашу думку, з огляду на евристичну цінність концептуальної моделі глобального лідерства Дж. Модельські, подальшого дослідницького опрацювання потребують фактори, що потенційно можуть перервати поступальний циклічний хід розвитку світового

порядку. Особливо актуальним такий напрям досліджень видається в аналізі США як сучасної мережевої імперії, для якої гегемонія може розглядатися і як інструмент поширення власного впливу в світі, і як статусна позиція в архітектурі глобального порядку. Тож, відповідаючи на питання, порушене в назві нашої статті, можемо сказати, що 2021 рік цілком може стати початком структурної трансформації глобального простору, утім навряд чи стане початком кінця гегемонії США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Eurasia Group. Top Risks 2021. URL: <https://www.eurasiagroup.net/live>
2. Allison G.T. *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2017. 364 p.
3. Kissinger H. *On China*. New York: The Penguin Press, 2011. 608 p.
4. Klasche B. The United States of America – A Declining World Hegemon? *European Scientific Journal*. 2018. 14(17), pp. 46–60.
5. Pop A., Grigoras R. Long Cycles: A Bridge between Past and Futures. *6th International Conference on Future-Oriented Technology Analysis (FTA) – Future in the Making Brussels*, 4–5 June 2018. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/fta2018-paper-b5-pop.pdf>
6. Modelski G. *Long cycles in world politics*. London: Macmillan, 1987. 244 p.
7. Мельничук Н. Лідерство США в умовах глобальних трансформацій. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1-2. С. 202–212.
8. Погорська І. США у глобальному світі XXI століття: реалії і перспективи. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. № 107(1). С. 39–45.
9. Толстов С. Фактори, фази та стадії еволюції міжнародної системи. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. № 24(2). С. 32–49.
10. Шамраєва В. Світова політика в умовах трансформаційних змін. *Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації*: колективна монографія / кол. авт.; за ред. проф. А. П. Голікова, проф. О.А. Довгаль. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 85-107.
11. Андрущенко М. Особливості сучасних концепцій хронополітики: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2011. 228 с.
12. Модельски Д. Еволюція глобальної політики (II). *Поліс. Політичеськіє дослідження*. 2005. № 4. С. 124–142. DOI:10.17976/jpps/2005.04.10
13. Модельски Д. Еволюція глобальної політики (I). *Поліс. Політичеськіє дослідження*. 2005. № 3. С. 62–82. DOI:10.17976/jpps/2005.03.06
14. Вінникова, Н. Парадокси політичних рішень в епоху постдемократії: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 424 с.
15. Global FirePower. Top Powers in 2021. URL: <https://www.globalfirepower.com/>
16. Statista. Number of satellites in orbit by major country, 2020. URL: <https://www.statista.com/statistics/264472/number-of-satellites-in-orbit-by-operatingcountry/#:~:text=Of%20the%20%2C666%20active%20artificial,China%20accounting%20for%20only%20363.&text=Artificial%20satellites%20are%20human%2Dmade%20objects%20deliberately%20placed%20in%20orbit>
17. AIA. Facts and Figures U.S. Aerospace and Defense, Aerospace Industries Association, 2019. URL: <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=https://www.aia-aerospace.org/wp-content/uploads/2019/09/2019-Facts-and-Figures.pdf&hl=en>
18. Вінникова Н. Глобальні рішення: «Jus Manuarium»? *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія*. 2015. № 13-14. С. 215–222.
19. Pelkmans, J. New Asia-Pacific Trade deal. *CEPS Policy Insight*. No. 30. 2020. URL: https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2020/11/PI2020-30_New-Asia-Pacific-trade-deal.pdf
20. International Monetary Fund. World Economic Outlook Database, October 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>
21. Schwab K. The Global Competitiveness Report. World Economic Forum. 2018. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>
22. Schwab K. The Global Competitiveness Report. World Economic Forum. 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

-
23. Swant M. The world's most valuable brands. Forbes. 2020. URL: <https://www.forbes.com/the-worlds-most-valuable-brands/#4b3831c4119c>
  24. Brand value of the 25 most valuable brands in 2020. Statista. 2020. URL: <https://www.statista.com/statistics/264875/brand-value-of-the-25-most-valuable-brands/>
  25. Triennial Central Bank Survey Foreign exchange turnover in April 2019. URL: https://www.bis.org/statistics/rpfx19_fx.pdf
  26. International Monetary Fund. World-allocated reserves by currency for 2020Q. Currency composition of official foreign exchange reserves. 2020. URL: <https://data.imf.org/?sk=E6A5F467-C14B-4AA8-9F6D-5A09EC4E62A4>
  27. Brannen S., Haig Ch. S., Schmidt K. The Age of Mass Protests: Understanding an Escalating Global Trend. Center for Strategic and International Studies. 2020. URL: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/200303_MassProtests_V2.pdf?uL3KRAKjoHfmcnFENNWTXdUbf0Fk0Qke
  28. Saad L. Trust in Federal Government's Competence Remains Low. Gallup. September 29, 2020. URL: <https://news.gallup.com/poll/321119/trust-federal-government-competence-remains-low.aspx>
  29. Statista. U.S. confidence levels in politics, the press, business, public institutions and other organizations in 2020. URL: <https://www.statista.com/statistics/234057/us-confidence-in-business-public-institutions-and-organizations/>
  30. Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen et al. (eds.). World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat. 2020. doi.org/10.14281/18241.1
  31. The Economist Intelligence Unit, Democracy Index 2019. 2020. URL: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>
  32. Wike R., Fetterolf J., Mordecai M. U.S. Image Plummet Internationally as Most Say Country Has Handled Coronavirus Badly. Pew Research Center. September 15, 2020. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2020/09/15/us-image-plummets-internationally-as-most-say-country-has-handled-coronavirus-badly/#majorities-have-an-unfavorable-opinion-of-the-u-s-in-nearly-every-country-surveyed>
  33. Non-governmental Organizations (NGOs) in the United States. Fact Sheet. U.S. Department of States. Bureau of Democracy, human rights, and labor. January 20, 2021 URL: <https://www.state.gov/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states/>
  34. Kavi A. Biden's 17 Executive Orders and Other Directives in Detail. The New York. 21 January 2021. Online <https://www.nytimes.com/2021/01/20/us/biden-executive-orders.html>
  35. National Intelligence Council. Global Trends Paradox of Progress, 2017. URL: <https://www.dni.gov/index.php/global-trends/letter-nic-chairman>
  36. National Intelligence Council. Global Trends 2030: Alternative Worlds, 2012. URL: <https://info.publicintelligence.net/GlobalTrends2030.pdf>
  37. Запорожченко Р. Держава VS Імперія: влада та її реалізація в контексті глобалізації. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2017. № 31. С. 33–40.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА В СУЧАСНИХ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИНАХ

STRATEGIC PARTNERSHIP'S CONCEPTUAL AND DOCTRINAL FRAMEWORKS WITHIN RUSSIA-IRAN BILATERAL RELATIONS

Путкардзе К.З.,

*докторант кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Загальна проблема, якої торкається автор даної праці, – теоретичне обґрунтування та практичне застосування концепції «стратегічне партнерство» в сучасних міждержавних відносинах. До невирішених раніше частин загальної проблеми автор відносить питання формування стратегічного партнерства між Російською Федерацією та Ісламською Республікою Іран. У цьому зв'язку головною метою статті є систематизація та авторська інтерпретація поширених сьогодні академічних і політичних підходів РФ та ІРІ щодо становлення та розвитку концепції «стратегічне партнерство» у двосторонніх відносинах та співробітництві двох держав.

За результатами проведеного дослідження автор робить висновки, що: 1) основу наявних сьогодні концепцій російсько-іранського стратегічного партнерства становлять різномірні складники, що, відповідно, дозволяють поділяти останні на концепції: а) політичного, б) безпекового; в) геополітичного розрахунку; 2) існує відчутна різниця в підходах іранської та російської сторони щодо бачення формату стратегічного партнерства в сучасних російсько-іранських відносинах. У першому випадку (іранські візії) таким підходам притаманні прагматизм або особлива стриманість. У другому випадку (російські бачення) відповідні підходи характеризуються широким спектром авторських аргументацій про наявність ключових рис та характеристик, що вже відповідають проголошеному формату відповідного партнерства; 3) сучасній моделі російсько-іранського стратегічного партнерства притаманна певна дискретність її концептуального наповнення, що знаходить вираз у паралельних процесах інтерпретації та конструювання як на суто академічному, так і на політичному рівнях; 4) у політико-дипломатичній площині російсько-іранських відносин наявну диференцію концептуальних підходів щодо стратегічного партнерства двох держав наразі визначає комплекс різнобічних чинників, до числа яких автор відносить цивілізаційно-ідеологічний, політико-доктринальний та історичний.

Ключові слова: Російська Федерація, Ісламська Республіка Іран, зовнішня політика, стратегічне партнерство, двосторонні відносини, міждержавне співробітництво.

The general problem addressed by the author is the theoretical justification and practical application of the concept of "strategic partnership" in modern interstate relations. Among the previously unresolved parts of the general problem, the author refers to the formation of the strategic partnership between the Russian Federation and the Islamic Republic of Iran. In this regard, the main purpose of this article is to systematize and interpret the widespread Russian and Iranian academic and political approaches concerning the concept of "strategic partnership" in bilateral relations and cooperation between the two states.

Based on the results of the study, the author concludes that: 1) the basis of modern concepts of the Russian-Iranian strategic partnership are heterogeneous components that divide these concepts into: a) political, b) security; c) geopolitical orientation; 2) there is a significant difference in the Iranian and Russian approaches toward the vision of strategic partnership in modern Russian-Iranian relations. In the first case (Iranian visions) such approaches are characterized by pragmatism or special restraint. In the second case (Russian visions), these approaches are characterized by a wide range of arguments about the existence of key features and characteristics that correspond to the declared format of the partnership; 3) the modern model of Russian-Iranian strategic partnership is characterized by a certain discreteness of its conceptual content. This finds expression in parallel processes of interpretation at the academic and political levels; 4) in the political and diplomatic fields of Russian-Iranian relations, the existing differentiation of conceptual approaches to strategic partnership is currently determined by a set of diverse factors, among which the author includes: civilizational and ideological, political and historical.

Key words: Russian Federation, Islamic Republic of Iran, foreign policy, strategic partnership, bilateral relations, interstate cooperation.

Постановка проблеми. Проблема інституціоналізації міждержавних відносин та міжнародного співробітництва в цілому сьогодні, як і в минулому, продовжує зберігати свою як суто наукову, так і політико-практичну актуальність. У цьому контексті загальна проблема, якої торкається автор даної праці, – теоретичне обґрунтування та практичне застосування концепції «стратегічне партнерство» в сучасних міждержавних

відносинах. При цьому до не вирішених раніше частин загальної проблеми автор відносить питання формування стратегічного партнерства між Російською Федерацією (РФ) та Ісламською Республікою Іран (ІРІ).

З цього приводу відзначимо, що для загалом широкого спектру вже наявних наукових розвідок з проблеми російсько-іранських відносин для останнього є характерним недостатній рівень

висвітлення виключно концептуальних і теоретико-доктринальних рамок. Насамперед викликає питання наявність системного бачення даної проблеми серед представників академічних та політичних кіл Російської Федерації. Певна нечіткість наразі є помітною на фоні вже поширеної як у наукових, так і політичних колах РФ загальної риторики про рівень стратегічності відносин між двома державами або ж тверджень про вже фактичне досягнення рівня міждержавного стратегічного партнерства.

Аналіз наукових досліджень і публікацій із зазначеної проблеми дозволяє говорити про низку наукових розвідок, що спрямовані на розв'язання останньої, незважаючи на притаманну їм різноманітність. Зокрема, серед дослідників, що займаються питанням концептуального наповнення сучасних двосторонніх відносин і співробітництва Росії та Ірану, наразі можна виділити як іранських, так і російських науковців. До числа перших віднесемо: Х.Р. Джаббарінасіра [1]; С.Х. Мірфахраї [2]; А. Нурі [3]; І. Мотагі, З. Пустінчі, С. Моджараді, А. Хейт-Могадам [4]; Г. Усулі та Р. Расулі [5]. Серед російських авторів відзначимо Л. Івашова [6], В. Карякіна [7], Н. Кожанова [8], Н. Мамедову [9], В. Сажина [10], Ю. Свешнікову [3].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є систематизація та авторська інтерпретація поширених сьогодні академічних і політичних підходів РФ та ІРІ щодо становлення та розвитку концепції «стратегічне партнерство» у двосторонніх відносинах та співробітництві двох держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. У перші роки після розпаду СРСР, як відзначають деякі іранські дослідники, прихильники концепції «євроатлантизму» в російській політичній еліті загалом не знаходили для Ірану особливого місця в системі зовнішньополітичних пріоритетів РФ. Більше того, Іран розглядався навіть як певна загроза для інтересів Москви в регіонах Центральної Азії та Південного Кавказу [5]. В основі таких позицій лежав геополітичний чинник – розташування Ірану та його торгово-економічний потенціал, а також і релігійний чинник, що дозволяє йому впливати на різні політичні та економічні процеси від Кавказу до Близького Сходу. Для Росії це пов'язувалося з комплексом посталих перед нею проблем і загроз, починаючи від конфлікту в Нагірному Карабасі й боротьби з міжнародним тероризмом, до викликів стабільності на південних кордонах Центральної Азії і проблематики транскаспійських трубопроводів.

На сучасному етапі з Ірану чітко проектується думка про те, що між Москвою і Тегераном не може бути стратегічних відносин, а необхідно обмежитися виробленням лише «стратегії розвитку відносин». Про це йшлося в опублікованому

30 жовтня 2017 року іранським державним інформагентством IRNA матеріалі [11]. Також є наявним і такий підхід, за якого відносини двох держав на їх сучасному етапі визначаються іранськими авторами в термінах «стратегічного прагматизму» [4, с. 135]. Поява такого визначення в даному контексті саме по собі говорить про нестабільність та тимчасовий характер відносно стійких періодів у цих відносинах.

Зокрема, іранський дослідник Національного інституту соціальних та культурних досліджень Ісламської Республіки Іран Хасан Реза Джаббарінасір стверджує, що співпраця між Росією та Іраном визначається тактичними або навіть кон'юнктурними чинниками, а не міркуваннями стратегічного характеру [1]. З іншого боку, дослідження Х.Р. Джаббарінасіра вказує на ключове місце Ірану в сучасній стратегії регіональної політики Росії на Близькому Сході. Зокрема, Іран може бути використаний Росією як стримуючий важіль по відношенню до Ізраїлю, який у свою чергу є зручним обмежувачем іранського впливу в регіоні.

Інший іранський дослідник, доцент кафедри міжнародних відносин Університету Алламе Табатабай, Саїд Хасан Мірфахраї в концептуальному плані визначає модель стратегічного партнерства між Іраном та Росією на основі трьох її складників-чинників, а саме: 1) невизначеності зовнішньополітичного середовища (заворушення та нестабільність на Близькому Сході); 2) стратегічної відповідності (сумісності та взаємодоповнення іранських і російських інтересів і ресурсів); 3) системного принципу (протидії гегемоністичному порядку денному США та спробі досягнення бажаного для сторін порядку денного на Близькому Сході). Саме збереження значимості цих трьох складників-чинників визначатиме утримання відповідної моделі стратегічного партнерства, що є вигідною і менш затратною для обох сторін порівняно з класичним форматом стратегічного союзу держав [2].

У свою чергу представники політологічної думки Російської Федерації більшою мірою схильні саме до аргументації стратегічності відносин Росії з Іраном, вдаючись при цьому до використання різних теоретичних та методологічних підходів. Серед них, зокрема, російський доктор історичних наук, професор Московського лінгвістичного університету Л.Г. Івашов розглядає і пояснює змістовне наповнення концепції стратегічного партнерства обох держав з точки зору взаємодії Москви і Тегерана в галузі міжнародної та національної безпеки [6]. За переконанням дослідника, стратегічне партнерство сторін передбачає та пояснюється наявністю: 1) узгодженої оцінки світової (регіональної) ситуації і тенденцій її розвитку; 2) бажаної моделі світоустрою

і стратегії будівництва майбутнього світоустрою; 3) подібної або наближеної системи домінуючих життєвих принципів і духовних цінностей; 4) спільного розуміння і визнання системи міжнародної безпеки, заснованої на принципах Статуту ООН; 5) взаємодії та взаємодопомоги у справі зміцнення державності та безпеки один одного.

Дослідник стверджує, що Росія та Іран уже мають досвід такої взаємодії як на регіональному, так і на міжнародному рівнях. Зокрема, обидві держави, а саме їхні спецслужби та військові, спільно й ефективно працювали в 1990-ті роки стосовно Афганістану – проти талібів, підтримуючи А. Масуда, зупинили масову різанину та стабілізували ситуацію в Таджикистані в 1992–1993 рр., спільно взаємодіяли у справі знищення тероризму в Чечні.

Стратегічне партнерство Росії та Ірану може бути пояснене також на прикладі й інших результатів спільної взаємодії сторін, що торкається не лише питань їх виключно національної безпеки і суверенітету, а визначає розвиток міжнародних відносин та формування міжнародної безпеки в масштабах усієї Євразії. До числа відповідних результатів Л. Івашов відносить такі: 1) Росія та Іран як держави-партнери не дозволили реалізувати план США зі встановлення контролю над Євразією; 2) вони запобігли спробам державних переворотів у країнах Центральної Азії (Таджикистані, Узбекистані та Казахстані); 3) зірвали плани США і НАТО щодо утвердження в регіоні Південного Кавказу проамериканських політичних режимів і розміщення американських війська в зоні Каспію; 4) не допустили збройну агресію США проти ІРІ; 5) доклали зусиль щодо організації спільного захисту сирійської держави; 6) не дозволили США встановити свій повний контроль у регіоні Близького Сходу.

Дослідник також зазначає, що завдяки спільним російсько-іранським зовнішньополітичним та безпековим діям вдалося змінили геополітичну та військово-стратегічну ситуацію в регіоні Близького Сходу. Зокрема, автор показує геополітичні результати таких дій на прикладі ситуації в Сирії. Серед них наведемо принаймні такі, як: 1) зміна геополітичної карти Близького Сходу та співвідношення сил у регіоні; 2) формування умов для переговорного процесу і можливостей політичного врегулювання конфлікту; 3) підвищення геополітичного статусу та міжнародного престижу Росії; 4) повернення РФ на Близький Схід як одного з провідних гравців; 5) загальна зміна співвідношення сил між Заходом і Сходом.

У свою чергу кандидат військових наук В.В. Карякін з Військового університету Міністерства оборони РФ розглядає російсько-іранське стратегічне партнерство з точки зору геополітичних перспектив [7]. У цьому плані вказується, що

Іран і Росія займають центральні геополітичні позиції на Євразійському континенті, володіючи стратегічно важливими природними, демографічними та економічними ресурсами, а також значним військовим потенціалом. Іран і Росія мають спільний морський кордон, що проходить по Каспійському морю, яке багате вуглеводневими ресурсами. Це створює хороші перспективи для співпраці сторін у даній галузі. Одночасно російсько-іранські інтереси однаково поширюються на регіони Південного Кавказу, Центральної Азії та Афганістану.

З іншого боку, на думку дослідника, існують і чинники, що можуть стояти на заваді відповідному партнерству двох держав, головним з яких виступає сирійське питання. Зокрема, якщо Москві й Тегерану не вдасться домогтися своїх військово-політичних цілей у Сирії, а її стратегічна цінність буде девальвована, то Іран може відмовитися від конфронтації із Заходом на шкоду відносинам із Росією. Тому російсько-іранські відносини в довгостроковій перспективі складно спрогнозувати, вважає В. Карякін. Його думка підтверджується й висловлюваннями іншого відомого російського іраніста В. Сажина. Останній, характеризуючи російсько-іранські відносини в період з 1991 по 2011 рік., позначив їх як «насторожене партнерство». Як справедливо зазначив науковець, хоча позитивний діалог між Іраном і Росією відповідає інтересам Москви, російський уряд завжди уважно стежив за тим, аби розвиток відносин не сягнув того рівня, на якому він міг би становити загрозу для діалогу з іншими державами регіону Близького Сходу чи поза його межами [10].

Ще одним варіантом бачення стратегічного партнерства Росії з Іраном є так звана «концепція взаємозалежності та взаємодопомоги в євразійському трикутнику» (трьох імперій), що просувається сучасними російськими представниками російської геополітичної школи євразійства, зокрема О. Дугінім [12]. Концепція «євразійського трикутника» сьогодні вбачається особливо актуальною для реалізації зовнішньополітичних завдань Росії в Сирії та на Близькому Сході в цілому. Під євразійським геополітичним трикутником мається на увазі вибудовування союзу або вісі «Москва – Тегеран – Анкара». Зокрема, діючи разом, Росія, Іран і Туреччина як три імперії, які у свій час ворогували між собою, наразі знову відновлюють свій суверенітет і могутність і можуть домогтися більшого спільно. На думку того ж О. Дугіна, необхідність формування союзу цих трьох держав пояснюється необхідністю як вирішення їхніх спільних проблем на Близькому Сході, необхідністю протистояння [західній] гегемонії, так і можливістю створення нової економічної моделі регіональної кооперації. Ознаки

«взаємозалежності» та «взаємодопомоги» відображаються в тому, що Туреччина, наприклад, може відстояти власний економічний суверенітет/незалежність, лише знайшовши якогось незахідного партнера. У свою чергу Іран не зможе в довгостроковій перспективі довго відстоювати власну шийтську незалежність/шийтський суверенітет без альянсу з іншими країнами. Нарешті, Росія не зможе досягнути утвердження багатоцентричного світу й власного лідерства в ньому без спирання на підтримку в цьому Ірану й Туреччині. Що стосується безпосередньо Ірану, то євразійці вбачають Росію найсприятливішим для нього союзником, який за допомогою саме формату євразійського трикутника «Москва – Тегеран – Анкара» зможе гарантувати останньому провідне місце в регіоні.

При цьому важливим аспектом для розуміння зазначеного підходу є те, що таке бачення не означає, що Іран має долучитися чи навіть інтегруватися до нової євразійської ідеї. Ірану пропонується лише спільно з Росією і Туреччиною закласти основи абсолютно нового «євразійського трикутника», що є «відмінним від Малої Євразії, від Великої Євразії, від ЄврАзЕС, від ШОС, а також і від усіх різних моделей, які існують чи існували досі» [12].

Не меншого значення в межах проблеми концептуалізації сучасних російсько-іранських відносин набувають і підходи політичних еліт обох держав. Останні особливо виразно характеризуються своєю суперечністю і непослідовністю.

Так, у пострадянський період однією з причин того, що потенціал російсько-іранських відносин не був повністю реалізований, служила відсутність чіткого «шаблону», тобто такого підходу до взаємодії, за якого в певних інституційних рамках поведінка сторін була би більшою мірою передбачуваною і направленою на ефективне використання наявних один у одного ресурсів. Сьогодні ж, незважаючи на співпрацю сторін щодо сирійського питання, в процесі якого Ірану і Росії вдалося налагодити постійну координацію дій, що значною мірою було зумовлено чинником західних держав, в інших питаннях – на Близькому Сході, в Центральній Азії, в регіоні Каспійського моря та на Південному Кавказі – так і не склалося упорядкованого міждержавного механізму, попри заяви офіційних осіб та очевидні вигоди від тіснішої координації дій сторін.

Передбачити перспективи встановлення відповідних рамок взаємодії за наявності безлічі змінних, регіональних і міжнародних наразі досить важко. З одного боку, обидві держави налаштовані на максимальне розкриття потенціалу двосторонніх взаємин і прагнуть дати адекватну відповідь спільним загрозам, для чого роблять конкретні кроки щодо встановлення координаційних рамок. З іншого боку, слід пам'ятати, що

їхні відносини знаходяться під сильним впливом зовнішніх факторів. У результаті в умовах зміни ситуації, зокрема й на Близькому Сході, погляди сторін на співпрацю та її формати також можуть змінюватись.

Наявні сьогодні численні наукові спостереження та дослідження свідчать про залежність російсько-іранських відносин від впливу змінних одразу ж чотирьох рівнів – особистісного (політичні еліти, відповідальні за прийняття рішень), двостороннього, регіонального та міжнародного. Одночасно можна бачити різний вплив цих змінних на двосторонні відносини держав у залежності від конкретного періоду та середовища [3, с. 152].

Також відзначимо, що поряд із прагматизмом, який панує в зовнішньополітичному дискурсі РФ та ІРІ, останнім притаманний також і реалістичний підхід, який справляє великий вплив на формування коаліцій з іншими державами. Сьогодні Тегеран і Москва, особливо коли справа стосується геополітичних питань, питань безпеки та збереження суверенітету, з недовірою ставляться до сучасних трендів побудови міжнародної системи і можливості формування в ній довгострокових союзів. За такого підходу держави виявляються в стані постійної конкуренції з іншими гравцями і, роблячи акцент на власних інтересах, приділяють украй обмежену увагу інтересам своїх партнерів.

Значною перешкодою до встановлення чітко визначених рамок взаємодії служить відсутність однакості серед керівних еліт двох держав із приводу природи і ступеня важливості цих відносин. Зокрема, іранські консерватори (фундаменталісти) схильються до розвитку більш тісних відносин з Росією на противагу Заходу, тоді як прагматики вважають за краще балансувати між двома центрами сили, не зближуючись із жодним з них [13]. У Росії також у різні роки дотримувалися різних поглядів на відносини з Іраном. Наприклад, у період президентства Д. Медведєва і переважання дискурсу про «перезавантаження» російсько-американських відносин Росія помітно віддалилася від Ірану. В останній термін правління В. Путіна, навпаки, відчувається підвищення інтересу РФ до активізації двостороннього співробітництва з ІРІ. З іншого боку, вже до 2012 року російська влада фактично виробила неофіційну дипломатичну стратегію, яка передбачала балансування між Іраном і його політичними опонентами – не лише в особі США, але й з Ізраїлем та низкою держав-членів Ради співробітництва держав Перської затоки. Російське керівництво розуміло, що будь-який альянс або стратегічне партнерство з Іраном неминуче погіршить його відносини зі світовими лідерами [9, с. 36].

Наразі місце Ірану в зовнішній політиці Росії визначається зацікавленістю Москви у відносно сильному Ірані, який міг би стримувати вплив

сунітських держав та Ізраїлю, що дозволяє Росії зберегти рівновагу сил на Близькому Сході. Така політика цілком вписується і в рамки концепції балансу сил реалістичної школи теорії міжнародних відносин, яку так палко намагаються відстоювати російські теоретики і догматики зовнішньої політики РФ. У цьому плані російський учений П. Картунов, зокрема, виокремлює переговори В. Путіна з президентом ІРІ М. Ахмедінежадом на саміті з Каспію у 2007 році в Тегерані, коли глави держав висловилися за співпрацю з метою створення більш справедливого і демократичного світового порядку, що забезпечує глобальну і регіональну безпеку, створює умови для всебічного розвитку обох держав [14].

Повернення В. Путіна у 2012 році на пост президента держави ознаменувало початок нового періоду в російсько-іранських відносинах. Зокрема, на зміну бачення В. Путіним найважливіших пріоритетів Росії на міжнародній арені вплинули провал «перезавантаження» в російсько-американських відносинах, а також виникнення напруженості у відносинах із Заходом через проблему Сирії. Крім того, офіційна Москва була розчарована тим фактом, що її переважно прозахідна позиція в лівійському конфлікті у 2011 році не отримала належного реагування ні з боку Вашингтону, ні з боку Брюсселя. За таких умов переобраний президентом РФ уже на третій термін В. Путін став більш рішуче поглиблювати відносини з незахідними державами [8].

У червні 2012 року, під час публічної частини зустрічі лідерів держав-членів Шанхайської організації співробітництва, В. Путін чітко заявив про зацікавленість Росії в подальшому розвитку відносин із Тегераном. При цьому Путін назвав Іран «давнім традиційним партнером» Росії [15], сформулювавши, таким чином, визначення, яке до 2012 року фактично не з'являлося у зверненнях до Ірану промовах російських офіційних осіб.

У вересні 2014 року міністр закордонних справ РФ С. Лавров назвав Ісламську Республіку «природним союзником» Росії в боротьбі проти релігійних екстремістів на Близькому Сході [16]. Всі ці жести повинні були продемонструвати, що в даний час Іран для Росії є не просто один з південних сусідів.

У свою чергу бачення автора даної статті та його тлумачення російсько-іранського стратегічного партнерства, з одного боку, зводиться до інтерпретації останнього як вимушеного союзу двох держав, що опинилися у спорідненій ситуації і середовищі відчуття (зазнавання) на собі зовнішнього тиску та квазіізоляції. З іншого боку, стратегічна значимість Ірану для Росії визначається нами і як знаходження Москвою ключового союзника й «точки опори» у ключовому геополітичному просторі – регіоні Близького Сходу, де

відбувається перехрещення інтересів та політики провідних держав світу, з метою використання потенціалу та результатів такого союзу задля власного здобуття чи утримання статусу світового центру впливу, що має особливе значення для РФ.

Неможливість вибудовування стратегічного партнерства між Росією та Іраном або ж можливість формування лише вибіркового (обмеженого в сенсі розв'язання конкретних питань і проблем) партнерства, з нашої точки зору, визначається різного роду чинниками, серед яких виділимо: культурно-цивілізаційний, політико-доктринальний та історичний.

Так, *цивілізаційно-ідеологічний чинник* позначений тим, що наразі Росія та Іран є розрізненими культурно-цивілізаційними світами. Основу такої розрізненості становить як релігійний базис (незважаючи навіть на різке зростання мусульманської частини населення РФ в останні роки), так і сам суспільно-політичний уклад та філософія розбудови держави і нації (що є особливо показовим на сучасному етапі). Навіть після падіння комуністичного режиму та розпаду СРСР як особливо негативного та стримуючого чинника в ідеологічному розрізі особливого зближення у відносинах двох держав не відбулося. Зокрема, період 1990-х років минулого століття не привів до активізації культурного складника в їхніх відносинах, хоча після відмови Росії від комуністичної ідеології основна перешкода була усунена. В ті роки Росія, в якій відбувалася зміна соціально-політичної та культурної парадигми, проявляла більший інтерес до культурних контактів із Заходом і орієнтувалася на західні цінності. У перші два десятиліття ХХІ століття можна говорити, що зазначений тренд продовжує свій розвиток, хоча набув завуальованого/прихованого вигляду, що на офіційному рівні не афішується.

У свою чергу російська концепція євразійства або неоевразійства як можлива теоретична основа і базис культурно-цивілізаційного єднання Росії та Ірану також характеризується своїми недоліками, на що, зокрема, вказує її ключовий російський апологет – О. Дугін, який розглядає Іран і його культуру як окремий світ навіть у рамках сучасного панєвразійського бачення [12].

Нарешті, недостатнім та неефективним нами вбачається й використання традиційних інструментів та методів культурної дипломатії, якими може оперувати держава, оскільки останні не можуть самі по собі й окремо формувати адекватний образ Ірану в російському суспільстві, й навпаки.

По-друге, вагоме значення має *політико-доктринальний чинник*. Важливим тут, на наш погляд, є врахування та розуміння прихованих стратегічних розрахунків російської політичної еліти всієї пострадянської доби (періоду після розпаду СРСР)

по відношенню до Ірану та регіону Близького Сходу в цілому. У цьому сенсі переконливими, зокрема, можуть бути твердження колишнього Міністра закордонних справ і Голови уряду Росії (1996–1998 рр.) Євгена Прімакова (який у свій час був головним російським спеціалістом з питань Близькому Сходу) про те, що втручання в справи цього регіону і діяльність там як противаги США є важливим інструментом у відновленні глобальних інтересів і статусу Російської Федерації [17].

Не останнє значення має також й *історичний чинник*. Ситуативність формату партнерства або ж підтвердження виключно прагматичних розрахунків сторін у його формуванні та подальшому підтриманні визначаються насамперед історичним контекстом. Зокрема, в історичному плані Росія та Іран ніколи не були союзниками. У двосторонніх відносинах між ними століттями мало місце геополітичне суперництво. У новітній історії ХХ століття відносини тривалий час характеризувалися періодами ідеологічного відчуження або недовіри.

На сучасному етапі в Росії та Ірану є підстави та можливості спільної участі у формуванні нової моделі регіональної взаємодії. Як видається, знову ж не йдеться про геополітичний союз двох країн на Близькому Сході. Такий союз наразі супроводжують занадто великі політичні ризики, хоча цей сценарій дає Росії контроль над значною частиною іранського «великого простору» – від Середземномор'я до Афганістану і Центральної Азії включно. Також навряд чи підходить Росії і проект «союзу Південно-Західної Азії», який пропонується Іраном, починаючи з 2008 року, і в якому останній розглядає себе не лише інтеграційним, але й цивілізаційним «ядром». Разом із тим Іран і Росія не можуть один без одного реалізувати масштабні геоекономічні проекти, що

виникають в умовах все більшої актуалізації континентальної матриці Великого шовкового шляху.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Загалом, проведене вище наукове дослідження надає підстави зробити такі висновки:

1) основу наявних сьогодні концепцій російсько-іранського стратегічного партнерства становлять різномірні складники, що, відповідно, дозволяють поділяти останні на концепції: а) політичного; б) безпекового; в) геополітичного розрахунку;

2) наразі існує відчутна різниця в підходах іранської та російської сторони щодо бачення формату стратегічного партнерства в сучасних російсько-іранських відносинах. У першому випадку (іранські візії) таким підходам притаманні прагматизм або особлива стриманість. У другому випадку (російські бачення) відповідні підходи характеризуються широким спектром авторських аргументацій про наявність ключових рис та характеристик, що вже відповідають проголошеному формату відповідного партнерства;

3) У загальному вигляді сучасній моделі російсько-іранського стратегічного партнерства притаманна певна дискретність її концептуального наповнення, що знаходить вираз у паралельних процесах власної інтерпретації та конструювання як на суто академічному, так і на політичному рівнях;

4) У політико-дипломатичній площині російсько-іранських відносин наявну диференціацію концептуальних підходів щодо стратегічного партнерства двох держав наразі визначає комплекс різнобічних чинників, до числа яких необхідно віднести: цивілізаційно-ідеологічний, політико-доктринальний та історичний чинники.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Джаббаринасир Х.Р. Иран и Израиль во внешней политике России: ограничения на пути сотрудничества. *Сравнительная политика*. 2020. Т. 11. № 1. С. 44–64.
2. هیسور و نارای یدر بهار تکرارش و هیروس نارحب یئارخ فریم نسح دیس URL: http://www.iisajournals.ir/article_68473.html
3. Свешникова Ю.В., Нури А. Тактический союз Ирана и России на новом Ближнем Востоке: Природа и необходимость. *Актуальные проблемы Европы*. 2018. № 1. С. 147–167.
4. Стратегический прагматизм в отношениях Исламской Республики Иран и России. *Стратегия обороны* : Журнал / И. Мотаги и др. Тегеран, 2016. № 12 (46). С. 117–147.
5. Usuli G., Rasuli R. Relations of Iran and Russia: Opportunities, Challenges and Ways to Develop Cooperation. *Siiasat-e khariji*. 2012. № 1. P. 71–98.
6. Ивашов Л.Г. Роль стратегических отношений России и Ирана в современном мире. *Сотрудничество России и Ирана в политической, экономической и культурной областях как фактор укрепления мира и безопасности в Евразии* : Материалы Международной научно-практической конференции (Москва, 19 октября 2016 г.). Москва 2017. С. 8–11.
7. Карякин В.В. Российско-иранское стратегическое партнерство как фактор международной безопасности. *Сотрудничество России и Ирана в политической, экономической и культурной областях как фактор укрепления мира и безопасности в Евразии* : материалы Международной научно-практической конференции (Москва, 19 октября 2016 г.). Москва, 2017. С. 83–98.
8. Кожанов Н. Оживление в российско-иранских отношениях. *Московский Центр Карнеги*. 15 июня 2015 года. URL: <https://carnegie.ru/2015/06/15/ru-pub-60391>

9. Мамедова Н. Взаимные интересы России и Ирана: Историческая эволюция и нынешний этап. *Россия и исламский мир: Историческая ретроспектива и современные тенденции* ; Ин-т востоковедения РАН. Москва, 2010. С. 29–37.
10. Сажин В. Иранский узел. *Металлы Евразии*. 2003. № 5. С. 20–23.
11. Почему между Ираном и Россией не может быть стратегического партнёрства. *Информационное агентство Исламской Республики (ИРНА)*. 30 октября 2017 г. URL: <https://ru.irna.ir/news/3532251/>
12. Россия и Иран в свете теории евразийства. *Pars Today*. Ноябрь 14, 2018. URL: <https://parstoday.com/ru/news/russia-i95712>
13. Aniseh Bassiri Tabrizi. Iran's Relations with Russia: From Tactical to Strategic? *The London School of Economics and Political Science*. May 4th, 2018. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/mec/2018/05/04/irans-relations-with-russia-from-tactical-to-strategic/>
14. Divsallar A.; Kortunov P. Moscow's Options in The Wake of A US Military Confrontation with Iran. *American Herald Tribune*. May 27, 2019. URL: <https://ahtribune.com/world/3181-russia-iran-us-military-confrontation.html>
15. Встреча с президентом Ирана Махмудом Ахмадинежадом. *Официальный сайт Президента Российской Федерации*. 7 июня 2012 г. URL: <http://www.kremlin.ru/news/15590>
16. Лавров: Сирия и Иран – наши естественные союзники в борьбе против ИГ. *Взгляд*. 2014. 15 сентября. URL: <http://www.vz.ru/news/2014/9/15/705727.html>.
17. Примаков Е.М. Конфиденциально: Ближний Восток на сцене и за кулисами (вторая половина XX – начало XXI века). 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Российская газета, 2012. 414 с.

РОЛЬ ТУРЕЧЧИНИ В РОЗВИТКУ ПІВНІЧНОГО КІПРУ**ROLE OF TURKEY IN THE DEVELOPMENT OF NORTHERN CYPRUS****Теленко О.М.,***кандидат політичних наук,**доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті розглянуто роль Туреччини в розвитку Турецької Республіки Північного Кіпру у військовій, дипломатичній, економічній, торговельній сферах. Визначено, що Туреччина є державою-патроном Північного Кіпру. Розкрито історію виникнення Північного Кіпру та появи турецького військового контингенту на острові. З'ясовано, що військова присутність Туреччини сприяє його контролю і допомагає розширенню геостратегічної сфери впливу цієї держави. Наголошено, що турецькі військовики сприймаються міжнародною спільнотою як окупаційні сили, перебування яких на півночі Кіпру перешкоджає об'єднанню острова. Зазначено, що Туреччина є єдиною державою, яка визнає Турецьку Республіку Північного Кіпру як незалежну державу і має дипломатичні відносини з нею. Впливаючи на діяльність державних органів влади невизнаної республіки, Туреччина намагається спрямувати політику Північного Кіпру у вигідному для себе напрямку. Туреччина є головним каналом зв'язку Турецької Республіки Північного Кіпру з міжнародною спільнотою. Це, зокрема, проглядається в поштової сфері та особливостях транспортування товарів і послуг.

Підкреслено тісний зв'язок двох держав у економічній галузі. Він підсилюється використанням двома державами спільної грошової одиниці. У статті зазначається, що Турецька Республіка є головним торговельним партнером Північного Кіпру, активним споживачем туристичної галузі цієї де-факто держави. У зв'язку з тим, що Туреччина є важливим економічним партнером на міжнародній арені, деякі фінансові структури вибирають ділові відносини з Північним Кіпром на протигагу відносинам з Республікою Кіпр, сприймаючи невизнану державу як складову частину Туреччини та відкриваючи там філії своїх підприємств. Підкреслено, що успіх Північного Кіпру в галузі вищої освіти є частково заслугою Туреччини, оскільки багато освітніх закладів північної частини острова акредитовані її державними органами, там навчаються багато студентів з Турецької Республіки. Зазначено, що нещодавнє обрання нового президента Північного Кіпру, ймовірно посилить зв'язок двох держав, зважаючи на його сепаратистські погляди щодо майбутнього невизнаної держави.

Ключові слова: невизнана держава, де-факто держава, держава-патрон, Північний Кіпр, Туреччина.

The article investigates the role of Turkey in the development of the Turkish Republic of Northern Cyprus in military, diplomatic, economic and trade spheres. It is defined that Turkey is a patron state of Northern Cyprus. In the article it is highlighted history of emergence of Northern Cyprus and dislocation of Turkish military contingent on the island. It is revealed that military presence of Turkey contributes to its control and helps to expand geostrategic sphere of influence of this state. It is stressed that Turkish troops are perceived by international community as occupation forces which prevent unification of the island. It is indicated that Turkey is the only state which recognizes Turkish Republic of Northern Cyprus as independent state and has diplomatic relations with it. Influencing on state authorities of this unrecognized republic Turkey tries to direct policy of Northern Cyprus in profitable way. Turkey is a main communication channel of the Turkish Republic of Northern Cyprus with international community. It can be seen in postal sphere and in peculiarities of transportation of goods and services.

Close ties of two countries in economic sphere are characterized. They are strengthened by common currency of two states. In the article it is highlighted that the Turkish Republic is a main trade partner of Northern Cyprus, active consumer of its tourist services. As Turkey is an important economic actor on the international arena, some financial structures choose business relations with Northern Cyprus as opposed to relationships with the Republic of Cyprus, perceiving unrecognized state as a constituent part of Turkey and opening branches of their enterprises there. It is stressed that success of Northern Cyprus in a sphere of higher education is to some extent a merit of Turkey as many educational institutions of the Turkish Republic of Northern Cyprus are accredited by its patron state, many Turkish students are studying there. It is indicated that recent election of a new president of Northern Cyprus will probably strengthen ties between the two countries considering his separatist views concerning the future of this unrecognized state.

Key words: unrecognized state, de-facto state, patron state, Northern Cyprus, Turkey.

Постановка проблеми. Уже майже сорок років Турецька Республіка Північного Кіпру (далі – ТРПК) залишається невизнаною державою світу. Її виникнення спровоковане конституційними змінами, які відбулися на острові Кіпр протягом перших років незалежності, отриманої від Великої Британії 1960 р. Відносини двох громад – греків-кіпріотів і турків-кіпріотів були чи не найбільшою проблемою острова. Поява ТРПК стала наслідком політики енозісу, яку провадила грецька громада

острова під впливом грецької хунти в 1974 р. Турецький уряд ухвалив рішення про військову інтервенцію на територію північної частини острова з метою захисту інтересів турків-кіпріотів. На окупованій території 1983 р. була проголошена держава, яку визнала лише Туреччина. Саме вона сприяє розвитку Північного Кіпру, надаючи всебічну підтримку. Без допомоги Туреччини і за обмеженості співпраці з міжнародною спільнотою політична та економічна ситуація в ТРПК

була би значно складнішою, а її розвиток та й саме існування – малоімовірними. Актуальність теми статті зумовлена необхідністю вивчення ролі Туреччини в розвитку Північного Кіпру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у дослідження проблеми розвитку Північного Кіпру зробили такі вчені, як Т. де Ваал [9], Д. Ліндлей [10], М. Мілтіаду [12], М. Озаглам [14], П. Осієвіч [13], Р. Сафрастян [3]. Короткі матеріали про відносини Північного Кіпру та Туреччини можна знайти на офіційному сайті Міністерства закордонних справ Турецької Республіки Північного Кіпру [15]. Поточні події в Північному Кіпрі висвітлюють такі електронні ресурси, як Укрінформ, BBC News, Chas.News, Deutsche Welle, South Front.

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Приклад розвитку Північного Кіпру під впливом Туреччини показує, що невизнана держава може існувати протягом досить тривалого часу за умови підтримки ззовні. Водночас комплексних досліджень про роль Туреччини в розвитку Турецької Республіки Північного Кіпру недостатньо, а опубліковані матеріали стосуються головно самого кіпрського конфлікту, політики Туреччини на території північної частини острова торкаються лише побіжно.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідити роль Туреччини в розвитку Північного Кіпру, зокрема у військовій, дипломатичній, економічній та торговельній сферах, а також дати оцінку ефективності застосованих Турецькою Республікою інструментів впливу на розвиток північної частини острова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Д. Ліндлей вважає, що острів Кіпр має велике геополітичне значення, а кіпрська проблема, яка зрештою спричинила створення Північного Кіпру, є «головним болем усієї міжнародної спільноти» [10, с. 224–239]. Феномен тривалого існування Північного Кіпру за умов невизнання є заслугою Туреччини як держави-патрона. Зазвичай державами-патронами виступають визнані держави, які надають політичну, дипломатичну, економічну й військову підтримку іншим де-факто державам [17, с. 3]. Одним з аспектів турецької підтримки Північного Кіпру, до якого прикута особлива увага міжнародної спільноти, є військова присутність на острові турецької армії у складі 35 тис. військовиків 9-го Корпусу турецької армії (28-ма і 39-та дивізії), велика кількість бойових танків і систем підтримки польової артилерії. Там також присутні турецькі повітряні сили, турецькі військово-морські сили і турецька берегова охорона, які підтримують наземні військові сили [9, с. 51; 16]. Турецька військова присутність на острові викликає велике занепокоєння міжнародної спільноти.

Введення турецьких контингентів на територію північної частини Кіпру має свою передісторію. Після того як Кіпр отримав незалежність від Великої Британії в 1960 р., Туреччина разом із Великою Британією і Грецією стала одним із трьох гарантів конституційного порядку на острові. Відповідно до міжнародних домовленостей їй було дозволено мати на острові не більше 650 солдатів як противагу грецькому контингенту з 950 вояків. Після того як 15 липня 1974 р. грекам-кіпріотам вдалося здійснити на острові державний переворот, Туреччина намагалась вирішити проблему дипломатичним шляхом, розраховуючи на підтримку Великої Британії. Однак дипломатичні переговори не виправдали очікувань, і турецький уряд вдався до військової операції, внаслідок якої під турецьким контролем опинилося 36% площі острова [9, с. 50; 13, с. 119]. Гостроти ситуації додавало те, що турецький етнос на острові становив лише 18% його населення.

Хоча турецька військова інтервенція була засуджена міжнародною спільнотою, зокрема Радою Безпеки ООН, турецька влада стверджувала, що в неї не було іншого способу захистити громаду турків-кіпріотів, крім введення на північ Кіпру військового контингенту [13, с. 119]. Як зазначає М. Мілтіаду, «саме військова окупація північної частини Кіпру Туреччиною розколола дві громади острова і разом з керівництвом турків-кіпріотів, яке підзвітне Анкарі, несе пряму відповідальність за ізоляцію турків-кіпріотів, якої вони зазнали» [12, с. 8]. Хоча референдум щодо об'єднання двох частин острова, проведений у 2004 р. на півночі і півдні Кіпру, засвідчив байдужість населення Республіки Кіпр стосовно питання приєднання північної частини, провина за поділ острова лежить на Туреччині.

Військова присутність Туреччини завадила досягненню угоди про об'єднання двох частин Кіпру у 2017 р. Виведення турецьких військ було важливою умовою уряду Республіки Кіпр, її президент Нікос Анастасіадіс заявляв, що будь-який договір повинен передбачати виведення з північної частини острова дислокованих там турецьких солдатів. Подібної позиції дотримувались й Афін. Очільник МЗС Греції Нікос Котзіас наголошував, що головною причиною поділу острова є присутність окупаційних сил, а врегулювання питання можливе лише після припинення турецької окупації півночі Кіпру. Анкара повністю відхилила цю умову [5].

Своєю військовою присутністю Турецька Республіка забезпечує досягнення важливих для неї геополітичних цілей. Як зазначає П. Осієвіч, майже всі політичні партії Туреччини вважають Кіпр вагомим елементом сфери впливу Туреччини, а цілі Туреччини залишалися незмінними з 1974 р., хоча й існували різні ідеї щодо шляхів

їх досягнення [13, с. 123]. На думку Р. Сафрас-тяна, острів Кіпр має унікальне географічне розташування: він знаходиться лише за 65 км від турецького морського порту Джейхан і приблизно за 150 км від ключових держав Близького Сходу. З його території досить зручно контролювати морські шляхи, які ведуть до Суецького каналу [3, с. 55]. Туреччині буде важко відмовитись від стратегічних позицій, яких вона досягла в регіоні, зокрема завдяки військовому контролю над північною частиною Кіпру.

Хоча Туреччина аргументує перебування своєї армії на острові необхідністю забезпечення безпеки турецької громади, її завданням є утвердження турецького домінування в східній частині Середземномор'я і значної стратегічної переваги над давнім суперником Грецією [3, с. 56]. Демонструючи міцність своїх позицій у регіоні, Туреччина щороку проводить на території Північного Кіпру військові навчання. Так, у вересні 2020 р. відбулися військові навчання під назвою «Середземноморська буря». Як заявляв віце-президент Туреччини, вони націлені на протистояння «тим, хто намагається обмежити Туреччину Анатолійською затокою, ігноруючи турків-кіпріотів» [6]. Отже, за допомогою військового складника Туреччина не лише виявляє етнічну солідарність із турецькою громадою острова Кіпр, а й намагається реалізувати ширші цілі, пов'язані з утвердженням статусу Турецької Республіки як важливого геополітичного гравця в регіоні.

Туреччина є єдиною державою, яка визнає Турецьку Республіку Північного Кіпру і має з нею дипломатичні відносини. У Нікосії розташоване Посольство Турецької Республіки, а в Анкарі – Посольство Турецької Республіки Північного Кіпру. У Стамбулі працює Генеральне Консульство ТРПК, а в Ізмірі й Мерсіні – її Консульства [15]. Дипломатичні установи обох держав дають можливість реалізувати весь спектр міждержавних відносин та підтримувати постійний зв'язок у різних сферах. Про те, що Кіпр є питанням № 1 для турецької зовнішньої політики, свідчить його перше місце в переліку питань зовнішньої політики на офіційній веб-сторінці Міністерства закордонних справ Туреччини [11].

У складі кожного міністерства ТРПК є радник з Туреччини [16], що свідчить про безпосередній вплив Туреччини на політичні рішення, які ухвалюються на урядовому рівні в цій де-факто державі, і дає підстави кваліфікувати її як маріонетку Турецької Республіки.

Туреччина впливає на політичну ситуацію ТРПК шляхом зміни демографічного складу контрольованої території за рахунок переселенців з материкової Туреччини. За час окупації демографічний склад Північного Кіпру суттєво змінився. Від 1974 р. і дотепер на території Північного Кіпру

оселилися 100 тис. турків з Турецької Республіки. Велика їх кількість прибула ще на початку окупації під приводом того, що вони працюватимуть на робочих місцях у готелях і садах замість греків-кіпріотів, які полишили місця свого проживання на півночі острова у зв'язку з конфліктом. Пізніше материковим туркам, які бажали переселитися на північ острова, надавали будинки і ділянки землі. Процедура отримання громадянства в ТРПК для турецьких поселенців була досить простою, водночас вони отримували право голосу та участі в політичних процесах невизнаної держави [7]. Збільшення припливу материкових турків дало можливість Туреччині закріпити результати поділу Кіпру на дві частини і впливати на політичний та економічний розвиток невизнаної держави.

Туреччина виступає головним мостом, який зв'яже турків-кіпріотів з рештою світу. Транспортування, телекомунікації та поштове обслуговування Північного Кіпру здійснюються головно через Турецьку Республіку. У доцифрову епоху вся пошта, адресована населенню півночі острова, надходила на адресу «Mersin 10», що територіально прив'язана до Туреччини. Навіть після 2003 р., коли було відкрито «зелену лінію», тобто альтернативний шлях у світ туркам-кіпріотам, турецький вплив залишився сильним, а згадану адресу невизнана республіка й надалі використовує для отримання імпорتنих товарів [9, с. 55; 14, с. 323].

Грошовою одиницею Північного Кіпру є турецька ліра, яка запроваджена на окупованій території в 1983 р. з метою сприяння інтеграції економіки ТРПК з економікою Туреччини [12, с. 8]. Між двома державами підписано низку протоколів, які регулюють торговельні та економічні відносини. У 1997 р. між Північним Кіпром і Туреччиною створено Партнерську раду, діяльність якої спрямована не лише на врегулювання економічних і фінансових питань, а й на співпрацю у сферах безпеки, оборони і зовнішньої політики. Відносини між двома країнами окреслені цією Радою як «Спільна економічна зона» [15].

В економіці Північного Кіпру домінує сфера послуг, у тому числі туризм і освіта, а також менші за обсягами торгівля, сільське господарство і легка промисловість [8]. У туристичній сфері Анкара підтримує деякі кроки Північного Кіпру, що суперечить документам, ухваленим у межах ООН. Так, у жовтні 2020 р. ТРПК оголосила про відкриття для відвідувачів району Вароша (турецька назва Мараш), який знаходиться в місті Фамагуста і до 1974 р. був сучасним туристичним центром. Після турецької інтервенції місто Фамагуста перейшло під контроль Туреччини, а район Вароша був закритий, греки-кіпріоти, які там проживали, залишили його з надією повернутися після врегулювання ситуації. Відповідно до резолюції Ради

Безпеки ООН від 1984 р. заселення району будь-ким, окрім жителів, які з нього були виселені, заборонене [1; 2].

Економіка невизнаної держави значною мірою залежить від фінансової допомоги Туреччини. Так, турецькі підприємці надають позики Північному Кіпру під низький відсоток для підтримки експортно орієнтованого промислового виробництва і туризму. У 2018 р. обсяг експорту ТРПК становив 105 млн дол., а імпорту – приблизно 1,7 млрд дол. Туреччина залишається головним торговельним партнером цієї невизнаної держави, забезпечуючи 60% імпорту та отримуючи приблизно 40% експорту. До того ж вона допомагає постачанням прісної води на територію північної частини острова, трубопровідне транспортування якої відкрилося наприкінці 2015 р., забезпечує додаткове постачання електроенергії [8]. Отже, Туреччина надає невизнаній державі вагомий підтримку, без якої та за умов обмеженого визнання не змогла би створити повноцінну економічну систему. Ресурси, які надходять із Туреччини, забезпечують функціонування Північного Кіпру як де-факто держави.

Турецьку економічну допомогу Північному Кіпру науковці оцінюють неоднозначно. Так, М. Мілтіаду, який представляє південну частину Кіпру, вважає, що оскільки Туреччина сприяє відокремленому існуванню двох громад на острові та їхніх економік, вона перешкоджає економічним операціям турків-кіпріотів на самому острові, а також на міжнародній арені [12, с. 8–9]. Водночас деякі міжнародні компанії, які співпрацюють із Туреччиною та отримують вигоду від цієї співпраці, готові торгувати з турками-кіпріотами без посередників навіть на шкоду розвитку свого бізнесу в Республіці Кіпр. Наприклад, британська фінансова компанія HSBS відкрила своє відділення банку в Північному Кіпрі, вважаючи його частиною Туреччини, нехтуючи ризиками втрати репутації в південній частині острова. Подібним чином діє і міжнародна мережа кав'ярень Gloria Jeans [9, с. 54–55].

Протягом останніх чотирьох десятиліть Північний Кіпр створив приблизно двадцять університетів, більшість з яких акредитовані Турецькою радою вищої освіти. У них навчаються більш ніж 100 тис. студентів, половина з них прибуває з Туреччини. Східний середземноморський університет усупереч проблемам невизнання Північного Кіпру став міжнародно визнаною інституцією. У 2019 р. в закладі навчалось понад 18 тис. студентів, з них

3,5 тис. – турків-кіпріотів, 6,6 тис. – з Туреччини, 8 тис. – з решти світу [15, с. 13]. Вища освіта в Північному Кіпрі є важливим джерелом доходів невизнаної держави. Хоча влада ТРПК доклала чималих зусиль для цього як з точки зору забезпечення статусу навчальних закладів, так і з точки зору споживання освітніх послуг, Північний Кіпр не досягнув би таких результатів без допомоги держави-патрона.

Аналізуючи політичну ситуацію, маємо підстави стверджувати, що відносини між Турецькою Республікою Північного Кіпру і Туреччиною будуть розвиватися в позитивному напрямі. Про це свідчить і перемога на президентських виборах протурецького кандидата Ерсіна Татара в жовтні 2020 р., який відстоює існування на Кіпрі двох держав на противагу об'єднаному острову, за що виступав попередній президент Мустафа Акинджи. Ерсіна Татара активно підтримує президент Туреччини Реджеп Ердоган, який заявив, що Анкара і надалі докладатиме зусилля для захисту прав турків-кіпріотів [4].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Турецька Республіка Північного Кіпру вже не одне десятиліття отримує підтримку від Туреччини. Найбільш показовою є допомога у військовій сфері, що насамперед проявляється в присутності на острові турецького військового контингенту й оцінюється міжнародною спільнотою як окупація. Присутність турецьких військ перешкоджає врегулюванню кіпрського питання, яке водночас позиціонується як пріоритетне для зовнішньої політики держави. Туреччина – єдина держава світу, яка визнає ТРПК незалежною державою і задекларувала це налагодженням дипломатичних відносин. Політика Північного Кіпру розвивається у вигідному для Туреччини напрямі як під турецьким впливом на політичні структури де-факто держави, так і за рахунок великої кількості турецьких переселенців, які є безпосередніми учасниками політичного життя невизнаної республіки. Вплив Туреччини на економічну ситуацію Північного Кіпру важко переоцінити, адже вона є активним споживачем північно-турецьких товарів і послуг, а також важливим постачальником необхідних товарів на острів. Прихід до влади в Північному Кіпрі протурецьки налаштованих сил зміцнить політичні та економічні зв'язки між державою-патроном та її маріонетковою державою і лише поглиблюватиме розкол острова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Північний Кіпр відкриває частину курорту, залишеного в 1974 році. *Chas.News*. 08.10.2020. URL: <https://chas.news/news/pivnichnii-kipr-vidkrivae-chastinu-kurortu-zalishenogo-v-1974-rotsi>
2. Район-привид на Північному Кіпрі відкрили для відвідувачів. *Українформ*. 08.10.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3114641-rajonprivid-na-pivnicnomu-kipri-vidkrili-dla-vidviduvaciv-zmi.html>
3. Сафрастьян Р. Турция и Кипрская проблема: эпизоды «большой игры». *21-й век*. 2005. № 2. С. 54–66.

4. Северный Кипр: чего ждать от победы протурецкого кандидата? *BBC News*. 19.10.2020. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-54599703>
5. Соколов С. Возз'єднання Кіпру застопорилося через питання турецьких військ. *Deutsche Welle*. 13.01.2017. URL: [vozvednannya-kipru-zastoporilosya-через-pitannya-tureckih-vijsk/a-37123897](https://www.dw.com/uk/vozvednannya-kipru-zastoporilosya-через-pitannya-tureckih-vijsk/a-37123897)
6. Туреччина проводить на Північному Кіпрі військові навчання. *Укрінформ*. 07.09.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3094409-tureccina-provodit-na-pivnicnomu-kipri-vijskovi-navcanna.html>
7. Турция и Северный Кипр. *Крымский прецедент*. 25.11.2015. URL: <https://krymbezpravil.org.ua/legal-precedents/turtsyya-y-severnyij-kypr/>
8. Cyprus. *Congressional Research Service*. 01.04.2019. URL: <https://fas.org/sgp/crs/row/IF10749.pdf>
9. De Waal Th. Uncertain ground. Engaging with Europe's de facto states and breakaway territories. Washington : Carnegie Endowment for International Peace, 2018. 85 p.
10. Lindley D. Historical, tactical, and strategic lessons from the partition of Cyprus. *International Studies Perspectives*. 2007. № 8. P. 224–241.
11. Main Issues. Republic of Turkey. Ministry of Foreign Affairs. URL: <http://www.mfa.gov.tr/sub.en.mfa?395d59f6-c33c-4364-9744-cff90ec18a3e>
12. Miltiadou M. Toward a unified Cyprus. Nicosia : Ministry of Interior, Republic of Cyprus, 2006. URL: [http://www.mfa.gov.cy/mfa/Embassies/embassy_thehague.nsf/6E724C3D91C0876EC22578B0003701E4/\\$file/Towards%20a%20unified%20Cyprus.pdf](http://www.mfa.gov.cy/mfa/Embassies/embassy_thehague.nsf/6E724C3D91C0876EC22578B0003701E4/$file/Towards%20a%20unified%20Cyprus.pdf)
13. Osiewicz P. Turkey and its position on the Cyprus question since 1974. Turkey – Poland. 600 Years of Friendship IMPR / editors V. Ayhan, P. Osiewicz, M. Kural. URL: https://www.researchgate.net/publication/280575675_Turkey_and_Its_Position_on_the_Cyprus_Question_Since_1974
14. Ozsaglam M.T. Limited recognition and limited relations: TRNC. *Yonetim ve Ekonomi Arastirmalari Dergisi / Journal of Management and Economics Research*. 2018. Vol. 16. Special Issue. September. P. 314–328.
15. Relations with Turkey. Ministry of Foreign Affairs. Turkish Republic of Northern Cyprus. URL: <https://mfa.gov.ct.tr/foreign-policy/relations-with-turkey/>
16. Turkey's military presence in Cyprus. *South Front*. 2016. URL: <https://southfront.org/turkey-military-presence-in-cyprus>
17. Vildan M. A paradox of international (non)recognition: the relationship between de facto states and patron states. *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences*. 2018. Vol. 1. Issue. 1. P. 1–7.

АСИМЕТРИЯ ИНТЕРЕСИВ У СПІВРОБІТНИЦТВІ МІЖ УЗБЕКІСТАНОМ ТА США ЩОДО ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

THE ASYMMETRY OF INTERESTS IN UZBEKISTANI-US COOPERATION ON SECURITY ISSUES IN CENTRAL ASIA

Ярмоленко В.В.,

*аспірант кафедри міжнародних відносин
Національного університету «Острозька академія»*

У статті здійснено аналіз асиметрії інтересів у співробітництві між Узбекистаном та США в питаннях безпеки в Центральній Азії впродовж 1991–2019 рр. Розгляд теми в контексті різного ресурсного потенціалу та зовнішньополітичних цілей цих держав дозволив краще зрозуміти особливості змінної динаміки та інституціоналізації безпекових процесів у Центральній Азії. Відповідно, прослідковано еволюцію співпраці Узбекистану та США щодо питань безпеки в Центральній Азії, визначено основні інтереси Ташкента та Вашингтона на кожному етапі співробітництва щодо питань безпеки в згаданому регіоні та здійснено порівняння підходів у визначенні та реалізації інтересів згаданими акторами на двосторонньому та багатосторонньому рівні.

Аналіз було проведено в рамках неореалістичного підходу «балансу загроз», що дозволило розглянути політику Узбекистану з перспективи теорії «вживання режиму» та прослідкувати гнучкість зовнішньої політики США в Центральній та Південній Азії. Так, виявлено, що США були змушені підтримувати баланс між прагматичним підходом у досягненні власних стратегічних цілей через налагодження тісних відносин з авторитарним режимом І. Карімова і невтручання у внутрішньополітичні справи Узбекистану та просуванням принципів демократизації у своїй зовнішній політиці. Зазначений підхід був підірваний реакцією американської сторони на події в Андижані у 2005 р., яку керівництво Узбекистану сприйняло як загрозу чинному політичному режиму. Однак збіг інтересів Ташкента і Вашингтона щодо стратегічної конкуренції великих держав у Центральноазиатському регіоні та стабілізації в Афганістані дозволили надалі відновити діалог. Приход до влади адміністрації Ш. Мірзієєва наприкінці 2016 р. та подальша зміна курсу зовнішньої політики Узбекистану значно вплинули на зменшення асиметрії інтересів у відносинах із Вашингтоном. Останній визнає прогрес у лібералізації внутрішньополітичного життя в Узбекистані, а також підтримує дипломатичні зусилля Ташкента щодо афганського питання та внутрішньорегіональної консолідації в Центральній Азії. У цей спосіб США намагаються частково відновити свій вплив у регіоні та стримати геополітичну експансію Росії та Китаю, що також певною мірою відповідає інтересам Узбекистану.

Ключові слова: національний інтерес, Узбекистан, США, Центральна Азія, регіональна безпека.

The article aims at analyzing the interests' asymmetry within cooperation between Uzbekistan and the United States on security issues in Central Asia from 1991 to 2019. Investigation of the theme from the perspective of divergent resource potential and strategic goals of these countries allow us to better understand the evolving dynamics of institutionalization of security processes in Central Asia. Accordingly, the author embarked on tracing the evolution of Uzbekistani-US relations in the realm of security in Central Asia, identifying main interests of Tashkent and Washington at each stage of collaboration on addressing Central Asian region traditional and non-traditional threats as well as comparing approaches these actors used to exercise in definition and realization of interests at bilateral and multilateral level. The research was conducted on the basis of a neorealist "balance of threat" theory approach, which allowed considering foreign policy of Uzbekistan from the perspective of "regime surviving" theory and discovering the flexibility of US policy towards Central and South Asia. Thus, it was found out that the United States ought to have maintained an ambiguous attitude in pursuing its own strategic objectives in relations with Uzbekistan. On the one hand, Washington opted to establish closer ties with the authoritarian regime of Islam Karimov and steer clear of interference into Uzbekistan's domestic affairs. On the other hand, it sought to retain rhetoric of democratization and liberalization. Such a strategy was undermined by the American reaction to suppression of uprising in Andijan in 2005, which the Uzbekistani leadership perceived as a threat to then political regime. However, the convergence of Tashkent's and Washington's interests toward geopolitical competition in the Central Asian region and stabilization in Afghanistan enabled further resumption of dialogue. Since Shavkat Mirziyoyev's administration coming to power and the changing the course of Uzbekistan's foreign policy after 2016 the asymmetry of interests in relations with Washington had been reduced significantly. The latter acknowledged progress in liberalization of domestic policy in Uzbekistan and supported Tashkent's diplomatic efforts upon the Afghanistan issue and regional consolidation within Central Asia. In doing so, the United States tried to partially restore its influence in Central Asian region and curb the geopolitical expansion of Russia and China that met to some extent zests of Uzbekistan.

Key words: national interest, Uzbekistan, USA, Central Asia, regional security.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації міжнародних відносин спричинили неподільність і взаємопов'язаність міжнародної безпеки. Локальні та регіональні загрози можуть стати викликом для сусідніх держав і регіонів чи міжнародної безпекової архітектури взагалі. Теракти

11 вересня 2001 р. стали водороздільним моментом у підході США до визначення проблем безпеки та формування відповідних пріоритетів у своїй зовнішній політиці. Вашингтон був змушений активізувати співпрацю з державами Центральної та Південної Азії, які після розпаду

СРСР мали переважно другорядне місце серед стратегічних інтересів США [1, с. 63]. У зв'язку з цим боротьба з тероризмом створила дилему вибору для Вашингтона між сприянням процесам демократизації та вимушеної співпраці з переважно консолідованими авторитарними режимами у війні з тероризмом.

Зі свого боку Узбекистан розглядає відносини зі Сполученими Штатами як можливість диверсифікації стратегічних відносин в умовах постійного військово-політичного тиску Росії та перманентної загрози ісламізації внутрішньополітичної системи, яка походила від ісламської опозиції всередині республіки [2, с. 20] та діяльності радикальних ісламських угруповань у сусідньому з нею Афганістані. Узбекистан через своє геополітичне положення (а саме наявність сухопутного кордону з усіма державами Центральної Азії та Афганістаном), військово-політичний та демографічний потенціал був ключовою державою для забезпечення регіональної безпеки.

Динаміка відносин між Узбекистаном та США залежала значною мірою від відчуття захищеності чинного протягом 25 років в Узбекистані режиму І. Карімова, балансу пріоритетів зовнішньої політики США між боротьбою з тероризмом та поширенням демократії, а також зростаючою конкуренцією великих позарегіональних акторів у регіоні Центральної Азії.

Прихід до влади в Узбекистані адміністрації президента Ш. Мірзієєва у грудні 2016 р. символізував початок відкритої зовнішньої політики Ташкента, яка спрямована на консолідацію держав Центральної Азії навколо вирішення соціально-економічних, безпекових та екологічних проблем, а також покращення відносин із позарегіональними акторами за принципом «рівновіддаленості» [3, с. 130]. Важливим аспектом реалізації цієї політики стала активізація узбекистансько-американських відносин, еволюція яких продемонструвала асиметрію інтересів двох держав щодо низки стратегічних аспектів регіональної безпеки в Центральній Азії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень варто виділити монографію Б. Фазендейро [4], яка присвячена аналізу зовнішньої політики Узбекистану в період керівництва І. Карімова з точки зору теорії ролей та рольової сумісності. Заслуговує на увагу також колективна праця за редакцією Ф. Стара та С. Корнела, яка охоплює системні зміни в Узбекистані за керівництва Ш. Мірзієєва. В одному з розділів С. Корнел запропонував своє бачення міжнародного і регіонального становища Узбекистану [5]. Крім цього, Р. Вейц [6] надав розгорнутий емпіричний аналіз узбекистансько-американських відносин у контексті трансформації зовнішньої політики Узбекистану

після 2016 р. Ч. Саліван [7] виокремив основні сфери, в яких збігаються зовнішньополітичні інтереси Узбекистану та США. Б. Ергашев [3] розглянув відносини Узбекистану з великими державами з перспективи стратегії «збалансованої рівновіддаленості» в зовнішній політиці Ташкента. М. Курилович [8] розкрив контекст чинника регіонального впливу США в зовнішній політиці Узбекистану щодо Росії.

У низці розвідок надано оцінку політиці США щодо Центральної Азії як у цілому, так і окремих держав. Так, А. Кучінс [9] у колективній праці за редакцією А. Лукіна запропонував розглянути інтереси США в Центральній Азії в контексті ширшої євразійської політики Вашингтона. Співробітники Центру Карнегі Е. Румер, Р. Соколовські та П. Стронські [10] окреслили здобутки і прогалини політики США в Центральній Азії в період з 1991 по 2016 рр. Багатосторонні формати співпраці в рамках програм НАТО з окремими державами Центральної Азії було висвітлено у праці Б. Токтогулова [11].

Також актуальному стану відносин між Узбекистаном та США була приділена увага в аналітичних матеріалах Г. Глісона, С. Джураєва та Е. Махмудова [12], Ф. Толіпова [13], У. Хашимової [14], а також Н. Алієва [15].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, подальшого розвитку потребує аналіз зовнішньополітичних інтересів Узбекистану і США в питаннях регіональної безпеки в Центральній Азії як різних відповідно до ресурсів та цілей акторів. Це дозволить краще зрозуміти особливості змінної динаміки безпекових процесів у Центральноазійській регіональній підсистемі міжнародних відносин.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз асиметрії інтересів співробітництва між Узбекистаном та США в питаннях безпеки у Центральній Азії в період з 1991 по 2020 рр. Для реалізації цієї мети автор ставить перед собою завдання, що покликані розкрити ключові аспекти проблеми, а саме:

- прослідкувати еволюцію співпраці Узбекистану та США щодо питань безпеки в регіоні Центральної Азії;
- встановити основні інтереси Ташкента та Вашингтона на кожному етапі співробітництва щодо питань безпеки в регіоні Центральної Азії;
- виокремити спільні та відмінні риси у визначенні й реалізації інтересів згаданими акторами на двосторонньому і багатосторонньому рівні.

Стосунки між Узбекистаном та США є прикладом асиметричних відносин між регіональним актором та наддержавою, в яких значну роль відіграє баланс між сек'юритизацією внутрішньополітичних проблем держави-партнера та необхідністю збереження статус-кво співпраці для

реалізації стратегічних інтересів. Із перспективи неореалістичного підходу «балансу загроз», яку запропонував С. Волт, цей приклад дозволяє проаналізувати, з одного боку, зовнішню політику Узбекистану в рамках теорії «виживання режиму» [16, с. 253], розробленої американським професором Б. Буено де Мескіта, а з іншого – прослідкувати гнучкість зовнішньої політики США в Центральній та Південній Азії в контексті регіональної системи міжнародних відносин. Відповідно, для досягнення мети було використано структурно-функціональний підхід, завдяки якому проаналізовано поведінку обох акторів з точки зору їх відповіді на безпекові виклики та зміну пріоритетів і підходів зовнішньої політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтереси США після 1991 р. в регіоні Центральної Азії взагалі та в Узбекистані зокрема зосереджувалися на сприянні демократизації, створенні вільних ринків, торгівлі та інвестицій, інтеграції із Заходом і відповідальній політиці безпеки [17, с. 49].

З перспективи реалістичного підходу Узбекистан разом з іншими центральноазіатськими державами, здійснюючи так звану «багатовекторну зовнішню політику», намагався здобути якнайбільше економічних та безпекових переваг у відносинах з позарегіональними акторами [2]. Балансування між стратегічними інтересами великих держав дало можливість Ташкенту отримати міжнародну легітимність політичного режиму. Узбекистан прагнув убезпечити себе від розповсюдження радикального ісламу, уникаючи змін у внутрішньополітичному житті [18, с. 363].

На початковому етапі, що розпочався із встановлення дипломатичних відносин у 1992 р., стосунки між Вашингтоном і Ташкентом ускладнювалися через критичну риторику американської сторони щодо консолідації авторитарного режиму і переслідувань опозиції в Узбекистані [19]. З точки зору міжнародної безпеки регіон Центральної Азії, і особливо Узбекистан, почали привертати увагу Вашингтона в другій половині 1990-х років у контексті тривалого внутрішнього конфлікту в Афганістані та активізації ісламських радикальних рухів. Водночас Вашингтон визнавав потенціал Узбекистану як регіонального лідера з огляду на географічне розташування, чисельність населення, збройні сили й запаси природних ресурсів [20, с. 143].

На тлі загострення ситуації в Афганістані у 1996 р. та низки нападів на громадян США в Найробі, Ер-Ряді та Адені у 1990-х рр. адміністрація Б. Клінтона активізувала співпрацю з країнами Центральної Азії. Так, Узбекистан активно брав участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру» починаючи з 1994 року, а збройні сили республіки склали значну частину створе-

ного з військових центральноазіатських держав миротворчого підрозділу «Центразбат». Попри розбіжності в поглядах Ташкента і Вашингтона на внутрішньополітичний розвиток Узбекистану, США вмотивовували цю співпрацю необхідністю протистояти загрози з боку ісламських терористичних організацій. Узбекистан регулярно, починаючи з 1998 р., (окрім періоду з 2005 по 2012 рр.), ставав учасником програми підтримки збройних сил згідно із Законом США про допомогу у сфері безпеки [21]. Як й інші держави Центральної Азії, Ташкент убачав у співпраці з НАТО можливість покращення спроможностей власних збройних сил і врівноваження інтересів великих держав. Утім, неприйняття узбекистанською стороною принципів демократизації обмежили можливості поглиблення співробітництва з Альянсом [11, с. 19].

У квітні 2000 року відбувся візит державного секретаря США М. Олбрайт до Узбекистану. У своїй промові в Університеті світової економіки та дипломатії в Ташкенті голова американського зовнішньополітичного відомства наголосила на важливості ролі Узбекистану в боротьбі з тероризмом. Водночас М. Олбрайт акцентувала увагу на необхідності швидких реформ для формування вільного ринку, ліберальної демократії та сприяння правам людини в Узбекистані. За цих умов, на думку державної секретарки США, вдалося би викоринити основу для радикального ісламу. Протягом цього ж візиту представники американської делегації оголосили про створення Ініціативи прикордонної безпеки Центральної Азії, до якої залучено Узбекистан, Киргизстан та Казахстан, і надання відповідної допомоги в розмірі 3 млн дол. США для кожної з держав регіону. Втім, Вашингтон відкидав зв'язок на цьому етапі між наданням допомоги та внутрішньополітичними реформами в Узбекистані. Крім того, в червні 2000 р. у Вашингтоні було проведено конференцію з питань боротьби з тероризмом, в якій взяла участь на високому рівні делегація з Узбекистану [22, с. 234]. Цього ж року США визнали терористичною організацією Ісламський рух Узбекистану (ІРУ). Крім політичних мотивів, причиною цьому стало викрадення чотирьох американських альпіністів бійцями ІРУ в серпні 2000 р. Хоча полонені звільнилися самотужки, ця подія також прискорила рішення США про надання підтримки Ташкенту [23, с. 66]. На думку А. Рашида, внесення ІРУ до списку терористичних організацій позбавило США можливості стати посередником між цією організацією ІРУ, хоча таке рішення сприяло знаходженню союзника в регіоні для здійснення впливу на ситуацію в Афганістані [22, с. 233].

Терористичні акти 11 вересня 2001 р. змусили Вашингтон змінити політику щодо держав Центральної Азії. Країни цього регіону через

безпосереднє сусідство з Афганістаном повинні були зайняти стратегічне місце у військовій операції США та коаліції. Президент США Дж. Буш-молодший, поряд із залученням Пакистану у ведення «війни з тероризмом», звернувся до центральноазіатських держав, зокрема Узбекистану і Таджикистану, за допомогою.

У своєму виступі 5 жовтня 2001 р. І. Карімов наголосив на солідарності Узбекистану зі США в боротьбі з тероризмом, категорично засудив теракти 11 вересня 2001 р. та підтвердив свій намір допомогти США в операції проти руху Талібан в Афганістані. Глава республіки в телефонній розмові з Дж. Бушем-молодшим домовився про надання повітряного простору для військової авіації США, обмін інформацією між безпековими структурами обох країн, дозвіл на посадку обмеженої кількості транспортних літаків та вертольотів в одному з військових аеропортів Узбекистану в гуманітарних цілях. Однак І. Карімов принципово наполягав на недопущенні сухопутних операцій та авіаційних бомбардувань в Афганістані, які могли здійснюватися з території Узбекистану [22, с. 234].

У жовтні 2001 р. міністр оборони США Д. Рамсфельд здійснив візит до Ташкента, під час якого провів зустріч з І. Карімовим. Очільник американського оборонного відомства підкреслив новий характер відносин, що було посилено необхідністю протидії ІРУ [24, с. 174]. Упродовж цього візиту було підписано угоду про оренду авіабази Карші-Ханабад збройними силами США (в американському означенні «К2»). До 1991 р. об'єкт функціонував як частина військово-повітряних сил СРСР. Усвідомлюючи можливі невдоволення в суспільстві через надання території для здійснення нападу проти мусульман сусідньої країни, І. Карімов відмовив американській стороні в здійсненні повітряних ударів у Афганістані з орендованої бази. Втім, на території К2 було дислоковано контингент з 5000 осіб військового персоналу та трьох ескадронів бойових вертольотів [24, с. 174].

У березні 2002 р. відбувся візит І. Карімова до Вашингтона, під час якого було підписано Декларацію про рамки стратегічного партнерства та співробітництва. Відповідно до статті 1.2 цього документа Узбекистан зобов'язався прискорити процес демократичної трансформації суспільства в політичній, економічній та духовній сферах, водночас США повинні були надавати будь-яку підтримку цим перетворенням. Обидві сторони заявили, зокрема, про прагнення зміцнити принципи світської держави, заснованої на верховенстві права та ринковій економіці, а також сформулювати відкрите суспільство в Узбекистані [25]. Підписаний документ також містив пункти про військову та військово-технічну співпрацю, які

передбачали проведення регулярних консультацій із питань безпеки та стабільності в Центральній Азії на вищому політичному та міжвідомчому рівнях, підготовку американськими фахівцями спеціальних підрозділів Узбекистану [25].

На початку 2000-х рр. у Вашингтоні запропонували ідею створення партнерства для розвитку та співробітництва «Великої Центральної Азії» (GCAP), завданням якого повинно було стати «перетворення Афганістану та всього регіону в зону суверенних держав, що розділяють життєздатну ринкову економіку, користуючись світськими та відкритими політичними системами, а також підтримання позитивних відносин зі США» [26, с. 164]. Цей проект містив низку ініціатив з економічного, інфраструктурного та логістичного розвитку. США прагнули в цей спосіб знищити потенціал для відновлення терористичної діяльності та радикального ісламу в регіоні. Ініціатива передбачала активізацію торговельного обміну в межах Центральної Азії та Афганістану, а також поєднання цих держав із Південною Азією, головним чином Пакистаном та Індією.

Незважаючи на стрімкий розвиток двосторонніх відносин, із 2003 р. почав посилюватися скептицизм із боку керівництва Узбекистану щодо ефективності антитерористичної операції США і коаліційних військ в Афганістані. Хвиля «кольорових революцій» у Грузії, Україні та Киргизстані переконали Ташкент у необхідності збалансувати зовнішню політику республіки, активізувавши діалог з Росією. Поворотним моментом для адміністрації І. Карімова стали події в Андижані в травні 2005 року. Більшість західних держав засудила невинуватене використання сили проти демонстрантів з боку влади Узбекистану. Заклик США щодо незалежного розслідування та розв'язання проблеми біженців унаслідок вищевказаного інциденту І. Карімов розцінив як втручання у внутрішні справи республіки [27, с. 50]. У липні 2005 р. США надіслали літак для евакуації з Киргизстану до Румунії 439-ти біженців, котрі через політичні переслідування покинули Узбекистан. У відповідь на дії Вашингтона офіційний Ташкент оголосив про припинення дії угоди про оренду бази в Карші-Ханабаді та виступив із вимогою вивести з території об'єкта військовий персонал і техніку збройних сил США протягом 180-ти днів [28].

Попри погіршення відносин між Ташкентом і Вашингтоном після подій в Андижані, І. Карімов прагнув продовжити курс на рівновагу в зовнішній політиці й у 2008 р. під час саміту НАТО заявив про готовність вести переговори про транзит майна та обладнання країн Північно-Атлантичного альянсу до Афганістану через Узбекистан [29, с. 22]. У період із травня 2008 р. по січень 2009 р. відбулася низка візитів високопосадовців США до Ташкента, зокрема представника

Державного департаменту Р. Башера та начальника Центрального командування США Д. Петруса [29, с. 22]. У серпні 2009 р. між Узбекистаном і США було підписано угоду про військове співробітництво. Ця подія формально не суперечила зобов'язанням Ташкента в рамках ОДКБ, однак це було чітким сигналом керівництву Росії, що Ташкент знову вдається до більш незалежної зовнішньої політики [8, с. 3]. З іншого боку, прагнення адміністрації президента США Б. Обама покращити відносини з Росією обмежили спроби Вашингтона нав'язати будь-які односторонні ініціативи в Центральній Азії, віддавши ініціативу Москві [30, с. 11].

Договір про транзит був остаточно укладений 28 березня 2012 р. і фактично не передбачав розміщення або посадки літаків США на території Узбекистану. Транспортування повинно було відбуватися лише через повітряні коридори, узгоджені з узбецькою стороною [31]. Для Ташкента запуск Північної розподільчої мережі (North Distribution Network) повинен був надати політичні та економічні переваги, а також покращити імідж самого режиму І. Карімова у Вашингтоні та інших державах-членах НАТО [32]. США вбачали в новому маршруті продовження ініціативи «Нового Шовкового Шляху», яка дозволила би через створені логістичні хаби та інфраструктуру налагодити економічне і транспортне поєднання Центральноазійського регіону та Афганістану. На заваді цьому стали розбіжності між політичними керівництвами держав Центральної Азії, а також високий рівень корупції та непотизму в цих країнах [33].

Прихід до влади адміністрації президента Ш. Мірзієєва в грудні 2016 р. став початком нового періоду в зовнішній політиці Узбекистану та розвитку узбекистансько-американських відносин. Внутрішньополітичні реформи та зміна курсу зовнішньої політики Ташкента за другого глави республіки дали поштовх для подальших багатосторонніх ініціатив, які заохочував Вашингтон усередині Центральної Азії без участі Росії та Китаю [9, с. 334]. Суттєву роль водночас зіграв прагматичний підхід адміністрації президента США Д. Трампа щодо врегулювання ситуації в Афганістані та продовження політики врівноваження інтересів позарегіональних гравців у Центральноазійському регіоні. США надалі прагнули зберегти чинний політичний режим в Афганістані та запобігти поверненню до влади руху Талібан, що знецінило би вкладені Вашингтоном зусилля та фінансово-економічні ресурси для трансформації ІРА. Керівництво США прагне заручитися підтримкою актора, який займав би незалежну від позарегіональних гравців позицію та зміг би відігравати конструктивну роль у відбудові Афганістану [15]. Узбекистан також побоюється неспорядкованого виведення військ США з Афга-

ністану, що могло би призвести до падіння чинного афганського уряду, відновлення контролю рухом Талібан більшої частини ІРА та поширення дестабілізації за межі Афганістану. Крім цього, Узбекистан прагне покращення відносин із західними державами та повернення співробітництва зі США до рівня, який існував до подій в Андижані у 2005 р., «знівелювавши гегемонічні прагнення сусідніх великих держав» [7, с. 5], передусім військово-політичний вплив Росії та зростаючу економічну присутність Китаю в Центральній Азії [6, с. 45]. Натомість відсутність військового контингенту в Центральній Азії або в сусідніх з регіоном державах (окрім Афганістану), особливо після 2014 р., позбавляють США інструментів для суттєвого впливу на політичні процеси в регіоні взагалі та Узбекистані зокрема. Тому активізація діяльності Вашингтона в регіональних ініціативах вимагає узгодження з Росією та Китаєм [10, с. 20–21].

У зв'язку з вищезгаданим Ташкент намагається продовжити політику взаємовигідного співробітництва з усіма позарегіональними державами, які мають інтереси в Центральній Азії, і водночас заручитися військовою та фінансовою підтримкою США у своїх зусиллях щодо налагодження ситуації в Афганістані [14]. У середині травня 2018 р. Ш. Мірзієєв відвідав з державним візитом Вашингтон. За підсумками зустрічі президентів Узбекистану та США було підписано спільну декларацію, значна частина якої присвячена безпеці в Центральній Азії та відновленню стратегічного партнерства між двома сторонами. Д. Трамп високо оцінив ініціативи Узбекистану щодо відновлення миру, а саме проведення конференції в Ташкенті в березні 2018 р., та пообіцяв, що США підтримають подальші ініціативи в дипломатичному форматі C5+1 (країни Центральної Азії та США). Обидва президенти заявили про готовність сторін забезпечити безпеку кордонів з Афганістаном та боротися з торгівлею наркотиками. США будуть надавати Узбекистану «політичну та консультативну підтримку» в реалізації залізничних та інфраструктурних проєктів у Афганістані, а Узбекистан продовжить підтримувати роботу північної мережі розподілу [12]. Принциповим пунктом було зміцнення оборонних відносин шляхом реалізації першого в історії П'ятирічного плану військового співробітництва [34].

Подальша динаміка відносин між Узбекистаном та США продемонструвала прагнення Вашингтона розвинути потенціал започаткованих Ташкентом багатосторонніх ініціатив, які покликані консолідувати зусилля держав Центральної Азії щодо розв'язання питань регіональної безпеки та соціально-економічного розвитку. Слід виокремити основні тенденції, які мали місце у 2019–2020 рр.

По-перше, в грудні 2019 р. під час Восьмої міністерської конференції «Серце Азії – Стамбульський процес» було започатковано формат Тристоронніх зустрічей США, Афганістану та Узбекистану [35]. Наприкінці травня 2020 р. відбулася перша зустріч представників цієї групи, в результаті якої було прийнято спільну заяву. У документі сторони підтримали зусилля із внутрішньоафганського мирного діалогу між усіма сторонами конфлікту, разом із представниками руху Талібан, котрий зобов'язався відмовитися від співпраці з міжнародними терористичними організаціями. Учасники формату зробили акцент на всесторонньому транскордонному співробітництві між Узбекистаном та Афганістаном з подолання загроз тероризму та нелегальної торгівлі наркотиками [36]. Вказані положення було підтверджено в «Спільній заяві Узбекистану і США про успішне завершення щорічних двосторонніх консультацій 2020 року і початку Діалогу стратегічного партнерства», яку було підписано впродовж візиту міністра закордонних справ Узбекистану А. Камілова до Вашингтона наприкінці 2020 р. [37].

По-друге, одночасно з євразійським турне державного секретаря США М. Помпео до Казахстану та Узбекистану в лютому 2020 р. Державний департамент США опублікував Стратегію США в Центральній Азії на 2019–2025 рр., в якій Вашингтон фактично підтверджує продовження підходу до регіону. Зокрема, американська сторона ставить своїм головним інтересом розвиток Центральної Азії як стабільного і успішного регіону, держави якого вільно і на власних умовах можуть реалізовувати свої інтереси з країнами [38]. Вашингтон декларує свою зацікавленість у стабільності та безпеці в Центральній Азії, що «безпосередньо сприяє зусиллям США в протидії тероризму, підтримці регіональної стабільності, в сприянні енергетичної безпеки та посиленні економічного процвітання в регіоні та за його межами [38]». У контексті появи згаданого документу Ф. Толіпов підкреслює пріоритет регіоналізму в зовнішній політиці США щодо Центральної Азії «як такого», що відсутній у підходах інших поза-регіональних акторів [13]. Помічниця Державного секретаря США з питань Південної та Центральної Азії А. Велс відзначила, що формування нової стратегії Вашингтона щодо Афганістану та Центральної Азії стало можливим завдяки «змінам, які відбулися в регіоні протягом останніх декількох років» – політика нового керівництва Узбекистану сприяла відкриттю кордонів і покращенню взаємозв'язку із сусідніми країнами, включно з Афганістаном [39].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Метою розвідки був аналіз асиметрії інтересів співробітництва між Узбекистаном та США в питаннях безпеки в Централь-

ній Азії в період з 1991 по 2020 рр. Незважаючи на другорядний характер у глобальному контексті як Центральної Азії взагалі, так і Узбекистану зокрема, починаючи із середини 1990-х рр. Вашингтон ставив за пріоритет безпеку та стабільність у цьому регіоні, що ґрунтувалося на поступовій трансформації внутрішньополітичного життя цих держав. Такий підхід допоміг США заручитися підтримкою центральноазіатських країн, і передусім Узбекистану як важливого актора з точки зору геополітичного положення, у веденні бойових дій і подальших зусиль із відновлення миру в Афганістані. Водночас США були змушені витримувати баланс між прагматичним підходом у досягненні власних стратегічних цілей, зокрема налагодження тісних відносин з авторитарним режимом І. Карімова і невтручання у внутрішньополітичні справи Узбекистану, та просуванням принципів демократизації у своїй зовнішній політиці. Цю рівновагу було підірвано реакцією американської сторони на події в Андижані 2005 р., що було сприйнято керівництвом Узбекистану як загрозу чинному політичному режиму.

Попри значну паузу в узбекистансько-американських відносинах у 2005–2009 рр., обидві сторони були зацікавлені у відновленні діалогу. Узбекистан надалі прагнув урівноважити військово-політичний та економічний вплив Росії та потребував значної фінансової та військово-технічної допомоги, особливо у зв'язку з нестабільною внутрішньополітичною ситуацією в Афганістані. Для Вашингтона необхідна була диверсифікація логістичного сполучення для стабільного функціонування військового і цивільного персоналу в Афганістані в рамках ISAF, а після 2014 р. – операції «Рішуча підтримка», збереження і зміцнення державних інститутів, економічних і безпекових механізмів, які було впроваджено в Афганістані після 2001 р., а також недопущення зростання в Центральній Азії геополітичних впливів Росії та Китаю. Тому інтереси Ташкента і Вашингтона перетинаються в контексті стратегічної конкуренції в Центральноазіатському регіоні та стабілізації в Афганістані.

Після приходу до влади адміністрації Ш. Мірзієєва та зміни курсу зовнішньої політики Узбекистану після 2016 р. сприяли зменшенню асиметрії інтересів у відносинах з офіційним Вашингтоном. Останній визнає прогрес у лібералізації внутрішньополітичного життя в Узбекистані, а також підтримує дипломатичні зусилля Ташкента щодо афганського питання та регіональної консолідації в Центральній Азії. Таким чином, США намагаються частково відновити свій вплив у регіоні та стримати геополітичну експансію Росії та Китаю, що також певною мірою відповідає інтересам Узбекистану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Rumer B. The Powers in Central Asia. *Survival*. 2002. № 3 (44). P. 57–68. URL: <https://doi.org/10.1080/00396330212331343422> (дата звернення: 12.12.2020).
2. Spechler D.R., Spechler M.C. Conflict and Cooperation in Central Asia after 9/11. *Eurasia in Balance The US and the Regional Power Shift* / ed. by A. Cohen. London and New York : Routledge, 2005. P. 9–42. URL: <https://doi.org/10.4324/9781351158763> (дата звернення: 13.12.2020).
3. Эргашев Б.И. Принцип «сбалансированной равноудаленности в отношении мировых центров силы» во внешней политике Узбекистана. *Россия и новые государства Евразии*. 2020. № 1 (46). С. 124–136. DOI: 10.20542/2073-4786-2020-1-124-136
4. Fazendeiro B. Uzbekistan's Foreign Policy: The Struggle for Recognition and Self-Reliance under Karimov. [n.c.] : Routledge, 2018. 192 p.
5. Cornell S.E. The Center of Central Asia: Uzbekistan in Regional and International Politics. *Uzbekistan's New Face* / ed. by S.F. Starr, S.E. Cornell, Lanham, Boulder, New York, London : Rowman & Littlefield, 2018. P. 5–17
6. Weitz R. Uzbekistan's New Foreign Policy : Change and Continuity under New Leadership. *Silk Road Paper*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. 2018. January. 52 p. URL: <https://silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/1801Weitz.pdf> (дата звернення: 18.12.2020).
7. Sullivan Ch.J. Uzbekistan and the United States: interests and avenues for cooperation. *Asian Affairs*. 2019. № 50 (1). P. 1–10. URL: <https://doi.org/10.1080/03068374.2019.1567104> (дата звернення: 18.12.2020).
8. Kuryłowicz M. Polityka zagraniczna Uzbekitanu wobec Rosji. Kraków, 2014. 234 s.
9. Kuchins A.C. What is Eurasia to US (the U.S.)? *The "Roads" and "Belts" of Eurasia* / ed. A. Lukin. [n.c.] : Palgrave Macmillan, 2020. P. 333–354. URL: <https://doi.org/10.1007/978-981-15-0856-1> (дата звернення: 17.12.2020).
10. Rumer E., Sokolsky R., Stronski P. U.S. Policy toward Central Asia 3.0. Carnegie Endowment for International Peace, 2016. 35 p. URL: https://carnegieendowment.org/files/CP_259_Central_Asia_Final.pdf (дата звернення: 18.12.2020).
11. Toktogulov B. NATO's Engagement with the Central Asian States within its Partnership Policy. *Changing security dynamics of Black Sea and Caspian Basin countries in light of their Partnership policy with NATO and other international players* / ed. E. Mehdiyev. Istanbul, 2019. P. 9–22. URL: http://www.atahq.org/wp-content/uploads/2019/12/Conference-bookFinal-eng_r.pdf (дата звернення: 09.12.2020).
12. Глисон Г., Джураев С., Махмудов Э. Новая эра стратегического партнерства между Узбекистаном и США. *UZA*. URL: <https://uza.uz/ru/posts/novaya-era-strategicheskodango3-partnerstva-mezhdu-uzbekistanom--23-07-2020>
13. Tolipov F. New Strategy, Old Game: The Realignment Geopolitics of Central Asia. *The Central-Asia and Caucasus Analyst*. 2020. March 26. URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13610-new-strategy-old-game-the-realigning-geopolitics-of-central-asia.html> (дата звернення: 27.12.2020).
14. Hashimova U. Afghanistan and Desire for Closer Relations Top Agenda of US-Uzbekistan Meeting. *Jamestown Foundation*. 2020. December 10. URL: <https://jamestown.org/program/afghanistan-and-desire-for-closer-relations-top-agenda-of-us-uzbekistan-meeting/> (дата звернення: 19.12.2020).
15. Aliyev N. U.S. Presence in Central Asia: Realities and Perspectives. *The Central-Asia and Caucasus Analyst*. 2020. May 27. URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13619-us-presence-in-central-asia-realities-and-perspectives.html> (дата звернення: 17.12.2020).
16. Fumagalli M. Alignments and Realignments in Central Asia: The Rationale and Implications of Uzbekistan's Rapprochement with Russia. *International Political Science Review*. 2007. № 3 (28). P. 253–271. URL: <https://www.jstor.org/stable/20445094> (дата звернення: 10.08.2020).
17. Nichole J. Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests. *CRS Report to Congress*. 2010. March 11. 63 p. URL: <https://fas.org/sgp/crs/row/RL30294.pdf> (дата звернення: 10.08.2020).
18. Spechler D.R., Spechler M.C. Uzbekistan among the great powers. *Communist and Post-Communist Studies*. 2009. № 42. P. 353–373. URL: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2009.07.006> (дата звернення: 11.08.2020).
19. Winter S. Central Asia: U.S. Says Resolving Conflicts A Top Priority. *RFE/RL*. URL: <https://www.rferl.org/a/1085693.html> (дата звернення: 12.08.2020).
20. Rumer E. The U.S. Interests and Role in Central Asia after K2. *The Washington Quarterly*. 2006. № 3 (29). P. 141–154. URL: <https://doi.org/10.1162/wash.2006.29.3.141> (дата звернення: 20.11.2020).
21. Security Assistance Act of 1998, Report 105-333, Calendar No. 576. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=pur1.32754068907975;view=1up;seq=1> (дата звернення: 08.12.2020).
22. Rashid A. Džihad, Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej. Warszawa : Dialog, 2003. 320 s.
23. Akbarzadeh S. Uzbekistan and the United States. Authoritarianism, Islamism and Washington's Security Agenda. London and New York, 2005. 166 p.
24. Hiro D. Inside Central Asia. A Political and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgistan, Tajikistan, Turkey and Iran. New-York-London : Overlook Duckworth, 2011. 464 p.

25. Declaration on the Strategic Partnership and Cooperation Framework Between the United States of America and the Republic of Uzbekistan [Signed at Washington, in duplicate, on March 12, 2002, in the English and Uzbek languages]. U.S. Department of State : Archive. URL: <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/2002/11711.htm> (дата звернення: 09.12.2020).
26. Starr S. A Partnership for Central Asia. *Foreign Affairs*. 2005. № 4 (84). P. 164–178.
27. Gleason G. The Uzbek Expulsion of U.S. Forces and Realignment in Central Asia. *Problems of Post-Communism*. 2006. № 2 (53). P. 49–60. URL: <https://doi.org/10.2753/PPC1075-8216530205> (дата звернення: 10.12.2020).
28. Cooley A. Base Politics. *Foreign Affairs*. 2005. № 6. P. 79–92.
29. Nichol J. Uzbekistan: Recent Developments and U.S. Interests. *Congressional Research Service*. 2013. August 21. 26 p. URL: <https://fas.org/sgp/crs/row/RS21238.pdf> (дата звернення: 10.12.2020).
30. Cornell S.E. The Center of Central Asia: Uzbekistan in Regional and International Politics. *Uzbekistan's New Face* / ed. by S.F. Starr, S.E. Cornell. Lanham, Boulder, New York, London : Rowman & Littlefield, 2018. P. 5–17.
31. Agreement Between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of Uzbekistan on the Air Transit of Cargo and Personnel through the Territory of the Republic of Uzbekistan in Connection with the Participation of the United States of America in Efforts for Supporting the Security, Stabilization, and Reconstruction of the Islamic Republic of Afghanistan [Done at Tashkent in duplicate, this 28th day of March, 2012]. U.S. Department of State : Archive. URL: <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/211417.pdf> (дата звернення: 09.12.2020).
32. McDermott R. NDN 'Reverse Transit' Uzbekistan and the Failure of Western Grand Strategy (Part Two). *Jamestown Foundation*. 2013. April 2. URL: <https://jamestown.org/program/ndn-reverse-transit-uzbekistan-and-the-failure-of-western-grand-strategy-part-two/> (дата звернення: 17.12.2020).
33. McDermott R. NDN 'Reverse Transit' Uzbekistan and the Failure of Western Grand Strategy (Part One). *Jamestown Foundation*. 2013. March 26. URL: <https://jamestown.org/program/ndn-reverse-transit-uzbekistan-and-the-failure-of-western-grand-strategy-part-one/> (дата звернення: 17.12.2020).
34. The United States and Uzbekistan: Launching a New Era of Strategic Partnership. 2018. May 16. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/united-states-uzbekistan-launching-new-era-strategic-partnership/> (дата звернення: 20.12.2020).
35. Состоялась трехсторонняя встреча глав делегаций Узбекистана, США и Афганистана. *UZ Daily*. URL: <https://www.uzdaily.uz/ru/post/48166> (дата звернення: 26.12.2020).
36. Joint Statement on the U.S. – Afghanistan – Uzbekistan Trilateral Meeting. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/joint-statement-on-the-u-s-afghanistan-uzbekistan-trilateral-meeting/> (дата звернення: 26.12.2020).
37. Совместное заявление Узбекистана и Соединенных Штатов об успешном завершении ежегодных двусторонних консультаций 2020 года и начале Диалога стратегического партнерства. 20 ноября 2020 г. *Министерство иностранных дел Республики Узбекистан*. URL: <https://mfa.uz/ru/press/news/2020/sovmestnoe-zayavlenie-uzbekistana-i-soedinennyh-shtatov-ob-uspeshnom-zavershenii-ezhegodnyh-dvustoronnih-konsultacij-2020-goda-i-nachale-dialoga-strategicheskogo-partnerstva---28828> (дата звернення: 26.12.2020).
38. United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity. February 2020. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/FINAL-CEN-Strategy-Glossy-2-10-2020-508.pdf> (дата звернення: 26.12.2020).
39. Putz C. A New US Strategy for Central Asia: Continuity under Better Conditions. *The Diplomat*. 2020. February 6. URL: <https://thediplomat.com/2020/02/a-new-us-strategy-for-central-asia-continuity-under-better-conditions/> (дата звернення: 27.12.2020).

РОЗДІЛ 4 ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 316:330.4

ОБРАЗ ПОЛЯКОВ В ВОСПРИЯТИИ БЕЛОРУСОВ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

ОБРАЗ ПОЛЯКІВ У СПРИЙНЯТТІ БІЛОРУСІВ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

POLES IN THE EYES OF BELARUSIANS: SOCIOLOGICAL ANALYSIS

Лысюк А.И.,
*доктор политических наук,
профессор кафедры политологии и социологии
Брестского государственного университета имени А.С. Пушкина*

Соколовская М.Г.,
*старший преподаватель кафедры политологии и социологии
Брестского государственного университета имени А.С. Пушкина*

В статье, опираясь на результаты социологического исследования 2020 года, отмечается, что среди жителей Брестского и Гродненского регионов преобладает позитивное отношение к народу Польши, а также к польскому опыту осуществления политических и экономических реформ. Указывается на усиление этого отношения в течение последних 20-ти лет, что вызвано высокой оценкой достижений Польши за посткоммунистический период, расширением межличностных контактов между поляками и белорусами. Позитивное отношение к Польше и полякам находится в прямой зависимости от возрастных характеристик социальных групп: чем выше возрастной барьер, тем хуже это отношение. Подчеркивается, что в настоящее время близкими в культурологическом измерении видят поляков около двух третей белорусов, что обусловлено преимущественно как общностью исторического прошлого, так близостью менталитета. Констатируется, что отношения между народами РП и РБ разрушают, в первую очередь, несовпадение экономических интересов, различное видение будущего и противоположность политических ценностей. Указывается на широкий спектр коммуникаций между поляками и белорусами, главными из которых являются туризм, покупки, посещение друзей и родственников. Отмечается, что, по мнению белорусов, основными инструментами преодоления барьеров между народами Польши и Беларуси являются ликвидация визовых ограничений, расширение контактов между людьми, организациями и предприятиями, создание совместных проектов по трансграничному сотрудничеству, улучшение инвестиционного климата, а также налаживание конструктивного сотрудничества между государственными структурами. Третья часть опрошенных убеждены, что Польша в случае стихийного бедствия может протянуть руку помощи белорусскому народу.

Ключевые слова: Беларусь, Польша, общественное мнение, социологический опрос, трансграничное сотрудничество.

У статті, спираючись на результати соціологічного дослідження 2020 року, відзначається, що серед жителів Брестського і Гродненського регіонів переважає позитивне ставлення до народу Польщі, а також до польського досвіду здійснення політичних і економічних реформ. Вказується на посилення цього відношення протягом останніх 20-ти років, що викликано високою оцінкою досягнень Польщі за посткомуністичний період, розширенням міжособистісних контактів між поляками та білорусами. Позитивне ставлення до Польщі й поляків знаходиться в прямій залежності від вікових характеристик соціальних груп: чим вище віковий бар'єр, тим гірше це відношення. Підкреслюється, що натеper близькими в культурологічному вимірі бачать поляків близько двох третин білорусів, що зумовлено переважно як спільністю історичного минулого, так і близькістю менталітету. Констатується, що відносини між народами РП і РБ руйнують передусім розбіжність економічних інтересів, різне бачення майбутнього і протилежність політичних цінностей. Вказується на широкий спектр комунікацій між поляками та білорусами, головними з яких є туризм, покупки, відвідування друзів і родичів. Відзначається, що, на думку білорусів, основними інструментами подолання бар'єрів між народами Польщі та Білорусі є ліквідація візових обмежень, розширення контактів між людьми, організаціями та підприємствами, створення спільних проектів з транскордонного співробітництва, поліпшення інвестиційного клімату, а також налагодження конструктивної співпраці між державними структурами. Третя частина опитаних переконані, що Польша в разі стихійного лиха може простягнути руку допомоги білоруському народу.

Ключові слова: Білорусь, Польша, громадська думка, соціологічне опитування, транскордонне співробітництво.

The article, based on the results of a sociological survey conducted in 2020, notes that residents of Brest and Grodno regions have mostly positive attitude towards Poles as well as to the Polish experience in political and economic reforms implementation. This attitude has been strengthening over the last 20 years and is caused by a high appreciation of Poland's achievements in the post-communist period, the expansion of interpersonal contacts between Poles and Belarusians. Positive attitude towards Poland and Poles is in direct dependence to the age of social groups: the higher the age barrier, the worse is attitude. It is emphasised that today about two thirds of Belarusians see Poles as close in the cultural dimension, which is mainly due to both common historical past and similar mentality. It is stated that relations between Poles and Belarusians destroy, first of all, lack of convergence of economic interests, different visions of the future and contradictions with regard to political values. A wide range of communications between Poles and Belarusians is pointed out, the main of which are tourism, shopping, visiting friends and relatives. It is noted that, in the opinion of Belarusians, the main tools for overcoming barriers between the people in Poland and Belarus are elimination of visa restrictions, expansion of contacts between people, organisations and enterprises, creation of joint projects on cross-border cooperation, improvement of investment climate, as well as establishment of constructive cooperation between government agencies. One third of the respondents are convinced that Poland can lend a helping hand to Belarusians people in case of a natural disaster. On this indicator Poland loses only to Russia.

Key words: Belarus, Poland, public opinion, sociological poll, transborder cooperation.

Постановка проблемы. На протяжении многих столетий судьба белорусского и польского народов была неразрывно переплетена, что не могло не породить между ними социокультурное родство и близость. В настоящее время между государствами и народами Польши и Беларуси существует множество политических, экономических и культурологических противоречий, что в конечном счете предопределило выбор ими различных векторов политического и социально-экономического развития. Для того чтобы определить перспективы развития белорусско-польских отношений, в особенности в приграничном контексте, важно составить четкое представление о содержании и особенностях восприятия белорусами образцов Польши и поляков, равно как и наоборот.

Анализ последних исследований и публикаций. В настоящее время в Беларуси к проблематике белорусско-польских отношений существует несколько подходов. Первый функционирует в парадигме «Польша – любимый враг», и ей наиболее активно следуют руководители государственных структур, обвиняя элиты соседнего государства как в проведении информационных и политических атак на Беларусь, вплоть до стремления аннексировать часть ее территории, так и в неспособности решить свои внутренние проблемы по причине выбора «западного пути развития» [1; 4; 9].

Подобный пропагандистский дискурс подкрепляется работами ряда некоторых «государственных» обществоведов, рассматривающих сложности в отношениях между обоими РП и РБ сквозь призму «зловредности Польши». Типичными в этом отношении являются, например, оценки белорусского историка И.В. Полуяна, убежденного в том, что соседнее государство проводит политику активного вмешательства в «наши внутренние дела», выступает с территориальными притязаниями к Беларуси и подвергает белорусский социум негативному «информационному влиянию» [8, с. 4].

Можно выделить работы, нацеленные на изучение «конструктива» в отношениях между Поль-

шей и Беларусью, представленного в области культурного и экономического сотрудничества [3; 7; 11; 12].

И.В. Шарапо справедливо подчеркивает, что в белорусско-польских отношениях необходимо выделить «два аспекта: «официальные отношения» и «социальные отношения», т.е. отношения между гражданами наших стран», поскольку «содержание официальной внешней политики не всегда совпадает с реальными человеческими и родственными связями простых людей» [10, с. 46]. Следовательно, принципиальное значение имеет четкое представление о содержании и особенностях восприятия белорусами Польши и поляков в условиях отчуждения властвующих элит обоих государств и их внешнеполитических ориентаций. Этой проблеме был посвящен социологический опрос, проведенный группой политических социологов (сентябрь–октябрь 2020 г.). По случайной выборке было опрошено 350 респондентов (ошибка репрезентативности не превышает 5%), проживающих в различных регионах Брестской и Гродненской областей, представляющих основные возрастные и профессиональные группы

Формулирование целей статьи (постановка задания). Целью статьи является определение совокупности представлений жителей приграничных регионов Беларуси о гражданах Республики Польша.

По некоторым параметрам это исследование повторяет социологический опрос 1999 г. [5; 6], что позволяет осуществить и некоторый сравнительный анализ.

Отношение белорусов к полякам как личностям

Изложение основного материала исследования. По результатам социологического исследования 1999 г. отмечалось, что польское государство обладает для жителей приграничного региона Беларуси высокой степенью привлекательности. Не столь позитивным оказалось отношение белорусов к полякам как **личностям**, представителям определенной нации. В их восприятии доминировал

образ поляка как коммерсанта/торговца (44% опрошенных), не обладавший позитивной коннотацией. В целом позитивное восприятие поляка было характерно для 33% опрошенных, отчужденно-негативное – для 51% [5, с. 40].

Результаты социологического опроса 2020 г. показывают, что восприятие поляков белорусами стало более позитивным и разносторонним. Важная социологическая информация была получена при ответе респондентов на открытый вопрос: «Назовите основные черты личности, присущие современным полякам». При анализе полученных ответов использовались два измерения: а) число упоминаний тех или иных личностных качеств; б) их модальность (позитивные/негативные).

Наибольшее число упоминаний (40,7%) пришлось на блок «общение», характеризующий позитивные коммуникативные качества поляков, которые воспринимаются белорусами, как: дружелюбные и доброжелательные (24 упоминания), вежливые, приветливые и толерантные (17), общительные и коммуникабельные (16), гостеприимные (15), открытые и демократически настроенные (14), серьезные и сдержанные (11), культурные (7), честные (5), миролюбивые (4) и др. Поляки в представлении многих белорусов – люди, с которыми приятно общаться в различных жизненных контекстах.

35,3% жителей приграничья обозначили позитивные личностные качества, связанные с **социальной активностью** поляков, их общественной деятельностью. В их понимании жители соседнего государства являются целеустремленными (18 упоминаний), ответственными и неравнодушными (15), энергичными, решительными и мобильными (13), свободными (10), образованными и умными (10), современными, идущими в ногу со временем (9), самостоятельными и организованными (8), успешными (7), находчивыми (6), законопослушными (6) и др.

К блоку «отношения к труду» можно отнести 17,7% упоминаний. По мнению части респондентов, поляки являются трудолюбивыми (20 упоминаний), предприимчивыми (19), прагматичными и расчетливыми (15), бережливими и экономными (8) и др.

17,1% опрошенных упомянули качества поляков как носителей **консервативных** ценностей. По их убеждению, граждане Польши – это люди патриотичные (17 упоминаний), консервативные (12), религиозные (10), уважающие традиции (9), гордые и независимые (8), осторожные и здравомыслящие (по 6) и др.

Только 12,7% респондентов указали на **негативные черты** характера современных поляков, идентифицируя их, как персон высокомерных и горделивых (9 упоминаний), хитрых (8), эгоистичных и жадных (7), недружелюбных и просто

противных (5), лицемерных (4), самоуверенных (4), вспыльчивых (2) и др.

Затруднились назвать личностные качества поляков 14,3% опрошенных. Таким образом, большая часть опрошенных, особенно молодых людей, идентифицируют поляков как личностей, способных вызвать симпатию и уважение, европеизированных, современных и динамичных, обладающих высоким интеллектом и моральным достоинством.

Небольшое число белорусов (1,7%) высказали убеждение, что не существует разницы между личностями поляков и белорусов.

Респондентам адресовался и вопрос о том, в какой степени они воспринимают поляков как людей, близких душой и характером. Полученные результаты отмечают высокий уровень подобной близости, поскольку только 7,4% опрошенных воспринимают поляков в качестве «чужих», в то время как в качестве близких их идентифицируют 29,1%, а «в чем-то близкими, а в чем-то далекими» – 36,6% (табл. 1). В совокупности в близкородственном измерении видят поляков около двух третей белорусов, а в отчужденно-чужеродном – несколько менее четверти. За последние 20 лет произошло очевидное улучшение образа поляков белорусами. Что же касается граждан Польши, то их восприятие белорусов является более критичным и негативным: согласно социологическому опросу 2020 года к белорусам испытывают дружеское отношение 31% поляков, а антипатия характерна для 27% из них [2].

Таблица 1

Распределение ответов на вопрос: «Как бы Вы думаете, насколько для нас, белорусов, поляки являются близкими людьми?», в %

Варианты ответа	%
В чем-то близкими, а в чем-то чужими	36,6
Близкими	29,1
Просто другими	14,9
Чужими	7,4
Другое	2,9
Нет ответа/ затрудняюсь ответить	9,1

Ответы респондентов показывают, что в представлении 66,7% из них основным связующим и скрепляющим элементом между народами Беларуси и Польши выступает совместное историческое прошлое. По убеждению 58,6% жителей приграничья, белорусов и поляков сближают исторические герои (политики) и выдающиеся деятели культуры по причине многовекового пребывания народов в общих государственных образованиях.

Подобное сосуществование не могло не привести к формированию родственности их характеров,

менталитета, мировосприятия. Поэтому неудивительно, что 39,1% опрошенных заявляют о близости мировоззрения и мировосприятия поляков и белорусов, 30,0% акцентирует внимание на общности черт характера, а 28,6% подчеркивают языковое родство.

Социологическое исследование фиксирует и группу факторов, которые в настоящее время разводят наши государства и народы в различные стороны. Очевидна гигантская роль экономики для развития любого общества и для построения эффективных международных, но только 18,9% респондентов констатируют наличие общих экономических интересов между поляками и белорусами.

При всей историко-культурной и территориальной близости только 10,6% белорусов полагают, что существует общее будущее народов Польши и Беларуси (табл. 2).

Таблица 2

Распределение ответов на вопрос: «Очевидно, что между современными белорусами и поляками существует как то, что их объединяет, сближает, так и то, что разъединяет, разводит в разные стороны. В Вашем понимании, в чем же они похожи и близки?», в % (возможны три ответа)

Варианты ответа	%
Историческое прошлое	66,7
Исторические герои и выдающиеся деятели культуры	58,6
Мировоззрение и мировосприятие	39,1
Черты характера	30,0
Языковая близость	28,6
Экономические интересы	18,9
Осознание общего будущего	10,6
Политические ценности	4,9
Другое	1,7
Нет ответа/ затрудняюсь ответить	3,4

Что касается «несхожести» и отчуждения между современными белорусами и поляками, то основное несовпадение представлено в области политических ценностей (позиция 40,3% респондентов).

Поляки и белорусы, хотя и близкие, но, тем не менее, различные народы. Закономерно, что 38,3% белорусов обнаруживают отличия между ними по чертам характера, 31,4% указывают на существование различного мировоззрения и мировосприятия, а 22,2% отмечают языковые отличия.

Выбор в пользу различных общественных систем и геополитических ориентаций, по мнению 35,4% белорусов, предопределил отсутствие общего будущего обоих народов. Свою роль по проведению разграничительных линий, по убеждению 29,4%, играет и несовпадение экономических интересов, вызванное интеграцией Польши

в европейское экономическое пространство, а Беларуси – в российское, евразийское.

Наименьшие несовпадения позиций связаны с историческим прошлым. Неизбежна различная трактовка исторических событий под углом зрения национальных интересов, на что указывают четверть белорусов. Но существует ряд исторических персоналий, особенно в области культуры, которые в равной мере принадлежат народам и Польши, и Беларуси (табл. 3).

Таблица 3

Распределение ответов на вопрос: «А чем же различаются между собой современные белорусы и поляки?», в % (возможны три ответа)

Варианты ответа	%
Несовпадением политических ценностей	40,3
Чертами характера	38,3
Отсутствием общего будущего	35,4
Различным мировоззрением и мировосприятием	31,4
Несовпадением экономических интересов	29,4
Различной трактовкой исторического прошлого	25,1
Языковыми различиями	22,2
Отсутствием общих исторических героев и выдающихся деятелей культуры	5,7
Другое	1,7
Нет ответа/ затрудняюсь ответить	8,3

Особенности и динамика социальных коммуникаций между поляками и белорусами

Улучшение отношений между Польшей и Беларусью как на государственном, так и личном (индивидуальном) уровнях зависит от масштаба и интенсивности коммуникаций между обоими народами.

Социологический опрос показывает, что в устойчивые коммуникации, связанные с посещением Польши, вовлечены чуть менее четверти белорусов: время от времени ее навещали 18,6% из них, а часто – 4,6%. При впечатляющих масштабах объемов выдачи шенгенских и национальных виз никогда не посещали своих западных соседей 41,4% опрошенных, а редко – 34,3%. Эти цифры указывают на огромный ресурс, заключенный в сближении народов Польши и Беларуси, в случае исчезновения между ними визовых ограничений.

Цели посещения Польши, как правило, связаны с приятными впечатлениями, поскольку среди них лидирующее положение занимают туризм (62,9% опрошенных) и покупки (51,7%).

Наличие личных контактов между белорусами и поляками побуждают 8,3% первых посещать Польшу для общения с родственниками и друзьями. Невысокий уровень политических и эко-

номических отношений ограничивает пространство деловых поездок: только 4,9% опрошенных отправляются в Польшу, мотивированные деловыми соображениями (табл. 4).

Таблица 4

**Распределение ответов на вопрос:
«С какими целями Вы посещали Польшу
в течение последних 20 лет»? , в %**

Варианты ответа	%
Туризм	62,9
Покупки	51,7
Посещение друзей/ родственников	8,3
Образовательные и культурные контакты	7,3
Деловые поездки	4,9
Работа, учеба	4,5
Другое	1,7
Затрудняюсь ответить/ нет ответа	14,4

Подобные коммуникации за последние 20 лет приобрели иной характер, поскольку существенно ослабла коммерческая составляющая с использованием контрабандного компонента, предполагающего, как правило, агрессивный стиль поведения польских пограничных и таможенных служб. Подобного рода коммуникации, основанные на взаимном вербальном хамстве, не способствуют «родству душ».

Эффективность коммуникаций между гражданами Польши и Беларуси зависит и от знания языков друг друга, использования идентичных языковых символов. На основании социологического опроса можно утверждать, что между поляками и белорусами отсутствуют существенные языковые барьеры. Только 11,1% опрошенных заявили, что совершенно не владеют польским языком (в 1999 г. таковых было 16%). Почти половина жителей приграничья не испытывает трудностей в понимании польского языка. Часто в приграничных регионах можно наблюдать картину, когда граждане Польши и Беларуси разговаривают на своих родных языках, не испытывая трудностей в общении.

Адекватное восприятие и понимание Польши и ее граждан связано не только с посещением этой страны, но и с обращением к информационным источникам, о ней рассказывающих. Опираясь на эмпирическую информацию, можно утверждать, что немногие белорусы в высокой степени погружены в польское информационное пространство. Так, практически ежедневно обращаются к польским информационным источникам 4,3% опрошенных, как правило, работающих или обучающихся на ее территории. Несколько раз неделю – 8,8%. Подавляющее число белорусов или полностью находятся вне информационного поля Польши (37,1%), или же пребывают в нем несколько раз в год (29,7%).

Если же идентифицировать информационные источники, то безусловное лидерство оказывается за Интернетом (мнение 60,6% респондентов). Чаще всего белорусы обращаются в сеть не за поиском культурологической и политической информации, а по более прозаическим причинам – расписание поездов (автобусов), поиск и заказ товаров, бронирование отеля, информация о рабочих местах и т.п.

Если 20 лет назад для половины жителей приграничной Брестской области основным поставщиком информации о Польше выступали польские телевидение и радио, то в настоящее время информационную значимость они имеют для 12,2% опрошенных. Для 15,9% важным каналом информации являются коммуникации с гражданами Польши.

Что необходимо сделать для того, чтобы улучшились отношения между государствами и народами Беларуси и Польши?

По мнению подавляющего числа белорусов (86,3%), не существует лучшего средства, чем избавление граждан Беларуси от визовых ограничений, поскольку непосредственные коммуникации между культурно близкими людьми неизбежно усилят взаимные симпатии и взаимопонимание. Для белорусов станет более привлекательным и образ соседнего государства, которому есть чем гордиться и в чем становиться примером для белорусов.

Еще один фактор, направленный на преодоление барьеров между РП и РБ, – это расширение конструктивного, делового взаимодействия, сотрудничества между различными государственными и негосударственными структурами, учреждениями, организациями, а также жителями приграничных регионов. В настоящее время для 29,4% опрошенных таковым направлением может стать реализация совместных проектов по трансграничному сотрудничеству, которые чаще всего поддерживаются и финансируются структурами Евросоюза.

Известно, что в РБ сложился консолидированный авторитарный режим, органы государственной власти контролируют основные социальные сегменты. В этих условиях эффективные отношения между Польшей и Беларусью обязательно предполагают, в представлении 25,7% респондентов, налаживание конструктивного сотрудничества между государственными организациями: органами местного самоуправления, правительствами, пограничниками, таможенниками и др.

Наиболее прочным связующим компонентом между народами традиционно являются экономические связи. Польша обладает серьезным потенциалом для осуществления внешних инвестиций, в которых критически нуждается Беларусь. Поэтому 21,7% опрошенных убеждены, что улучшение инвестиционного климата в стране улучшит отношения между Беларусью и Польшей (табл. 5).

Таблица 5

**Распределение ответов на вопрос:
«Что необходимо сделать для того, чтобы
отношения между государствами и народами
Беларуси и Польши стали лучше и более
продуктивными?», в % (возможны два ответа)**

Варианты ответа	%
Убрать визовые ограничения	86,3
Создавать совместные проекты по трансграничному сотрудничеству	29,4
Наладить конструктивное сотрудничество между государственными структурами	25,7
Расширить контакты между людьми, организациями и предприятиями	22,0
Улучшить инвестиционный климат	21,7
Другое	
Затрудняюсь ответить/ нет ответа	3,7

Своеобразным индикатором подлинной или мнимой близости народов и государств является готовность оказания помощи в ситуации стихийного бедствия. Не вызывает удивления тот социологический факт, что наибольшее число белорусов (61,4%) надеются в этом случае на поддержку России, что является отражением как наличия в белорусском обществе высокого уровня пророссийских настроений, так и ее ролью донора для белорусской экономики.

Одновременно треть опрошенных (33,7%) убеждены, что Польша в случае необходимости может протянуть руку помощи бедствующему белорусскому народу. Эта социальная группа традиционно придерживается проевропейских политических ориентаций. По этому социологическому параметру произошел заметный сдвиг в настроениях белорусов за последние 20 лет, поскольку в 1999 г. при ответе на аналогичный вопрос только 18% опрошенных называли Польшу.

Выводы и перспективы дальнейших исследований в этом направлении. Полученные в социологическом исследовании эмпирические данные позволяют сделать следующие выводы.

Во-первых, среди жителей Брестского и Гродненского регионов доминирует позитивное отношение к Республике Польша, ее народу, а также польскому опыту осуществления политических и экономических реформ, что стимулирует процесс их интериоризации белорусским обществом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Ануфриева Н. В Минске заявили о начале гибридной войны между Западом и Белоруссией. URL: <https://vz.ru/news/2020/9/4/1058671.html>
2. Как поляки относятся к белорусам? URL: <https://manwoman.by/kak-polyaki-otnosyatsya-k-belorusam/>
3. Логінов Я. «Польша – Білорусь – стратегічні партнери?». *Дзеркало тижня. Україна*. 2010. № 13.
4. Лукашенко о ситуации в Польше: они хотели у нас мятеж устроить, а получили сами. URL: <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-o-situatsii-v-polshe-oni-hoteli-u-nas-mjatezh-ustroit-a-poluchili-sami-413180-2020/>
5. Лысюк А.И., Соколовская М.Г. Современная Польша в представлениях белорусов: региональный аспект. *Аналитический бюллетень Белорусских фабрик мысли*. 2000. № 2. С. 37–41.
6. Лысюк А.И., Соколовская М.Г. Что мы думаем о поляках. *Кур'ер*, 2000. № 3. С. 29–32.

Во-вторых, сравнивая полученные результаты с социологической эмпирией 1999 г., мы можем констатировать нарастание позитивного отношения к «польскости» во всех ее проявлениях, вызванное преимущественно высокой оценкой достижений Польши за посткоммунистический период, расширением межличностных контактов между поляками и белорусами, преодолением негативных исторических стереотипов.

В-третьих, близкими в культурологическом измерении воспринимают поляков около двух третей белорусов, а в отчужденно-чужеродном – несколько менее четверти. За последние 20 лет произошло очевидное сближение народов Польши и Беларуси на ментальном, личностном уровне, во всяком случае, с белорусской стороны.

В-четвертых, основным скрепляющим элементом этой близости выступают, в первую очередь, совместное историческое прошлое, общие исторические герои (политики), выдающиеся деятели культуры.

В-пятых, факторами, разрушающими духовную и психологическую близость между поляками и белорусами, являются несовпадение экономических интересов, различное видение будущего, приверженность к различным политическим ценностям.

В-шестых, в исследовании указывается на широкий спектр коммуникаций между поляками и белорусами, главными из которых являются туризм, покупки, посещение друзей и родственников. Среди коммуникативных каналов, поставляющих информацию о Польше, лидируют Интернет и непосредственное общение между гражданами РП и РБ. Позитивное отношение к Польше и полякам находится в прямой зависимости от возрастных характеристик социальных групп: чем ниже возрастной барьер, тем лучше это отношение.

В-седьмых, основными инструментами преодоления барьеров между народами Польши и Беларуси, в представлении жителей приграничных регионов, являются: ликвидация визовых ограничений, расширение контактов между людьми, организациями и предприятиями, создание совместных проектов по трансграничному сотрудничеству.

7. Люкевіч У.П. Беларуска-польскае памежжа: набліжэнне да Еўрапейскага Саюза. *Аналітычны бюлетень Беларуска-польскага паўночна-западнага ўніверсітэта імя Янкі Смалюгі*. 2003. № 1. С. 27–32.
8. Полуян И.В. Беларуско-польские отношения на современном этапе. *Труды БГТУ. История, философия, филология*. 2013. № 5. С. 3–5.
9. Тертель: в экономике Польши серьезные проблемы и там практически рухнула система здравоохранения. URL: <https://nn.by/?c=ar&i=265471&lang=ru>
10. Шарапо А.В. Польша – Беларусь: история и современность. *Журнал международного права и международных отношений*. 2007. № 4. С. 44–47.
11. Шевченко А.Н. Анализ и тенденции польско-белорусских отношений в начале XXI века. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 175–182.
12. Gliński M. Польша и Беларусь: похожая судьба, общие мечты. URL: <https://culture.pl/ru/article/polsha-i-belarus-pokhozhaya-sudba-obschie-mechty>

**ГЕОПОЛІТИКА ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТА АСПІРАНТІВ
(РЕЦЕНЗІЯ НА ПІДРУЧНИК М. ВЕГЕША, М. ПАЛІНЧАКА, В. ПЕТРІНКА
«ГЕОПОЛІТИКА В ПОСТАТЯХ І ТЕРМІНАХ»¹)**

Бертолон О.О.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

Зміна світових і регіональних центрів впливу, пов'язаних із сплеском світової пандемії COVID-19, зростання глобальних і міждержавних суперечностей в етнокультурній та економічній сферах знову актуалізували необхідність осмислення вченими ролі географічного простору в житті суспільства. Особливий інтерес до геополітики в останні роки спостерігається в Україні. Це, на наш погляд, закономірно, адже після окупації Російською Федерацією Кримського півострова та виникнення російсько-українського збройного конфлікту на Сході України актуальним залишається розуміння витоків сучасних геополітичних та міжнародних проблем. Саме таке завдання поставили перед собою автори рецензованого підручника «Геополітика в постанях і термінах» професори Микола Вегеш і Микола Палінчак та доцент Віктор Петрінко, які представляють кафедру політології і державного управління та кафедру міжнародної політики Ужгородського національного університету.

У першому розділі – «Геополітика: минуле, сучасне, майбутнє» автори дають пояснення поняттю «геополітика», стверджуючи: «Те, що сьогодні розуміють під геополітикою, існувало з давніх часів. Стародавні мислителі нерідко розмірковували над географічним розташуванням держав, їх кліматичними умовами, структурою населення, взаємовідносинами між державами та регіонами. Однак цей об'єкт дослідження не мав власної назви. Лише в 1916 р. шведський учений Рудольф Челлен (1864–1922) ввів у науку поняття «геополітика», розуміючи під нею «доктрину, яка розглядає державу як географічний організм чи просторовий феномен» [с. 4]. Автори зазначають, що сьогодні налічується кілька десятків, якщо не сотень, різноманітних визначень геополітики. Зокрема, М. Нартов сформулював

стисле визначення геополітики як «науки, системи знань про контроль над простором», виділивши в ній два напрями: доктринально-нормативний і оцінно-концептуальний. Щодо О. Дугіна, який визначав «геополітику як науку про владу та для влади...», то автори підручника справедливо зауважують, що після початку українсько-російської війни 2014 р. російський дослідник все частіше нагадує не стільки геополітика-науковця, скільки пропагандиста геополітичної концепції «Новоросії» та відвертого захисника пануючого в Росії реакційного політичного режиму. Він поступово переходить від геополітичного прогнозування до неприхованих закликів антиукраїнського спрямування [с. 7]. Науковцями також детально висвітлено методи та функції геополітики.

У підрозділі «Складові геополітики» йдеться про геоекономіку, геоекологію, геокультуру. Зокрема, говорячи про геоекономіку, дослідники відзначають, що її можна вважати частиною також і геостратегії, для якої «притаманна глобалізація, яка водночас супроводжується посиленням тенденцій регіоналізації». Щодо сучасної геокультури, то вона тісно переплітається з геоекономікою, оскільки широко використовує поняття ідентичності. Геокультура, на відміну від геополітики, віддає перевагу категорії унікальності того чи іншого етносу, культурно-історичного типу. Автори детально зупиняються на демографічних та релігійних особливостях того чи іншого регіону, що особливо актуально для України після отримання Томосу та виникнення Української Православної Церкви в січні 2019 р. [с. 14–15]. Автори аналізують класичні закони геополітики: 1) закон фундаментального дуалізму; 2) закон посилення фактору простору в людській історії; 3) закон синтезу суші і моря. Акцентується на тому, що «...упродовж усієї історії людства протистоять один одному континент і море, континентальна і морська потуги. Це призводить до того, що дві стихії – земля і вода – символізують два способи буття людей, формують у них два типові види поведінки...» [с. 17]. Висвітлюючи закон посилення

¹ Вегеш М., Палінчак М., Петрінко В. Геополітика в постанях і термінах: підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія». Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.

фактору простору в людській історії, автори зазначають, «...що приблизно до середини ХХ ст. основною формою вирішення державами своїх геополітичних завдань слугувало використання воєнної сили для здійснення територіальної експансії. У подальшому із зростанням промислових та інформаційних технологій, появою зброї масового знищення, глобалізацією економічних відносин відбулися диференціація геополітичного протистояння, виділення в його системі нових форм, зміна домінуючого елементу, а сьогодні провідні держави все рідше звертаються до традиційних форм контролю над простором, і, як наслідок, пряма військова агресія з метою захоплення й утримання територій перестає вважатися ефективним засобом геополітичної експансії...» [с. 19]. Згадана теза авторів особливо актуальна в аспекті сучасного ведення Російською Федерацією «гібридної війни» проти нашої держави. У контексті пояснення третього закону геополітики аналізується одне з ключових понять геополітики – «Берегова зона», або «Rimland» – фрагмент таласократії чи телурукратії, який є ключем до світового панування [с. 20].

Категорії геополітики, на думку науковців, можна умовно поділити на спеціальні, тобто ті, якими оперують винятково геополітики, та категорії, які використовуються й іншими науками – міжнародним правом, конфліктологією тощо. До основних категорій геополітики автори відносять поняття «контроль над простором», а основним принципом вважають геополітичний дуалізм – протистояння телурукратії (суші) та таласократії (моря). Одна з головних категорій геополітики – інтерес, під чим розуміють усвідомлені потреби, підкріплені збуджувальним мотивом до їх реалізації. Йдеться про національні, державні, конфронтаційні та спільні інтереси [с. 26–27]. Значна увага приділяється класифікації миру та війн між державами, а також геополітичним епохам (міжнародним системам). Розглядаються основні цивілізаційні та військово-стратегічні теорії, а також низка концепцій географічного детермінізму.

Видатними представниками цивілізаційного підходу до історичного процесу виділено німецького філософа Освальда Шпенглера (1880–1936) та англійського історика Арнольда Тойнбі (1889–1975). Серед теоретиків військового мистецтва вагоме місце відводиться італійському мислителю епохи Відродження Нікколо Макіавеллі (1469–1527) та німецькому військовому стратегу Карлу фон Клаузевицу (1780–1831). Концепції географічного детермінізму представлені на сторінках підручника іменами Арістотеля, Фукидіда, Гіппократа, Жана Бодена, Шарля Луї Монтеск'є. Наводиться класична цитата легендарної праці французького вченого «Про дух законів»: «...В холодному кліматі люди більш моральні, а в поміркованому – морально нестійкі, тому що недостатньо визначеними є властивості цього клімату, який

не може їм передати цю стійкість. Спекотний же клімат настільки ослаблює людей, що це призводить до рабства...» [с. 58].

Цікавим у всіх відношеннях є розділ «Основні напрями геополітики», у якому аналізуються німецька, італійська, англійська, скандинавська, американська, французька, російська і українська геополітичні школи. Студенти і аспіранти, для яких і написаний рецензований підручник, можуть багато довідатись про класиків німецької геополітики. Зокрема, у підручнику розкрито творчість Ф. Ратцеля, К. Гаусгофера, Ф. Науманна, М. Вебера, К. Шмідта. Особливо заслуговує на увагу творчість німецького геополітика Карла Гаусгофера (1869–1942). Він часто згадується на сторінках численних монографій про Гітлера і німецький нацизм, однак дослідники справедливо погоджуються з А.В. Васильченком, що, «будучи переконаним німецьким патріотом, він ніколи не опускався до рівня паннімецького шовінізму» [с. 67]. Науковці слушно зауважують, що еволюція геополітичної концепції К. Гаусгофера багато в чому залежала від змін зовнішньополітичного курсу Німеччини, особливо напередодні та під час Другої світової війни [с. 78–79]. Цікавим є висвітлення геополітичних ідей представника Франкфуртської школи Юргена Габермаса та його праці «Розколотий захід», у якій накреслено геополітичні пріоритети США, Європейського Союзу та України.

Серед концептуальних геополітичних теорій англійської школи особливу увагу відведено аналізу теорії географа Гелфорда Макіндера (1861–1947), який вважав, що вістря політичної боротьби конкретної держави слід спрямувати на «хартленд» (серце землі) – значну частину євразійського материка. Він стверджував, що той, хто володіє «серцем землі», той володіє всім світом. У доповіді «Географічна вісь історії» Макіндер стверджував, що з геополітичної точки зору в центрі світу (хартленд) лежить Євразійський континент, «географічна вісь історії». Це геополітичне утворення майже тотожне Росії, яка займає в цьому світі центральне стратегічне становище, що в Європі належить Німеччині. Підсумовуючи теорію англійського мислителя, автори зазначають, що «...вся концепція «географічної осі історії» Макіндера побудована на протистоянні «морських» і «сухопутних держав», протиставленні «телурукратії» і «таласократії», континентальних та острівних утворень. Проте обидві світові війни, які мали місце в ХХ ст., внесли серйозні корективи в схему Макіндера...» [с. 103].

Значну частину підручника «Геополітика в постатях і термінах», зважаючи на сучасну роль США у міжнародних відносинах, становить аналіз класиків та сучасників американської школи геополітики. Маються на увазі геополітичні теорії А. Мегена, Н. Спайкмена, І. Боумана, Д. Майнінга, С. Коена, З. Бжезінського, С. Гантінгтона,

Ф. Фукуяма, Р. Куглера, Г. Кісінджера, Р. Кагана. Свої геополітичні погляди на «американське глобальне лідерство» американський політолог та державний діяч З. Бжезінський виклав у праці «Велика шахівниця» (1997). Значну увагу вчений і політик приділив Україні, яка є новим і важливим простором на євразійській шахівниці, є геополітичною віссю, тому що саме її існування як незалежної країни допомагає трансформувати Росію. «Без України Росія перестане бути євразійською імперією, – констатує З. Бжезінський, – що саме може бути своєрідним поясненням «гібридної війни» РФ проти нашої держави [с. 124]. У підручнику чітко вказані ідеї С. Гантінгтона стосовно України, які є надзвичайно актуальними для сьогодення, зокрема: «...Україна розколота країна з двома різними культурами. Лінія розлому між цивілізаціями, яка відділяє Захід від православ'я, проходить прямо по її центру ось уже кілька століть. Російсько-українські відносини можуть розвиватися трьома шляхами: 1) спільність розвитку; 2) розкол України по лінії розлому на дві частини, східна, яка ввійде до складу Росії; 3) Україна залишається єдиною, незалежною, розколотою і буде тісно співробітничати з Росією. Російсько-українські відносини мають для Східної Європи таке значення, як франко-німецькі відносини для Західної Європи...» [с. 143].

На сторінках підручника можна багато дізнатися про представників різноманітних напрямів російської геополітичної думки – від слов'янофілів і західників до сучасних творців неоевразійства... Петро Чаадаєв, Олександр Горчаков, Федір Тютчев, Олексій Хом'яков, Іван Кирєєвський, Дмитро Милютін, Костянтин Аксаков, Микола Данилевський, Микола Страхов, Костянтин Леонтьєв, Володимир Ламанський, Лев Мечников, Олександр Восійков, Олександр Лаппо-Данилевський... Біля джерел суто євразійства, яке увібрало в себе головні ідеї слов'янофілів, стояли П. Савицький, М. Трубецької, Г. Флоровський. Хоча російський науковець Лев Гумільов (1912–1992) безпосередньо не зачіпав геополітичні теми у своїх працях, його теорія етногенезу та етнічних циклів має геополітичний зміст. За його теорією, молодим і перспективним етносом вважаються росіяни, що сформувалися на основі тюрко-слов'янського злиття, тоді як західна цивілізація перебуває на стадії «пасіонарного надлому» [с. 249]. Творцем ідеології «російських шовіністів» вважається Олександр Дугін, для якого геополітика – це передовсім метод обґрунтування крайньої правої політичної свідомості та пошуку «третього шляху» для Росії. Зокрема, авторами відзначено, що «...після початку українсько-російської війни 2014 р. О. Дугін займає чіткі антиукраїнські позиції, пропагуючи ідеї створення «Новоросії». Він – один із ініціаторів концепції «російської цивілізації», яка

заперечує українську державність. Дугін підтримує окупацію Росією Криму, вихваляє діяльність так званих «ДНР» і «ЛНР»...» [с. 251–252].

У підручнику зроблена спроба висвітлити геополітичні ідеї в працях українських політичних мислителів XIX–XX ст. Йдеться про наукову спадщину Михайла Дрогоманова, Івана Франка, Миколи Міхновського, Михайла Грушевського, В'ячеслава Липинського, Дмитра Донцова, Степана Рудницького, Юрія Липи та Михайла Колодзінського. На думку авторів видання, першим українським політичним теоретиком, який послідовно і переконливо обґрунтовував потребу європейського цивілізаційного і політичного вибору України, а також розробки і втілення у майбутньому збалансованої національної політики як на Заході, так і на Сході Європи, можна вважати Михайла Драгоманова (1841–1895). «...Розглядаючи українську справу на широкому міжнародному тлі, Михайло Драгоманов часто торкався геополітичних проблем Східної Європи, акцентуючи на російському, польському і балканському питаннях. Головними перешкодами демократичного політичного розвитку він вважав «польський історичний патріотизм», «німецький натиск на Схід» та «експансіоністські традиції російської державності». Недоліком концепції Михайла Драгоманова було ототожнення українських і російських геостратегічних інтересів, за що його піддавав критиці один із засновників ідеології українського націоналізму Дмитро Донцов...» [с. 272]. Фундатором української геополітики вважається відомий географ, академік АН України, професор Степан Рудницький (1877–1937), який, «...дослідивши цілий комплекс історичних, етнополітичних, географічних чинників, довів неминучість незалежності України. Аналогічну проблему він порушив також у праці «Чому ми хочемо самостійної України» (1916). На відміну від німецького вченого Ф. Ратцеля, який гіперболізував роль географічних і біологічних чинників, С. Рудницький акцентував на пріоритетності національного принципу під час формування держав нової Європи. На глибоке переконання вченого, у Центрально-Східній Європі виникне цілий ряд незалежних держав, у яких існуватимуть демократичні режими. До таких країн він також відносив Україну...» [с. 299].

Завершується видання ґрунтовним «Геополітичним словником», який налічує понад 1 000 термінів, що стануть у нагоді як науковцям-політологам, так і фахівцям у сфері національної безпеки. «Геополітика в постатях і термінах» Миколи Вегеша, Миколи Палінчака і Віктора Петрінка написана для студентів і аспірантів закладів вищої освіти, які вивчають політологію та суміжні з нею дисципліни. Вона, безперечно, знадобиться кожному, кого цікавить така загадкова і повчальна наука, як геополітика.

НОТАТКИ

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 23

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Юлія Семенченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 16,74. Замов. № 0321/108. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709-38-69, +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.